

ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi

Journal of Literature and Humanities

Formerly: Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Official Journal of Atatürk University Faculty of Letters

Sayı / Issue 72 • Haziran / June 2024

EISSN: 2822-4779

<https://dergipark.org.tr/en/pub/literatureandhumanities>

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi

Journal of Literature and Humanities

EDITOR-IN-CHIEF / BAŞ EDITÖR

Savaş EĞİLMEZ

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

EDITORS / EDITÖRLER

Ahmet Safa YILDIRIM

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Esra HALICI

Department of Art History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Ensar MACİT

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Fatih EKİCİ

Department of Modern Turkish Dialects and
Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

İsmail AVCU

Department of English Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum, Türkiye

Yusuf KIZILKAN

Department of Geography,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum,
Türkiye

SECTION EDITORS / ALAN EDITÖRLERİ

Berna KAVAZ KINDİĞİLİ

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Burak Muhammet GÖKLER

Department of Art History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Derya GÜRCAN YILDIRIM

Department of Psychology,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Ebrar KÖSEÖĞLU

Department of German Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum, Türkiye

Hayati ÖNCEL

Department of Arabic Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye

Hilal ŞEN İDE

Department of Turkish Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye

Mehmet Kürşat DEĞER

Department of Knowledge and Document
Management, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi
Bölümü, Erzurum, Türkiye

Kubilay GEÇİKLİ

Department of English Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum, Türkiye

Pınar LALOĞLU

Department of Sociology,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Şeyda ARISOY

Department of Persian Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye

Yunus Emre AYDIN

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Zeynep YILMAZ

Department of Geography,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum,
Türkiye

FOREIGN LANGUAGE EDITOR / YABANCI DİL EDITÖRÜ

Tevfik DARİYEMEZ

Department of English Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Ahmet Kâzım ÜRÜN

Department of Arabic Language and Literature,
Selçuk University, Konya, Türkiye
Selçuk Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Konya, Türkiye

Alexander MURPHY

Department of Geography, Oregon Eugene
University, Oregon, USA
Oregon Eugene Üniversitesi, Coğrafya Bölümü,
Oregon, ABD

Ali TİLBE

Department of Foreign Languages Education,
İstanbul University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü,
İstanbul, Türkiye

Almaz Ulvi BINNATOVA

Nizami Ganjavi Literary Institute, Azerbaijan
National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi (AMEA),
Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, Bakü,
Azerbaycan

Anke STRUEVER

Department of Geography and Regional Sciences,
University of Graz, Graz, Austria
Graz Üniversitesi, Coğrafya ve Bölgesel Bilimler
Bölümü, Graz, Avusturya

Aysel Ergül KESKİN

Department of Foreign Languages Education,
İstanbul Aydın University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Aydın Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi
Bölümü, İstanbul, Türkiye

Ayten ER

Department of Western Languages and Literatures,
Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara,
Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Batı Dilleri ve
Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi

Journal of Literature and Humanities

Berikbay SAGYNDYKULY

Farabi University, Almatı, Kazakistan
Farabi Üniversitesi, Almatı, Kazakistan

Birol CAN

Department of Archaeology,
Uşak University, Uşak, Türkiye
Uşak Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Uşak, Türkiye

Carlos DEWS

Department of English Language and Literature,
John Cabot University, Rome, Italy
John Cabot Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Roma, İtalya

Cem ERDEM

Department of Central Asia Researchs, Mickiewicz
University, Poznań, Poland
Adam Mickiewicz Üniversitesi, Orta Asya Araştırmaları Bölümü, Poznań, Polonya.

Cumali ŞABANOV

Tashkent State Institute of Orientalism, Tashkent,
Uzbekistan
Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü, Taşkent, Özbekistan

Daniele BENATI

Alma Mater Studiorum University, Bologna, Italy
Alma Mater Studiorum Üniversitesi, Bolonya, İtalya

Eid Fathi Abdellatif ABDELAZİZ

Department of Basic Islamic Sciences,
Bayburt University, Bayburt, Türkiye
Bayburt Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Bayburt, Türkiye

Elena Napolnova DEMİRİZ

Istanbul Özyeğin University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Özyeğin Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Eric de BRUYN

Department of History and Cultural Studies, Art
History, Freie Universität Berlin, Berlin, Germany
Freie Universität Berlin, Tarih ve Kültürel Çalışmalar Bölümü, Sanat Tarihi, Berlin, Almanya

Esedullâh VÂHİD

Department of Persian Language and Literature,
Tabriz University, Tabriz, Iran
Tebriz Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tebriz, İran

Etienne PIGUET

Institute of Geography, University of Neuchâtel,
Neuchâtel, Switzerland
Neuchâtel Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü, Neuchâtel, İsviçre

Geza DAVID

Department of Turkic Studies, Hungarian Academy
of Sciences, Institute of Oriental Studies, Budapest,
Hungary
Macaristan Bilimler Akademisi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Bölümü, Budapeşte, Macaristan

Heike WIESE

Department of German and Linguistic Studies,
Humboldt University of Berlin, Berlin, Germany
Berlin Humboldt Üniversitesi, Almanca ve Dil Bilimi Araştırmaları Bölümü, Berlin, Almanya

İbrahim YEREBAKAN

Department of English Language and Literature,
Recep Tayyip Erdoğan University, Rize, Türkiye
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Rize, Türkiye

Kazım KÖKTEKİN

Department of Turkish Language and Literature,
Ordu University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu, Türkiye

Kelvin KNIGHT

London Metropolitan University, London, United
Kingdom
Londra Metropolitan Üniversitesi, Londra, Birleşik Krallık

Liliana BOŞCAN

Department of International Relations and
European Studies, University of Bucharest,
Bucharest, Romania
Bükreş Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Çalışmaları Bölümü, Bükreş, Romanya

Lorenzo PERICOLO

Department of Art History, University of Warwick,
Coventry, United Kingdom
Warwick Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Coventry, Birleşik Krallık

M. Jafar YAHAGHI

Department of Persian Language and Literature,
Mashhad Ferdowsi University, Mashhad, Iran
Meşhed Firdevsi Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Meşhed, İran

Mehmet YAVUZ

Department of Art History, Karadeniz Technical
University, Trabzon, Türkiye
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Trabzon, Türkiye

Murat KACIROĞLU

Department of Turkish Language and Literature,
Erzurum Technical University, Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Mustafa ÇİÇEKLER

Department of Persian Language and Literature,
Istanbul Medeniyet University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Orhan KEMAL TAVUKÇU

Department of Turkish Language and Literature,
Recep Tayyip Erdoğan University, Rize, Türkiye
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Rize, Türkiye

Rainer Maria CZICHON

Department of Archeology,
Uşak University, Uşak, Türkiye
Uşak Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Uşak, Türkiye

Steve DERY

Department of Forestry, Geography, Laval
University, Quebec, Canada
Laval Üniversitesi, Orman, Coğrafya Bölümü, Quebec, Kanada

Vedat KELEŞ

Department of Archeology,
Ondokuz Mayıs University, Samsun, Türkiye
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Samsun, Türkiye

Yıldız AKPOLAT

Department of Sociology,
Dokuz Eylül University, İzmir, Türkiye
Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Department of Turkish Language and Literature,
Erzurum Technical University, Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Zaza TSURTSUMIA

Faculty of Arts, Social Sciences and Humanities, St.
King Tamar University, Tbilisi, Georgia
St. King Tamar Üniversitesi, Sanat, sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tiflis, Gürcistan

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi

Journal of Literature and Humanities

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Ahmet SARI

Department of German Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Ali UTKU

Department of Philosophy,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Erzurum,
Türkiye*

Cevat BAŞARAN

Department of Archeology,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum,
Türkiye*

Dilaver DÜZGÜN

Department of Turkish Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Dündar ALİKILIÇ

Department of Information and Document
Management, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi
Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Funda KARA

Department of Turkish Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Haldun ÖZKAN

Department of Art History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum,
Türkiye*

Hüseyin BAYDEMİR

Department of Modern Turkish Dialects and
Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Mehmet ZAMAN

Department of Geography,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum,
Türkiye*

Mevlüt ÖZBEN

Department of Sociology,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Erzurum,
Türkiye*

Muhammet Hanifi MACİT

Department of Philosophy,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Erzurum,
Türkiye*

Nimet YILDIRIM

Department of Persian Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Nuray KARACA

Department of Sociology,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Erzurum,
Türkiye*

Sedat ADIGÜZEL

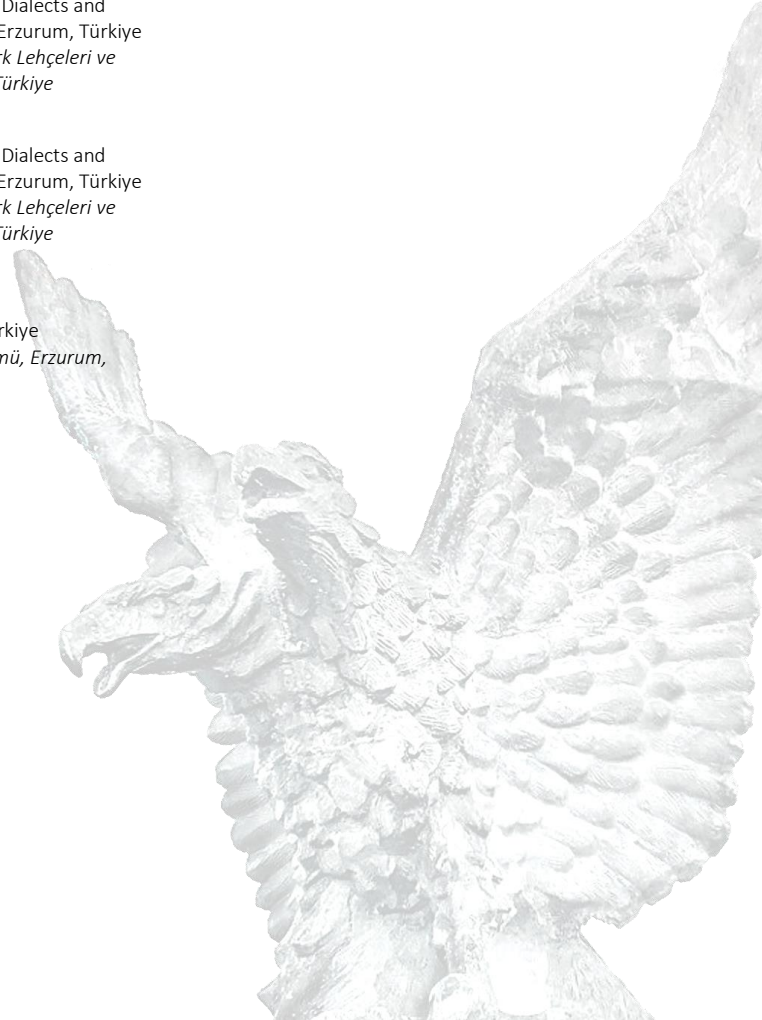
Department of Modern Turkish Dialects and
Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Süleyman EFENDİOĞLU

Department of Modern Turkish Dialects and
Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Ümit KILIÇ

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye*

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi

Journal of Literature and Humanities

AIMS AND SCOPE

Journal of Literature and Humanities aims to contribute to the literature with original research articles and reviews that have high scientific quality in the field of humanities. The target audience of the journal consists of scientists, and professional workers and all people who are interested in humanities. Journal of Literature and Humanities is covered in the following abstracting and indexing databases; **DOAJ, EBSCO, TUBITAK ULAKBIM TR Index, China National Knowledge Infrastructure (CNKI), ERIH Plus**. To guarantee that all papers published in the journal are maintained and permanently accessible, articles are stored in Dergipark which serves as a national archival web site and at the same time permits LOCKSS to collect, preserve, and serve the content. The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE) Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Journal of Literature and Humanities is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/literatureandhumanities/price-policy>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://dergipark.org.tr/en/pub/literatureandhumanities/writing-rules>

AMAÇ VE KAPSAM

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi, beşeri bilimler alanında yüksek bilimsel kaliteye sahip özgün araştırma ve derleme türündeki makalelerle literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Derginin hedef kitlelerini beşeri bilimler alanında araştırma yapan bilim insanları ve profesyonel olarak çalışanlar ve bu alana ilgi duyan tüm kişiler oluşturmaktadır. Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi sıralanan özetleme ve indeksleme veri tabanlarında yer almaktadır: DOAJ, EBSCO, TUBITAK ULAKBIM TR Index, China National Knowledge Infrastructure (CNKI), ERIH Plus.

Dergide yayınlanan tüm yazıların korunmasını ve kalıcı olarak erişilebilir olmasını sağlamak için makaleler, ulusal bir arşiv sitesi olarak hizmet veren ve aynı zamanda LOCKSS'in içeriği toplamasına, korumasına ve sunmasına izin veren Dergipark'ta saklanmaktadır. Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://dergipark.org.tr/tr/pub/literatureandhumanities/price-policy> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi içeriği, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari (CC BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://dergipark.org.tr/tr/pub/literatureandhumanities/writing-rules> adresinden ulaşabilirsiniz.

Contact (Editor-in-Chief) / İletişim (Baş Editör)

Savaş EĞİLMEZ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

✉ egilmez@atauni.edu.tr

🌐 <https://dergipark.org.tr/en/pub/literatureandhumanities>

☎ +90 442 231 81 03

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi

Journal of Literature and Humanities

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- 1** **ORCID Profil Tamamlama ve Türkiye'deki Akademisyenlerin Dijital Kimliği**
ORCID Profile Completion and the Digital Identity of Academics in Turkey
Kemal YAYLA
- 11** **Hukukçu Yazarın Metindeki Varlığı: Juli Zeh ve Oyun Dürtüsü**
The Existence of the Jurist Author in the Text: Juli Zeh and Spieltrieb
Emre Bekir GÜVEN
- 19** **Kolektif Bilincin Dışına Çıkmak; Artemisia Gentileschi'nin Tablolarında Kadın İmgesinin Evrimi**
Going Beyond Collective Consciousness; The Evolution of the Female Image in Artemisia Gentileschi's Paintings
Ayşe DURAN
- 36** **Tiyatroda Kokunun İzinden**
In Search of Scent in Theatre
Gamze ŞENTÜRK TATAR
- 49** **Deylemli Kumandan Esfâr b. Şireveyh ve Faaliyetleri**
The Commander Esfâr b. Şireveyh from Deylem and His Activities
Cihan GENÇTÜRK
- 57** **Ethno-Assyriological Analogies and Eclectic Landscape from Glocal to Global**
Küyerel'den Küresel'e Etno-Asurolojik Analojiler ve Eklektik Manzaralar
Serdar ÖZBİLEN
- 73** **Kyzikos Kazısı 2022 Yılı Sikke Buluntuları**
Cyzicus Excavation Coin Finds in 2022
Mehmet Kayhan MURAT
- 86** **Erased and Displaced Identities in S.J. Watson's Before I Go to Sleep**
S.J. Watson'ın Before I Go to Sleep adlı Romanında Silinmiş ve Yerinden Edilmiş Kimlikler
Yıldırım ÖZSEVGİ
- 95** **Lacanyen Psikanalizi Zamansız Bir Dil Kullanarak Romana Kodlamak**
Coding Lacanian Psychoanalysis into A Novel Using A Timeless Language
Gamze SOMUNCUOĞLU ÖZOT
- 103** **Yavru Anlatım Tekniği Açısından Murat Gülsoy'un "Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında" Hikâyesi**
Mise en Abyme Technique in Murat Gülsoy's Short Story Titled "Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında"
Caner SOLAK
- 110** **Siyaset-Namelere Göre Yeniçeri Ocağı'nın İslahına Yönelik Tavsiyeler**
The Recommendations for the Reclamation of the Janissary Guild According to Siyasatnamehs
Kamil YAVUZ
- 117** **"Dergi" Örneğinde Sovyetler Birliği'nin Erken Dönem Milliyet Siyaseti**
Early Nationality Politics of the Soviet Union in the Example of the "Dergi"
Abdulazim ŞİMŞEK

ORCID Profil Tamamlama ve Türkiye'deki Akademisyenlerin Dijital Kimliği

ORCID Profile Completion and the Digital Identity of Academics in Turkey

Kemal YAYLA
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İzmir, Türkiye
Department of Information and Document Management, Faculty of Social Sciences and Humanities, İzmir Katip Çelebi University, İzmir, Türkiye
kemal.yayla@ikcu.edu.tr

Geliş Tarihi/Received 06.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted 03.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:

Yayla, K. (2024). ORCID Profil Tamamlama ve Türkiye'deki Akademisyenlerin Dijital Kimliği. *Edebiyat ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 72, 1-10.

Cite this article:

Yayla, K. (2024). ORCID Profile Completion and the Digital Identity of Academics in Turkey. *Journal of Literature and Humanities*, 72, 1-10.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Bu çalışma, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında çalışan bilim insanlarının ORCID profillerini tamamlama oranlarını araştırma disiplinleri ve akademik ünvanlar açısından incelemektedir. Karma yöntem yaklaşımının kullanıldığı bu çalışmanın örneklemini, YÖK Akademik veri tabanında ORCID profil bilgileriyle listelenen 12 farklı araştırma disiplininden rastgele seçilen Profesör, Doçent ve Doktor Öğretim Üyesi ünvanlarına sahip araştırmacılar oluşturmaktadır. Veriler 'ORCID Profil Tamamlama Ölçeği' kullanılarak toplanmış ve frekans değerleri ile Kruskal-Wallis H testi analizlerine tabi tutulmuştur. Sonuçlar, dijital akademik kimliklerde araştırma disiplinleri ve akademik ünvanlar açısından önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Doçentler ORCID Profil Tamamlama Ölçeği'nde diğer iki ünvana göre daha yüksek ortalama puanlar elde etmiştir. Araştırma disiplinleri arasında, Biglan sınıflandırmasına göre bazı sert ve saf alanların diğerlerine göre daha yüksek ortalama ORCID profili tamamlama oranlarına sahip olduğu tespit edilmiş ve ünvanlar ve araştırma disiplinleri arasında dijital akademik kimliklerdeki farklılıkları azaltmak için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital akademik kimlik, ORCID, ORCID profil tamamlama ölçeği, Akademik ünvan, YÖK akademik

Abstract

This study examines the completion rates of ORCID profiles of scientists working in higher education institutions in Turkey regarding research disciplines and academic titles. Employing a mixed-methods approach, the sample of this study comprises researchers with the titles of Professor, Associate Professor, and Doctoral Teaching Staff, randomly selected from 12 different research disciplines as listed in the YÖK Academic database with ORCID profile information. Data were collected using the 'ORCID Profile Completion Scale' and subjected to frequency values and Kruskal-Wallis H test analyses. The results reveal significant differences in digital academic identities concerning research disciplines and academic titles. Associate Professors achieved higher average scores on the ORCID Profile Completion Scale than the other two titles. Among research disciplines, it was found that certain hard and pure domains, according to Biglan classification, have higher average ORCID profile completion rates than others and suggestions were made to reduce the differences in digital academic identities across titles and research disciplines.

Keywords: Digital academic identity, ORCID, ORCID profile completion scale, Academic title, YÖK Akademik

Giriş

Günümüzde internet, bireyleri ve bilgi kaynaklarını birbirine bağlayarak hayatın pek çok alanını hızla dönüştürmektedir. Birleşmiş Milletler, 2011 yılında internet erişimini temel bir insan hakkı olarak tanımlamış ve bunu diğer temel insani haklarla eş değerde tutmuştur (Tully, 2014). Dijital kültürün genişleyen etkisi göz önünde bulundurulduğunda, internetin sadece günlük yaşamda değil, aynı zamanda akademik alandaki dinamikleri de etkilemesi beklenen bir durumdur. Artan bağlantı sayısı, çalışma ve ilişki kurma yöntemlerini kökten değiştirerek toplumun geleneksel değerler sisteminde belirgin değişikliklere yol açmıştır. Geçmişte pek önemli olmayan dijital dünyada var olma durumu, gerçek dünyadaki itibarla eşdeğer hale gelmiştir. Günümüzde bu sürecin doğal bir sonucu olarak akademik çalışma koşullarında değişiklikler gözlemlenmekte, araştırmacılar fiziki akademik kimlik ve söylemlerinin yanında dijital kimliklerini de etkin bir şekilde oluşturma ihtiyacı hissetmektedir (Marshall ve ark., 2018).

Sosyal medyanın ve çevrimiçi iletişimin yaygınlaşması, bu mecralara özgü farklı dijital kimliklerin kullanımında artışa yol açmıştır. Dijital kimlik oluşturma, her ne kadar kullanıcının arzu ettiği sonuçlara ulaşmasa da bireylerin belirli durumlarda kendilerini kamuoyuna bir şekilde sunma ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Allison ve ark., 2005). Ticari kuruluşların dijital mecralarda kurumsal kimlikleriyle varlıklarını oluşturmaları gibi akademisyenler de çevrimiçi platformlarda aktif bir biçimde akademik söylemlerini aktardıkları dijital kimlikler oluşturma eğilimine girmiştir (Hildebrandt ve Couros, 2016). Akademisyen olsun olmasın dijital dünyada var olan bireyler sadece yakın çevreleri için değil daha geniş bir kitle için kamusal bir imaj oluşturmaya çalışmaktadır (Van Dijck, 2013). Ancak araştırmacılar diğer kimliklerden farklı olarak bu kimlikleri aracılığıyla bilimsel çalışmalarını farklı platformlarda sunarken aynı zamanda bilimsel tartışmalara katılmaları, bilime katkıda bulunan içerikler üretmeleri ve toplumun ilgi duyduğu konularda bilimsel iletişim prensipleri çerçevesinde anlaşılır bir dille bilgi paylaşımları beklenmektedir (Clegg, 2011, s. 181).

Dijital mecralarda bir akademisyen kimliği oluşturmak çevrimiçi sosyal ağlarda yer almayı basit kılmasına rağmen sürekli bir kimlik inşa etme ve istikrarlı bir performans sergileme gereksinimine neden olmaktadır (B. Stewart, 2014). Bu durum Goffman'ın performans yoluyla kendini sunma olarak tanımladığı durumla açıklanabilir (Goffman, 1967). Goffman, bireylerin sosyal beklentilere karşılık olarak geliştirdikleri stratejilerle nasıl bir öz-sunumda bulduklarını detaylıca incelemiştir. Goffman'ın analizine göre bireyin yaşantısı bir tiyatro sahnesine benzer ve "rol" kavramı bu sahne metaforuyla özdeşleştirilmiştir. Ona göre bireyler toplumsal yaşamda kendilerini belirli bir yaşam tarzı ile ifade ederler ve benliklerinin sunumu "izlenim", "performans", "sahne önü" ve "sahne arkası" gibi alt kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Bu çerçevede insanlar birer oyuncu gibi toplumsal yaşamda en uygun rollerini sergileyerek, diğerlerinin beğenisini kazanmaya çalışırlar ve toplumsal beğeniye uygun bir imaj yaratmak için belirli rolleri içselleştirmektedir (Bakan ve ark., 2019, s. 72).

Akademik çalışma ve görüşlerin çevrimiçi platformlardan yayınlanması sık gözlenen bir eğilim haline gelirken bundan uzak kalmak bazen bir dezavantaj veya şüpheli bir durum olarak algılanabilmektedir (Herman, 2018). Dijital platformlarda bireyler birden fazla çevrimiçi kimlikle etkileşimde bulunabilir ve bu kimlikler gerçek yaşantılarındaki kimliklerinden farklılık gösterebilir. Nihayetinde, araştırmacılar da diğer bireyler gibi kariyerleriyle ilgili belirli bir anlatı oluşturabilmek adına dijital bir akademik kimlik geliştirebilmekte; bu kimliği çevrimiçi olarak erişilebilir hale getirerek tanıtım ve benzeri amaçlar için kullanılabilmektedir (Williams ve Greenhalgh, 2022). Güncel literatür, çevrimiçi kimliklerin inşasında dikkat çekici bir çeşitliliğin yaşandığına işaret etmektedir (Işık, 2021; Feher, 2021; Tomášková, 2021; Radford ve ark., 2020; Gesuato ve Bianchi, 2021; Jordan, 2019; Hammarfelt ve ark., 2016).

Akademik söylem ve kimlik kavramları, akademik araştırma ve yükseköğretim alanında yakından ilişkilidir (Flowerdew ve Wang, 2015). Akademik söylem, akademik toplulukların üyeleri arasındaki etkileşimlerin değerlendirilmesinde ve akademik kimliklerin şekillendirilmesinde kritik bir role sahiptir. Dijital platformlar, özellikle akademik ve kişisel web sayfaları, bloglar (kişisel dijital günce), kurumsal arşivler ve sanal topluluklar, dijital kimlik araştırmaları için zengin fırsatlar sunmaktadır. Web 2.0'in gelişimiyle birlikte araştırmacılar, özellikle geleneksel akademik metinlerdeki sunduğu akademik kimlikle çatışma hissedenler için, bloglar aracılığıyla yeni ve daha az çatışmalı akademik kimlikler oluşturma, çevrimiçi görünürlüklerini artırma ve dijital kimlikler üzerinden yeni iş birliği fırsatları yaratma imkânı bulmaktadır (Dennen, 2009; Kirkup, 2010).

Akademisyenlerin dijital kimliklerini sundukları diğer dijital platformların arasında akademik sosyal ağlar bulunmaktadır. Özellikle ResearchGate ve Academia.edu gibi siteler araştırmacılar arası iş birliğini teşvik etmek ve bilimsel literatüre kolay erişim sağlamak amacıyla geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından tercih edilmektedir. Akademisyenler bu ağları kurumsal arşivlere kıyasla araştırma paylaşımı ve bilimsel iletişim için daha yoğun bir şekilde kullanmakta ve kişisel marka gelişimi için de bu platformlardan yararlanmaktadır (Boudry ve Durand-Barthez, 2020; Manca, 2018; Van Noorden, 2014). Bu platformların yanı sıra, kullanıcılara resim, video ve metin paylaşımı, başkalarıyla bağlantı kurma ve çevrimiçi topluluklara katılma gibi sosyal uygulamalara katılma olanağı sunan Twitter gibi sosyal medya araçları; mesajlaşma ve diğer kullanıcıları takip etme özelliklerinin yanında araştırmacılara yeni yayımlanan çalışmalarını takipçilerine duyurma, fikir alışverişinde bulunma ve şahsen katılmadıkları konferanslara "sanal katılımcılar" olarak katılma gibi avantajlar sunmaktadır (Côté ve Darling, 2018;

Djonov ve Van Leeuwen, 2018).

Dijital akademik mecraların hızlı gelişimi akademisyenlerin dijital kimliklerini inşa etmeleri ve sürdürmeleri için birçok platformda aktif olarak yer almalarına yol açmıştır. Bu durum, araştırmacıların kendi tercihleri veya yerel ve küresel bilim politikalarının talepleri doğrultusunda gerçekleşebilmektedir. Türkiye'deki yükseköğretim otoritesi olan Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), öğretim elemanları ve tezli lisansüstü öğrencilerinin Open Researcher and Contributor ID (ORCID) numarasını kullanmalarını zorunlu kılarak, lisansüstü tezleri, makaleleri, kongre ve sempozyum bildirimlerini, kitapları ve diğer bilimsel yayınların takibi konusunda küresel eğilime kayıtsız kalmamıştır (Yüksek Öğretim Kurumu, 2020). ORCID, 2009 yılında bilimsel iletişimdeki yazar adı belirsizliğini gidermek amacıyla kurulmuş ve 2012 yılında kamuya açılarak araştırmacılara kimlik oluşturma hizmeti vermeye başlamıştır (Fenner ve ark., 2011). ORCID bilimsel içerik yayıncıları, yazarlar ve araştırma değerlendirme otoriteleri için değerli bir araç olup; makale gönderme ve inceleme süreçlerini kolaylaştırmakta ve yayıncılar ile yazarlar için maliyetleri azaltarak kullanıcıların yayınlarının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır (Meadows ve Haak, 2018).

Bu bilgiler ışığında, bu çalışmanın amacı Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında görev yapan bilim insanlarının araştırma disiplinleri ve ünvanlarına göre ORCID profillerinin tamamlanma oranlarındaki farklılıkları incelemektir. Bu bağlamda araştırmada, araştırmacıların ORCID kimliklerini oluşturma yaklaşımlarının disiplin ve ünvanlara göre nasıl farklılaştığına dair sorularına yanıt aranacaktır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında görev yapan bilim insanlarının araştırma disiplinleri ve ünvanlarına göre ORCID profillerinin tamamlanma oranlarındaki farklılıkları incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, farklı disiplinlerdeki ve ünvanlardaki akademisyen gruplarının ORCID profillerinin incelenmesi için karma araştırma yöntemi benimsenmiştir. Karma araştırma yöntemi, nitel ve nicel verilerin bir arada kullanılmasını ifade eder ve bu yöntemle araştırmanın ele aldığı farklı boyutlara çözüm getiren yöntemsel kolaylıklarla karşılaşılan karmaşıklığı azaltır ve elde edilen verilere dair kavrayış derinliğini artırarak daha kapsamlı bir anlayış sağlar (Creswell ve Clark, 2017; McKim, 2017). Araştırmanın nitel aşamasında, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) akademik veri tabanındaki 12 ana araştırma alanı altındaki disiplinlerden rastgele seçilen örneklem grupları üzerinden, çoklu durum çalışması yöntemi kullanılarak akademisyen gruplarının seçimi yapılmıştır. Çoklu durum çalışması, sınırları belirlenmiş birkaç olay veya durumun, gözlem, görüşme, görsel-ışitsel materyaller, dokümanlar ve raporlar gibi çeşitli veri toplama araçları aracılığıyla derinlemesine incelenmesi ve zaman içinde keşfedilmesi olarak tanımlanır (Stake, 2005; Yin, 2009). Bu yaklaşım, incelenen olgu üzerindeki değişkenleri ve örnek olaylar arasındaki farklılıkları belirleyen faktörleri aydınlatma kapasitesine sahiptir (J. Stewart, 2012). Bu çalışmada her bir disiplin ve ünvan grubu bir durum olarak ele alınarak bu durumlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmesi hedeflenmiştir. Nicel aşamada ise seçilen gruptan elde edilen veriler, Kruskal-Wallis H testi gibi parametrik olmayan bir test kullanılarak analiz edilmiştir (Kruskal ve Wallis, 1952). Bu test, gruplar arasındaki medyan farklılıklarını karşılaştırmak için kullanılır ve çalışmada, farklı akademik disiplinlerin bilimsel iletişim süreçlerindeki ve akademik kimlik inşa süreçlerindeki farklılıkların ORCID profili tamamlanma oranları açısından incelenmesine olanak tanımaktadır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, 2023 yılı Kasım ayı itibarıyla Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinde görev yapmakta olan Profesör, Doçent ve Doktor Öğretim Üyesi unvanına sahip akademik personeli kapsamaktadır. Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) verilerine göre, Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan 34.280 Profesör, 22.462 Doçent ve 44.216 Doktor Öğretim Üyesi bulunmaktadır, toplamda 100.958 bilim insanı araştırma evrenini oluşturmaktadır (Yüksek Öğretim Kurumu, 2023). Çalışmanın analizi için örneklem seçimi, Biglan sınıflandırması (Biglan, 1973) kullanılarak yapılmıştır. Bu sınıflandırma, akademik disiplinleri Saf/uygulamalı, yumuşak/sert ve canlı/cansız gibi iki boyutlu kategorilere ayırarak, farklı disiplinlerdeki araştırmacıların eğilimlerini ve pratiklerini anlamada faydalı bir araç olarak kabul edilmektedir. Araştırmacılar, Biglan sınıflandırmasını kullanarak, araştırma disiplinlerinin faaliyet sınırları ile ilişkili istatistiksel olarak anlamlı disiplin varyasyonlarını belirleyebilir (Simpson, 2017). Bu sınıflandırma, aynı zamanda çeşitli bilimsel aktivite türlerinin, yoğunluklarının ve katılım derecelerinin incelenmesine yardımcı olurken, disiplinlerin uygulama derecesine ve çoklu yaklaşımlara dayalı olarak yeni boyutlar eklemeye de imkân tanır. Bu sınıflandırmaya göre, rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak YÖK Akademik sitesinde yer alan 12 farklı araştırma disiplini içerisinden Eğitim Yönetimi, Moleküler Biyoloji ve Genetik, Çeviribilim, Görsel İletişim Tasarımı, Anayasa Hukuku, Arap Dili ve Belagatı, İç Mimarlık, Deniz ve Gemi Mühendisliği, Biyoistatistik, Bilgi ve Belge Yönetimi, Rekreasyon ve Tarım Ekonomisi alt araştırma alanları seçilmiştir. Bu seçim, araştırma

evreninin çeşitliliğini ve genişliğini yansıtacak şekilde yapılmıştır. Seçilen alt araştırma alanlarında yer alan bilim insanlarının YÖK akademik web sitesi profillerinde yer alan ORCID numaraları web kazıma yöntemi ile derlenmiştir. Veri derleme süreci esnasında ORCID numaralarına erişilemeyen araştırmacılar araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Araştırma kapsamındaki araştırmacıların ORCID profil veri paylaşım durumları incelenerek, veri paylaşım izni vermeyen araştırmacılar da araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda, araştırmacının örneklemini çalışmada 535 profesör, 327 doçent ve 955 doktor öğretim üyesi olmak üzere toplam 1.817 araştırmacı oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Çalışma kapsamında yer alan araştırmacıların verileri, 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu hükümleri uyarınca anonimleştirilerek kullanılmak üzere www.orcid.org sitesinden JSON formatında derlenmiştir. ORCID, yazar isimlerindeki karışıklıkları gidermek ve bilimsel yayınları araştırmacılarla eşleştirmek için geliştirilmiş bir araştırmacı bilgi sistemidir (Haak ve ark., 2012). Bu bilgi doğrultusunda, araştırmacıların sadece dijital ortamda kendilerini ayırt edecek verileri dikkate alınmış, bu veriler haricinde profilde paylaşılan akademik yayınlar değerlendirmeye alınmamıştır. Disiplinler ve ünvanlar arası karşılaştırma yapabilmek için, kişisel bilgi ve faaliyet verilerine yönelik paylaşımlar puanlanarak sayısallaştırılmıştır. Puanlama için geliştirilen ORCID profil doluluk ölçeğine ait puanlama tablosu Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1

ORCID Profil Doluluk Ölçeği Puanlama Tablosu

Alan Adı	Puan	Hesaplama Şartı	
Kişisel Veriler	name	1	Veri girişi var ise
	other-names	1	Her veri girişi için
	biography	1	Veri girişi var ise
	researcher-urls	1	Her veri girişi için
	emails	1	Her veri girişi için
	addresses	1	Her veri girişi için
	keywords	1	Her veri girişi için
	external-identifiers	1	Her veri girişi için
	distinctions	1	Her veri girişi için
	educations	1	Her veri girişi için
Faaliyetler	employments	1	Her veri girişi için
	fundings	1	Her veri girişi için
	invited-positions	1	Her veri girişi için
	memberships	1	Her veri girişi için
	peer-reviews	1	Her veri girişi için
	qualifications	1	Her veri girişi için

Verilerin Analizi

Araştırmada, akademik ünvan farklılıklarının (Doktor Öğretim Üyesi, Doçent, Profesör) ve 12 farklı araştırma grubunun ORCID profil doluluk oranları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla başlangıçta ANOVA (Varyans Analizi) testi planlanmıştır. ANOVA testi, üç veya daha fazla grubun ortalamaları arasındaki farklılıkları karşılaştırmak için kullanılan parametrik bir istatistiksel yöntemdir. ANOVA testi verinin normal dağılıma sahip olması ve grupların varyanslarının homojen olması gibi koşulları gerektirir. Bu koşulların sağlanmadığı durumlarda, testin sonuçları güvenilir olmayabilir. Derlenen veri setinin ANOVA testinin ön koşullarını sağlamadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, veri setinin dağılım özelliklerine uygun olarak parametrik olmayan bir alternatif olan Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Kruskal-Wallis H testi, üç veya daha fazla bağımsız grubun medyanlarını karşılaştırmak için kullanılır ve normal dağılım koşuluna bağlı değildir. Test sonuçlarına göre, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuşsa, hangi gruplar arasında fark olduğunu belirlemek için post-hoc analizi olarak Pairwise Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Bu test iki bağımsız grubun medyanlarını karşılaştırır ve gruplar arasındaki farklılıkların detaylı bir şekilde incelenmesine olanak tanır. Bu analiz yöntemleri, araştırma disiplinleri ve akademik ünvanlar arasındaki ORCID profil doluluk oranlarındaki farklılıkların incelenmesi için uygun istatistiksel araçlar sağlar. Çalışmada ulaşılan farklı akademik grupların ORCID profil kullanımındaki eğilimlerini ve bu eğilimlerin potansiyel etkileyici

faktörlerini ortaya koymak için yeterli istatistiki kanıtları sunmaktadır.

Bulgular

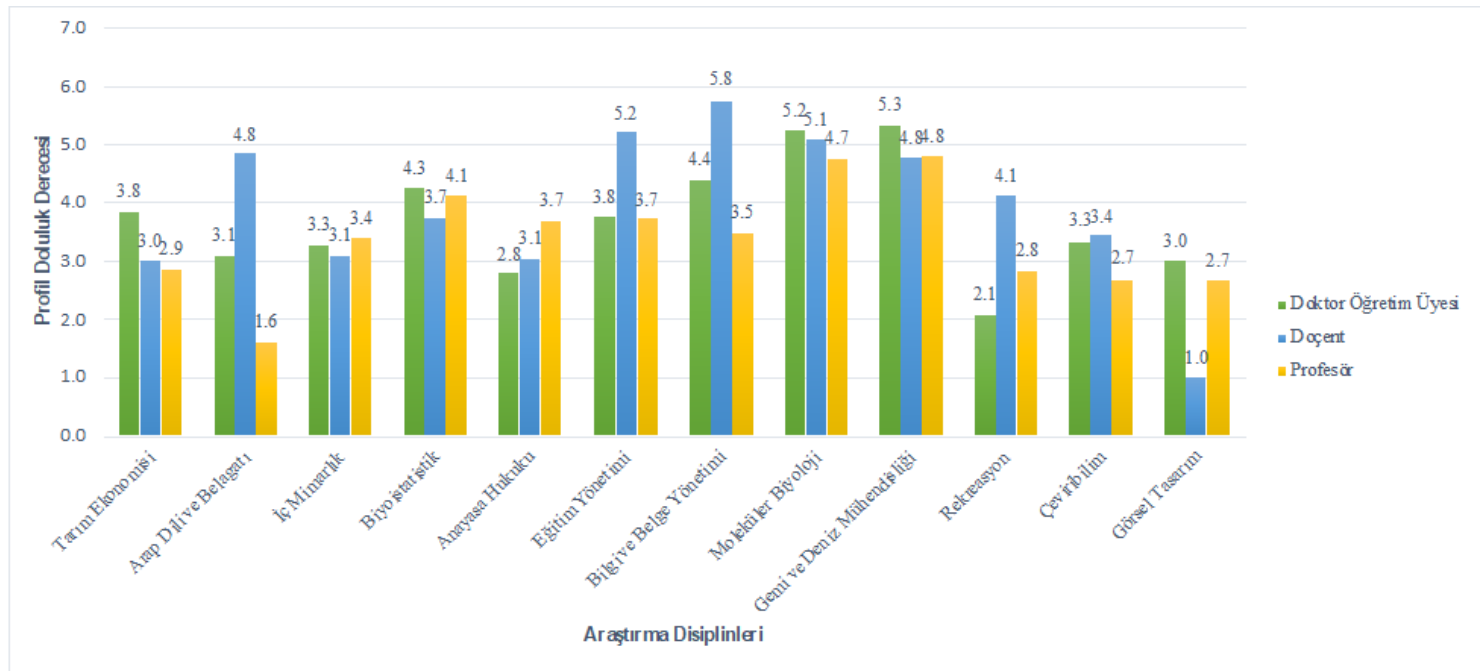
Bu çalışma Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında görev yapan bilim insanlarının araştırma disiplinleri ve ünvanlarına göre ORCID profillerinin tamamlanma derecelerindeki farklılıkları belirlemeyi amaçlamaktadır. Akademik ünvanlara göre profil doluluk derecelerinin ortalama değerleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2

Ünvanlara Göre Ortalama Profil Doluluk Dereceleri

Akademik Ünvan	Ortalama Profil Doluluk Derecesi
Doktor Öğretim Üyesi	3,7
Doçent	3,93
Profesör	3,39

Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında görev yapan araştırmacılar, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu kapsamında belirlenen temel görevlere sahiptir. Akademik atama ve yükseltme kriterlerine bağlı olarak, özellikle Doktor Öğretim Üyesi kadrosundan Doçent kadrosuna geçişte ciddi bir akran değerlendirme süreci yaşanmaktadır. Bu süreç araştırmacıların akademik yayınlarının yanı sıra akademik etik ve meslek dışı faaliyetlerinin de incelendiği durumları içerebilir. Bu durumun bir yansıması olarak, Tablo 2'de görüldüğü üzere, Doçent ünvanlı araştırmacılar ortalama 3,93 ile en yüksek ortalamaya sahipken, onları ortalama 3,7 ile Doktor Öğretim Üyeleri ve ortalama 3,39 ile Profesör ünvanlı araştırmacılar takip etmektedir. Bu değerlerin araştırma disiplinlerine ve ünvanlara göre değişimi Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. *Ünvan ve Araştırma Disiplinlerine Göre Ortalama ORCID Profil Doluluk Dereceleri*

Şekil 1'den elde edilen verilere göre, akademik disiplinler arasında ORCID profillerinin doluluk derecelerinde önemli farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir. Profil doluluk derecelerinin ünvan bazında ortalama değerleri incelendiğinde, Doktor Öğretim Üyeleri arasında en yüksek ortalama doluluk derecesi 5,3 ile Gemi ve Deniz Mühendisliği disiplininde yer alırken, Doçentler için en yüksek ortalama 5,8 ile Bilgi ve Belge Yönetimi disiplininde tespit edilmiştir. Profesörlerde ise, ortalama doluluk derecesi 3,7 ile Anayasa Hukuku alanında en yüksek değere ulaşmaktadır; ancak Profesörlerin diğer disiplinlerdeki ortalama doluluk oranları görece daha düşüktür. Bununla birlikte, Doçentlerin ORCID profil doluluk derecelerinde en yüksek seviyelere ulaşmadığı Tarım Ekonomisi, Biyoistatistik, Moleküler Biyoloji ve Görsel İletişim Tasarımı gibi disiplinlerde de

dikkate değer farklılıklar bulunmaktadır. Arap Dili ve Belagatı alanında faaliyet gösteren Profesörler, diğer disiplinlerdeki Profesörlerle karşılaştırıldığında en düşük profil doluluk derecesine sahiptir.

Biglan sınıflandırmasına dayanarak yapılan analizde, İç Mimarlık, Moleküler Biyoloji ve Gemi ve Deniz Mühendisliği gibi uygulamalı ve sert bilimler kategorisine giren araştırma alanlarında, ünvanlara göre ORCID profil doluluk oranları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Öte yandan, yumuşak bilimler olarak kabul edilen Arap Dili ve Belagatı ve Eğitim Yönetimi disiplinlerinde ünvan bazında ORCID profil doluluk dereceleri arasında dikkate değer farklılıklar görülmektedir. Örneğin, Bilgi ve Belge Yönetimi alanında Doçentler, diğer ünvanlara kıyasla en yüksek ortalama doluluk derecesine sahipken, Rekreasyon disiplininde bu oranların daha düşük olduğu ve ünvanlar arasında daha az farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu bulgular, disiplinler ve akademik ünvanlar arasındaki profil doluluk oranlarının çeşitlenmesine işaret etmekte ve araştırmacıların ORCID profillerini doldurma eğilimlerinin disipline özgü faktörlerle etkilenebileceğini düşündürmektedir.

Ünvanlar arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlılığını belirlemek üzere Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Test sonuçları, ünvanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu ortaya koymuştur ($H(2) = 6,13, p = 0,0467$). Hangi ünvanlar arasında bu farklılığın bulunduğu tespiti için yapılan Pairwise Mann-Whitney U testleri, Doçentler ile Doktor Öğretim Üyeleri arasında ($p = 0,0244$) ve Profesörler ile Doktor Öğretim Üyeleri arasında ($p = 0,0426$) ORCID profil doluluk derecelerinde anlamlı farklar olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, Doçentler ile Profesörler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark ($p = 0,7877$) saptanmamıştır. Elde edilen anlamlı istatistiksel sonuçların etki büyüklüğü ortaya koymak için eta kare (η^2) değeri hesaplanmıştır. Hesaplanan eta kare değeri ($\eta^2=0,0034$) ORCID profil doluluk ortalaması puanlarındaki toplam varyansın sadece %0,34'ünün akademik ünvanlardan kaynaklandığını göstermektedir. Bu düşük etki büyüklüğü, ünvanların araştırmacıların ortalama ORCID profil doluluk dereceleri üzerindeki etkisinin oldukça sınırlı olduğunu belirtmektedir.

Çalışmada yanıt aranan bir diğer araştırma sorusu olan araştırma disiplinlerine göre ortalama ORCID profil doluluk oranları arasındaki farkın tespiti için ünvanlar arasındaki farkı incelemek için kullanılan yaklaşım kullanılmıştır. Gerçekleştirilen Kruskal – Wallis H testi araştırma disiplinleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark ($H(11) = 138,48, p < 0,0001$) olduğunu ortaya koymuştur. Bu farkın hangi araştırma disiplinleri arasında olduğunu tespiti için Pairwise Mann-Whitney U testleri yapılmıştır. Bu testler sonucunda Anayasa Hukuku ile Bilgi ve Belge Yönetimi ($p = 0,0388$), Biyoistatistik ($p < 0,00001$), Deniz ve Gemi Mühendisliği ($p < 0,00001$), Eğitim Yönetimi ($p = 0,0056$) ve Moleküler Biyoloji ve Genetik ($p < 0,00001$) disiplinleri arasında Mann-Whitney U testi sonucunda anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Elde edilen sonuçların etki büyüklüğü benzer biçimde eta kare değeri ile araştırılmıştır. Disiplinler arasında, Eta kare değeri ($\eta^2=0,077$) olarak hesaplanmıştır, bu da ORCID derecelendirme puanlarındaki varyansın yaklaşık %7,7'sinin disiplinler arası farklılıklardan kaynaklandığını gösterir. Bu değer orta düzeyde bir etki büyüklüğü olarak yorumlanabilir ve disiplinlerin ORCID profil doluluk dereceleri üzerindeki etkisinin göz ardı edilemeyecek düzeyde olduğunu belirtir.

Çalışmada yapılan analizlerin sonuçlarına göre, araştırma disiplinleri arasında ORCID profil doluluk derecelerindeki farklılıkların önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, akademik ünvanların bu doluluk derecelerindeki varyansı anlamlı düzeyde açıklama kapasitesine sahip olmadığı tespit edilmiştir. Disiplinler arası farklılıkların etki büyüklüğü, ORCID profil doluluk puanlarındaki toplam varyansın önemli bir kısmını oluştururken; ünvanların etkisi daha sınırlı kalmıştır. Bu bulgular, akademik çevrelerde ORCID profil kullanımının disiplin özelliklerine bağlı olarak değişebildiğini ve akademik kariyer basamaklarının profil doluluk üzerindeki etkisinin beklenenden daha az olduğunu göstermektedir.

Tartışma

Bu çalışma, bireyin benlik algısının belirli yönlerinin sosyal alana nasıl aktarıldığı ve akademik kimliğin dijital medyada karmaşık ve çok yönlü bir olgu olarak nasıl sunulduğu üzerine odaklanmaktadır. Goffman'ın rol yapma teorisine benzer şekilde, akademik kimlik de dijital medya aracılığıyla farklı bağlamlarda şekillenmekte ve sunulmaktadır (Hausmann ve ark., 2011). Akademik kimliklerin konumlanması, her bir disiplinin özgün uygulamaları, tercihleri ve bilimsel pratikleri etrafında şekillenmektedir. Bu durum, 'alan özgünlüğü' kavramıyla açıklanabilir ve bir disiplinin nasıl özelleştiğini, belirli sorunları nasıl çözdüğünü gösterir (MacLeod, 2018). Bu özgüllük, yalnızca uzmanlığın ve bilimsel pratiklerin alana özgü olduğunu vurgulamakla kalmaz, aynı zamanda akademik iletişimin dinamiklerini ve akademik kimliklerin konumlanışını da doğrudan etkiler. Örneğin, Fizik disiplinindeki akademisyenler genellikle araştırma odaklı bir kimlik benimserken, Tarih disiplini öğretime daha fazla vurgu yapar ve araştırma ile yönetim arasında daha dengeli bir ilişki kurmaktadır. Biyologlar ise kendilerini genellikle öğretmen ve araştırmacı olarak tanımlamakta ve çalışmalarında korumacı bir yaklaşım benimsemektedir (Musselin ve Becquet, 2008). Bu yaklaşım, akademik kimliklerin sunumunda disipline özgü farklılıkları vurgularken, bu farklılıkların her alanın kendine has niteliklerini yansıtan bir özellik olarak ortaya çıkmasına ve disiplinler arası farklılıkların akademisyenlerin mesleki kimliklerinin nasıl şekillendiğini anlamak için önemli fırsatlar sunmasına aracılık yapmaktadır. Bu sayede, akademik kimliklerin çeşitliliğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak mümkündür (Turner, 2000).

Şekil 1'de sunulduğu üzere, ORCID profil doluluk oranlarının disiplinler arasındaki farklılıkları, Türkiye'deki akademisyenler arasında dijital bilimsel iletişim araçlarının farklı şekillerde benimsendiğini ve bu araçlarla etkileşimde bulunduğunu göstermektedir. Çalışmanın bulguları, Anayasa Hukuku ve Bilgi ve Belge Yönetimi gibi kamuya dönük ve araştırmacının yaygınlaştırılması için belirgin bir dijital ayak izi oluşturmaya öncelik veren alanların dijital kimliğe daha yüksek bir değer atfetme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Buna karşın, Arap Dili ve Belagatı gibi alanlarda daha düşük profil doluluk oranları gözlemlenmiştir, ki bu durum çevrimiçi varlığa ilişkin farklı kültürel veya disiplinler öncelikleri yansıtmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular, Heusse ve Cabanac (2022) tarafından Toulouse üniversite ekosisteminde tespit edilen ORCID benimseme oranlarının disiplinlere farklılaştığı bulguları ile örtüşmektedir. Ayrıca, çalışmada tespit edilen disiplinler arasındaki farkın yalnızca disiplinin iç dinamiklerini yansıtmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle sert ve uygulamalı bilimler kategorisine giren disiplinlerin uluslararası alanda daha fazla görünürlüğe sahip olabileceği düşünülebilir. Çalışmanın bulguları, Biglan sınıflandırmasına göre bu araştırma kategorisine giren Biyoistatistik, Moleküler Biyoloji ve Gemi İnşaat Mühendisliği gibi alanlarda, yumuşak bilimlere kıyasla profil doluluk oranlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, Mikki ve arkadaşlarının (2015) Bergen Üniversitesi'nde gerçekleştirdikleri çalışma ile uyumludur. Bu çalışmada, ResearchGate, Academia.edu ve LinkedIn gibi akademik sosyal ağlarda araştırmacıların dijital varlıklarının incelenmesi sonucunda disiplinler arasında önemli farklılıkların varlığı tespit edilmiştir.

Sosyal ve beşeri bilimler alanındaki bazı araştırmacılar akademik aidiyet ve dijital kimliğin kamulaştırılması kavramlarına ilişkin gündeme gelen bazı küresel bilim politikaları konusunda çekincelere sahip olabilirler (Collins ve ark., 2022). Örneğin, açık bilim ve açık veri hareketleri, dijital ortamda veri paylaşımını desteklerken, araştırmacıların kişisel ve akademik verilerinin erişimine izin veren bazı güvenlik açıkları da içermektedir. Bu durum araştırmacıların mahremiyet hakları ve akademik kimliklerinin kontrolü konusunda endişelere yol açabilir. Ayrıca Teixeira da Silva (2022) tarafından belirtildiği üzere, ORCID'de insan olmayan veya "hayalet" hesapların yaygınlığı gibi faktörlerin dijital akademik kimliklerin inşasına başka bir karmaşıklık katmanı eklemektedir. Bu bulgular, akademiye dijital katılımın çok yönlü doğasını vurgulamakta ve akademik ünvanların sınırlarını aşan incelikli bir anlayışa duyulan ihtiyaca işaret etmektedir. Zhang ve Li (2020) tarafından yürütülen çalışmada, araştırmacıların ORCID profillerini yalnızca yayınlarını duyurmak amacıyla güncelledikleri ortaya konmuştur. Bu durum, ORCID profilinin varlığının aktif katılım veya geniş bir dijital kimlik ile doğrudan ilişkili olmadığını göstermektedir. Türkiye'deki akademik ünvanlar için kariyer yükselme süreçlerinde, araştırmacıların akademik ve profesyonel kimlikleri hakkında eksiksiz bilgi sağlama beklentisi bulunmaktadır. Bu durum, özellikle akademik personelin kariyerinin ileri aşamalarında dijital kimlik oluşturmaya daha az önem verdiğini gösteren Doçent ve Profesör ünvanları arasında belirgin farklılıkların olmamasını açıklayabilir.

Bu çalışmanın sonuçları önemli iç görüler sunarken, aynı zamanda bazı sınırlılıkları da içermektedir. Çalışmanın örnekleminin yalnızca 12 alt araştırma alanını kapsaması, elde edilen bulguların diğer araştırma disiplinlerine genelleştirilmesini sınırlamaktadır. Akademik ünvanlar arasındaki farklılıklarla ilgili düşük etki büyüklüğü, araştırmacıların ünvanlarının ORCID profil doluluk derecelerine sınırlı bir etki ettiğini göstermektedir. Ayrıca, toplanan veri setinin kullanıcı inisiyatifiyle güncellenebilir ve değiştirilebilir olması, çalışmanın bulgularının zaman içinde değişebileceğine dair bir olasılığı ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarındaki akademik personelin ORCID profillerinin doluluk oranlarını ve bu oranların akademik ünvan ve disiplinler arasında nasıl farklılık gösterdiğini incelemiştir. Elde edilen sonuçlar, akademik kimlik inşasının dijital alandaki yansımalarının, akademisyenlerin kariyer aşamalarına ve disiplin özgüllüklerine göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymuştur. Akademik ünvanların ORCID profil doluluk oranları üzerindeki etkisi sınırlı bulunmuş, bu da akademik kimlik inşasının ünvanın ötesindeki faktörler tarafından şekillendirildiğini göstermiştir. Araştırmada gözlemlenen bulgular, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında görev yapan akademisyenlerin, özellikle akademik atama ve terfi süreçlerinde, dijital kimliklerinin oluşturulması ve yönetilmesi konusunda daha bilinçli adımlar atmalarının gerekliliğine işaret etmektedir. Bu sonuçlar, akademik kurumların ve bireylerin, bilimsel iletişimin yaygınlaştırılması ve etkinin artırılması için dijital kimlik yönetimine verdikleri önemin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Akademik kurumlar için, akademisyenlerin dijital kimliklerinin oluşturulması ve yönetilmesi konusunda daha kapsamlı ve etkili stratejiler geliştirmenin önemi de ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, bu çalışma, akademisyenlerin kariyer süreçleri ve akademik disiplinlerin özgül uygulamalarıyla ilişkili olarak, dijital akademik kimliklerin oluşturulmasının ve yönetilmesinin karmaşıklığını ortaya koymuştur. Bu çalışma, akademik camiada dijital varlık yönetimine ilişkin stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunacak veri tabanlı bir perspektif sunmaktadır ve bu alandaki ileri araştırmalar için bir temel oluşturmayı hedeflemektedir. Ayrıca, bu çalışma Türkçe literatürde bu konudaki boşluğu doldurma potansiyeline sahiptir ve ileri araştırmalar için veri kaynağı sunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Allison, A., Currall, J., Moss, M., & Stuart, S. (2005). Digital identity matters. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 56(4), 364-372. <https://doi.org/10.1002/asi.20112>
- Bakan, U., Kalamani, S., & Bakan, U. (2019). ABD’li akademisyenlerin linkedin’de benlik sunum rollerinin keşfi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2019(49), 69-89. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ikad/issue/69411/992236>
- Biglan, A. (1973). The characteristics of subject matter in different academic areas. *Journal of Applied Psychology*, 57(3), 195-203. <https://doi.org/10.1037/h0034701>
- Boudry, C., & Durand-Barthez, M. (2020). Use of author identifier services (ORCID, ResearcherID) and academic social networks (Academia. Edu, ResearchGate) by the researchers of the University of Caen Normandy (France): A case study. *Plos One*, 15(9), e0238583. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238583>
- Clegg, S. (2011). Academic identities re-formed? Contesting technological determinism in accounts of the digital age. *Contemporary Social Science*, 6(2), 175-189. <https://doi.org/10.1080/21582041.2011.583485>
- Collins, H. J., Glover, H., & Myers, F. (2022). Behind the digital curtain: A study of academic identities, liminalities and labour market adaptations for the ‘Uber-isation’ of HE. *Teaching in Higher Education*, 27(2), 201-216. <https://doi.org/10.1080/13562517.2019.1706163>
- Côté, I. M., & Darling, E. S. (2018). Scientists on Twitter: Preaching to the choir or singing from the rooftops? *Facets*, 3(1), 682-694. <https://doi.org/10.1139/facets-2018-0002>
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage publications.
- Dennen, V. P. (2009). Constructing academic alter-egos: Identity issues in a blog-based community. *Identity in the Information Society*, 2, 23-38. <https://doi.org/10.1007/s12394-009-0020-8>
- Djonov, E., & Van Leeuwen, T. (2018). Social media as semiotic technology and social practice: The case of ResearchGate’s design and its potential to transform social practice. *Social Semiotics*, 28(5), 641-664. <https://doi.org/10.1080/10350330.2018.1504715>
- Feher, K. (2021). Digital identity and the online self: Footprint strategies—An exploratory and comparative research study. *Journal of Information Science*, 47(2), 192-205. <https://doi.org/10.1177/0165551519879702>
- Fenner, M., Gómez, C. G., & Thorisson, G. A. (2011). Collective Action for the Open Researcher & Contributor ID (ORCID). *Insights*, 24(3), 277. <https://doi.org/10.1629/24277>
- Flowerdew, J., & Wang, S. H. (2015). Identity in academic discourse. *Annual Review of Applied Linguistics*, 35, 81-99. <https://doi.org/10.1017/S026719051400021X>
- Gesuato, S., & Bianchi, F. (2021). Representing academic identities in email: Content and structure of Automatic Signatures. *European Journal of English Studies*, 25(3), 334-351. <https://doi.org/10.1080/13825577.2021.1988275>
- Goffman, E. (1967). *Interaction ritual: Essays in face-to-face behavior*. Anchor Books.
- Haak, L. L., Fenner, M., Paglione, L., Pentz, E., & Ratner, H. (2012). ORCID: a system to uniquely identify researchers. *Learned Publishing*, 25(4), 259-264. <https://doi.org/10.1087/20120404>
- Hammarfelt, B., de Rijcke, S., & Rushforth, A. D. (2016). Quantified academic selves: The gamification of research through social networking services. *Information Research*, 21(2). <http://InformationR.net/ir/21-2/SM1.html>
- Hausmann, C., Jonason, A., & Summers-Effler, E. (2011). Interaction ritual theory and structural symbolic interactionism. *Symbolic Interaction*, 34(3), 319-329. <https://doi.org/10.1525/si.2011.34.3.319>
- Herman, E. (2018). Scholarly reputation. *FEMS microbiology letters*, 365(18), fny200. <https://doi.org/10.1093/femsle/fny200>
- Hesse, M.-D., & Cabanac, G. (2022). ORCID growth and field-wise dynamics of adoption: A case study of the Toulouse scientific area. *Learned Publishing*, 35(4), 454-466. <https://doi.org/10.1002/leap.1451>
- Hildebrandt, K., & Couros, A. (2016). Digital selves, digital scholars: Theorising academic identity in online spaces. *Journal of Applied Social Theory*, 1(1). <https://socialtheoryapplied.com/journal/jast/article/view/16/10>
- İşık, D. (2021). Akademisyenlerin researchgate ve google scholar citations kullanımları: Türkiye’deki bilgi ve belge yönetimi bölümleri üzerine bir inceleme. *Bilgi Yönetimi*, 4(2), 240-263. <https://doi.org/10.33721/by.928614>

- Jordan, K. (2019). From social networks to publishing platforms: A review of the history and scholarship of academic social network sites. *Frontiers in Digital Humanities*, 6, 5. <https://doi.org/10.3389/fdigh.2019.00005>
- Kirkup, G. (2010). Academic blogging, academic practice and academic identity. *London Review of Education*, 8(1), 75-84. <https://doi.org/10.1080/14748460903557803>
- Korkmaz, C., & Öztürk, S. (2022). Öğretim üyelerinin akademik unvan algıları ve iş stresi. *Yükseköğretim Dergisi*, 12(2), 333-348. <https://doi.org/10.2399/yod.21.815764>
- Kruskal, W. H., & Wallis, W. A. (1952). Use of ranks in one-criterion variance analysis. *Journal of the American Statistical Association*, 47(260), 583-621. <https://doi.org/10.1080/01621459.1952.10483441>
- MacLeod, M. (2018). What makes interdisciplinarity difficult? Some consequences of domain specificity in interdisciplinary practice. *Synthese*, 195(2), 697-720. <https://doi.org/10.1007/s11229-016-1236-4>
- Manca, S. (2018). ResearchGate and Academia. Edu as networked socio-technical systems for scholarly communication: A literature review. *Research in Learning Technology*, 26. <https://doi.org/10.25304/rlt.v26.2008>
- Marshall, D. P., Barbour, K., & Moore, C. (2018). Academic Persona: The construction of online reputation in the modern academy. İçinde D. Lupton, I. Mewburn, & P. Thompson (Ed.), *The Digital Academic: Critical Perspectives On Digital Technologies In Higher Education* (ss. 47-62). Routledge/Taylor & Francis Group.
- McKim, C. A. (2017). The value of mixed methods research: A mixed methods study. *Journal of Mixed Methods Research*, 11(2), 202-222. <https://doi.org/10.1177/1558689815607096>
- Meadows, A., & Haak, L. (2018). How persistent identifiers can save scientists time. *FEMS Microbiology Letters*, 365(15), fny143. <https://doi.org/10.1093/femsle/fny143>
- Mikki, S., Zygmontowska, M., Gjesdal, Ø. L., & Al Ruwehy, H. A. (2015). Digital presence of Norwegian scholars on academic network sites—Where and who are they? *Plos One*, 10(11), e0142709. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0142709>
- Musselin, C., & Becquet, V. (2008). Academic work and academic identities: A comparison between four disciplines. İçinde J. Välimaa & Y. Oili-Helena (Ed.), *Cultural Perspectives on Higher Education* (ss. 91-107). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6604-7>
- Radford, M. L., Kitzie, V., Mikitish, S., Floegel, D., Radford, G. P., & Connaway, L. S. (2020). "People are reading your work," scholarly identity and social networking sites. *Journal of Documentation*, 76(6), 1233-1260. <https://doi.org/10.1108/JD-04-2019-0074>
- Simpson, A. (2017). The surprising persistence of Biglan's classification scheme. *Studies in Higher Education*, 42(8), 1520-1531. <https://doi.org/10.1080/03075079.2015.1111323>
- Stake, R. E. (2005). *Multiple case study analysis*. Guilford Press.
- Stewart, B. (2014). How do we know who we are when we're online?: Reputation, identity, and influence in scholarly networks. İçinde S. Bayne, C. Jones, M. de Laat, T. Ryberg, & C. Sinclair (Ed.), *Proceedings of the 9th International Conference on Networked Learning* (ss. 380-381). University of Edinburgh. <https://www.lancaster.ac.uk/fss/organisations/netlc/past/nlc2014/abstracts/pdf/stewart.pdf>
- Stewart, J. (2012). Multiple-case study methods in governance-related research. *Public Management Review*, 14(1), 67-82. <https://doi.org/10.1080/14719037.2011.589618>
- Teixeira da Silva, J. A. (2022). Dystopian cases of ORCID identifiers: Animal-associated accounts. *Central Asian Journal of Medical Hypotheses and Ethics*, 3(4), 263-269. <https://doi.org/10.47316/cajmhe.2022.3.4.06>
- Tomášková, R. (2021). University research blogs: Constructing identity through language and images. *European Journal of English Studies*, 25(3), 385-403. <https://doi.org/10.1080/13825577.2021.1988257>
- Tully, S. (2014). A human right to access the Internet? Problems and prospects. *Human Rights Law Review*, 14(2), 175-195. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngu011>
- Turner, S. (2000). What are disciplines? And how is interdisciplinarity different. İçinde N. Stehr & P. Weingart (Ed.), *Practising interdisciplinarity* (ss. 46-65). University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442678729-005>
- Van Dijck, J. (2013). 'You have one identity': Performing the self on Facebook and LinkedIn. *Media, Culture & Society*, 35(2), 199-215. <https://doi.org/10.1177/0163443712468605>
- Van Noorden, R. (2014). Online collaboration: Scientists and the social network. *Nature News*, 512(7513), 126. <https://doi.org/10.1038/512126a>
- Williams, D. E., & Greenhalgh, S. P. (2022). Pseudonymous academics: Authentic tales from the Twitter trenches. *The Internet and Higher Education*, 55, 100870. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2022.100870>
- Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods* (4. bs). Sage Publications.
- Yüksek Öğretim Kurumu (2023). Yükseköğretimde yeni istatistikler. <https://web.archive.org/web/20230925090352/https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2023/yuksekogretimde-yeni->

[istatistikler.aspx](#)

Yüksek Öğretim Kurumu. (2020). *ORCID alınması tanımlayıcı tekil numara*. Bingöl Üniversitesi. <https://sbe.bingol.edu.tr/media/9272/orcid-alinmasi-tanimlayici-tekil-numara-1.pdf>

Zhang, L., & Li, C. (2020). Investigating Science Researchers' Presence on Academic Profile Websites: A Case Study of a Canadian Research University. *Issues in Science and Technology Librarianship*, 95. <https://doi.org/10.29173/istl51>

Hukukçu Yazarın Metindeki Varlığı: Juli Zeh ve Oyun Dürtüsü

The Existence of the Jurist Author in the Text: Juli Zeh and Spieltrieb

Emre Bekir GÜVEN
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Mütercim Tercümanlık Bölümü, Siirt, Türkiye
Department of Translation and
Interpretation Faculty of Arts and Sciences,
Siirt University, Siirt, Türkiye
emrebekirguven@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 12.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted 15.03.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atif:
Güven, E.B. (2024). Hukukçu Yazarın
Metindeki Varlığı: Juli Zeh ve Oyun
Dürtüsü. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler
Dergisi*, 72, 11-18.

Cite this article:
Güven, E.B. (2024). The Existence of the
Jurist Author in the Text: Juli Zeh and
Spieltrieb. *Journal of Literature and
Humanities*, 72, 11-18.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Öz

Edebiyat tarihi boyunca sıkça karşılaşılan hukukçu yazarlar, Alman dilinde ve edebiyat geleneğinde "Dichterjurist" kavramını doğurmuştur. Hukuk formasyonuna sahip bu edebiyatçılar veya edebiyat formasyonuna sahip bu hukukçular, iki disiplini çeşitli boyutlarda bir araya getirmiş ve getirmektedirler. Kimi zaman E. T. A. Hoffmann ölçüsünde, kimi zaman Franz Kafka boyut ve felsefesinde, kimi zaman da Bernhard Schlink, Ferdinand von Schirach ve Juli Zeh güncelliğinde iki disiplin arasında multi ve interdisipliner bir alan ortaya çıkmıştır. Özellikle çağdaş Alman edebiyatı çerçevesinde bakıldığında, son döneme ait Dichterjuristlerin, sahip oldukları hukuk formasyonunu bilinçli olarak metinlerine hasrettikleri görülmektedir. Metnin yaratıcısı olarak yazar adeta metinde vardır ve Dichterjurist olduğunu okura hissettirmektedir.

Bu çalışma, Juli Zeh'in, *Oyun Dürtüsü* romanında hukukçu yazar/Dichterjurist olarak varlığını irdelemektedir. Ada ve Alev'in iki genç öğrenci olarak, oyun dürtüsüyle başladıkları ve ceza davası ile sonuçlanan bir süreç içerisinde, kanun, hukuk ve adaletin oluşturduğu bir sistematiği, yazarın ne kapsamda ve hangi yaklaşımla ele aldığını sorgulamaktadır. Romanın yazarı olarak Juli Zeh'in dışında kurmaca katmanda, yargılamayı mahkeme hükmü formatı dışında yazma ve okura aktarma kararı alan anlatıcı, yargılamayı yöneten yargıcın kendisidir. Dolayısıyla, sadece gerçek düzleminde değil, kurmaca düzlemde de bir Dichterjurist söz konusudur. Bu olgudan hareketle, hukukçu yazarın metinde somut varlık gösterdiği hipotezine paralel olarak bu çalışma, hukuk formasyonuna sahip yazarın, hukuk sistematiğine dair bilgisini ne ölçüde ve hangi yaklaşımla edebi bir metne yansıttığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk ve edebiyat, hukukçu yazar, Dichterjurist, Juli Zeh, Oyun Dürtüsü.

Abstract

Jurist writers, who are frequently encountered throughout the history of literature, introduced the concept of "Dichterjurist" in the German language and literary tradition. These writers with law education or jurists with literature knowledge have brought and are bringing the two disciplines together in various dimensions. A multi- and interdisciplinary field has emerged between the two disciplines, sometimes on the scale of E. T. A. Hoffmann, sometimes on the scale and philosophy of Franz Kafka, and sometimes on the actuality of Bernhard Schlink, Ferdinand von Schirach and Juli Zeh. Especially when viewed within the framework of contemporary German literature, it is seen that the Dichterjurists of the recent period consciously devoted their law education or formation to their texts. The author, as the creator of the text, is literally present in the text and makes the reader feel that he is a Dichterjurist.

This study examines Juli Zeh's presence as a jurist writer/Dichterjurist in her novel *Spieltrieb*. It questions to what extent and with what approach the author handles a systematic created by law, law (body of laws, system) and justice, in a process that Ada and Alev, as two young students, started with the gaming instinct and ended in a criminal case. Apart from Juli Zeh as the author of the novel, in the fictional layer, the narrator who decided to write the trial outside the court verdict format and convey it to the reader is the judge himself who presides over the trial. Therefore, there is a Dichterjurist not only on the real plane, but also on the fictional plane. Based on this fact, in parallel with the hypothesis that the legal writer has a concrete presence in the text, this study aims to reveal to what extent and with what approach the writer with law formation reflects his knowledge of law systematics into a literary text.

Keywords: Law and literature, jurist writer, Juli Zeh, *Spieltrieb* (Gaming Instinct).

Giriş

Franz Kafka'nın, sigorta avukatı olarak çalıştığı dönemde edebiyata dair tutkusunu gerçekleştirme yolunda en büyük engelin sekiz saatlik mesaisi olduğu bilinmektedir. (Corngold, Greenberg vd., 2017, s. 63) Mesleğinin yanı sıra hastalığı, etnik kökeni, duygusal yaşamı ve daha birçok etkenin, Kafka'yı olumsuz yönde etkileyebilecek potansiyele sahip olgular olduğunu söylemek mümkündür. Yazma ediminin ciddi bir odaklanma gerektirdiğini ve bunu yazarlar içerisinde ancak oldukça az sayıda kişinin gerçek anlamda başarabildiğini belirtmek gerekir. Nitekim Kafka'nın da Assicurazioni Generali'de çalıştığı sırada yazamadığı için buradan ayrıldığı söylenir. (Wagenbach, 2008, s. 82) Ancak Kafka'yı, kendi coğrafyasının ötesine taşıyan ve onu dünya edebiyatına mal eden nedenler, normal şartlarda herhangi bir kişiyi olumsuz yönde etkileyebilecek bu olgular zincirinin kendisidir. Bu olumsuzluklar, Kafkaesk'in beslendiği, dayanağını aldığı noktalardır ve Kafka bu olgulardan bağımsız düşünülemez. Kafka'yı filoloji öğrenimi görmüş, sağlıklı, Hristiyan, kadınlara karşı mesafeli bir kişi olarak hayal etmek güçtür. Dolayısıyla Kafka, kendisini olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahip tüm bu olgularla birlikte Kafka olabilmiştir. Yürüttüğü ve yakındığı söylenen (Corngold, Greenberg vd., 2017, s. 63) mesleği de hiç kuşkusuz bu olgulardan biridir.

Mesleği kendisine engel olan, ancak mesleğinin sunduğu formasyondan sonuna kadar beslenen bir yazar olarak Kafka, metinde hukukçu kimliğin varlığı açısından önemli bir örnektir. Birçok yapıtının temelinde hukukun derinlemesine felsefi yapılmakta ve nedensellikten uzak adalet olgusu sorunsallaştırılmaktadır. Kafka'nın başvurduğu derinlikte ve boyutta olmayan, ancak yine de hukuku, çeşitli boyutlarda metnin malzemesi olarak kullanan başka yazarlar da vardır. Bernhard Schlink ve Ferdinand von Schirach gibi isimler, Alman edebiyatının bu konudaki son dönemlerin örnekleri arasında sıralanabilir. Bu isimlerin metinlerinde hukuk, Kafka'nın aksine yüzeysel ve göze çarpacak şekilde yer almaktadır. Temelde taşıdıkları amacın da tam olarak bu olduğunu söylemek mümkündür. Bu tür yazarlar hukukçu kimliklerini saklamak ya da gölgelemek gibi amaçlar taşımadıkları gibi, tam tersine Dichterjurist olduklarını okura özellikle hissettirme çabası içerisindedirler ya da bu izlemine aktarırlar.

"Dichterjurist" kavramının varlığı, edebiyat ve hukuk disiplinlerinin bir kişi içerisinde birleşmesi durumunu açıklar niteliktedir. "Dichter (edebiyatçı, şair)" ve "Jurist (hukukçu)" gibi geniş kapsamlı iki uğraş tanımının, bir meslek alanı olarak bir araya getirilmesi, yeni ortaya çıkmış bir eylem değildir. Cicero'dan La Fontaine'e kadar gerek uluslararası alanda, E. T. A. Hoffmann'dan Georg M. Oswald'a kadar gerekse Alman coğrafyasında iki disiplinden beslenen isimler, ciddi bir sayı oluşturmaktadır.

Avukat, yargıç, hakem gibi özele inildiğinde hangi mesleği yerine getirdiğinden bağımsız olarak, görece birçok hukukçunun, diğer mesleklere ya da disiplinlere oranla daha fazla bu alana, yani edebiyat yapma eylemine yönelmesi çeşitli nedenlere dayandırılabilir. İki disiplinin teknik benzerlikleri, ortaya çıkardıkları yapıtların (örneğin karar hükmü ve roman) kurgulanma diyalektikleri, yaratıcının (örneğin yargıç ve romancı) muhakeme gücü ve bunlara benzer birçok neden sıralanabilir. Ancak asıl neden, hiç kuşkusuz ele aldıkları asıl nesne ve o nesnenin içerisinde yaşadığı mekan olarak görülmelidir. İnsan ve dünya ya da (insana ait) yaşam, her iki disiplinin de merkezinde yer alan unsurlar olarak görülebilir.

Kendisi de Dichterjurist olarak görülebilecek Jacob Grimm'in hukuk ve edebiyatın aynı yataktan kalktıkları görüşü (1882, s. 153), her iki disiplinin de ele aldıkları ve tematik olarak kullandıkları materyalin aynı oluşuna gönderme olarak alımlanabilir. Gerek ceza hukukunun gerekse özel hukukun bizzat insana ve yaşama dair olmasının yanı sıra kamu hukukunun da yine insan için kurulan düzenin ifadesi olarak ele alınması, edebiyatın nesnesi ile ciddi ölçüde paralellik göstermektedir. Edebiyatın neredeyse tüm metin türleri de ister doğayı ya da hayvanı konu edinsin, ister bilim kurgu türünde veya içeriğinde olsun, temelde ulaşmaya çalıştığı nokta insan ve içerisinde bulunduğu yaşamdır. Bu olguya hukukun gerçek, edebiyatın ise kurmaca metinler barındırması engel değildir. Öte yandan, özellikle 20. yüzyılda silikleşen ve karmaşıklaşan bir gerçek ile kurmaca ilişkisi söz konusuysen, böyle bir ayırmadan bahsetmek, zaten kaybolmuş olan bir algıyı yeniden tesis etme çabası olarak görülebilir. Nitekim "Son birkaç yüzyıldır bilimin neden-sonuç ilişkisini temel alan ve kesinlik/değişmezlik üzerine kurulu saptamaları, yerini giderek belirsizlik/olasılık/görecelik kavramlarının yön verdiği yeni bir doğabilim eğilimine bırakmaktadır." (Ecevit, 2016, s. 27) sözleriyle anlatılan bir dönem söz konusudur ve dolayısıyla 20. yüzyılın başından itibaren neyin kurmaca, neyin ise gerçek olduğu konusu ciddi bir sorunsaldır. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan küresel gelişmeler ise bu durumu daha ileri bir boyuta taşımıştır. Bu nedenledir ki sadece edebiyatta değil, aynı zamanda hukuk disiplini ve uygulamasında insan, gerçek olamayacak kadar kurmaca, kurmaca olacak ölçüde gerçek ötesi durumlar ile karşılaşabilmektedir. Bu karmaşa ve sınır silikliği, insanın içerisinde yaşadığı zaman ve mekanla örtüşen bir çelişkidir; söz konusu ilişkinin zorlama bir yakınlık olması yorumuyla ilgili değildir. Özellikle 20 ve 21. yüzyıl insanının, suç olarak tanımlanmamış birtakım öngörülmesi bir yana, ilk aşamada hayali dahi güç olan eylemlere başvurması, hukuku da belirli bir ölçüde kurmacalaştırmıştır. Hukuk sisteminin özellikle uygulama bölümünde, gerek insanların başvurduğu öngörülmemiş olan eylemleri, gerekse yargıçlar ve güç otoritelerinin izafi müdahaleleri sonucunda hukuk, gerçeklik ve pozitivizmden uzaklaşma eğilimine girmiştir. Ters bir şekilde, kurmaca hatta başlangıçta kurmaca metinlerin kurmacalığı tartışmasız olan bilim kurgu türüne ait olan Verne'in Ay'a Yolculuk'unun bir süre sonra gerçeğe dönüşmesi ise, kurmacalığı tartışmasız olanın, gerçeğe dönüşmesine dair bir örnektir.

Bu durumlar, belirli tanımlamaların değiştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu yüzden her iki alanın da gerçeklik ve kurmaca yönlerinin olduğu, öte yandan bu durumun 20. yüzyıl itibarıyla çöken gerçeklik algısıyla da bire bir örtüştüğü söylenebilir.

Grimm'in işaret ettiği gibi hem hukukun hem de edebiyatın, var olana/ mucizevi olana/ inanılır olana dayanması (1882, s. 154), iki disiplininin kesişmesini sağlayan başka bir konudur. Dolayısıyla bu alanlarda meşgul olan kişilerin, iki alana birden yönelmesinin nedenlerinden birinin de bu gerçek olduğu söylenebilir. Uygulamada avukatlık yapan bir hukukçunun, işini yaparken karşılaştığı veya bizzat müdahil olduğu olayları edebi metinlere dönüştürdüğüne dair örnekler bulmak mümkündür. Edebi bir metin de buna paralel olarak karar hükmü niteliğinde kurgulanmış olabilmektedir. Bu metinler kurmacalığı tartışmalı olabilecek anı ya da biyografi türlerinde olabildiği gibi, kurmaca olduğu tartışmasız olan ya da baştan kabul edilen türlerde de olabilmektedir. Bu noktada hukukçunun, hukuki bilgisini metinde nasıl ve ne ölçüde kullandığı belirleyicidir. Kafka gibi, derin katmanda hukuku sorunsallaştıran bir örnek olduğu gibi, Schlink gibi geçmişe ilişkin suçu sorgulayan bir örnek veya Zeh gibi kanunları ve hukuk sistematiğini kurmaca bir metin üzerinden sorgulayan bir örnek de vardır. Dolayısıyla hukukçuların, ürettikleri metinler aynı türde olmadığı gibi, hukuka ait verilere aynı şekilde ve ölçüde başvurduklarını söylemek mümkün değildir. Ancak tüm isimlerin birleştirilebileceği neredeyse tek nokta, yapıtlarında hukukun varlığıdır. Kimi zaman asgari veya azami ölçüde, kimi zaman tema veya teknikte, kimi zaman kullanılan dilde, kimi zaman ise metnin tamamında ve çok boyutlu olarak yazarın kimliği açıkça hissedilir ya da hissettirilir. Yazarın hukukçuluğu, farklı ölçülerde olsa da metinde somut bir şekilde yer alabilmektedir.

Juli Zeh

Franz Kafka'nın hukuk doktoru ve avukat olmasının okurlarca genellikle bilinmemesine paralel bir durumun Juli Zeh için de söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Özünde hukuk doktoru olan Zeh, daha çok edebi yapıtları ile anılmaktadır. Yapıtları ağırlıklı olarak roman ve denemelerden oluşmaktadır. En bilindik yapıtlarının Kartallar ve Melekler, Oyun Dürtüsü ve Temize Havale romanları olduğu söylenebilir.

Oyun Dürtüsü romanında Zeh'e dair yer alan tanıtım aşağıdaki gibidir:

"Juli Zeh 1974'te Bonn'da doğdu, Passau ve Leipzig'de hukuk eğitimini sürdürürken bir yandan da Leipzig'deki Alman Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nde öğrenim gördü. Ayrıca Avrupa Hakları ve İnsan Hakları konularında eğitim aldı, bir süre New York, Krakow, Zagreb ve Saraybosna'da bulundu. İlk romanı Kartallar ve Melekler (Metis 2005) pek çok dile çevrilen Zeh'in Bosna gezisi izlenimlerinden oluşan *Die Stille ist ein Geräusch. Eine Fahrt durch Bosnien* (2002), Avrupa Topluluğu'nun genişlemesine ilişkin hukuki sorunları konu alan *Recht auf Beitritt? Ansprüche von Kandidatenstaaten gegen die Europäische Union* (2002), köpek sahipleri için derlediği mizahi bir sözlük olan *Kleines Konversationslexikon für Haushunde* (2005) ve çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış makalelerinden oluşan *Alles auf dem Rasen* (2006) adlı kitapları vardır. David Finck ve Oskar Ters ile genç Bosnalı yazarların eserlerinden oluşan *Ein Hund läuft durch die Republik* (2004) adlı bir antoloji de yayımlayan Zeh, aralarında Humboldt Üniversitesi Deneme Ödülü (1999), Caroline Schlegel Deneme Ödülü (2000), Alman En İyi İlk Kitap Ödülü (2002), Ernst-Toller Ödülü (2003) ve Per Olov Enquist Ödülü'nün (2005) de bulunduğu çeşitli ödüller kazanmıştır." (Zeh, 2007, s. 3)

Oyun Dürtüsü

Oyun Dürtüsü, Juli Zeh'in 2004 yılında Spieltrieb olarak yayımlanmış, ikinci romanıdır. Yapıtın, ilk yayım yeri Almanya/Frankfurt am Main ve orijinal dili Almancadır. Yapıt, yayımlandıktan görece kısa süre sonra tiyatroya, ardından 2013 yılında Georg Schnitzler tarafından sinemaya uyarlanmıştır.

İlk bakışta sıradan bir okul arkadaşlığını ve okulla bağlantılı yaşantıları konu edindiği izlenimi oluştursa da yapıt, bundan çok daha fazlasını sunmaktadır. Yapıtta, 20. yüzyılın tamamı ve 21. yüzyılın başlangıcına dair insani birçok unsur doğrudan ya da dolaylı olarak ele alınır. 20. yüzyılın yükünü de üstlenen 21. yüzyıl insanının içerisinde bulunduğu bunalımlar kapsamlı bir şekilde yansıtılır. Robert Musil'in Niteliksiz Adam romanı başta olmak üzere, bir dizi yapıt ile metinlerarası ilişki içerisinde olan ve bu yönüyle 20. yüzyıldan kopamayan yapıt, Modernite sonrası insanı oldukça başarılı ölçüde yansıtmaktadır. Olayın, başkentlik yapmış ve Avrupa'nın resmi merkezleri arasında olan Bonn'da ve 2002 yılından itibaren 3 yıllık bir zamanda geçmesi, yapıtı ve içerik olarak sunduklarını oldukça güncel ve çağdaş insanın kafa karışıklıklarıyla örtüşen bir metin kılmaktadır.

Almanya'nın güncel toplumsal yapısıyla da büyük ölçüde örtüşen yapıt, aynı zamanda coğrafyadan bağımsız olarak 21. yüzyıl insanı ve toplumunun, içinde bulunduğu durumu da başarılı bir şekilde yansıtmaktadır. Yapıtın asıl göndermede bulunduğu nokta ise insanın ilkel oyun dürtüsüdür. Bu ilkel tarafının, insanı sürükleyebileceği durum ve eylemler romanda ayrı figürler üzerinden, etraflica ortaya koyulmaktadır. Yapıt, bu yönüyle birden fazla roman türüne dahil edilebilecek bir metindir.

Metin, ağırlıklı olarak üç figür etrafında dönmektedir. Bunlara belirli noktalarda, yargıçlık yapan ve metnin anlatıcısı olan

Sophie eklenmektedir. Alev, Ada ve Smutek ekseninde yaşananlar Sophie tarafından okura aktarılmaktadır. Alev, Kahire geçmişi nedeniyle göçmen sayılabilecek bir öğrenci olarak Ada'nın bulunduğu sınıfa gelir ve ardından hayatına dahil olur. Olayın merkezinde yer alan gelişmeler böylece başlar. Alev, enerjisi ve farklılığıyla dikkat çekici bir figürdür. Ada, güzel olmayan, ancak olağanüstü zeki ve herkesten farklı bir öğrencidir. Akademik başarı yönünden Alev, Ada'nın tamamen tersi konumda yer alan, başarısız ve bundan kaygı duymayan bir öğrenci; sosyal ilişkiler açısından ise Ada, Alev'e kıyasla oldukça başarısız bir figürdür. Her iki kişilikteki bu yoksunluk durumu, figürlerin birbirlerine karşı ilgilerini çekmeleri ile sonuçlanır. Belirli bir aşamadan sonra Alev, sıklıkla Oyun Teorisi'nden bahsederek Ada'yı bir oyun oynamaya ikna eder. Üçüncü oyuncu olarak spor ve Almanca öğretmeni Smutek'i belirler. Ada, oyundaki görevi gereği, Smutek'i baştan çıkarır. Ada ve Smutek, okulun spor salonunda cinsel ilişki yaşarlar. Alev, bu eylemi kayda alır. Alev, aldığı kayıtları para veya başka bir maddi beklenti için elinde tutmaz. Aksine, kurguladığı oyuna devam edebilmek ve bu oyuna diğer figürleri mecbur kılmak için kullanır. Bu şekilde Ada ve Smutek'i defalarca cinsel ilişkiye zorlar. Alev'in insanın ancak oyun oynarken gerçekten özgür olabileceği iddiası, iki insanın rehin alınması ya da tutsağa dönüştürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu çelişki ve aralarında oluşan bağ, iki figürü birbirlerine yakınlaştırır. Ada ile Smutek'in ittifak yapmış olabilecekleri düşüncesi üzerine Alev, kayıtları yayınlar. Bunun üzerine Smutek kendisini kaybeder ve Alev'e saldırır. Ardından konu, mahkemeye taşınır. Birden fazla suçun söz konusu olduğu dava sürecinin ardından, Ada tanık olarak Smutek lehine ifadede bulunur. Mahkemece hem Smutek hem Alev suçlu bulunur. Smutek, hukuk literatüründe yer alan yorumlamalara dayanarak cezalandırılmaz. Alev ise cezalandırılır. (karş.: Zeh, 2007, s. 11-476)

Hukukçu Yazar ve *Oyun Dürtüsü*

"*Summum Ius, Summa Iniuria*"¹ (Zeh, 2007: 9) ifadesine atıf ile başlayan roman, hukuk ve adaletin sorunsallaştırılacağına dair ilk mesajı okura aktarır. Ardından, nihilistlerin torunlarının çocuklarından av hayvanlarının patikalarına, *İncil*'den anayasa ve ceza hukukuna, "iyi" olandan "kötü" olana, nedensizlikten yargılama ve mahkum etmeye kadar bir dizi sorgulama yaparak (Zeh, 2007, s. 11), roman, şu ifadelerle kendi yaratıcısını metne dahil eder:

"*Bütün bunları hükmün gerekçelerine yazdım. Hüküm kaleme verildi; taraflara resmen tebliğ edildi. Adli tatili, düşüncelerimi toparlamak için kullanabilirim. Olayı kaleme alabilirim; hem de hükmün gerektirdiği gibi kısa şekliyle değil, olayların gerçekten cereyan etmiş olması gereken şekliyle.*" (Zeh, 2007, s. 11)

Söz konusu ifadeler, metnin yazarının bir yargıç olduğunu açıkça göstermektedir. Aynı zamanda, postmodernist yazarın yaklaşımına uygun olarak anlatılanın kurmaca olduğu da ima edilmektedir. Son cümle, okura, elinde tuttuğu metnin somut gerçeklerden değil, somut gerçeklerin yaşanmış olması muhtemel olan şekliyle oluşturulduğunu aktarmaktadır. Metnin kendisini anlatma veya kendisine atıfta bulunma eylemleri postmodernist yazarın felsefesine uygun tekniklerdir. Öte yandan, hukuki hüküm ile kurmaca metin arasındaki çizginin bir taraftan silikleştirilmesi, diğer taraftan vurgulanması da yine postmodernist yazarın üstkurmaca düzleminde oluşturmaya çalıştığı şizofreni olarak alımlanabilir.

Hukukçu yazar olarak Juli Zeh'in *Oyun Dürtüsü* metnindeki varlığının, postmodern romanın doğasına uygun olarak, anlatıcı üzerinden ortaya koyulduğu izlenimi oluşabilir. Nitekim postmodern romanlar arasında, yazarın bizzat metne dahil olduğu ya da metni anlatıcı olarak bizzat aktardığı örnekler vardır. Ancak *Oyun Dürtüsü*'nde, Juli Zeh'in kendi adı ve kimliğiyle metne bizzat dahil olduğunu iddia etmek güçtür. Öte yandan, Juli Zeh'in profiliyle oldukça uygun düşen bir anlatıcı söz konusudur.

"... bizzat dahil olmadığım, kahramanlarını pek tanımadığım ve hakkında sadece mesleki sebeplerden ötürü bilgi sahibi olmak zorunda kaldığım olaylardan bahsetmeye karar verdiğimde, bu hikayenin anlatıcısının kim olacağı sorusunu göz ardı edemem. Bir 'Ben' mi, dünya ruhu mu, adalet mi, yoksa hayal kuran yazar ile karakterlerinden oluşan ve anlatmanın gerçekliğine en yakın düşen çoğul 'biz' mi? Hiçbiri hoşuma gitmiyor. Bunlar, cevaplanamaz bir soruya zoraki verilen bir cevap kadar yapay olurdu. 'Ben' kim ki? 'Biz' kim?" (Zeh, 2007, s. 11-12)

Anlatıcının bu ifadeleri ve sonuç olarak "*Kim olduğum sorusunu cevapsız bırakıyorum.*" (Zeh, 2007, s. 12) kararı, anlatıcının Zeh'in kendisi olup olmadığına dair belirsizliğin ironisi olarak yorumlanabilir. Ancak, kurmaca düzleminde anlatıcıya bakıldığında, anlatıcının yargıç olarak çalışan ve ele aldığı bir davayı yaşanmış olması muhtemel şekliyle aktaran bir yazar olduğu nettir. Bu yönüyle sadece teorisyen değil, pratikte hukukçu olan bir yazar söz konusudur. Bu noktadan hareketle, söz konusu kurmaca yazarın, Juli Zeh olup olmadığı konusu ise iki boyutta cevaplanabilir. İlk boyut olan (postmodern) roman

¹ Kitaptaki çevirmen önerisi: "*Hukukun doruğu adaletsizliğin doruğudur.*" (Zeh, 2007: 9) Cicero'ya da atfı mümkün olan, özünde Roma hukukuna veya Romalılara ait Latince deyiş. Kastedilen söylem özetle, yasaların fazlalığının adaletsizlik doğurduğudur. Yorumlamak gerekirse, nedensel (kazual/kazuistik) yasaların dahi, her olayı kapsayamayacağı ve hakkaniyete uymayan ancak yasalaşmış kuralların, hukuksuzluk ve adaletsizlik olduğu anlaşılabilir.

kuramı çerçevesinde, bu kurmaca yazar, Juli Zeh'in kendisi değildir. Çünkü, gerçek yazar olarak Juli Zeh metne kendi kimliğiyle dahil olmaz. İkinci boyut olan alımlayıcı, yani okur açısından, bu kurmaca yazar Juli Zeh'in kendisi olabileceği gibi, kurgu ürünü bir figür de olabilir. Burada belirleyici olan, okurun metne hangi yaklaşımla baktığıdır. Okur, roman olarak metnin kurmaca olduğunu en baştan kabul ediyorsa, anlatıcı elbette kurmaca bir figürdür. Her halükarda, gerek Juli Zeh gerekse kurmaca yazar hukukçudur ve ortaya kurmaca olduğu baştan kabul edilmesi gereken bir yapıt koymaktadır. Buna paralel olarak anlatıcı, hukukçu kimliğini yapıtının henüz en başında konuşturmuştur.

Hukuk disiplinine ve adalet olgusuna sadece teoride değil, aynı zamanda uygulamada da hakim olduğu izlenimi oluşturan anlatıcı, bilgi birikimi gereği, bu kavramları çok boyutlu ve farklı açılardan ele almaktadır. Derin katmanda, Kafka'nın yapıtlarında oldukça güçlü bir şekilde karşılaşılan hukuku, adaleti ve bunların neden olduğu nedensellikten uzak yaşamı sorunsallaştırma eylemi, *Oyun Dürtüsü*'nde de belirli ölçülerde yer almaktadır. Orta katmanda, kanuni olanın hukuki olup olmadığı ve hukuki olanın da adil olup olmadığı sorgulanmaktadır. Yüzeysel katmanda ise kanunlara atıf, kanunların günlük yaşamdaki yeri ve uygulanması söz konusudur. Dolayısıyla anlatıcının hukukçuluğunun metindeki yansımaları, üç katmanda ve her bir katmanda farklı şekil ve ölçüde olacak şekilde kendisini göstermektedir.

Derin katmandaki hukukçu anlatıcı, diğer katmanlardakilere oranla daha soyut ve tespiti güç veriler sunmaktadır. Kafka metinlerinin derinliğinde olmayan, ancak andıran bir yapı izlenimi oluşturmaktadır. Metnin tamamına yayılan sorgulamalar, sorunsallaştırmalar ve felsefi tartışmalardır bunlar ve bir bütün olarak ele alınmaları gerekir. Yapıtta bir bütün olarak bakıldığında hukuk, adalet, nedensellik, gerçek ile kurmaca ilişkisi gibi konular, oyun düzleminde sorgulanmakta, sorunsallaştırılmakta ve felsefi olarak tartışılmaktadır. *"Her şey sanatsal düzlemde oynanan bir oyundur."* (Ecevit, 2016, s. 72) anlayışından hareketle anlatıcı, insanlık tarihinde önemli yer tutan ve özellikle de 20. yüzyılın tamamında ve 21. yüzyıla geçiş ile birlikte önemi daha da artan olgulara oyun çerçevesinde yaklaşmaktadır. Postmodernist yazar için söylenen *"Yazar, etik/siyasal ya da tarihsel malzemeyi oyunlaştırır."* (Ecevit, 2016, s. 72) eylemi, bire bir anlatıcının başvurduğu yöntemdir. İlk bakışta anlatıcı, normal şartlarda büyük ciddiyet atfedilen konulara, oyun düzleminde, basit ve etkisiz birer meseleymiş gibi yaklaşır. Oysaki, daha detaylı ve eleştirel bakıldığında, *"Homo Ludens"* (Huizinga, 2017) imasıyla, anlatıcının bu nevi konuları ne denli derinlemesine ele aldığı anlaşılmaktadır. *"Eğer bütün bunlar bir oyundan ibaretse, mahvolduk"* (Zeh, 2007, s. 11), ardından tekrar ve bu defa *"Bütün bunlar bir oyunsaydı, mahvolduk. Eğer değilse – işte o zaman hepten mahvolduk."* (Zeh, 2007, s. 14) diyen anlatıcının, Ada figürü üzerinden vardığı sonuç şu olur: *"Aslında tek bir kelimesine inanmadığı Alev haklıydı sanki. Sanki her şey gerçekten bir oyundu. SADECE bir oyun değil; BİR OYUN."* (Zeh, 2007, s. 394)

Bir kültür olgusu olarak hayvan gibi insanın da oyuna olan eğilimi (Huizinga, 2017, s. 17-51) ve oyunun ciddiyetin antitezi olmadığı (Huizinga, 2017, s. 23-24) gerçekleri, anlatıcının da göndermede bulunduğu asıl noktalar olarak alımlanabilir. Savaştan çağdaş borsa sistemlerine kadar, ölüm düellolarından çağdaş olimpiyatlara kadar, aşktan Tanrı'ya kadar, insanın oyun ile yoğurulmuş olduğu gerçeğinin farkındadır anlatıcı. Öyle ki, ifadelerinde insan varoluşunu dahi oyuna dayandırdığı görülmektedir: *"Oyun, demokratik yaşam tarzının örneğidir. O bize kalan son varoluş şekli."* (Zeh, 2007, s. 224). Ek olarak, *"Oyun dürtüsü dinin yerini almıştır, borsaya, siyasete, adliye salonlarına, basın dünyasına hakimdir ve Tanrı'nın ölümünden beri zihnen hayatta kalmamızı sağlayan da odur."* (Zeh, 2007, s. 224) görüşünde olan anlatıcının, metnin geneline bakıldığında, oyun listesinin başına ise hukuku oturttuğu söylenebilir. Metnin orijinal baskısına (*Spieltrieb*) bakıldığında, *"Exordium"* (Zeh, 2004, s. 9) ve *"Kolophon"* (Zeh, 2004, 582) kavramlarının ilk ve son bölüm başlıklarında kullanılmış oldukları görülmektedir. Bunun, Antikite'deki hukuk sistemine ya da yargılama/dava sürecine gönderme olduğu açıktır. Antikite'de yargılama sürecinin, belirli yasalar çerçevesinde retorikten ibaret olduğunu varsayıldığında, anlatıcının dava sürecini de aslında, söz oyunlarının oynandığı bir düzlem olarak gördüğü söylenebilir. Bu açıdan hukuk ile retorik bilimi üzerinden edebiyat, oyun ekseninde buluşan iki disiplin olarak sunulabilir. Antik dünyaya kıyasla Modernite ve özellikle de Postmodernite insanının, yaşama dair neredeyse her alanı, *Homo Ludens*'in oyun alanı olduğu ortaya atılabilir. Bu gerçeğin hukuk ile olan bağına dair ise, retorik bilimi üzerinden Aristoteles'in *Retorik*'te andığı (2020, s. 33-37) inandırma ve yargıca olan yaklaşımın dışında da görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden biri, *Homo Ludens* ile olan somut bağına ilişkindir:

"İkel uygarlıklarda hukuk ile oyun arasındaki temel bağ üç ayrı veçhe sunulmaktadır: Dava bir talih oyunudur, bir yarıştır ve bir atışmadır.

Dava, hak olan ve olmayan şeyi kabul ettirmek için; kimin haklı, kimin haksız olduğuna karar vermek için; kimin kazandığını, kimin kaybettiğini belirlemek için yapılan mücadeledir." (Huizinga, 2017, s. 115)

Gerek şans (bilimsel açıdan: olasılık) gerekse yarış ve atışma kısımları hem anlatıcıyı hem de retorik disiplini doğrulayan etkenlerdir. Retorik araçların/sanatların yargılama/dava sürecinde, sadece geçmişte değil, günümüzde de önemi açıktır. Sadece yasaların değil, sözün de gücü ortadadır. Ancak, retorik uygulamasının sadece söz oyunlarından ibaret olmadığını eklemek gerekir. Aristoteles'in *"Retorik, Diyalektiğin eşdeşidir."* (2020, s. 33) ifadesi, gerekçesi mantık çerçevesinde ve

pozitivist kurulmuş hukuki bir hükmün, retorik ile olan ilişkisini anlamak açısından da önemlidir. Diyalektik olarak sağlam zeminde olan bir savunma/saldırma/yargılama, retorik oyunlardan ibaret bir olguya dönüşmektedir. Bu durumda, orijinal baskıda kullanılmış olan retorik disiplinine ait kavramların (karş.: Zeh, 2004, s. 9, 582), anlatıcının mesleğine ve anlattığı olaya uygun olarak, aslında hukuki sürece ait kavramlar oldukları söylenebilir. Retorik disiplinine ait kavramların, hukuki süreci açan ve kapatan kavramlar olarak kullanıldığı varsayıldığında, anlatıcının da hukuk ile retorik arasında bağ kurduğu veya aralarındaki bu bağa göndermede bulunduğu söylenebilir. Anlatıcının, bu şekilde, bir sorunsal olarak ele aldığı ve felsefesini yaptığı hukuk ve adalet gibi konular metnin bütününe yayılmaktadır. Okur, alt katmanda sürekli olarak tartışılan ya da yolunda gitmeyen bir şeylerin olduğu hissine kapılabilmektedir.

Anlatıcının, hukuk ve adaletin yanı sıra, yine bunlarla bağlantılı olarak oyun düzlemine taşıdığı başka bir olgu da özgürlüktür. *“İnsanın, sadece oyunda gerçekten özgür olma imkanı vardı. Bütün oyunculara aynı şartlar verildiği için oyun eşitliği zorunlu kılıyordu; ayrıca, adalet güvencesi fikri de hayat buluyordu, çünkü oyun ancak kendi kurallarının dahilinde gerçekleşebilirdi.”* (Zeh, 2007, s. 223) diyen anlatıcı, insanın ancak oyun esnasında gerçekten özgür olduğuna inanmaktadır. Oyunun doğası gereği, kişi, belirli seçimleri yapmakta özgür davranabilir. Bu seçimler oyunun strateji doğasına dairdir. Özellikle Alev’in, oyun dürtüsü en güçlü figür olarak okur karşısına çıkması ve metindeki diğer tüm figürlerden daha özgür olarak göze çarpması tesadüf değildir. Ancak buradaki sakınca, oyun materyali olarak kullandığı veya diğer bir ifadeyle oyuna dahil ettiği diğer figürleri birer kurbanı dönüştürmesi eylemidir. *“Özgürlük, eşitlik, adalet güvencesi”* (Zeh, 2007, s. 224) diyerek Alev’in, bizzat kendisinin alıntılacağı slogana aykırı davranması dikkat çekicidir. Zira Alev, oyundaki figürleri, birer tutsağa dönüştürmüştür. Bu sonuç da belirli açılardan oyundaki strateji ve özgürlük değerlerine aykırı görülmeyebilir. Alev’in oyun esnasındaki hileleri gibi, bunlar da oyunun doğasına uygundur. Ancak okur üzerinde olumsuz bir izlenim ya da vicdani bir rahatsızlık oluşturan bu sonuç, anlatıcının, *Oyun Teorisi* üzerinden hukuk ve adaleti sorunsallaştırmasına nitelikli bir örnektir. Anlatıcının tam olarak bu duyguyu aktarmak istediği söylenebilir. Alev üzerinden, *Oyun Teorisi’ne* atıfla verdiği örnek bu yaklaşımı kavramada açıklayıcıdır:

“İki sanık teker teker mahkemeye çıkarılır. Hâkim her birine bir anlaşma önerir: İtiraf eder ve arkadaşını ele verersen, sen ceza almazsın ve diğeri beş yıl hapis yer. İkiniz de susarsanız, deliller her ikinizi de iki yıl hapse atmaya yeter. Her ikiniz de itiraf ederseniz dörder yıl yersiniz. İki sanığın görüşüp ağız birliği etme ihtimali yok. Tamam mı?”

‘Çok güzel. Ne olur?’

‘Her ikisi de en düşük riskte en yüksek avantajlı çözümü seçerler. Yani, birbirlerini gammazlarlar. Her biri dört yıl hapis cezası yer.’” (Zeh, 2007, s. 239)

Alev’in alıntılanan bu örneği, sadece *Oyun Teorisi’ne* açıklayıcı bir örnek olarak değil, aynı zamanda adalet olgusunun sorunsallaştırdığına dair bir veri olarak da ele alınabilir. Aynı eylemin, belirli değişkenlere bağlı olarak birden fazla sonuç doğurabileceği gerçeği sorgulanmaktadır. Sabit başlangıç ve amaçlanan sabit sonucun dahi değişebildiği durumlar ise olasılık dahilinde genellikle düşük değerlendirilen noktalar. Bunlar hesaba katıldığında, adaletin olgusunun, içerisinde bulunduğu karmaşa daha da farklı bir boyuta ulaşmaktadır. Nitekim Alev’in başlattığı oyunun, oyun esnasında bulunduğu ve sonucunda ulaştığı noktalar, başlangıçtaki noktaya göre ciddi anlamda farklıdır. Bir kısmı oyun esnasındaki seçimlerden, bir kısmı ise gerçekten de öngörülmeyen noktalardan oluşmaktadır. Hukuk, belirli izafi uygulamalardan bağımsız olarak özüne ve felsefesine uygun bir şekilde uygulansa dahi, farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Gönderme yapılan noktanın bu olgu olduğu söylenebilir.

Hukukçu anlatıcının, derin katmanda yaptığı bu nevi felsefi sorgulamalar, orta katmanda yerini, daha az soyut olan tartışmalara bırakır. Kanuni olanın hukuki olup olmadığı ve hukuki olanın ise adil olup olmadığı konuları tartışılır. *“Hukuk, adalet için bir doğumhane değildir ve hiçbir zaman da böyle olduğunu iddia etmemiştir.”* (Zeh, 2007, s. 437-438) diyen anlatıcı hukukun, her zaman adalet ile eş değer olmadığını açıkça ifade etmektedir. Nitekim kanuni olanın hukuka uygun olup olmadığı, hukuki olanın ise “doğru” ya da “adil” kavramlarıyla örtüşüp örtüşmediği gibi soruların, hukuk felsefesinin tartışılacağı konuları arasında olduğunu söylemek mümkündür. Yasama sistemlerinin genellikle, kanun oluşturucular olarak, herhangi bir eylemi yasal ya da yasak kılma gücü teoride vardır. İlk bakışta teoride, belirli parametrelerden bağımsız olarak, yasama erki öksürme eylemini yasak, otomobil çalma eylemini de yasal kılabilir. Yine belirli parametrelerden bağımsız olarak, hukuk organları da bu olgulara göre karar vermekle yükümlü olabilirler. Ancak, bu tür uygulamaların hukuki veya adil olduğunu iddiasının temellendirilmesi güç olur. Temellendirilseler dahi bunların döneme veya coğrafyaya özgü oldukları genel kanıca tartışılmaz. Aynı şekilde, hukukun yanlış ya da izafi uygulanması bir yana, özüne uygun bir uygulamanın dahi, her zaman adalete denk olacağı yönünde bir beklenti de yine sonuçsuz kalabilir. Anlatıcı bu konuda şu sözlere başvurur:

“Hukuk kanunlardan, kanunlar kelimelerden oluşur; kelimelerse pek çok şey olabilirler ama adil olmadıkları kesindir. Sonsuz sayıda dava durumu için düşünülmüş bir yazılı kural, her bir olayın eşsizliği karşısında nasıl adil bir sonuca varabilir? Hukuk bu talepten daha akıllıdır. Onun kuralları da önce insanlar tarafından farklı içeriklerle doldurulması gereken fiçılar kadar zehirli ya da şifalıdır.” (Zeh, 2007, s. 438)

Bu tür söylemleri, metnin hukuki boyutu açısından önemli kılan asıl özellik, anlatıcının, bunları “Soğuk Sophie” adındaki figür ağzıyla anlatmasıdır. Yani anlatıcının kendisi, yargıç Sophie olarak bu söylemlere başvurmuştur. Henüz genç bir öğrenciyken bile, düşüncelerinin bu yönde geliştiğini ben-anlatıcı olarak okura açıkça söyler: *“Hukuk, adaletin asla ayak basmadığı bir mekândır, derdim. Bilgelik, elden ayaktan düşmüş ahlakçıların bir hayaldir derdim. Henüz gençtim, hiçbir şey anlamıyordum ve yine de - haklıydım.”* (Zeh, 2007, s. 437) Her ne kadar *“... nomen est omen deyiminin aksine, isim alamet değildir, alametlerini bizzat kendi yaratır.”* (Zeh, 2007, s. 437) diyerek adının anlamının, yapısı üzerinde doğrudan herhangi bir etkiye sahip olmadığını düşünse de, ceza yargıcı olarak soğukluk ile bilgelik arasında kaldığı açıktır. Henüz genç yaşındayken, ebeveyni ile girdiği tartışmaların boyutuna bakıldığında, Sophie’nin hem şahsi hem hukuki kişiliğine dair başka önemli veriler de ortaya çıkmaktadır:

“Annem ve babam şöyle bağırdı: Bu da ne demek, öldürmek yasaktır ve bu da hukuktur.

Asker öldürebilir. Kendini savunan biri öldürebilir. Polis, kurtarmak için son çare olarak öldürebilir, insan kendini öldürebilir, başka bir insan ona yardım edebilir. İnsan bir hayvanı öldürebilir. Cezai ehliyeti olmayan biri, sarhoş ya da deli fark etmez, ceza almadan öldürebilir. İnsan, ihmalkâr davranmadığı sürece, yanlışlıkla öldürebilir. Yasak olan öldürmek değil, cinayettir. Ama cezalandırılabilir bir katlin ne olduğunu söylemez kanunlar. Her dava kendi takdirine yeni bir unsur ekler.” (Zeh, 2007, s. 438)

Anlatıcının, soğuk veya bilge Sophie üzerinden yaptığı bu tarz tartışma ve sorgulamalar, kanun, hukuk ve adalet gibi algılamaların özüne yöneliktir. Yanlış uygulamaların tartışmanın içerisine alınmadığı, bunların zaten bir nevi konuşmaya değer olmadığını, okur da algılar. Ancak, özüne uygun olması ve doğru uygulanması durumlarında dahi, kanuni olanın hukukiliği, hukuki olanın da adilliği anlatıcı için tartışma konusudur. Genel olarak insan öldürmenin suç olamayacağı, bir savunma durumunda ya da terör saldırısı karşısında öldürmenin kanuni ve hukuki olduğu, çağdaş hukuk sistemlerinde kabul gören bir uygulamadır. Bu uygulama, sadece çağdaş hukuk sistemlerinde değil, esas itibarıyla, yazılı olmayan ancak genelgeçer kabul gören bir kuraldır da. Hukuki, dini, felsefi, coğrafi ve dönemselsel değişkenlerden bağımsız olarak neredeyse her insan için makul bir uygulamadır. İnsan kendisini her türlü tehlikeye karşı savunabilmelidir; bunu yapamadığı ya da yapamayacağı noktalarda ise yetkiyi devlete vermektedir. Anlatıcı da bu uygulamaya karşı değildir. Fakat şahsi yorumlardan uzak, tüm unsurlarıyla değerlendirilmesi gereken bir süreç olduğu düşüncesindedir. Dolayısıyla herhangi bir şahıs veya topluluk, kanunları ve özellikle de hukuki olan kanunları, arzu ettiği yöne evrilecek şekilde uygulamaması gerektiği görüşüdür kastedilen. Hukuki olmayan kanunların ise, çağdaş yasama sistemlerinin doğasına uygun olarak, hiç kuşkusuz belirli bir şahıs ya da topluluğun faydasına oluşturulmuş kötücül amaçlara araçlar oldukları açıktır. Hukuki olmayanın adil olacağı tartışması ile bu noktada yersizdir. Anlatıcının bu tarz kanun, hukuk ve adalet sorgulamaları, metnin orta katmanında yer alan unsurlardır. Bu sistematığa dair olan düşüncesinin özeti, bizzat mesleğini yürütürken, mahkeme salonunda kullanılan “yüce mahkeme” ifadesine karşı, yargıç olarak gösterdiği tavidir: *“Soğuk Sophie ‘yüce mahkeme’ sözünü yorumsuz bıraktı ve gülümsemek için kendini tuttu.”* (Zeh, 2007, s. 542) Kanun, hukuk ve adalet gibi unsurların oluşturduğu, bütün bu sistematik, doğru işlese dahi, anlatıcı *“Adaletin çarkları yavaş işler.”* (Zeh, 2007, s. 473) düşüncesindedir.

Metnin yüzeysel katmanında adliye, kanunlar ve uygulanmaları yer almaktadır. Anlatıcının mesleğine uygun olarak genellikle ceza kanunu göze çarpmaktadır. Anlatıcı, Alev’in birden fazla suç barındıran oyun planında acele etmesindeki nedeni, Alev’in Ada’ya söylediği şu sözlerle aktarır:

“Dört ay sonra on altı yaşını doldurman. Her insanın ezbere bildiği şeyler vardır. Benimki Schiller’in Çan’ı, Ovid’in Metamorfozlar’ı ve kısa bir süredir de Alman Ceza Kanunu’nun 174. maddesinin I. fıkrası. Kendisine eğitim ya da bakım amacıyla emanet edilen on altı yaşından küçük kişilere karşı cinsel tacizde bulunan ya da koruma altındaki kişinin kendisine cinsel tacizde bulunmasına rıza gösteren kişiler beş yıla kadar hapis cezasına çarptırılır.” (Zeh, 2007, s. 244)

Anlatıcının, yürüttüğü meslek gereği, temel bilgilerdir bunlar. Kanunların anılması, bunlar arasında basit düzeyde muhakeme yapılması, literatürce tartışılan hükümler gibi temel kanuni ve hukuki bilgileri yargıç olarak kullanmaktadır. Başka ve bu söyleme paralel bir örnekte, *“Ada nihayet anlamıştı: Alev on sekiz, Ada on beş, bu kadarı bile ceza kanununun herhangi*

bir maddesi için yeterliydi ...” (Zeh, 2007, s. 328) denilmesi ya da dava sürecinde yargıcın “herkesin gerçeği söylemekle mükellef olduğunu belirtip mahkeme önünde söylenen yalanın hukuki sonuçlarını” (Zeh, 2007, s. 445) açıklaması ve Ada’nın ceza muhakemesi düzenlemesinin 61. maddesi gereği yemin etmeyi reddetmesi (karş.: Zeh, 2007, s. 466) gibi ifadeler, anlatıcının temel hukuki bilgilerinin metne hasredildiğini gösteren örneklerdir. Bu örneklerin en kapsamlısını ise dava sürecinin aktif yürütüldüğü bölümler (karş.: Zeh, 2007, s. 441-467) oluşturmaktadır. Bunlar, yüzeysel katmanda yer alan ve anlatıcının hukukçu olduğunu vurgulayan somut veriler olarak görülebilir.

Tüm katmanların ortak özelliği anlatıcının, hukuki bilgisini kullanmasıdır. Ancak bu katmanları birbirlerinden ayıran nokta ise, hukuki bilgiye başvurulma derinliğidir. Her katmanda farklı bir hukukçu yazar/*Dichterjurist* okur karşısına çıkmaktadır.

Sonuç

Karşılaştığı bir dava sonucunda, yargıç, olayları mahkeme hükmünün gerektirdiği kısa şekliyle değil, yaşanmış olması muhtemel şekliyle (Zeh, 2007, 11) aktarmıştır. Anlatıcının, bizzat yazar Juli Zeh’in kendisinin olup olmadığı roman teorisi açısından muğlak olmakla birlikte, kurmaca katmanda yazar olarak metni kaleme alan anlatıcı, hukukçudur ve yargıçlık yapmaktadır.

Gerek kurmaca katmandaki yazarın gerekse Oyun Dürtüsü romanının yazarı Juli Zeh’in hukukçu olması, romanın, salt dava sürecini belirli teknik terimlerle anlatan bir metin olmasını engellemiştir. Aksine, hukuk disiplini ve adalet olgusunu derinlemesine sorgulayan ve sorunsallaştıran, bunların felsefi tartışmalarını yapan bir metnin oluşmasını sağlamıştır.

Hukuk ve adaletin yanı sıra sıradan kanunların da anıldığı metin, bunlara dair üç farklı katmanda irdelenebilecek veriler sunmuştur. Derin katmanda, hukuk ve adalet sorunsallaştırılmış, bunların adeta felsefesi yapılmıştır. Orta katmanda, kanuni olanın hukuki olup olmadığına, hukuki olanın adil olup olmadığına dair tartışmalar belirlenmiş ve anlatıcının genel olarak hukuk sistematığına karşı olumsuz bir tavır içerisinde olduğu saptanmıştır. Yüzeysel katmanda ise, kanunlara atıf ve yargılama sürecinin aktif dönemi yer almıştır.

Hukuk doktoru olarak Juli Zeh’in sıradan bir *Dichterjurist*’ten farklı, Kafkaesk gücünde olmasa da Kafka’yı andırır bir şekilde sorunsalın temeline indiği saptanmıştır. Yargıç olarak anlatıcının da Zeh’e paralel olacak şekilde, kimi noktalarda auktorial ve omnipotent bir anlatıcıya dönüşerek kişilerin suçu işleme, suça müdahil olma, kurbanı dönüşme nedenlerinin arka yüzünü yansıttığı görülmüştür.

Metinde, gerçek ve kurmaca düzlemlerinde iki yazarın olduğu varsayıldığında, her iki ismin de hukukçu tarafı somut olarak yer almaktadır. Her iki düzlemde de yazarların geçmişinde yer alan hukuk formasyonunun, edebi metinde nitelikli bir şekilde yer aldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Oyun Dürtüsü örneğinden yola çıkarak, hukukçu yazarın metinde somut varlık gösterebileceği hipotezi ortaya atılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Atistoteles (2020). Retorik. (Çev.: Mehmet H. Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Corngold, S., Greenberg, J., Wagner, B. (2017). Franz Kafka Ofis Yazıları. (Çev.: Emre Erbatır). İstanbul: Everest Yayınları.
- Ecevit, Y. (2016). Türk Romanında Postmodernist Açılımlar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Grimm, J. (1882). Kleinere Schriften, 6. Band. Berlin: Ferd. Dummlers Verlagsbuchhandlung.
- Huizinga, J. (2017). Homo Ludens. (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wagenbach, K. (2008). Franz Kafka Yaşamöyküsü. (Çev.: Kamuran Şipal). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Zeh, J. (2004). Spieltrieb. E-Book: Schöffling & Co.
- Zeh, J. (2007). Oyun Dürtüsü. (Çev.: İtir Arda). İstanbul: Metis Yayınları.

Kolektif Bilincin Dışına Çıkmak; Artemisia Gentileschi'nin Tablolarında Kadın İmgesinin Evrimi

Going Beyond Collective Consciousness; The Evolution of the Female Image in Artemisia Gentileschi's Paintings

Ayşe DURAN
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye
Department of Art History, Institute of Social
Sciences, Atatürk University, Erzurum,
Türkiye
ayse.duran16@ogr.atauni.edu.tr

Bu çalışma, 2018 yılında Gül Geyik danışmanlığında hazırlanan; "Barok Dönemde Bir Kadın Ressam: Artemisia Gentileschi" isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir. Tez çalışmasında değerlendirmeye alınmayan tablolar bu çalışmada incelenmiştir. Bunlar; Resim 1, 2, 4, 6, 7, 10, 12, 17, 18 ve 19'dur.

Geliş Tarihi/Received 08.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted 02.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:

Duran, A. (2024). Kolektif Bilincin Dışına Çıkmak; Artemisia Gentileschi'nin Tablolarında Kadın İmgesinin Evrimi. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 72, 19-35.

Cite this article:

Duran, A. (2024). Transcend Collective Consciousness; The Evolution of the Female Image in Artemisia Gentileschi's Paintings. *Journal of Literature and Humanities*, 72, 19-35.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Artemisia Gentileschi, 1593 yılında Roma'da dünyaya gelmiştir. Ressam olan babası Orazio Gentileschi'den resim dersleri alan sanatçı, Caravaggio'nun izinden giden (Caravaggist) ressamların en başarılısı olarak kabul edilmektedir. Artemisia Gentileschi yaklaşık kırk yıllık sanat yaşantısında kutsal metinlerden tarihi söylencelere, mitolojiden portre çalışmalarına kadar çok sayıda esere imza atmıştır. Eserlerinde seçtiği konularda, dinler tarihi, tarih ve mitolojik anlatılar ağırlıktadır. Artemisia'nın sanatı erken, olgunluk ve geç dönem olmak üzere üç evrede incelenebilir. Sanatçının erken döneminde ele aldığı kadın figürleri incelendiğinde, Artemisia bu figürlerde tıpkı çağdaşlarının eserlerinde görülen ruh hallerine yer vermiştir. Dönem ressamlarının tablolarında, kolektif bilinci yansıtır şekilde çaresizlik içerisinde, korkan, çekinen ve kararsızlık duygusuyla ifade bulan kadın figürleri, Artemisia'nın da erken dönem tablolarına yansımıştır. Sanatçının 1630'larda başlayan olgunluk döneminde ise eserlerindeki kadın figürleri, yaptığı işten emin, son derece kararlı ve cesaretleriyle ön plana çıkan karakterlere dönüşmüştür. Bu açıdan özellikle Kitab-ı Mukaddes, apokrif metinler ve tarihi anlatılarda bahsi geçen kadın figürleri sanatçının eserlerinde sıkça yer bulmuştur. Bu figürler kimi zaman ulusunu kölelikten kurtaran, kimi zaman masumiyetiyle ön plana çıkan kimi zaman da yaşadığı trajedi sonucunda bir devrime yol açan kahramanlardan oluşmaktadır. Çalışma, tarafımızdan daha önce değerlendirilmesi yapılmamış olan on eseri, Gentileschi tablolarında kadın figürlerinin geçirmiş olduğu değişimle ele almaktadır. Sanatçının ilk dönem eserlerinde çağının diğer sanatçılarıyla benzer betimlemelere giderken olgunluk dönemiyle birlikte bu ortak bilinçten uzaklaşmasının sanatına nasıl yansıdığı incelenmiştir. Bu açıdan söz konusu bu on eser merkezinde sanatçının diğer eserleri de değişimin aktarılabilmesi açısından çalışmaya dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Artemisia Gentileschi, Barok Resim, Kadın İmgesi, Kitab-ı Mukaddes, Mitoloji

Abstract

Artemisia Gentileschi was born in Rome in 1593. She took painting lessons from her father Orazio Gentileschi who was consider to be the most successful of the Caravaggist painters who followed in the footsteps of Caravaggio. In her nearly forty years of artistic life, Artemisia Gentileschi has created numerous works ranging from sacred texts to historical legends, from mythology to portraiture. The subjects of her works are predominantly female figures mentioned in the historic, mythologic and religious texts. Artemisia's art can be analyzed in three phases: early, mature and late. When the female figures of the artist's early period are analyzed, Artemisia included in these figures the moods seen in the works of her contemporaries. In the paintings of the painters of the period, the female figures in despair, fearful, afraid and indecisive, reflecting the collective consciousness, were reflected in Artemisia's early paintings. In the artist's maturity period, which began in the 1630s, the female figures in her works transformed into characters who were sure of their work, extremely determined and stood out with their courage. In this respect, especially the female figures mentioned in the Bible, apocryphal texts and historical narratives were frequently featured in the artist's works. These figures are sometimes heroes who liberate their nation from slavery, sometimes stand out with their innocence, and sometimes lead a revolution as a result of their tragedy.

The study examines ten works, which have not been evaluated by us before, with the change that female figures have undergone in Gentileschi paintings. It is analyzed how the artist's departure from this common consciousness with his maturity period, when he was going to similar depictions with other artists of his era in his early works, was reflected in his art. In this respect, in the center of these ten works, other works of the artist were included in the study in order to convey the change.

Keywords: Artemisia Gentileschi, Baroque Painting, Female Image, Bible, Mythology

Giriş

Barok dönemin iz bırakan ressamlarından olan Artemisia Gentileschi, babası Orazio'dan aldığı eğitim sonucu Caravaggist bir çizgide ilerlemiştir (Garrard, 1989, s.93.; Anderson Silvers, 2010, s. 60.; Erkan, 2018, s.212). Sanatçı, mitolojiden Kitab-ı Mukaddes'e, günlük yaşamdan soylu portrelerine kadar geniş bir yelpazede çok sayıda esere imza atmıştır. 1593-1653 yılları arasında yaşadığı kabul edilen sanatçının (Bissell, 1999, s.135.; Jahnsen, 1995, s.549.; Tunçel, Tercanlı, 2022, s.173) eserlerinde kadın figürlerinin ağırlıklı olduğu görülür. Bunlar arasında Kitab-ı Mukaddes ve Apokrif metinlerde anlatılan kadın öyküleri ön plandadır. *Judith ve Holofernes*, *Yael ve Sisera*, *Samson ve Delilah* ile *Susanna ve Yaşlılar*, Gentileschi'nin kutsal metinlere dayanarak resmettiği konular arasındadır. *Minerva*, *Lucretia* ve *Galatea'nın Zaferi* betimlemelerinin kaynağını ise mitoloji ve tarihsel anlatılar oluşturmaktadır.

Artemisia Gentileschi hakkında daha önce tarafımızca yapılan tez çalışmasında (Duran, 2018) sanatçının kırk iki eseri değerlendirilmiştir. Değerlendirmede, Barok dönem eğilimleri merkezinde, sanatçının kişisel yaşantısının yapıtlarına nasıl yansıdığı aktarılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın dışında, yine tarafımızca yapılan makalede (Duran, 2021), sanatçının tablolarındaki şiddet algısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Her iki çalışmada da, bu araştırmanın konusunu oluşturan on eser¹ yer almamaktadır. Bunun sebepleri arasında; tez çalışması süresince ulaşılamayan eserlerin yanı sıra *Galatea'nın Zaferi* tablosunun hala daha tartışmalı olmakla birlikte, Bernardo Cavallino'ya atfedilmesi (Marshall, 2004, s.40-44) gösterilebilir. Bunun dışında, 1652 tarihli *Susanna ve Yaşlılar* tablosunun yapılan incelemede Gentileschi'nin eseri olarak kabul edilmesi de (Modesti, 2016, s.135) bu durumun sebepleri arasındadır. Artemisia Gentileschi'nin incelenen on eseri, sanatçının erken, olgunluk ve geç dönemine aittir. Erken dönem eserleri şunlardır; *Vaftizci Yahya'nın Başı ile Salome* (1610-1615) ve *Lucretia* (1627). Olgunluk dönemi eserleri; *Müneccim Kralların Tapınması* (1636), *Samson ve Delilah* (1630-1638), *Susanna ve Yaşlılar* (1638-1640), *Holofernes'in Başı ile Judith ve Hizmetçisi* (1639-1640), *Minerva* (1640) ve *Lucretia* (1642) adlı tablolarıdır. Geç dönem eserleri ise şunlardır; *Galatea'nın Zaferi* (1650) ile *Susanna ve Yaşlılar* (1652). *Lucretia*, *Susanna ve Yaşlılar* ile *Judith ve Holofernes* tablosu sanatçı tarafından farklı tarihlerde yeniden ele alınmıştır. Gentileschi'nin eserlerindeki kadın figürlerinin geçirmiş olduğu değişimi aktarabilmek amacıyla daha önceki incelemelerimizde yer alan örnekler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmaya konu edinen eserler, Barok değerler çerçevesinde de ele alınmıştır. Bu açıdan özellikle Gentileschi'nin mekân kurgusundaki değişim dikkate değerdir. Yaşadığı çağda resmi bir eğitim hakkına sahip olamayan sanatçı, babasının atölyesinde izole bir eğitim almış, bu durum ilk dönem yapıtlarında kısıtlı mekân kurgusuna sebebiyet vermiştir (Garrard, 1989, s.93). Sanatçının 1620'lerden itibaren mekân kurgusunda zengin bir anlayış başlamış, bu durum aynı zamanda ışık-gölge, anatomi, perspektif ve ifadesel anlatımın da gelişmesiyle devam etmiştir. Floransa'da yer alan Arte del Disegno'ya kabul edilen ilk kadın ressam olan Gentileschi (Bissell, 1968, s.135), eserlerinde kana susamış sahneler yer vermiştir. Erotizm ve vahşet içeren tablolarında intikam ya da kurban konusunu sıklıkla işleyen sanatçı, kadın kahramanları Barok'un teatral anlatımıyla ele almış, dramatik ve çarpıcı sahneler resmetmiştir (Cumming, 2008, s.172). Gentileschi, Caravaggist bir ressam olarak idealize edilmeyen anatomilere yer verdiği eserlerinde, ışığı da Caravaggio etkisiyle tablolarında süzülürcesine ele almıştır (Duran, 2018, s.112-113).

Gentileschi'nin eserlerine konu ettiği hikâyeler Rönesans'tan itibaren resim sanatında sıkça görülmektedir. Kutsal metinler, tarihi söylenceler ve mitolojiye dayalı bu hikâyelerde genellikle kadın kahramanların utanç, korku ve kararsızlık içerisinde ele alındıkları görülür. Kutsal metinlerde ulusların kurtarıcısı ya da masumiyeti ile Tanrısal bir kutsiyete erişen kadın figürleri ve tarihi anlatılarda yaşadıklarıyla devrimin ateşleyici gücü olan kadınlar, kolektif bilincin² bir yansıması olarak çoğu zaman benzer ruh halleriyle; çaresiz, korkan, çekinen ve aşağılık karmaşası içerisinde ele alınmışlardır. Caravaggio'nun Judith'inde görülen kararsızlık, Rubens'in Judith'inde erotizm sınırları içerisinde yaptığı işten son derece zevk alan bir betimlemeye dönüşmüştür. Rubens, Judith'i halkını kölelikten ve katliamdan kurtaran bir kahramandan ziyade yaptığı işten zevk alan ve kısmen sadizme kayan bir anlayışla ele almıştır. Benzer şekilde Artemisia'da Tanrı'ya teslim olan ya da mücadeleye eden Susanna, Rubens'te yerini çaresizlikle ifade bulan bir korkuya bırakmıştır. Luca Giordano, Lucretia betimlemesinde, Tarquin'i arzularının kölesi olmuş bir kurban rolünde ele alırken Lucretia ikinci planda kalmıştır (Duran, 2021, s.41-65; Duran, 2018, 158-172). Artemisia Gentileschi'nin ise erken dönem tablolarında benzer bir betimleme görülürken özellikle 1630'larla başlayan olgunluk döneminde kadın tasvirleri önemli değişimlerden geçmiştir. Eserlerinde, bu dönemde kadınlara atfedilen özellikler, örneğin; "hassasiyet, çekingenlik ve zayıflık" yer edinmemiş, kadınlar, asil, güçlü ve cesur kişiler olarak resmedilmiştir (Bissell, 1999, s.112). Bu özelliklerin yanı sıra Judith ve Yael örneğinde olduğu gibi ulusların kurtarıcısı kadınlar

¹ Resim 1, 2, 4, 6, 7, 10, 12, 17, 18 ve 19.

² Durkheim tarafından geliştirilen Kolektif Bilinç kavramı, toplumun ortak bilincini ifade etmektedir. Durkheim, toplumda mekanik dayanışmanın doğal dayanışmaya dönüşebilmesinin tek yolunun kolektif bilinç olduğunu vurgular (Durkheim, 2006). Durkheim, kolektif bilinci en yalın haliyle şöyle ifade etmiştir; bir toplumu oluşturan üyelerin ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların tümü. Bir diğer deyişle, toplumun ruhsal tipidir (Özyurt, 2007, s. 101).

aynı zamanda kana susamış karakterler olarak betimlenmiştir. Sanatçının birden çok resmettiği Judith, sadece bir kurtarıcı değil aynı zamanda arzularının esiri olan Holofernes'in de cezalandırıcısıdır. Artemisia, beş ayrı tabloda resmettiği Judith figüründe kendi portresini kullanmıştır. Köleliğin savunucusu ve şehvet suçlusu olan Holofernes'i öldüren Judith'te, kendi suretine yer vermesinin sebebi yaşamış olduğu tecavüz ile ilişkili olabilir. Artemisia 17 yaşındayken babası tarafından resim dersleri alması için tutulan Ressam Agostino Tassi tarafından tecavüze uğramış, günümüze ulaşan mahkeme kayıtlarından anlaşıldığına göre, davada Artemisia yargılanmış ve iddialarını geri çekmesi için mahkeme salonunda işkence görmüştür (Detaylı bilgi için; Cohen, 2000.; Duran, 2018). Yaşamış olduğu bu olayla bağlantılı olarak, beş kez resmettiği Judith figüründe kendi yüzünü kullanması, Holofernes üzerinden Tassi'den intikam almasıyla açıklanabilir (Duran, 2018, s.309).

Çalışmada incelemeye aldığımız eserlerin konuları, bir kez ve birden fazla resmedilenler olarak iki türde yer almaktadır. Kronoloji takip edilmiş olmakla birlikte, birden fazla resmedilen aynı konulu eserler, akışı bozmamak ve kadın figürlerindeki değişimi daha net aktarabilmek adına konularına göre tek bir başlık altında toplanmıştır.

Vaftizci Yahya'nın Başı ile Salome

Sanatçının Kitab-ı Mukaddes konulu tabloları arasında erken dönem eserlerinden olan *Vaftizci Yahya'nın Başı ile Salome*, konusunu Markos İncili'nde geçen bir öyküden almaktadır. Kutsal metinde belirtildiği üzere Kral Hirodes, kardeşinin karısı olan Hirodiya ile evlenmiş, bunu "kutsal yasaya aykırı" bulan Vaftizci Yahya evliliğe karşı çıkmıştır. Bu tutumundan dolayı Hirodiya'nın kin beslediği Yahya hapse atılmış, Hirodiya ise onu öldürmenin yollarını aramaya başlamıştır. Hirodes'in doğum gününde, Hirodiya'nın kızı Salome, kral ve davetlileri önünde dans etmiş, Salome'nin dansından son derece memnun kalan kral, ant içerek her dileğini yerine getireceği vaadinde bulunmuştur. Salome, annesi Hirodiya'nın teşvikiyle Vaftizci Yahya'nın başının kesilerek bir tepsi içerisinde kendisine getirilmesini istemiştir (Markos, 6: 21-28).

Artemisia Gentileschi'nin ilk tablolarından olan *Vaftizci Yahya'nın Başı ile Salome* adlı tabloda, Vaftizci Yahya'nın başının Salome'ye getirildiği an betimlenmiştir (Resim 1). Tablo, Gentileschi'nin sanatının erken dönemini yansıtan unsurlara sahiptir. Eserde ışık merkezde, özellikle Salome'de yoğunlaşmış, fon tamamen karanlık bırakılmış, mekân algısı da son derece sınırlı tutulmuştur. Bunun yanı sıra Salome'nin siyah şeritli, altın sarısı kıyafetinde kumaş kıvrımları ve Caravaggio etkisini yansıtan ışık-gölge zıtlığı (chiaroscuro) Barok değerleri yansıtmaktadır. Barok'un teatral aktarımının en önemli unsurlarından olan ifadesel anlatım ise tabloda cellat figüründe sınırlı olarak ele alınmıştır. Vaftizci Yahya'nın başını keserek Salome'ye getiren cellat, sağ elinde sıkı sıkıya tuttuğu kılıcı ile biraz önce işlemiş olduğu eylemi vurgulamaktadır. Sol eliyle ise yaptığı işten gurur duyar halde, Vaftizci Yahya'nın başını tutmaktadır. Bu gurur ifadesi, celladın yüzünde ve beden dilinde de görülmektedir. Başını hafifçe yukarı kaldırıp uzak bir noktaya bakan figür, olasılıkla kendisine emri veren Kral Hirodes'e görevini yerine getirmiş olmanın gururuyla bakmaktadır. Celladın aksine Salome'nin yüzü ise son derece ifadesizdir. Salome'nin yalnızca beden dilinde bir ifade yer almaktadır. İki eliyle Yahya'nın kesik başının bulunduğu tepsiyi tutan Salome, kendini geriye doğru çekmiştir. Bu durum, Salome'nin karşısındaki sahnedan dolayı dehşete düştüğü, korktuğu, pişman olduğu ya da iğrenme duygusuyla açıklanabilir. Ancak ifadesiz yüzü, bu konuda kesin bir hükme varmayı engellemektedir.

Resim 1. *Vaftizci Yahya'nın Başı ile Salome*, Tuval üzerinde yağlı boya, 84 x 92 cm, 1610-1615. (Museum of Fine Arts, Budapest) <https://www.mfab.hu/artworks/10354/>

Gentileschi, erken dönem eserlerinde genel olarak kadın figürlerini sebep olduğu ya da maruz kaldığı olaylar karşısında ya sınırlı ifadelerle ya da utanmış ve korkmuş şekilde betimlemiştir. Bu genellemenin dışına çıkan eseri ise dört farklı tabloya konu edinen Lucretia'dır.

Lucretia

Artemisia Gentileschi'nin erken, olgunluk ve geç dönemde resmettiği Lucretia, konusunu Antik Roma tarihinden almaktadır. Geleneksel anlatıya göre evli bir kadın olan Lucretia soylu bir aileye mensuptur. Lucretia'nın, MÖ 509 dolaylarında, Roma prensi olan Sextus Tarquinius tarafından tecavüze uğradığı belirtilmektedir. Anlatıya göre Lucretia'nın odasına zorla giren Tarquinius, kendisiyle birlikte olmayı kabul etmezse onu öldüreceği ve ölü bedenini siyahi bir kölenin yanına yatırarak itibarını zedeleyeceği tehdidinde bulunmuş, bu tehditlere boyun eğen Lucretia olayın ertesi günü olanları ailesine anlatarak intihar etmiştir. Bu olay, halkın monarşiye karşı ayaklanması ve Roma Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Harris, 2008, s.250).

Artemisia Gentileschi tarafından 1627'de resmedilen ilk Lucretia tablosu (Resim 2), tıpkı *Vaftizci Yahya'nın Başı ile Salome* adlı eserde olduğu gibi sınırlı mekân kurgusu, tek merkezde yoğunlaşan ışık etkisi ve tabloya kısmen yansıyan ifadesel anlatımlarla erken dönem örneklerden birini oluşturmaktadır. Gentileschi, ikonografinin dışına çıkarak, intihar anında Lucretia'yı tek başına resmetmiştir. Oysa klasik anlatıda Lucretia ailesinin yanında hayatına son vermiştir. Bu açıdan sanatçı, Lucretia'nın son anlarını yalnızlık içerisinde dramatik bir etkiyle ele almıştır. Yarı çıplak vaziyette resmedilen Lucretia, sağ eliyle göğsüne doğru bir bıçak tutmaktadır. Sol eli ise tabloda ön plandadır. Kendisini durdurmak isteyen bir güce karşı mukavemet gösteriyormuş gibi resmedilmiştir. Eserin bu dramatik konusuna nazaran olayın baş aktörü, başına gelenlerden dolayı neredeyse donmuş ifadesiz bir yüze sahiptir. Bu durum, Lucretia'nın cinnet anında yaşadığı psikolojik alt yapıyı ustalıkla yansıtmaktadır.

Resim 2. *Lucretia*, Tuval üzerinde yağlı boya, 92 x 72 cm, 1627, (Getty Museum Collection)
<https://www.getty.edu/art/collection/object/109Q8G>

Gentileschi tarafından 1623-1628 arasında resmedilen bir diğer Lucretia tablosu (Resim 3), aynı dönemlerde ele alınmış olmasına rağmen sanatçının üslupsal yeteneğinde önemli gelişmelerin habercisi niteliğindedir. Mekân kurgusunun zenginleştiği tabloda, fon erken örneklerde olduğu gibi tamamen karanlık tutulmamış, arka planda plaster ve perde detayları ile Lucretia'nın üzerinde oturduğu yatak mekân kurgusunu zenginleştirmiştir. Bunun yanı sıra ışık da merkezde Lucretia'dan

yayılmakta ve arka planı aydınlatmaktadır. Perde, yatak örtüsü ve kıyafetteki kıvrımlar ile ışık-gölge etkisi dikkat çeker. Eserde dramatik etki, yüzdeki ifade ve beden diliyle artırılmıştır. Figür, üzgün olmaktan çok öfkeli bir yüzle ele alınmış, beden dili bu öfkeyi pekiştirmiştir. Lucretia, büyük bir hınçla göğsünü tutmakta, diğer eliyle de sıkıca kavradığı bıçağı kendine doğrultmaktadır. Bu an, Lucretia'nın çatık kaşları, öfkeyle bakan gözleri ve yarı açık ağzıyla Barok'un teatral aktarımını kuvvetlendirmiştir. Söz konusu biçimleniş yalnızca Tarquinius'a yönelmiş bir öfkeyi değil aynı zamanda Lucretia'nın tehditlere boyun eğmesinden dolayı kendine olan öfkesini de yansıtmaktadır.

Resim 3. *Lucretia*, Tuval üzerinde yağlı boya, 100 x 77 cm, 1623-1628, (The National Gallery)

<https://www.nationalgallery.org.uk/exhibitions/past/artemisias/five-heroines-by-artemisias>

Sanatçının 1642'de resmettiği bir diğer tabloda (Resim 4), yaşadığı olaydan dolayı büyük bir sarsıntıyla kendinden geçmiş olan Lucretia, bir elinde bıçak tutarken diğer elini doğrulmak istercesine uzatmıştır. Çaresizce ayağa kalkmaya çalışan Lucretia'nın tuttuğu bıçak ve yüzünün kederle yukarı doğru bakması, yaşadığı acıyı derin bir şekilde seyirciye aktarmaktadır. Gentileschi'nin aynı konulu diğer eserlerinde, figürün çıplak ya da yarı çıplak olarak betimlendiği görülür. Oysa bu tabloda tamamen giyinik olan Lucretia, ailesinin karşısına çıkıp olanları anlatacağı andan bir adım geridedir. Bu, Barok dönemde sıkça görülen ve Gentileschi'nin de tablolarında ustalıkla ele aldığı "an ressamlığı" meydana getirmektedir.

Resim 4. *Lucretia*, Tuval üzerinde yağlı boya, 206 x 182 cm, 1642, (Scudder, 2010, s.22)

Sanatçının 1650’de resmettiği son Lucretia tablosu (Resim 5) ise teknik açıdan ulaştığı yetkinliği gösteren geç dönem eseridir. Eserde, ışık Lucretia’da yoğunlaşmış olmakla birlikte tek bir merkezde yer almaz. Tarquinius ve onun Lucretia’yı tehdit ederken zikrettiği köle figüründe de ışık kırılmalara uğrayarak dramatik etkiyi kuvvetlendirmiş, perde ve kumaşlar, savrulma ve kıvrılma hareketlerine eşlik eden ışık-gölge etkisi teatral anlatımı artırmıştır. Bu son Lucretia tablosunda, ifadesel anlatımın merkezinde Tarquinius bulunur. Şiddetle karşısındaki kadına yönelen Tarquinius, bir eliyle Lucretia’yı tutarken diğer elinde isteği kabul olmazsa kullanmaya hazır olduğu bıçağı yer almaktadır. Tarquinius’un yüzünde, amacına odaklanmış agresyonel bir ifade görülmektedir. Tarquinius’un bu şeytani kötülüğü karşısında Lucretia’da büyük bir korku bulunmaktadır. Bir eliyle yataktan destek almaya çalışan Lucretia, diğer eliyle Tarquinius’u durdurmaya çalışmaktadır. İki figürde yer verilen bu ifadesel anlatım, Lucretia’nın çaresizliğini derin bir şekilde hissettirmektedir. Gentileschi’nin kadın betimlemeleri arasında bu denli çaresizlik içerisinde yer alan tek figür, söz konusu bu tablodaki Lucretia’dır. Geç dönem eseri olmasına rağmen kadın figürünü bu şekilde resmetmesi kendi yaşantısıyla açıklanabilir. Artemisia 17 yaşındayken babası tarafından resim dersleri alması için tutulan Ressam Agostino Tassi tarafından tecavüze uğramış (Cohen, 2000, s.31), yaşadığı bu sarsıntı sanat yapıtlarında farklı anlatımlarla yer edinmiştir. Lucretia’nın çaresizliğinin bu denli başarıyla verilebilmesinin sebebi, sanatçının öz yaşantısından izler taşımasıyla açıklanabilir.

Resim 5. *Lucretia*, Tuval üzerinde yağlı boya, 261 x 226 cm, 1650, (Useum Beta)
<https://useum.org/artwork/Lucretia-Artemisia-Gentileschi-1645>

Samson ve Delila

Artemisia Gentileschi’nin, 1630-1638 yılları arasında resmettiği Samson ve Delila tablosunun (Resim 6) konusu Kitab-ı Mukaddes’e dayanmaktadır. Kutsal metinde belirtildiğine göre, Filistliler ile yaptığı mücadelelerde insanüstü bir güce sahip olan Samson, Delila adında bir kadına âşık olur. Onun gücünün kaynağını öğrenmek ve bu gücü elinden alıp onu öldürmek isteyen Filistliler, Delila’dan gümüş karşılığında, Samson’un gücünün kaynağını öğrenmesini isterler. Başarısız denemelerden sonra Delila bu sırrı öğrenir ve Tanrı’ya adanmış olan Samson’un gücünün kaynağının hiç ustura değmemiş saçlarından geldiğini Filistlilere söyleyerek Samson’a tuzak kurar. Delila, Samson’u dizlerinde uyuttuktan sonra, bir Filistli’yi içeri alarak onun saçlarını kestirir. Gücünü kaybeden Samson, Filistlilerin eline düşer ve gözleri kör edilir (Hâkimler, 16: 1-21).

Artemisia Gentileschi, Samson ve Delila öyküsünde, Samson’un her şeyden habersiz bir şekilde uyuduğu, Delila’nın ise yanındaki Filistli ile konuştuğu bir anı resmetmiştir. Samson’un hareketsizliğine karşın diğer iki figür dinamik bir anlatımla ele alınmıştır. Tüm figürlerin bedenlerinde yer verilen yönelim Barok’un diyagonal çoklu figür anlayışına uygun olarak ele alınmıştır. Arka planın karanlık tutulduğu eserde, ışık Delila’dan diğer iki figüre yansımaktadır. Kitab-ı Mukaddes’te,

Samson'un saçlarının Filistli tarafından kesildiği belirtilmektedir. Ancak Gentileschi burada Delila'nın sağ elinde makasa, sol elinde ise Samson'un kesilmiş saçlarına yer vererek kısmen de olsa ikonografinin dışına çıkmıştır. Bu durum, Delila'nın yaptığı işten son derece emin olduğunu göstermektedir. Yanında yer alan Filistli, Delila'ya acele etmesini söyleyen bir halde onun elini tutmuş, diğer eliyle de dışarıda bulunan arkadaşlarını işaret etmektedir. Biraz sonra belki de bir katliama tanıklık edecek olan Delila, yüzünde tebessüm eden bir ifadeyle betimlenmiştir. Gentileschi'nin *Yael ve Sisera*) ile *Judith ve Holofernes* (Duran, 2018, s.157-165, 209; Duran, 2021, s.51-53) eserlerinde olduğu gibi, bu tablosunda da tereddüt etmeyen, amacına yönelmiş güçlü kadın imajı yer almaktadır.

Resim 6. Samson ve Delila, Tuval üzerinde yağlı boya, 90 x 109 cm, 1630-1638, (Le Gallerie D'Italia)

<https://gallerieditalia.com/it/napoli/mostre-e-iniziativa/mostre/2022/12/03/artemisgia-gentileschi-a-napoli/etia-Artemisia-Gentileschi-1645>

Müneccim Kralların Tapınması

Artemisia Gentileschi'nin İsa ve Meryem'i konu edinen az sayıdaki tablosundan biri olan Müneccim Kralların Tapınması (Resim 7) 1636 yılında resmedilmiştir. Konusunu Matta İncili'nden alan öyküye göre Beytlehem'de doğan İsa'nın yıldızını gören Müneccim Krallar (Yıldızbilimciler) onu aramak için Kudüs'e gelmişler, onu bulduklarında ise İsa ve Meryem'e hediyeler sunup secde ederek tapınmışlardır (Matta, 2: 1-12).

Gentileschi'nin, diyagonal şekilde tablosuna dâhil ettiği figürler arasında Müneccim Krallardan biri secde eder şekilde yere uzanmış, diğeri ise ayakta saygıyla eğilmiştir. Sanatçının olgunluk dönemi eserlerinden olan tablo, mekân kurgusu açısından son derece zengindir. Dış manzaranın da görüldüğü bir mekân içerisinde resmedilen tabloda, ışık Caravaggio etkisini yansıtır şekilde farklı merkezlerden yayılmaktadır. Tablonun merkezini teşkil eden Meryem ve İsa'da yoğunlaşan ışık, onlardan yayılmakta ve kırılmalara uğrayarak diğer figürleri aydınlatmaktadır. Ayrıca tablonun arka planında İsa'nın doğum sembolü olan yıldız parlak sarı rengiyle bu bölümü aydınlatmıştır. Figürlerin ihtişamlı kıyafetlerinde yer verilen kıvrılmalar ve kırılmalara uğramış ışık, dinamik etkiyi kuvvetlendirmiştir. Sahnede dikkat çeken figürlerin başında Meryem gelmektedir. Erken Hıristiyan sanatından itibaren konu edinen Müneccim Kralların Tapınması sahnesinde, Meryem genel olarak sıradan kıyafetler içerisinde ve son derece mahcup bir ifadeyle betimlenmiştir. Ancak Gentileschi, tablosunda Meryem'i görkemli bir kıyafet içerisinde, vakarla İsa'yı tutar halde ele almıştır. Sanatçı, Meryem'in kutsiyetini vurguladığı gibi O'nu mahcup halde tasvir eden kolektif bilincin dışına çıkarak, gururlu ve ihtişamlı bir ifadeyle resmetmiştir.

Resim 7. Müneccim Kralların Tapınması, Tuval üzerinde yağlı boya, 310 x 206 cm, 1636, (Bissell, 1968, s.165).

Susanna ve Yaşlılar

Artemisia Gentileschi'nin ilk dönem eserlerinden olan Susanna ve Yaşlılar, sanatçı tarafından beş ayrı tabloda resmedilmiştir. Konusu Apokrif metinlerden Daniel Kitabı'na dayanan öykü, Rönesans ve Barok dönemde çok sayıda sanatçı tarafından ele alınmıştır. Daniel Kitabı'nda belirtildiğine göre, Babilli Yoakim'in son derece inançlı ve iffetli olan karısı Susanna, yaşlı iki yargıç tarafından taciz edilmiştir. Yargıçlar, kendileriyle birlikte olmaması halinde Susanna'yı iffetsizlikle suçlayıp idam cezasına çarptıracakları tehdidinde bulunmuşlar, Susanna bu tehdit karşısında Tanrı'ya sığınarak yargıçları reddetmiştir. Yargıçlar, tehditlerini gerçekleştirmiş, Susanna yargılanarak idama mahkûm edilmiştir. Daniel Kitabı'nın devamında, Peygamber Daniel'in yargıçların yalanını ortaya çıkardığı ve Susanna'yı kurtardığı aktarılmaktadır (Daniel, 13: 1-64).

Gentileschi'nin ilk eserlerinden olan 1610-1611 tarihli Susanna ve Yaşlılar tablosunda (Resim 8), sanatçı erken döneminde sıkça görülen bir uygulama ile kısıtlı bir mekân anlayışına gitmiştir. Işık ise tablonun tüm yüzeyine neredeyse eşit şekilde dağılmış haldedir. Bu durum, sanatçının henüz Caravaggist üslubu eserlerinde olgun haliyle işleyemediğini göstermektedir (Duran, 2021, s.47). Erken dönem tablosu olmasına rağmen figürlerdeki ifadesel anlatımlar dikkat çekicidir. Yargıçlardan daha genç olanı ötekinin kulağına bir şeyler fısıldarken resmedilmiş, yaşlı yargıç ise bir elini çenesine götürüp kaşlarını yukarıya doğru kaldırarak düşünceli bir tavra bürünmüştür. Susanna ise yargıçların tutumu karşısında korkmuş halde elleriyle onları durdurmaya çalışmaktadır. Yüzünde, korkuyla karışık bir iğrenme duygusu görülmektedir. Susanna'daki bu beden dili, Gentileschi'nin sonraki dönem tablolarında yerini Tanrı'ya teslimiyet ve öfkeye bırakmıştır.

Resim 8. *Susanna ve Yaşlılar*, Tuval üzerinde yağlı boya, 170 x 121 cm, 1610-1611.
<https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/g/gentiles/artemisi/index.html>

Sanatçının 1622’de resmettiği *Susanna ve Yaşlılar* tablosunda (Resim 9), mekân kurgusunun zenginleştiği, arka planda gökyüzünün kırılmalara uğrayan ışık-gölge etkisiyle hareketlendirildiği, heykellerle çevrelenmiş çeşme betimlemesinin resme dâhil edilerek görselliğin artırıldığı görülür. Barok’un sıcak ve soğuk renkleri zıtlık içerisinde ele aldığı dinamizmi; gökyüzü, yargıçların kıyafetleri, Susanna’nın bedeninde yer verilen ışık oyunları ile sağlanmıştır. Eserde, yargıçların düşünceli bir tavırla Susanna’dan cevap beklediği an ele alınmıştır. Susanna’da, üzerini örtmeye çalışan sınırlı bir hareket algısı vardır. Yargıçların tehdidi karşısında korkan, mücadele eden bir tavırda değil de kendini tamamen Tanrı’nın merhametine bırakan bir ruh haliyle betimlenmiştir. Gentileschi bu eserde, Susanna’nın herkesçe bilinen güçlü inancını ön plana çıkarmıştır.

Resim 9. *Susanna ve Yaşlılar*, Tuval üzerinde yağlı boya, 161 x 123 cm, 1622, (Christiansen & Mann, 2013, s. 355)

Gentileschi'nin 1638-1640 yılları arasında resmettiği *Susanna ve Yaşlılar* tablosunda (Resim 10) ise mekân kurgusu, ışık-gölge etkisi, renklerin esere kattığı dinamizm olgun örneklerden birini oluşturmaktadır. Sanatçı burada yargıçların Susanna ile konuşmaya başladıkları ilk anı resmetmiştir. Bunun en belirgin kanıtı, Susanna'ya daha yakın olan yaşlı yargıcın bir elini karşısındakine zarar vermek istemiyormuşçasına havaya kaldırmasıdır. Bir diğer belirteç ise Susanna'nın şaşkın ve kısmen öfkeli bir yüz ifadesiyle ayağa doğru kalkmasıdır. Bir eliyle üzerini örtmeye çalışan Susanna, diğer eliyle yerden destek alarak doğrulmaya çalışmakta, başını ise yargıçlara soran gözlerle çevirmektedir. Tablo, sanatçının aynı konulu diğer eserlerinde görüldüğü gibi korkan ve öğrenen bir Susanna (Resim 8) ya da kendini Tanrı'nın merhametine bırakmış bir figür olarak değil (Resim 9), olanları anlamaya çalışan, karşısındaki yargıçlarla mücadele etmeye hazır bir ifadeyle ele alınmıştır.

Resim 10. *Susanna ve Yaşlılar*, Tuval üzerinde yağlı boya, 189 x 143 cm, 1638-1640, (Royal Collection Trust)
<https://www.rct.uk/collection/402702/susanna-and-the-elders>

Sanatçının 1649'da resmettiği aynı konulu eserinde (Resim 11), Susanna'nın korku ya da teslimiyetle değil de öfkeyle ifade bulunduğu görülür. Bir yandan ellerini yargıçlara doğru uzatıp onlarla mücadele etmeye hazırlanırken öte yandan yüzünde, özellikle gözlerinde öfkeli bir anlatıma yer verilmiştir. Bu anlatım sadece Susanna'nın beden diliyle değil, daha yaşlı olan yargıcın tedirgin bir halde, eliyle "sus" işareti yapmasıyla da pekiştirilmiştir. Sanatçının, önceki eserlerinde Susanna'nın korkmuş, şaşkın ya da kendini Tanrı'nın merhametine bırakmış anlatımlarının ortak temalarından biri, figürün çıplak bedenini örtme telaşındır. Bu tabloda ise Susanna çıplak olmasını umursamaz halde yargıçları durdurmaya çalışan, onlara öfkelenen bir kadın olarak betimlenmiştir.

Resim 11. *Susanna ve Yaşlılar, Tuval üzerinde yağlı boya, 205 x 168 cm, 1649, (Modesti, 2016, s. 139)*

Gentileschi'nin tablolarında işlediği ilk konular arasında yer alan Susanna ve Yaşlılar, aynı zamanda sanatçının ölümünden bir yıl kadar önce ele aldığı son tablolarının da konularındandır. Sanatçının 1652 yılında resmettiği Susanna ve Yaşlılar tablosu (Resim 12), Gentileschi'nin yaşamının son yıllarındaki üslubunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Her ne kadar olgunluk döneminden itibaren mekânsal anlayışta bir zenginlik görülse de söz konusu bu eserde mekân detaylandırılmış, geniş bir perspektifte ele alınmıştır. Etrafı mermer korkulukla çevrili bir platform, ışık-gölge etkisiyle suyun aktığı izlenimi verilen bir sebil, arka planda karanlık bir gökyüzü ve buna eşlik eden ağaçlar dinamik bir etki yaratmıştır. Susanna'nın üzerinde yoğunlaşan ve kırılmalara uğrayan ışık, yarığlar ve arka planda da benzer bir kırılmayla ele alınarak dramatik etkiyi kuvvetlendirmiştir. Tabloda, sanatçının aynı konulu eserlerinden farklı olarak Susanna tamamen çıplak olarak betimlenmemiş, üzerinde bir kolu giyinik halde beyaz bir elbiseye yer verilmiştir. Susanna donuk bir yüz ifadesiyle bedenini geriye doğru çekmiş, bir elini havaya kaldırarak yarığlara karşı gelmektedir. Bu donuk ifade, kendini Tanrı yoluna adanmış olan Susanna'nın olacaklar konusunda endişe etmediğini, kendini Tanrı'nın güvencesi altına aldığını göstermektedir. Susanna'nın bu yüz ifadesinin aksine, ona daha yakın olan yaşlı yarığ tehditkâr bir yüz ifadesiyle Susanna'ya sessiz olması gerektiğine dair mesaj vermektedir. Arkasında yer alan yarığ ise korkuluğu sıkıca kavramış, Susanna'ya odaklanmış halde ele alınmıştır. Gentileschi'nin sanatının ilk yıllarından yaşamının son yılına kadar farklı aralıklarla resmettiği Susanna ve Yaşlılar öyküsü, sanatçının üslubunda meydana gelen değişimleri, kadın figürü özelinde ortaya koyduğu yenilikleri göstermesi açısından önemlidir.

Resim 12. *Susanna ve Yaşlılar, Tuval üzerinde yağlı boya, 200 x 225 cm, 1652 (Modesti, 2016, s. 136).*

Judith ve Holofernes

Artemisia Gentileschi'nin sanat yaşantısı boyunca farklı aralıklarla resmettiği bir diğer sahne, kaynağını Judith'in Kitabından almaktadır. Apokrif metinde İsrailoğullarını kölelikten kurtaran Judith'in hikâyesi şöyledir; Asurlular kendilerine boyun eğmeyen İsrailoğullarını boyunduruk altına almak için General Holofernes ile büyük bir ordu göndermiştir. İsrailoğulları çaresizlik içerisinde olacakları beklerken Yahudi dul bir kadın olan Judith, hizmetçisi Abra'yı da yanına alarak Holofernes'e sığınmıştır. Amacı Holofernes'in güvenini kazanmak sonrasında ise O'nu öldürmektedir. Generali etkileyerek güvenini kazanan Judith, O'nu sarhoş etmiş, yatağında sızan Holofernes'in kılıcını alarak başını kesmiştir. Judith ve O'na bu işte yardım eden Abra, uluslarını kölelikten kurtarmışlardır. (Book of Judith, Chapter: 12: 17, 18, Chapter: 13: 4, 5, 8, 9, 10).

Gentileschi, Yahudi külliyyatında önemli bir yer edinen Judith ve Holofernes hikâyesini eserlerinde iki farklı zaman dilimi ile işlemiştir. Sanatçı iki tablosunda (Resim 13, 14), Judith'in Holofernes'i öldürdüğü ana, üç tablosunda ise (Resim 15, 16, 17) cinayet anından bir sonraki sahneye yer vermiştir. Sanatçının, erken, olgunluk ve geç dönemine ait bu beş tablo, Gentileschi'nin üslupsal gelişimi ile Judith ve Abra figüründeki dönüşümleri göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Sanatçının, Holofernes'in öldürülme anını resmettiği iki eseri arasında yaklaşık on yıllık bir zaman farkı vardır. Her iki tablo da, mekân kurgusu, figürlerin yerleştirilmesi ve ifadesel açıdan benzer özellikler taşır. Figürler diyagonal olarak tabloya yerleştirilmiş, arka plan karanlık tutulmuş, ışık merkez kısımda kırılmalara uğrayarak dramatik bir etki yaratmıştır. Figürlerin yalnızca duruş biçimleri değil yüz hatları da neredeyse aynıdır. Judith ve Abra ilk tabloda (Resim 13) daha donuk bir ifadeye sahipken ikinci tabloda (Resim 14), yüzlerinde gerçekleştirdikleri eylemin sebebinin yansıyan öfkeye yer verilmiştir. İlk tabloda, yalnızca yatağa yansıyan kan, ikinci tabloda Holofernes'in boynundan fışkırır halde ele alınarak sahnenin dehşetini vurgulamıştır. Bu dehşeti artıran bir diğer etmen, Holofernes'in olay karşısında vermeye çalıştığı tepki ve yüz ifadesidir. Her iki tabloda da sağ eliyle Abra'nın yakasından tutup mücadele etmeye çalışan Holofernes'in yüzünde, yaşadığı acı ve dehşetin ifadesi net bir şekilde görülmektedir. Gözleri fal taşı gibi açılmış olan Holofernes'in son anlarını bu dehşet döngüsü içerisinde geçirdiği resme yansıtılmıştır. Holofernes'teki bu ifadenin tam zıttı bir şekilde, her iki tabloda da sakin ya da öfke ile betimlenen iki kadın, hem Barok'un zıtlıklarla dolu dünyasını yansıtmışlar hem de yaptıkları işten emin, pişmanlık duymayan, sebeplerine sıkı sıkıya bağlı güçlü figürler olarak ele alınmışlardır.

Resim 13. *Holofernes'in Öldürülmesi*, Tuval üzerinde yağlı boya, 158 x 125 cm, 1611-1612. (Museo di Capodimonte)

Resim 14. *Judith'in Holofernes'in Öldürmesi*, Tuval üzerinde yağlı boya, 199 x 162 cm, 1621. (Galleria degli Uffizi, Floransa)

Gentileschi'nin, Judith ve Holofernes'in hikâyesini anlattığı ikinci grup cinayet anından sonrasını anlatan üç tablo ile ele alınmıştır. Apokrif Metinde, Holofernes'in ölümünden sonra Judith ve Abra'nın cesedi bir bezle örttükleri, kesik başı alıp çadırdan çıktıkları ve İsrailoğullarının yanına dönerek kesik başı gösterip, "... Bu gece düşmanlarımızı paramparça ettik. Tanrı'yı övün!" diye haykırdıkları belirtilmektedir (Book of Judith, Chapter, 13: 9-15).

Gentileschi, her üç tabloda da kumaşa sardıkları kesik başla çıkmaya hazırlanırken dışarıya doğru bakan Judith ve Abra'yı betimlemiştir. Bu betimlemenin sebebi, dışarının güvenliğini anlamaya çalışma ya da Holofernes'in askerlerinin sesini duyma olabilir. İlk tabloda (Resim 15), Judith dışarıya doğru sakince bakarken generalin kılıcını umursamaz bir şekilde omzuna almıştır. İkinci tabloda (Resim 16) ise hafif eğilmiş şekilde dışarıya doğru bakmakta, hemen önünde yer alan mumdan yansıyan ışığı eliyle kapatarak görüş kalitesini artırmaya çalışmaktadır. Diğer elinde ise sıkıca kavradığı kılıç bulunmaktadır. Judith bu duruşu ile dışarıdan gelebilecek bir tehdide karşı mücadele etmeye hazırdır. Benzer şekilde aynı konulu üçüncü tabloda (Resim 17), Judith kılıcı omzuna almış, diğer eliyle de Holofernes'in başını saçlarından sıkı sıkıya tutmaktadır. Bu tehditkâr tutumuna, çadırın dışına odaklanmış bakışları eşlik etmiştir. Üçüncü tabloda Abra figürü, sanatçının diğer tablolarından farklı bir betimlemeye sahiptir. Önceki tablolarda, Judith gibi genç ve güzel bir kadın olarak betimlenen Abra, bu son eserde yaşlı bir kadın olarak resmedilmiştir.

Judith ve Abra, sanatçının tablolarındaki kadın gelişimini Susanna'dan sonra en net haliyle yansıtan ikinci örneği oluşturmaktadır. Judith ve Abra'nın yola çıkış motivasyonu sıradan kadınların özgürlük ve ulus değerleri için kendilerini feda etmede beis görmedikleri bir kahramanlık öyküsüdür. Avrupa dinsel resim sanatının yoğun olarak ele aldığı bu öykü, Gentileschi'nin tablolarında farklı dönemlerde ve hikâyenin farklı safhalarıyla görülmektedir. Sanatçının bu konuyu defaatle işlemiş olması, kendi yaşantısından da izler taşımaktadır. Gentileschi'nin, Judith portrelerinde kendi suretini kullandığı düşünülmektedir. İnsani değerleri çiğnemede sakınca görmeyen Holofernes aynı zamanda şehvet düşkününü bir karakterdir. Bu açıdan, Agostino Tassi'den intikamını, Judith'in Holofernes'i defalarca öldürmesiyle almış olabilir (Duran, 2018, s.164). Bir insanı soğukkanlılıkla öldüren bir kadının, eseri yapan bir diğer kadınla özdeşleştirilmesi, döneminde "tehditkâr" ve "dehşet uyandırıcı" bulunmuştur (Honour, Fleming, 2015, s.579).

Resim 15. *Judith ve Hizmetçisi*, Tuval üzerinde yağlı boya, 114 x 93 cm, 1614-1620. (Palazzo Pitti, Floransa)

Resim 16. *Holofernes'in Başı ile Judith ve Hizmetçisi*, Tuval üzerinde yağlı boya, 182 x 142 cm, 1623-1625. (Detroit Institute of Arts)

Resim 17. *Holofernes'in Başı ile Judith ve Hizmetçisi*, Tuval üzerinde yağlı boya, 73 x 92 cm, 1639-1640. (Nasjonal Museet, Norway). <https://www.nasjonalmuseet.no/en/col-lection/object/NMK.LAAN.2022.0028>

Minerva

Artemisia Gentileschi'nin mitolojik konulu eserlerinden biri olan Minerva kaynağını Antik Roma'dan almaktadır. Yunan Tanrıça Athena ile özdeşleştirilen Minerva; bilgeliğin, güzel sanatların ve savaşın Tanrıçasıdır (Can, 2011, s.45). Gentileschi'nin mitolojik konulu eserlerine bakıldığında Tanrıların ya da kötücül eylemlerin kurbanı olan kadın figürlerin yer almadığı görülür. Minerva gibi bilgelik ve güzel sanatlarla ilişkilendirilen Clio, güzellik Tanrıçası Venüs ve şafak Tanrıçası Aurora (Duran, 2018, s.270-71, 234-236, 242) betimlemelerinin yanı sıra sıradan insan ya da mitolojik karakterlerden oluşan söylencelerde trajik öykülere sahip olan kadın kahramanlar tercih edilmemiştir. Zeus'u kendisine âşık edip umursamaz bir tavırda onu bekleyen Danae (Duran, 2018, s.150) ve Satry'nin saldırısından zekâsı ile kurtulan Corisca (Duran, 2018, s.268) güçlü kadın imajının mitolojik yansımaları olarak ele alınmıştır. Sanatçı, trajik öyküleri betimlemektense Tanrıça, mitolojik figür ve sıradan insan tiplerinde, onları üstün özellikleriyle ön plana çıkarmıştır. Minerva tablosunda da bu bağlamda tek başına sahneye dâhil edilen Tanrıça, mızrak ve kalkanı ile savaşçı özelliğini vurgularken kıyafeti, takıları ve yüzünde yer alan mağrur ifadesiyle ihtişamlı bir güzellik içerisinde ele alınmıştır.

Resim 18. *Minerva*, Tuval üzerinde yağlı boya, 131 x 103 cm, 1640, (Galleria degli Uffizi, Florence) https://www.wga.hu/html_m/g/gentiles/artemisi/minerva.html

Galatea'nın Zaferi

Artemisia Gentileschi'ye atfedilen bir diğer mitoloji konulu eser Galatea'nın Zaferi'dir. Galatea, her ne kadar trajik bir öyküye sahip olsa da sanatçı eserinde Tanrıların lütfu ile zafer kazanan ve Tanrıçalaştırılarak gökyüzüne çıkarılan Galatea

betimlemesine yer vermiştir. Klasik anlatıya göre bir nereid olan Galatea, hiç sevmediği Polyphemus isimli bir devle evlidir. Daha sonra Acis adında bir çobana âşık olan Galatea, mutlu günler yaşamaya başlamışsa da Polyphemus durumdan haberdar olmuş ve Acis'i öldürmüştür. Büyük bir acı yaşayan Galatea, Tanrıların buyruğuna karşı gelmemek adına Polyphemus ile evliliğini büyük bir sabır içerisinde sürdürmüştür. Galatea'nın ölüm vakti geldiğinde ise Tanrılar, bu sabırla kendilerine olan bağlılığından dolayı onu ölümsüzleştirerek kendi katlarına almışlardır (Mandelbaum, 1993).

Buradan hareketle Artemisia Gentileschi, Galatea'nın Tanrıçalaştığı dönüşüm anını tablosuna konu edinmiştir. İki yunusun çektiği deniz kabuğu şeklindeki arabasıyla gökyüzüne erişmeye hazırlanan Galatea'nın etrafında, bu anı bir şenliğe dönüştürmek amacıyla deniz kabukları ve flütle müzik yapan, triton oldukları düşünülen figürlere yer verilmiştir. Resmin merkezinde yoğun bir ışığın altında yer alan Galatea, başını göklere çevirmiş halde yükselme anının hazzını yaşayan bir ifadeye sahiptir.

Galatea'nın Zaferi adlı eser bir dönem Bernardo Cavallino ile ilişkilendirilmiş daha sonra Gentileschi'ye ait olabileceği ve belki de bu tabloda iki sanatçının da birlikte çalıştığı ifade edilmiştir (Marshall, 2005, s.40-44.; Barker, 2018, s.163-171). Tartışma günümüzde devam etmekle birlikte; Galatea'nın yarı çıplak halde ele alınmış olması, bedenini kısmen örten uçuşur vaziyetteki kumaşlar, Caravaggio'nun etkisiyle idealize edilmeyen vücut anatomisi, başını hafifçe yana yatırıp, dingin bir duruşla gökyüzüne bakan ifadesi, arka plana yansıyan doğa manzarasının sınırlı öğelerle yer alması, Gentileschi'nin eserlerinde görülen genel üsluba uygundur.

Resim 19. Galatea'nın Zaferi, Tuval üzerinde yağlı boya, 152 x 205 cm, 1650, (Barker, 2018, s.167).

Sonuç

1593-1653 yılları arasında yaşadığı kabul edilen Artemisia Gentileschi, Barok döneme önemli izler bırakmıştır. Floransa Akademisine kabul edilen ilk kadın sanatçı olan Gentileschi, erken, olgunluk ve geç dönem olarak ele aldığımız üç ayrı evreden oluşan sanat yaşantısında, ağırlıklı olarak kadın figürlere yer vermiştir. Sanatçının ilk dönem eserlerinde, kadın figürlerinde yüz ifadelerinin sınırlı olarak ele alındığı (Resim 1), karakterlerin yaşadığı sarsıntılarla ya kendinden geçtiği (Resim 2) ya da büyük bir öfkeye sahip olduğu (Resim 3) örnekler mevcuttur. Sanatçı kimi eserinde şeytani kötülüğü vurgulamak adına son derece korkmuş ve çaresiz kadın figürlerine yer vermiş (Resim 5, 8), benzer öyküye sahip kimi figürlerinde ise ifadesel anlatımın farklı yorumlarını uygulamıştır. Tanrı'ya olan güveni ile maruz kaldığı olayın dışındaymış gibi büyük bir teslimiyetle (Resim 9) ya da bulunduğu durumu umursamadan mücadele eden öfkeli bir duruşla (Resim 11) figürlerini betimlemiştir. Bunun yanı sıra değerleri uğruna hayatını tehlikeye atmaktan ve bir insanı öldürmekten çekinmeyen kadın figürler (Resim 13, 14, 15, 16, 17) sanatçının sıklıkla tuvaline aktardığı konulardandır.

Gentileschi'nin kadın figürleri, erken dönem tablolarında, çağdaşı ressamalarda görüldüğü gibi bu dönemde kadınlara atfedilen kimi ruh halleriyle; "çekingen, korkmuş, hassas, pişman" (Resim 1, 5, 8, 9, 11) vb. ifadesel anlatımlarla ele alınmıştır. Bu dönem ressamaları, kolektif bilinci yansıtır şekilde işledikleri eserlerinde, ulusların kurtarıcısı ya da devrimin ateşleyici gücü olan kadınları, yaptıkları eylem karşısında korkan, çekinen ve pişman olan figürler halinde resmetmişlerdir. Caravaggio'nun Judith betimlemesi, bu anlayışın en belirgin örneklerindedir. Judith'in yüzündeki kararsızlık, yaşlı bir kadın olarak betimlenen

Abra'nın olayın teşvik edici gücü olması, ana kahramanın Judith olduğu gerçeğini gölgelemiştir. Benzer şekilde Rubens'in eserinde, halkını katliamdan ve kölelikten kurtaran Judith betimlemesinden ziyade, gerçekleştirdiği eylemden haz alan, erotik bir çerçevede betimlenmiş Judith anlatımı görülmektedir. Artemisia Gentileschi ise özellikle 1630'lardan itibaren görülen olgunluk dönemiyle birlikte kolektif bilinçten uzaklaşmaktadır. Kutsal metinleri temel alan eserlerinde, kolektif bilincin dışına çıkarak kadın kahramanları yaptıkları şeyden emin, güçlü figürler olarak ele almıştır. Judith ve Susanna örneğinde olduğu gibi, bir insanı öldürmenin ya da büyük bir iftiraya maruz kalmanın korkusundan ziyade yapmak zorunda kaldıkları ya da maruz kaldıkları eylemler karşısında, verdikleri tepkiden son derece emin, güçlü ve aynı zamanda Tanrı'ya teslim olmanın güveni ile resmedilmişlerdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Barker, S. (2018). Exhibition Review: Artemisia Gentileschi E Il Suo Tempo (Rome), Early Modern Women: An Interdisciplinary Journal, 163-171.
- Bissell, W. (1968). Artemisia Gentileschi-A New Documented Chronology, The Art Bulletin, 50, (2), 153-168.
- Can, Ş. (2011). Klasik Yunan Mitolojisi, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Christiansen, K. & Mann, J. W. (2013). Orazio and Artemisia Gentileschi, The Metropolitan Museum of Art, New York Yale University Press.
- Cohen, E. S. (2000). The Trials of Artemisia Gentileschi: A Rape As History, The Sixteenth Century Journal, 31, (1), 47-75.
- Cumming, R. (2008). Sanat, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- Deborah Anderson S. (2010). Artemisia Gentileschi: The Heart of a Woman and the Soul of a Caesar, (Master Thesis), Liberal Arts Department of Humanities and Cultural Studies College of Arts and Sciences, University of South Florida, Florida.
- Duran, A. (2018). Barok Dönemde Bir Kadın Ressam: Artemisia Gentileschi, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Sanatı Ve Çağdaş Sanatlar Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- Duran, A. (2021). Artemisia Gentileschi'nin Tablolarında İyi ile Kötünün Savaşı, Anasay, (18), 41-65.
- Durkheim, E. (2006). Toplumsal iş bölümü. (Çev.: Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi.
- Erkan, A. (2018). Resim Sanatında 'Judith ve Holofernes Efsanesine İki Farklı Yaklaşım (Caravaggio ve Artemisia Gentileschi)', İdil Sanat ve Dil Dergisi, 7, (42), Ankara, 209-215.
- Garrard, M. (1989). Artemisia Gentileschi: The Image of the Female Hero in Italian Baroque Art, Princeton University Press, Princeton.
- Harris, J. (2008). Tarquin and Lucretia (Rape of Lucretia), Arch Gen Psychiatry, 65, (3), 250-251.
- Honour, H. & Fleming, J. (2015). Dünya Sanat Tarihi, (Çev.: Hakan Abacı), Alfa Başvuru, İstanbul.
- Janson, H. V. (1995). History of Art, Harry N. Abrahams, New York.
- Marshall, C. R. (2005). An Early Inventory Reference and New Technical Information for Bernardo Cavallino's 'Triumph of Galatea, The Burlington Magazine, 147, (1222), Published By: (Pub) Burlington Magazine Publications Ltd, 40-44.
- Modesti, A. (2016). A Newly Discovered Late Work by Artemista Gentileschi: Susanna And the Elders of 1652. Women Artists In Early Modern Italy Careers, Fame, And Collectors, (Ed. Sheila Barker), Harvey Miller Publishers, London.
- Özyurt, C. (2007). Durkheim sosyolojisinde ahlâkî kontrol sorunu. Değerler Eğitimi Dergisi, 5 (13), 95-121.
- Scudder, E. (2010). Reading Rape in Livy's History of Rome, Shakespeare's the Rape of Lucrece and J.M. Coetzee's in the Heart of the Country, (Master Thesis), Victoria University of Wellington.
- The Metamorphoses of Ovid: A New Verse Translation, (1993). (Translator: Allen Mandelbaum), A Harvest Book Harcourt Brace & Company.
- Tuncel, G. & Tercanlı, A. (2022). Artemisia Gentileschi'nin Tasvirlerinde 'Bat-Şeva' İkonografisi, Amisos, 7, (12), 168-85.
- Ward Bissell, R. (1999). Artemisia Gentileschi and the Authority of Art Critical Reading and Catalogue Raisonné, University Park, Pennsylvania State University Press.
- Çevrimiçi Kaynaklar
 Getty Museum Collection <https://www.getty.edu/art/collection/object/109Q8G> Erişim: 01.12.2023.

- Le Gallerie D'Italia <https://gallerieditalia.com/it/napoli/mostre-e-iniziative/mostre/2022/12/03/artemisia-gentileschi-a-napoli/etia-Artemisia-Gentileschi-1645> Erişim: 20.12.2023.
- Museum of Fine Arts, Budapest: <https://www.mfab.hu/artworks/10354/> Erişim: 15.12.2023.
- Nasjonal Museet, Norway <https://www.nasjonal museet.no/en/collection/object/NMK.LAAN.2022.0028> Erişim: 01.12.2023.
- Royal Collection Trust <https://www.rct.uk/collection/402702/susanna-and-the-elders> Erişim: 28.12.2023.
- The National Gallery <https://www.nationalgallery.org.uk/exhibitions/past/artemisia/five-heroines-by-artemisia> Erişim: 11.11.2023.
- Useum Beta <https://useum.org/artwork/Lucretia-Artemisia-Gentileschi-1645> Erişim: 15.12.2023.

Tiyatroda Kokunun İzinden

In Search of Scent in Theatre

Gamze ŞENTÜRK TATAR
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tunceli,
Türkiye
Department of English Language and
Literature, Faculty of Letters, Munzur
University, Tunceli, Türkiye
gamzesenturk_26_01@hotmail.com.tr

Bu makale, 14-16 Eylül 2023 tarihinde TED Üniversitesi ile iş birliği içerisinde Uluslararası Tiyatro Araştırmaları Derneği (UTAD) tarafından düzenlenen 1. UTAD Konferansı'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. This article is an extended version of the paper presented at the 1st UTAD Conference organized by the International Turkish Society for Theatre Research (TSTR)) in cooperation with TED University on 14-16 September 2023.

Geliş Tarihi/Received 05.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 29.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:

Şentürk Tatar, G. (2024). Tiyatroda Kokunun İzinden. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 72, 36-48.

Cite this article:

Şentürk Tatar, G. (2024). In Search of Scent in Theatre. *Journal of Literature and Humanities*, 72, 36-48.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Tiyatro görsel, işitsel ve bedensel öğeleri bir araya getiren, seyirci ile oyun arasında güçlü bir bağ kurabilen bir sanat formudur. Bu sinestezik sanat, seyirci ile oyun arasında bir bağlantı kurarak, tüm duyuları içeren estetik bir dil kullanır. Koku, ses ve görüntü gibi duyuların birleşimi, seyirciye eşsiz bir deneyim sunar. Seyirci, oyunları bütünlük bir bedensel deneyim olarak yaşar ve bu sayede aktif bir katılım sağlar. Tiyatroda, koku genellikle göz ardı edilen bir duyu olarak ortaya çıkar. Ancak son yıllarda tiyatrodaki yapılan deneysel ve yenilikçi çalışmalar, sahnede koku kullanımına yeni olanaklar sunmuştur. Tiyatroda koku kullanımı aslında Antik döneme kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Bu çalışma, tiyatrodaki koku duyusunun tarihini, kökenini ve kullanımını incelemeyi amaçlar. Aynı zamanda, kokunun tiyatro deneyimini nasıl etkilediğini ve nasıl temel bir unsur haline geldiğinin izini Antik dönemden erken modern döneme değin sürer.

Anahtar Kelimeler: Tiyatro, koku, köken

Abstract

Theatre is an art form that brings together visual, auditory, and physical elements, establishing a strong connection between the audience and the performance. This synesthetic art employs an aesthetic language that engages all the senses, creating a unique experience for the audience, where the amalgamation of scent, sound, and visuals offers a multi-sensory journey. The audience experience plays as a holistic bodily encounter, ensuring active engagement. In theatre, the sense of smell is often overlooked. However, in recent years, experimental and innovative theatrical works have opened up new possibilities for using scents on stage. The use of scent in the theatre actually has a history dating back to ancient times. This study aims to explore the history of the sense of smell, its origin and its use in theatre. Furthermore, it traces how scent has influenced the theatrical experience and evolved into a fundamental element from the ancient era to the early modern period.

Keywords: Theatre, scent, origin

Giriş

“Evrimsel olarak konuşursak koku, en eski duyularımızdan biridir; hafıza ve korku, tiksinti, neşe ve üzüntü gibi temel duygular ile en yakından bağlantılı olanıdır. Tek bir kokunun güçlü anılar selini ortaya çıkarabilmesinin ve çağlar boyunca sanatçıların seyircilerinde arzu edilen duyguları uyandırmak için kokunun gücünden yararlanmaya çalışmasının nedeni budur.” (Messier, 2022)

Gilles Messier’in *Hollywood and its Efforts to Introduce the Wacky World of Smell-O-Vision* (2022) adlı çalışmasında ifade edildiği gibi koku, en eski duyularımızdan biri olmakla beraber temel duygularımızla yakından ilişkilidir. Bu nedenle koku duyusu yüzyıllar boyunca değişen derecelerde sanatın ana malzemelerinden biri olmuştur. Fransız düşünür ve yazar Michel de Montaigne (1533-1592) “çevresel kokular kişiyi ‘değiştirme’ gücüne sahiptir; kişinin iç ‘ruhunu’ değiştirebilir ve tuhaf etkiler yaratabilirler” (2010, s. 171) diye belirtir. Kuşkusuz, kokular hayatımızın her aşamasında önemli bir rol oynamıştır. Duyularımızı, ruh halimizi ve bilişsel yetilerimizi doğrudan etkileyen bu duyu, yaşam faaliyetlerimizi yönetir ve öğrenme süreçlerimizde işlevsel bir rol oynar. Koku alma duyusu soyut bir kavram gibi görünse de aslında koku molekülleri soluk alırken burnumuza gelen somut bir süreci içerir. Koku duyusu, beyinle doğrudan ilişkilidir ve görmek, tatmak ve işitmek gibi çeşitli vücut fonksiyonlarını kontrol eden tek duyumuzdur. Koku alma duyusu, yirmi dört saat boyunca aktif bir şekilde çalışır. Hafızamızla sıkı bir bağlantısı olan bu duyu, duygusal ifadelerimizi iletmek adına bir araç işlevi görür. Anne karnında gelişen ilk duyu olarak koku duyusu (Khıdırov, 2016, s. 15), beslenme alışkanlıklarımızdan duygusal deneyimlerimizin oluşumuna kadar pek çok alanı etkilemektedir. Yazar Gordon Shaperd, “Yaşamımızı görme duyumuzun yönlendirdiğini düşünüyoruz. Oysa yemek saati yaklaştıkça yaşamdaki zevklerimizden çoğunun nasıl kokuya bağlı olduğunu daha iyi fark ederiz. Koku bütün duygularımızı etkilemektedir. İşlevi sadece beslenmeyle sınırlı değildir, davranış biçimlerimizi belirler, kimi anlarımızı zevk verici kılar, kimilerini de dayanılmaz hale getirir” (Gibbons, 1987) diye ifade eder. Koku duyusu, duygusal yaşamımızı derinden etkileyerek olaylar hakkında deneyimlerimizin şekillenmesine ve duygusal tepkiler vermemize yol açar. Hayatımızın her aşamasında bu kadar kritik bir rol oynayan koku duyusu, maalesef çok az tiyatro araştırmasının konusu veya odak noktası olmuştur. David Bernstein’e göre, “Tiyatroda koku almanın kullanımı genellikle sahne tasarımının bir bileşeni olarak tanımlanır” (2014). Oysa koku, bu algıdan öte daha derinlemesine incelenmeyi veya ele alınmayı hak eden bir konudur. Bu çalışma, tiyatrodaki koku duyusunun ihmal edilen önemli bir konu olarak geçmişten günümüze nasıl ele alındığını veya ortaya çıktığını ve tiyatrodaki kokunun kullanımını ve kökenini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, günümüzde kokunun oyunun temel unsurlarından biri olarak alımlanmayı nasıl değiştirdiğini ve Antik dönemden Elizabeth dönemine kadar olan erken modern dönemde tiyatrodaki nasıl temel bir unsur olarak var olduğunu göstermektedir.

Tiyatroda Koku

Tiyatro, seyircide duygusal bir potansiyel oluşturan, tüm duyuları harekete geçiren, dokunsal, görsel, işitsel ve kokusal uyarıları içeren sinestezik bir sanattır. Seyirci ile oyun arasında bir bağ kurarak, tüm duyuları etkileyen estetik bir dil kullanır. Bütünsel bedensel bir deneyim yaratarak seyirciyi sarmalar ve onu aktif bir katılımcı haline getirir. Koku, tiyatrodaki genellikle az kullanılan, daha doğrusu göz ardı edilen bir duyu olarak karşımıza çıkar. Oysa biz koku hafızasını çok küçük yaşlarda ediniriz. Koku oldukça güçlü bir duyudur ve herkese özgü, öznel bir niteliğe sahiptir. Her bireyin kokuyla ilişkilendirdiği deneyimler farklıdır ve tepkileri çeşitlenir. Kimi insanlar hassas bir koku alma duyusuna sahipken, kimileri daha az hassas olabilir. Hayatta kalmamıza yardımcı olan koku, aynı zamanda hafızamızı oluşturan temel bir unsur olarak da hizmet eder. İçgüdüsel bir niteliğe olan koku duyusu, şüphesiz tiyatral deneyimimizi de büyük ölçüde etkileyen bir faktördür. “Koku, gerçekliği güçlendirmenin yanı sıra zayıflatmak için de paha biçilmez bir araç olabilir. İnkâr edilemez bir hile olarak mevcut statüsü, seyirciyi uzaklaştırmaya yardımcı olabilir; sizi bir oyun izlediğinizin aşırı farkında yapabilir veya sizi altta yatan bir gerçekliğe ikna etmeye çalışabilir” (*The Isis Magazine*, 2015). Performans sırasında koku duyusu, gerçekliğin algılanmasını değiştirebilen veya derecelendirebilen bir araç olarak hizmet eder. Bazı durumlarda seyirciyi oyuna daha yakın hissettirebilirken, bazı zamanlarda ise oyun ile seyirci arasına mesafe koyarak oyunun illüzyonunu bozabilir. Sally Banes, kokunun performansı altı farklı kategoride etkilediğini ifade eder. Bunlar sözcükleri, karakterleri, mekânları ve eylemleri aydınlatmak; atmosfer ve ambiyans yaratmak, işitsel ve görsel göstergelerle performansı tamamlamak; zıtlık oluşturmak; özel anları çağırarak veya çağırarak; performansı ritüel bir çerçeveye içine yerleştirmek ve mesafe yaratmaktır (2007, ss. 30-31). Koku duyusu, tiyatrodaki seyirciler için kişisel bir deneyim sunar. Çünkü “koku, canlı performansta son derece etkili bir unsurdur, içimize sızan yaygın ve sessiz bir takipçi olarak geçmiş anıları, duyguları ve yoğunlukları serbest bırakabilir. Canlı performans ve koku, birbirleriyle ortak bir dokunulmazlık ve kavranamazlık paylaşırlar ki bu, her birinin temel doğasının bir parçasıdır” (Hill ve Paris, 2014, s. 40). Koku duyusu, aslında performansın önemli bir tamamlayıcısıdır. Performans sırasında ve sonrasında bizi farklı duygularla baş başa bırakırken, bu farklılık aynı zamanda seyircinin bireyselliğine de vurgu yapar.

Tiyatro alanında yapılan duysal çalışmalar genellikle dokunma, işitme ve görme duyularıyla sınırlı kalmıştır. Ne yazık ki, koku alma duyusu üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda öne çıkmış olmakla beraber bu alandaki çalışmaların sayısının hala sınırlı olduğu dikkat çekicidir. Oysa Slovenyalı tiyatro kuramcısı ve dramaturg Tomaž Toporišič’in belirttiği gibi (2021, s. 42),

“tiyatronun tarihi bizi tiyatronun kokularından kaçamayacağımıza ikna etmektedir”. Çünkü Antik dönemin açık hava tiyatrolarında da modern dönemin kimi zaman içeriye taşınan kimi zamansa sokaklara taşan veya farklı mekânlarda oynanan tiyatrolarında da kokunun önemli bir izi vardır. Oysa “özellikle tiyatrodaki kokudan pek bahsedilmez ve özel olarak bir tasarım aracı olarak kullanılmaz” (Szczepanski, 2020, s. 2). Canlı bir sanat dalı olan tiyatrodaki kokunun bu denli ihmal edilmiş olması ayrıca ilginçtir. Tiyatroda ve performansta koku duyusunun varlığına dair çalışmaların sayısının yirminci ve özellikle de yirmi birinci yüzyılda kısmen de olsa arttığını ancak bunun yetersiz olduğunu ifade eden Alman tiyatrocusu ve performans kuramcısı Erika Fischer-Lichte de tiyatrodaki ve performansta koku konusunun bugüne kadar çok az tartışıldığına dikkatleri çeker. Ona göre, “kokular her atmosferin yaratılmasına katılan önemli bir örnek olarak karşımıza çıkar. Tiyatro mekânları her zaman koku ile dolu olmuştur; bu kokuların istenilmemesi ve olaylara katılımına bir türlü engel olunamaması veya sahneye koyma süreçlerinin bir sonucu olması pek önemli değildir” (2004, s. 200). Fischer-Lichte, kokunun tiyatronun tarihi boyunca varlığını sürdürdüğünü ifade eder. Bu, Antik Yunan tiyatrosunda açık havanın veya şehrin kokusu olabilir, 1920’lerde gaz lambalarından yayılan istenmeyen koku olabilir veya oyuncuların ve seyircilerin parfüm kokusu veya ter kokusu gibi kokuları da olabilir. Kokular tiyatronun her santimine nüfuz etmiş ve yayılmıştır. Koku, sahnede duygusal bir atmosfer yaratma gücüne sahiptir ve tiyatrodaki sadece “hoş bir arka plan” (Faruolo, 2019) yaratmakla kalmaz, aynı zamanda kültürel bir özellik olarak da kabul edilir ve dramayla ayrılmaz bir bütün olarak ele alınır (Faruolo, 2019). Yazar Francesca Faruolo, 'atmosfer' kavramını, çevresel iklimi anlatmanın yanı sıra, koku alma duyusu aracılığıyla algıladığımız tarif edilemez nitelikleri de ima etmek için bu doğrultuda önerir. Bu bağlamda 'atmosfer' terimi, seyirciyi oyunun içine çekmek ve oyunun anlamını oluşturmak için özenle seçilmiş bir kavram olarak öne çıkar. Faruolo’ya (2019) göre “günümüzde kokular, banyo dolabımızda bulunan kozmetik ürünlerden çok daha fazlasıdır”; çünkü koku hem bir hikâyeye anlatıcısı hem de bir atmosfer yaratıcısı olarak tiyatrodaki sosyal bir rol üstlenmektedir.¹

Her dönemin kendine özgü olan kokusu tiyatrodaki kendini çeşitli şekillerde ortaya koymuştur. Örneğin, koku üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen araştırmacı-yazar Holly Dugan, “kokudan yoksun bir 16. yüzyıl sahnelerinin çağdaşı” (2008, s. 230) olduğunu iddia eder. Kuşkusuz tiyatrodaki koku deneyimi açısından en canlı dönemlerden biri de 19. yüzyıldır. Bunun nedeni ise muhtemelen geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında iyileştirilmiş sanitasyon ve kişisel hijyen şartları olabilir. Çünkü tiyatrodaki bu dönemde yiyeceklerden beden kokusuna kadar her türlü koku endişe verici olmaktan çıkmıştır (Jenner, 2011; Slater, 1997). Koku bu noktada anlatıya hizmet eder hale gelmiştir; çünkü artık kokunun daha bilinçli bir şekilde kullanıldığına şahit olunmaktadır. Nitekim yazar Cathy Haill koku dolu tiyatro programlarının ve parfüm fiskeyelerinin 19. yüzyıl Batı tiyatrosunda kullanılan koku alma araçlarından olduğunu altını çizerek (1987, s. 284). Bu noktada ayrıca kokunun özellikle Sembolistler tarafından deneysel uygulamalarla öne çıkarıldığı görülür. Kokunun “mükemmel (bir) Sembolist duyu” (2007, s. 105) olduğunu dile getiren tiyatro Profesörü Mary Fleischer’e göre,

Koku, muhtemelen Sembolistlerin özgün bir şekilde kullandığı bir duygu olmuştur. Natüralistler ve Realistler, çevreye ahlaki bir atmosfer kazandırmak veya eserlerinin gerçekçiliğini zenginleştirmek amacıyla kokunun ayrıntılı tanımlamalarını edebî bir araç olarak kullanırken, Sembolistler kokuyu önerici, gizemli ve genişletici bir şekilde, özne ile nesne, birey ile çevre arasındaki engelleri ortadan kaldırmak için kullanmışlardır. Sanatın sembolik yollarla gizli bir gerçeği çağrıştırması gerektiği fikri, Sembolistlerin temel inançlarından biriydi (2012, s. 105).

Sembolistler, kokuyu sadece bir duygusal deneyim olarak değil, aynı zamanda daha derin anlamların ve sembolik çağrışımların kaynağı olarak görmüşlerdir. Natüralist ve Realistlerin aksine, Sembolistler kokuyu bir duygu olarak kullanırken, bunun ötesinde kokuya manevi ve sembolik bir anlam yüklemişlerdir. Sembolistlerce kullanılan koku, seyircinin gizemli atmosferleri koklayıp hissetmelerine yardımcı olurken aynı zamanda kokunun sembolik bir araç olarak gizli gerçekliği çağrıştırmaya amacına hizmet etmesi söz konusu olmuştur.

Özellikle modern döneme gelindiğinde kokunun yine bilinçli bir şekilde sahnedeki yerini aldığı ve “çağdaş dramada bir karakterizasyon aracı olarak” (Toporišič, 2021, s. 43) kullanıldığı görülür. Aslında Holly Dugan’ın vurguladığı üzere, ister geçmişte isterse de modern dönemi dikkate alalım, “ortam kokusu, varlığı kasıtlı olsun veya olmasın, uzun süredir canlı performansın bir özelliği olmuştur” (2008, s. 229). Modern dönemde, kokular sıkça oyunun atmosferini oluşturmak için kullanılmış ve seyircinin sinestezi deneyimiyle oyunun atmosferine daha derinlemesine katılmasına yardımcı olmuştur. Koku sayesinde tiyatro oyununun veya performansın potansiyel deneyimi genişlemiş, seyircinin tüm zihinsel süreçlerini devreye sokarak özellikle koku dahil oyunun tüm unsurlarıyla meşgul olmasına ve duygusal ve eleştirel tepkiler vermesine olanak sağlamıştır. Bu sayede seyirci, pasif bir gözlemci konumundan aktif bir katılımcıya dönüşmüş ve gerçeğe doğrudan ve dolaylı yoldan erişebilmiştir (Szczepanski, 2020, s. 19). Bu noktada kokunun seyirciyi etkisi altına alması ve bir koku hafızası oluşturması söz konusudur. Yirminci yüzyıl tiyatrosunda ise koku, “gerçekçi estetiğe hem meydan okumak hem de onu genişletmek için” (Banes, 2007, s. 29) bir araç olarak kullanılmıştır. Tiyatroda koku, yirminci yüzyılın başlarından itibaren

değişen derecelerde varlık göstermiş olsa da yirminci yüzyıldan sonra sahnede bir anlatım aracı olarak yeniden öne çıkmış ve hatta daha da fazla vurgulanmıştır. Özellikle 1960'lı yıllardan bu yana tiyatro ve performans çalışmalarında kokunun işlevsel bir rol üstlendiği görülür. Örneğin, Philip Prowse'un 1983'te Glasgow Citizen's Theatre'da sahnelenen *Tis Pity She's a Whore* adlı oyununda sahneyi bir ölüm ve tütsü kokusu sarmıştır. Bu koku, Frey Kwa Hawking'e (2015) göre, "ensest aşkın hastalığı ile boğucu resmi atmosfer arasındaki zıtlığa" işaret etmek için işlevsel olarak sahnede kullanılmıştır. 1996'da David Esbjornson tarafından New York'ta sahnelenen İngiliz oyun yazarı Joe Orton'un *Entertaining Mr. Sloane* oyununda "kasıtlı olarak rüküş bir ambiyans yaratmak için" (Spense, 2021) çilek kokulu oda spreyi kullanılmıştır.

Kokunun tiyatrodaki varlığına dair çalışmalar özellikle 20. ve 21. yüzyılda artış gösterir; ancak koku hala hak ettiği önemi elde edememiştir. Bu bağlamda öne çıkan isimlerden biri şüphesiz ki İngiliz Edebiyatı Profesörü Holly Dugan'dır. Dugan 2014'de yayınladığı *The Ephemeral History of Perfume: Scent and Sense in Early Modern England* başlıklı çalışmasında kokunun kültürel tarihini araştırır ve kokunun algılarımızı nasıl değiştirdiğini ele alır. Dugan, kokuyu kültürel bir malzeme olarak değerlendirir ve bu çalışması ile Dugan, İngiltere'de koku ile ilgili ilk monografı yazan kişi olarak öne çıkar. Çalışmasının her bölümünde yazar baharatlar, çiçekler, bitkiler ve diğer yapay kokuları üreten bileşenler gibi belirli kokulara odaklanır. Karel Vanhaesebrouck'a göre, "bu kitabın konusu son derece geçici olsa da Dugan, zekice seçtiği vaka incelemeleri ve beraberindeki tarihsel kaynaklar aracılığıyla görünmez ve kavranamaz konusunun somut kültürel sonuçlarını göstermeyi başarmıştır" (2014, s. 85). Devamında Dugan, 2020 yılında *The Senses in Early Modern England, 1558–1660* adlı çalışmada "Seeing smell in" başlıklı bölümü yazar ve bu çalışmasında da ilgili dönemlerde İngiltere'de kokunun toplumsal ve kültürel varlığına dair analizlerini okuyuyla paylaşır. Bu arada Profesör Larry E. Shiner de 2020 yılında tiyatrodaki kokunun varlığını ele alan *Art Scents: Exploring the Aesthetics of Smell and the Olfactory Arts* başlıklı çalışmasını yayımlar. Tiyatrodaki koku üzerine yapılan diğer öncü çalışmalar arasında ise Susan L. Feagin'in *Olfaction and Space in the Theatre* (2018), Sally Banes'in *Olfactory Performances* (2007), Charles Spence'in *Scent in the Context of Live Performance* (2021), Holly Dugan'ın *Scent of a Woman: Performing the Politics of Smell in Late Medieval and Early Modern England* (2008) ve *The Ephemeral History of Perfume: Scent and Sense in Early Modern England* (2011), Colleen E. Kennedy'nin *The Synaesthesia of Shakespeare's Olfactory Poetics* (2016), Annette Kern-Stähler, Beatrix Busse ve Wietse de Boer'in editörlüğünü yaptıkları *The Five Senses in Medieval and Early Modern England* başlıklı kitapta Rory G. Critten ve Annette Kern-Stähler'in yazdıkları "Smell in the York Corpus Christi Plays" (2016) başlıklı çalışmaları anmak yerinde olacaktır. Yazar Katherine Renee Holland ise 2023 yılında konuyla ilgili "An Introduction to Theatrical Scent Design As Compared to Traditional Design Areas with A Consideration For The Scientifically Notated Physical and Emotional Effects on The Human Body As it Potentially Relates to Future Creative Endeavors: A Framework" başlıklı bir tez çalışması yaparak tiyatrodaki kokunun izini sürmeye devam eder.

Koku, canlı performanslarda seyirciyi oyunla bütünleştiren güçlü bir araçtır. Fischer-Lichte'nin ifade ettiği gibi, "atmosferin en güçlü etkili bileşenlerinden birini oluşturur. Bu aynı zamanda kokuların bir defa mekâna yayıldıktan sonra bir daha 'geri alınamaz' olmalarıyla da ilişkilidir; onlar olağanüstü bir direnç gösterirler" (2004, s. 202). Atmosferin önemli bir parçası olarak kokular, mekânı doldurduktan sonra geri alınamaz bir etkiye sahiptirler. Bu özelliğiyle, kokular sahnedeki deneyimi derinleştirir ve seyircilerin duygusal bağ kurmalarını sağlarlar. Koku varlığıyla benzersizdir ve ses veya ışık gibi açılıp kapanmayan ve kontrol edilemeyen bir duygudur. Koku, geçici ve anlık bir duyum olan tat gibi, deneyimleyen kişiye ve alıcıya farklı deneyimler sunar ve sanki "genellikle hiçbir yerden gelmiş gibi görünür ve hiçlikte kaybolur gibi olurlar" (Benedetto, 2011). Her ne kadar kokuların hiçlikten gelip hiçliğe gittiği düşünülse de seyircilerin duygusal tepkilerini ve performansın atmosferini doğrudan etkilediğini söylemek mümkündür.

Tiyatrodaki koku kullanımı bazı pratik zorlukları da içerisinde barındırır. Örneğin, kokunun prodüksiyon maliyeti, tüm seyirciye ulaşmanın zorluğu, sahneden kokunun temizlenmesi gerekliliği, seyircilerin kokuyu özümsemekte zorlanması ve farklı kokuların her sahnede pratik bir şekilde kullanılmasının güçlükleri gibi sorunlar bu konunun başlıca pratik zorluklarıdır. Prodüksiyon maliyetleri ve dağıtım zorlukları gibi engeller, kokunun sahne sanatlarına entegrasyonunu kısıtlayabilir ya da zorlaştırabilir. Bu zorluklara rağmen, doğru şekilde kullanıldığında koku, performansın atmosferini derinleştirir ve seyircilerin duygusal bağlanımını artırabilir. Sahnedeki kokuların seyirci üzerindeki etkisi, performansın unutulmaz bir deneyim haline gelmesini sağlayabilir. Dolayısıyla tiyatro yapımcıları ve sanatçılar, koku kullanımının pratik zorluklarına rağmen, bu önemli duygusal unsuru yaratıcı bir şekilde kullanarak seyircileri etkilemeyi ve deneyimi zenginleştirmeyi sağlayabilmişlerdir.

Susan L. Feagin, kokunun seyircinin performansı değerlendirmesinde kritik bir rol oynadığı belirtir. Duyusal deneyimler arasında yer alan dokunma, tat alma ve koklama, özellikle katılımcı ve etkileşimli tiyatro türlerinde, sahne deneyimini zenginleştirmek ve seyirciyi olayın içine çekmek için stratejik bir şekilde kullanılmıştır. Feagin'e göre, "kokunun sınırlı kullanımı ise sınırlı kavramsal ve genel olarak zihinsel yeteneklerden kaynaklanmaktadır" (2018, s. 133). Feagin, tiyatrodaki koku kullanımının seyirciye yakınlık hissi verme eğiliminde olduğunu ileri sürer. Çünkü koku alma, seyircinin kendi varlığı, çevresi ve bedeniyle daha derin bir bağ kurmasına yol açar ve koku, seyircinin deneyimine fiziksel bir boyut katar (2018, s. 137).

Patrice Pavis ve Andrew Brown *The Routledge Dictionary of Performance and Contemporary Theatre* başlıklı çalışmalarında

tiyatro ve performanstaki koku duyusuna önemli bir yer ayırırlar. Pavis ve Brown'a göre, "gerçeklik algımızın arkasında duyumlar yatar" (2016, s. 227). Kuşkusuz bu duyumların başında ise koku duyusu gelmektedir; ancak Fischer-Lichte gibi düşünen Pavis ve Brown'a göre tiyatro ve performans çalışmalarında koku duyusuna çok az yer verilmiştir. Oysa ikilinin vurguladıkları üzere, "Koku duyusu, tiyatro veya performans sanatından dışlanmış değildir; ancak sanki korkuluyor ya da hor görülüyormuş gibi nadiren kullanılır ve hatta daha az kuramsallaştırılır. (...) Gerçekte, kokunun performanstaki rolünü ve çağrıştırmaya gücünü öngören bazı yazarların -belki de önceden kokladıkları- sayesinde, koku duyumlu tiyatro ancak 1980'lerden beri birkaç çekişen görünüm sergilemektedir" (2016, s. 227). İkili kokunun tiyatro ve performans çalışmalarının ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtip ancak konuyla ilgili çalışmaların yetersiz olduğundan yakınırken çağdaş tiyatro ve performansta kışkırtıcı olmak, komik bir etki yaratmak, teatral illüzyonu bozmak gibi nedenlerle koku duyusunun giderek daha fazla ön plana çıkarılmaya başlandığını vurgularlar. *Olfactory Performances* (2001) başlıklı koku-tiyatro ilişkisini detaylıca ele alan önemli çalışmalardan birinin yazarı olan araştırmacı Sally Banes'e göre ise, koku "sözcükleri, karakterleri, yerleri veya eylemleri (...) dramatik veya görsel bir metni" (2007, s. 31) gösterebilir. Banes'in vurguladığı gibi, koku tiyatrodaki ruh hali ve atmosfer yaratılmasında kritik bir rol oynar. Sahne üzerinde yayılan kokular, seyircilere belirli bir duygusal atmosfer veya mekân hissini verir ve performansın derinliğini artırır.

Dugan 2008'de yaptığı *Scent of a Woman: Performing the Politics of Smell in Late Medieval and Early Modern England* çalışmasında koku almanın erken dönemde akademik çalışmalarda yer almadığının, geç Orta Çağ veya erken modern dönem sahnelerinde ise kokunun varlığına yönelik eleştirel çalışmaların nadiren olduğunun ve bu noktada koku almanın tarihsel kaynaktan ve arşivden yoksun olduğunun altını çizer. Ona göre, koku aslında ilgili dönemlerde tiyatronun önemli bir bileşenidir; ancak yeterince arşivlenmediğinden veya kayıt altına alınmadığından bilinmemektedir. Dugan söz konusu çalışmasında *Digby Mary Magdalene* (1460) ile William Shakespeare'in *Antony & Cleopatra* (Antonius and Cleopatra, 1607) ve *On İkinci Gece* (Twelfth Night, 1623) oyunlarında parfümün teatral bir mecaz olarak nasıl kullanıldığını araştırır. Ayrıca çalışmasında geç Orta Çağ tiyatrosunda aziz ve günahkâr bedensel kokularını ele alırken, erken modern dramada ise kokunun toplumsal cinsiyet adına nasıl bir uygulama alanı bulduğunu ve İngiltere'de on altıncı yüzyılda kokunun toplumsal farklılıkları nasıl somut hale getirdiğini ortaya koyar. Banes, kokunun tiyatrodaki kullanımının sadece izole bir duygusal deneyim olarak değil, aynı zamanda tiyatronun baskın duygusal kanalları olan görsel ve işitsel unsurlarla ilişkilendirilerek ele alınması gerektiğini vurgular. Ona göre, kokuların tiyatro deneyimindeki rolünü anlamak için görsel ve işitsel duyumlarla ilişkilendirmek önemlidir; çünkü ancak bu şekilde tiyatrodaki kokunun misyonu anlatılabilir veya anlaşılabilir (2007, s. 30).

Yazar Barbara Baert'e göre, "koku, farklı zamanları ve gerçekleri birleştirir" (2013, s. 140). Geçmiş, şimdi ve geleceğin bir araya getirme özelliğine sahip olan koku, anılarımızı oluşturmada ve sonrasında da bunların yeniden yaşanmasına olanaklar tanımaktadır. Nitekim gerçekten de kokunun "zamanı büken etkileri vardır" (Tullett, 2023, s. 78). Kokunun insanların duygusal ve zihinsel deneyimlerini zaman boyutunda birleştirme potansiyeli vardır. Kokunun zamanı bükme etkisi, insanların duygusal ve zihinsel deneyimlerini derinleştirir. Geçmişten gelen bir koku, insanların duygusal bağlanımını güçlendirir ve anılarını canlandırır. Aynı zamanda, gelecekle ilgili umutları ve hayalleri canlandırarak motivasyon sağlar. Geçmiş değerlendiren bugünün de algısını oluşturabilen koku, durumların daha derinlemesine anlaşılabilir değerlendirilmesine de yardımcı olur. Trygg Engen'in altını çizdiği gibi (Gibbons, 1987), "kokular insanları uyarır. Daha sonra bazı olaylar olur ve o yaşantının hoş veya tatsız olmasına göre, duyulan o koku gelecekte iyi veya kötü şekilde hatırlanır". Kokular, duygusal ve zihinsel deneyimlerle sıkıca ilişkilendirilir. İnsanlar, özellikle hoş veya tatsız deneyimlere eşlik eden kokuları, bu deneyimleri hatırlamak ve bu hatıraları canlandırmak için kullanırlar. Igor Areh ve Barbara Pia Jenič, performansta kokuların dikkatli ve bilinçli bir şekilde kullanılmasının performans iletişimi üzerinde daha derin etkiler bırakabileceğini vurgularlar. Aynı zamanda, bu kullanımın seyircinin kişisel deneyimlerini görsellik, mekân ve durum bağlamında derinleştirebileceğini ve kokunun bir atmosfer yaratarak seyircinin hayal gücünde ve duyularında yeni kapılar açabileceğini belirtirler. Onlara göre, "tiyatrodaki algı ve duyu hiyerarşileri daha fazla ilgiyi ve tiyatrodaki rolün önemini ve düşünceli bir şekilde kullanılan duygusal deneyimlerin gücünü gösterebilecek ek araştırmaları hak etmektedir" (2021, s. 114). Tiyatro, seyircilerin sadece izlemekle kalmadığı, aynı zamanda duygusal ve fiziksel olarak da deneyimlediği bir sanattır. Bu bağlamda tiyatrodaki görsel ve işitselliğin yanı sıra seyirci deneyimini derinleştirmesi ve algılamaya biçimini güçlendiren koku kullanımının da dikkatli bir araştırılması gerekir.

Koku, şüphesiz ki performansın önemli ve değişken bir unsurudur ve oyun üretiminde farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Yazar Mark Blankenship "sahne performanslarına koku eklemenin yolları yalnızca sahnede yemek pişirmek veya sigara içmekle sınırlı değildir; bazen koku tasarımının bir parçasıdır" (2016) diye ifade eder. Bir diğer deyişle, sahne performanslarına koku eklemek çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilebilir ve ayrıca bu yalnızca basit eylemlerle sınırlı değildir. Oyunun atmosferini ve duygusal etkisini artırmak için kapsamlı bir tasarım ve planlama ile sunulması gerekir. Performansa kokunun eklenmesiyle tiyatro deneyimi daha zengin ve dokunaklı hale getirilebilir.

Koku son dönemlerde sıklıkla tiyatronun bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Koku gösterinin "atmosferik bir bileşeni" (Blankenship, 2016) olarak sahnedeki yerini alır. Örneğin, bir oyuncu sahnede sigara yakar ve onun kokusu seyircilere ulaşır.

Koku, seyircilerin canlı bir deneyim yaşamalarına olanak tanır. Blankenship, bilinçli bir şekilde koku kullanımını ise "aromaturji" (aromaturgy) olarak adlandırır. Bu kavram, kokunun tiyatrodaki nasıl kullanılabileceğini ve sahne performanslarının duysal deneyimini nasıl zenginleştirebileceğini açıklamak için oluşturmuş olmakla beraber tiyatrodaki duysal deneyimini genişletme ve seyircileri oyunun dünyasına daha fazla dahil etme potansiyeline dikkat çeker. Koku, her seyirciye kendi anlamını keşfetme ve etkileşime girmek için fırsat sunar. Sahnedeki yaratılan koku, seyircilere farklı çağrışımlar sunar ve bu sayede sanat kişiselleşir. Herkesin kokuları farklı anlamlar ve anılarla ilişkilendirme potansiyeli olduğundan bir koku, bir seyircide nostaljik duygular uyandırırken, diğerinde heyecan veya hüzün gibi farklı duyguları tetikleyebilir. Bu nedenle sahnedeki koku, seyircilerin performansı kendi deneyimleri ve algılarına göre yorumlamasını sağlar. Susan Feagin'in ifadesine göre ise koku, hatıraları tetiklemek için son derece güçlü bir araçtır ve farklı insanlar arasında farklı kokularla ilişkilendirilen deneyimler, bu duysal aracın potansiyelini belirli durumlarda etkileyebilir. Feagin kokuların deneyimlenmesi ve ilişkilendirilen duygular için, görme gibi, uygun bir 'bilişsel depolama' mekanizması olduğuna vurgu yapar ve böylece sanatın bu kişisel niteliğini öne çıkarır (2018, s. 136). Bir diğer ifadeyle, her bireyin kokuya verdiği tepkisi kişiseldir. Koku sayesinde seyirci bir şeylerle yakınlık kurabilir. Koku seyirciyi geçmiş deneyimlerine götürebilir. Adeta "şimdiki zaman ve geçmiş, sanatsal ve kişisel olan kokuda birbirine karışmıştır" (Blankenship, 2016). Ulusal Asyalı Amerikan Tiyatro Şirketi'nin (National Asian American Theatre Company/NAATCO) sanat yönetmeni Mia Katigbak, Sagittarius Ponderosa üretimini hazırlarken "Bir koku, başka hiçbir şeyin yapamayacağı kadar çok şeyi çağırıştır" (Blankenship, 2016) diyerek bu akışkan durumu dile getirir.

Slovenya'dan sahne yönetmeni, aktris ve 2019 Smell Festivali'nde konuşmacı olan Barbara Pia Jenič, tiyatrodaki kokunun kullanımına öncülük eden önemli bir isim olarak öne çıkar. Jenič, kokunun tiyatrodaki duysal etkiyi artırma ve seyircilerin oyunun atmosferine daha derinlemesine katılmasını sağlama potansiyelini vurgu yapar. Ona göre, koku "sahnede genellikle eksik olan unsurlardan biri ve bu sayede her etkinliğin kişisel bir deneyim haline geldiği derin bir farkındalık seviyesine bizi bağlayan bir öge'dir" (Faruolo, 2019). Jenič, kokunun sahnede seyirci tarafından bilinçli bir şekilde algılanabilmesinin ve hikâyeye ilişkilendirilebilmesinin önemini ayrıca vurgular. Seyirci kokuyu hikâyeye bağdaştırarak sinestezik bir algıyla etkin bir katılımcı haline dönüşebilecektir.

Kokuyla ilgili çalışmaların kökenlerini Antik Çağ'a kadar takip etmek mümkündür. Antik Yunanlı düşünür Aristoteles'in *De Anima and De Sensu* adlı çalışması, Botaniğin kurucusu olarak bilinen Antik Yunanlı bilim insanı ve düşünür, aynı zamanda da Aristoteles'in halefi olan Theophrastus'un *Concerning Odours* adlı çalışması, Antik Romalı şair ve düşünür Lucretius'un *De Rerum Natura* adlı çalışması ve Bergamalı tıp doktoru, bilim insanı ve düşünür Galen'in *On the Olfactory Organ* adlı çalışması koku üzerine bilinen en erken çalışmalar arasında yerlerini almışlardır. Daha sonraki dönemlere geçtiğimizde, 17. yüzyılda İngiliz şair Richard Braithwaite'in "Essaies Upon the Five Senses" (1620) adlı çalışmasının son denemesinde kokuyla ilgili bölümler bulunmaktadır. Bu eser, koku ve duyu organları üzerine yazılmış önemli metinlerden biridir ve bu konudaki çalışmaların izini sürmek için önemli bir kaynaktır. Fransız tarihçi Alain Corbin'in *Foul and the Fragrant* (1982) başlıklı koku üzerine olan çalışmasının Fransa başta olmak üzere pek çok yerde koku alma çalışmalarının gelişiminde önemli bir yeri olduğunun altını çizmek gerekir. Söz konusu çalışmalar, kokunun hayatımızdaki yerini araştırır ve ortaya koyar.

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, tiyatrodaki kokunun geçmişin eskiye dayandığını belirtmek gerekir. Günlük yaşamın önemli bir parçası olarak, koku hem Antik Yunan hem de Antik Roma tiyatrosunda hayati bir rol oynamıştır. Tiyatro sahnelerinde kokunun işlevselliğinin keşfi veya araştırılması genellikle 20. yüzyıla kadar uzansa da tiyatrodaki kokunun kullanımı Antik döneme kadar gitmektedir. Ancak kokunun bu dönemlerdeki rolü, o dönemin kültürel değerleri ve anlayışlarına bağlı olarak değişmiştir. Ayrıca güzel kokuların kullanımının izlerini Antik Mısır'a kadar götürmek mümkündür. Rahiplerin büyük bir gizlilik içinde ürettikleri güzel kokuları veya parfümleri, her gün tanrı heykellerine sürdükleri söylenir. Ayrıca Mısır halkının tenlerine ve saçlarına güzel kokular veya parfümler sürdüğü ve mumyalama törenlerinde, ölümden sonraki hayata olan inançları nedeniyle güzel kokuların kullanıldığı bilinir (Manniche ve Forman, 1999). Kokuya ilişkin ilk çalışmalar, Antinalı Theophrastus tarafından gerçekleştirilmiştir. Theophrastus, botanik bitkilerin yetiştirilmesi ve birçok bitkinin morfolojik sınıflandırılmasını yaparak alana önemli katkılarda bulunmuştur. Bu özverili çalışmaları nedeniyle Theophrastus, "Botaniğin Babası" olarak anılmaktadır. Antik Romalılar ise saraylardan günlük yaşama ve dini ritüellere kadar farklı alanlarda kokuyu bir araç olarak kullanmışlardır. Aynı şekilde, Antik Yunanlılar da kokuya büyük önem vermişlerdir. Antik Yunanlılar, Mısırlılar gibi çiçekler, ağaç kabukları, meyveler ve kökler gibi doğal malzemelerden güzel kokular ve parfümler üretmişlerdir. Ayrıca Antik Yunan dini törenlerinde koku önemli bir bileşen olarak kullanılmıştır. Yunanlılar, cenaze törenlerinde ölenlerin kemiklerini saklamak için şarapla yıkayıp güzel kokular sürmüşlerdir (Bradley, 2014). Antik Romalılar, saraydan günlük yaşama, dini ritüellere ve kiliselere kadar birçok alanda kokuyu bir araç olarak kullanmışlardır. Roma toplumunda parfüm, aynı zamanda "sosyal ve duysal hiyerarşinin bir belirleyeni olarak hizmet etmiştir" (Viccei, 2022, s. 209).

Antik dönemde, günlük yaşamda büyük bir öneme sahip olan koku, aynı zamanda dönemin tiyatrosunda önemli bir rol üstlenmiştir. Antik Yunan tiyatrosunda, koku, oyunların duysal etkisini artırmak için önemli bir unsurdur. Sally Banes (2007,

s. 29) “Batı tiyatrosunun başlangıcı, Eleusis gizemleri gibi Antik Yunan festivalleri (...) kutsal ateşlerde tütsü ve diğer malzemelerin yakılması gibi her türden yoğun aromalarla doluydu” diye belirtir. Eleusis gizemleri gibi festivallerde, tütsü ve diğer aromatik maddelerin kullanılması, katılımcıların manevi deneyimlerini güçlendirmeye yardımcı olurken, atmosferi de zenginleştirmiştir. Bu durum, tiyatronun dini ve manevi kökenlerine işaret ederken tiyatronun eski dönemlerde dini ritüeller ve törenlerle sıkı bir bağlantısı olduğunu bize gösterir. Eleusis Gizemlerine ve Yunan tiyatrosunda gösterilere çiçekler, meyveler, hayvan kanı ve kurban etleri, şarap, bal, içki ve tütsü gibi kokular nüfuz etmiştir. Bir diğer ifadeyle ilahi ritüellerin vazgeçilmez bir unsuru olan koku, ilk oyunlara dahil olup onların içine işlemiştir (Spence, 2021). Festivallerde sergilenen ve dini bayramlar bağlamında sahnelenen Antik dönemin tiyatro oyunları bu durumun doğal bir sonucu olarak kokudan nasibine düşeni almıştır. Çünkü bu sergi alanında olduğu gibi oyunlarda da kurban etme, duman, içki içme ve ziyafet gibi koku alma deneyimleri sıkça yer almıştır. Bu bir anlamda Antik Yunan tiyatrosunda, tütsü ve diğer kokuların tanrılarla ilişkilendirilen kutsal bir niteliğe sahip olduğunu da bize gösterir. Bu kokular, tiyatronun dini ve manevi niteliğini vurgulamak için kullanılır. Hatta Helenistik dönemden itibaren, aromatik kokuların ve parfümün bazen dramatik performanslara entegre edildiği de görülmüştür. Öyle ki Mark Bradley’e göre, “Ovid ve Apuleius gibi yazarlar, çağdaş tiyatrodaki mühendisliğin, seyircinin üzerine püskürtülen ince safran sisi gibi özellikleri içerebilecek ustalıklarını anlatır” (2015, s. 2). Bu noktada Antik Yunan tiyatrosunda kokunun varlığına dair ise oyun yazarı Aeschylus’un *Orestia* oyununa değinmek yerinde olacaktır. Söz konusu oyunda seyircinin büyük bir kan kokusu ile sarmalandığı ifade edilir: “Aeschylus’un *Oresteia*’sında, bu sıvılardan birine atfedilen belirgin bir koku da vardır: insan kanı. *Oresteia*’da öne çıkan özel kokular -tütsü, kızarmış et ve kan- festivalin açılışında gerçekleştirilen çok sayıda kurban düşünüldüğünde tiyatronun havasına da nüfuz etmiş kokulardır” (Lather Arethusa, 2018, ss. 33-34). Oyunda, seyirci tanrılardan hayvanlara kadar uzanan hiyerarşik bir düzende çeşitli kokusal deneyimler yaşar. Aeschylus, bu oyununda seyirciyi kullanılan dil ile etkilerken, çevrenin kokusu seyircilerde sinestezik bir algı yaratır ve onların deneyimlerini daha da derinleştirir. Kokular sayesinde seyirciler, oyun ve atmosferle güçlü içgüdüsel bağlantılar kurabilirler. Antik Roma’da halka açık olarak yapılan etkinliklerde, gösterilerde parfüm paylaşılan değerlere hizmet etmektedir ve etkinliğin iyi olduğunun bir göstergesi olarak ondan iyi koku yayması beklenmektedir: “Antik çağda iyi bir gösteri sergilemek (...) iyi bir koku yaymayı içeriyordu. (...) Seyirciler sadece gösteriyi görüp duymakla kalmayacak, onu içlerine çekecek ve gösteriyle ve birbirleriyle özdeşleşmiş hissedeceklerdir” (Classen ve ark., 1994, s. 27). Parfümün Antik Roma’da iç ve dış mekânların güzel kokmasını sağlamak için kullanıldığı ve Roma tiyatrolarının merdivenlerinin bazalarına safran ve diğer kokuların serpiildiği ve bazalarına da havaya parfümlü sular saçan çeşmeler yerleştirilmiş olduğu da ayrıca bilinmektedir (Forbes 1965, s. 28). Roma tiyatrolarında da Luis E. Alipaz’ın belirttiği gibi, yanan otların kokusu da öne çıkan bir başka koku türü olarak sayılabilir (2015). Roma tiyatrolarının ortamın kötü kokusunu alması için safran önemli bir malzemedir (Bradley, 2014; Clements, 2013). Oyunun açık alanlarda oynanması, umumi tuvaletlerin azlığı, dini merasimler, yenilenlerin ve içilen içeceklerin kokusu tiyatroyu saran temel kokular arasındadır. Yazar Hans Bork’a göre, “koku alma Latin komedisinde de öne çıkar: karakterler düzenli olarak rahatsız edici veya hoş kokular hakkında yorum yaparlar” (2021). Nitekim Aristophanes ve Cratinus’un erken dönem komedilerinde kokunun önemli bir unsur olarak yer aldığı bilinmektedir.

Antik Roma tiyatrosunda eğlence anlayışlarından dolayı her türden kokuyu bulmak mümkündür. Antik Roma tiyatrosu sadece görsel ve işitsel unsurlarla sınırlı değildir; aynı zamanda kokuların ve diğer duyuşsal unsurların da bu tiyatrodaki önemli bir rol oynadığı görülür. Oyunlar oldukça kaba ve açık saçıktır ve sahne adeta çıplaklık, şiddet, cinsellik ve çeşitli vücut fonksiyonlarının gerçek veya hayali kokularının içinde barındırır. Ann Olga Koloski-Ostrow’a göre,

Tiyatrolarda sergilenen oyunlar, skeçler ve okumalar amfitiyatroların pis kokmasına yol açmazken, ucuz gıda maddelerinin satışı ve sabah sıcaklığında yapılan gösterilerin ter kokusu güçlü kokular yaratıyordu. En eski sahne gösterilerinin oldukça kaba olduğu, çıplaklık, şiddet, seks ve gerçek ya da hayali olarak yüksek sesli geçirmelerden ve daha yüksek sesli gaz patlamalarından kaynaklanan kokular sergilediği görülmektedir (2015, s. 105).

Bu alıntıda da anlaşıldığı üzere Antik dönemin tiyatrosunda havaya yayılan güzel kokuların yanı sıra, çoğu zaman istenmeyen kokular da tiyatroya yayılmış ve bu, oyunun atmosferini ve algılanmasını etkilemiştir. Bu ifadeler aslında Antik dönemdeki tiyatro deneyiminin gerçekliğini ve pratiğini de vurgular.

Yazar Rafaella Viccei, Antik Roma tiyatrosunun, hoş veya hoş olmayan olsun, çeşitli kokularla çevrildiğini ve bu durumun hem şehir atmosferiyle birleşen kültürel bir unsur olduğunu hem de tiyatro açısından farklı bir algısal deneyim yarattığını vurgular:

Roman tiyatrosu, insanların bir duygu fırtınasını deneyimlemelerine izin veren bir mekân olarak hizmet veriyordu; özel birçok duyuşsal ve sinestezik sistemiydi. Tiyatro, bu özgün yapı türü, mimari yapısı ve kullanımları gereği, bir dizi duygunun eş zamanlı olarak devreye girmesini gerektiren bir araştırma programının uygulanması için özel bir alandır. (...) Tiyatrodaki yayılan güzel ve hoş olmayan kokular, bu yapıları diğer Roma şehirlerindeki kamusal yapı biçimlerinden ayırır ve yalnızca mekânsal ve somut -yani mimari- sınırlar değil, aynı zamanda kültürel ve algısal sınırlar tasarlar. Bu sınırlar, tiyatroların üzerinde sabit çatıların olmaması nedeniyle geçirdi; bu nedenle şehrin kokuları, tiyatronun içinden gelen daha tipik kokularla değişen derecelerde karışabilirdi (2022, s. 207).

Kokular, yaşamın doğal bir parçası olarak hem Antik Yunan hem de Antik Roma tiyatrosunu etkilemiş ve bu tiyatroları kokuyla özdeşleştirmiştir. Antik Roma tiyatrosu da özellikle mimari yapısı sayesinde sinestezik bir deneyim sunmuş ve kokuların önemli bir rol oynadığı bir mekân olmuştur. Antik Roma tiyatrosu koku başta olmak üzere çeşitli duyuların devreye girdiği bir oyun seyriyle seyircisini kucaklamıştır. Roma’da tiyatrolara katılmak, “her şeyden önce dini, siyasi ve kültürel karakterli bir ayın”e (Viccei, s. 208) katılmak gibidir. Çünkü festivaller katılımcının duygusal ve sembolik düzeyde özdeşlikler kurabileceği kokularla doluydu. Tiyatro alanlarına safran ve gül kokulu sular serpilmiştir ve bunun da sembolik bir değeri vardır. Zengin kesim sınıfsal bir gösterge olarak parfüm kullanmaktadır ve bu koku da tiyatroyu saran bir unsur olarak varlık göstermiştir. Parfüm, üst sınıftan insanlar için “kendilerini gösterme fırsatı bulduklarında, tiyatroya katıldıklarında olduğu gibi, neredeyse bir gereklilik haline gelen bir şey” (Viccei, s. 209) olmuştur adeta. Parfüm “sosyal ve duygusal hiyerarşinin bir belirteci”dir (Viccei, s. 209). Bu doğrultuda düşünüldüğünde kokunun tiyatrodaki farklı sınıftan insanları, dolayısıyla farklı türden kokuları bir araya getiren bir ortam yarattığı, atmosfer sağladığı söylenebilir.

Orta Çağ dönemi tiyatrosunda da koku pek çok pratik amaç için kullanılmıştır. Dinî törenler ve dini oyunlar sırasında, manastırların ve kiliselerin tütsü ve mum kokularıyla dolu olması, seyircilerin ruhsal deneyimlerini güçlendiren birer unsur olarak karşımıza çıkar. *The Five Senses in Medieval and Early Modern England* (2016) adlı çalışmada Annette Kern-Stähler ve Beatrix Busse, “Smell in the York Corpus Christi Plays” başlıklı bölümlerinde Orta Çağ dramasında kokunun rolüne değinmişlerdir. Bu çalışmada yazarlar Orta İngiltere’de hoş olmayan kokuları ifade eden pek çok kelimeye rastlandığının altını çizerler. Örneğin, kirli anlamında kullanılan “foul” kelimesini, kötü, günahkâr anlamlarında kullanılan “rotten” ve “stinking” gibi kelimeleri en bilinen örnekler arasında sıralarlar. İkili örneğin, 15. yüzyılda *Jacob’s Well*’de çürümüş elmanın günahkâr bedeninin kokusu olarak kullanıldığını belirtirler (2016, s. 244). Aynı şekilde Holly Dugan, *Scent of a Woman: Performing the Politics of Smell in Early Modern England* başlıklı çalışmada geç dönem Orta Çağ tiyatrosunda ve erken dönem modern tiyatrodaki kokunun çeşitli işlevselliğini ele almıştır. Dugan’a göre,

Koku, sahne dekorları olarak bir dizi pratik amacı yerine getirdi ve kalabalığı kontrol etme, dini sembolizm, monarşik güç, kent geçişi ve ticari çıkarlar ile tematik içerikleri geniş bir yelpazede bir araya getirdi. Bu açıklamalar, geç dönem Orta Çağ ve erken modern İngiliz sahne tarihi bağlamında okunduğunda, kokunun sahnelemesinin geçmişte ne kadar önemli olduğunu dramatik olarak hafife aldığımızı göstermektedir (2008, s. 223–224).

Dugan, geç Orta Çağ döneminde ve erken modern dönemde kokunun hafife alınmayacak kadar büyük bir işlevsellikle tiyatrodaki kullanımının altını çizer. Yazar, koku almanın “aynı anda Batılı ve Doğulu, klâsik ve modern öncesini, uygar ve ilkel, tanıdık ve yabancı olanı temsil eden tarihsel bir paradoks” (2008, s. 230) olarak ortaya çıktığını belirtir ve Geç Orta Çağ ile erken modern dönem tiyatrosunda kokunun “‘görünmez’ sosyal farklılıkları canlandırmak için bir araç olarak” (2008, s. 230) var olduğunu ifade eder. Dugan çalışmasında 1486 tarihli York Meryem Ana Yarışması’na aromatik yağmur ve kokulu dolunun dahil olduğunu, 1470’ler ve 1480’lerde Edinburgh Kalesi’nde çeşitli eğlenceler için tütsü kullanıldığını (Mill, 1969, s. 57), Fransız büyükelçisinin onuruna VIII. Henry için tasarlanan kokulu çeşmelerin olduğunu, aynı şekilde, I. James’in 1603’te Londra’daki taç giyme törenlerinden birinde kokulu çeşmelerin yapıldığını altını çizer. Dugan bunun yanı sıra 16. yüzyılda kadınların çeşitli aromatik kokularla birlikte farklı koktuklarını da vurgular. Dugan’a göre, “Mecdelli Meryem, Kleopatra ve Olivia, her biri çarpıcı biçimde farklı şekillerde kokularıyla tanımlanır” (2008, s. 230). Yazar bu noktada kokunun günlük yaşamın bir parçası olarak hayata girmiş olduğunun altını çizerken sonrasında dramının da önemli bir unsuru olarak sahnede yerini aldığını belirtir. Ona göre, “geç Orta Çağ ve erken modern dönem erkek ve kadınları için koku alma, drama da dahil olmak üzere günlük yaşamın önemli bir bileşeniydi” (2008, s. 230). Örneğin, dini bir performansta Mary Magdalene gibi bir dini figür kokusuyla öne çıkmıştır. Bu sembolik dini figür zencefil, sığla, misk, tarçın, hazar cevizi ve şebboy çiçekleri gibi çeşitli güzel kokularla bezenmiştir. Onun kokusu, “İngiltere’nin koku alma manzarasında onun cinsel ahlaksızlığını ve tövbesini inşa eden İncil’e ait, ithal Levanten ve İngiliz kokularının ilginç bir karışımı”dır (2008, s. 231). Dini sahnelerin öne çıktığı Orta Çağ döneminde tiyatrodaki soyluların ve aşağı tabakadan insanların pis kokuları aslında birbirine karışmıştır. Dugan’a göre, “Orta Çağ’ın dar sokaklarına tıkmış ya da gösteri vagonlarının etrafında toplanmış bedenler, hiç şüphesiz bol miktarda koku ürettiyordu” (2008, s. 231). Ayrıca kayıtlara göre, 1464 yılında IV. Edward’ın kraliçesini korumak için gülsuyu kullandığı söylenmektedir. Dini figürlerin temsili noktasında da dini sembolik anlama göre kokular tercih edilmiştir. Örneğin, Bakire Meryem karakteri güzel kokular ile bezenip sahnelenmiştir. Onun bu şekilde temsili seyircisine bir anlamda “pek çok adananın özlemini çektiği kutsalla duygusal ve fiziksel karşılaşmayı önermiştir” (Critten ve Kern Stähler, 2016, s. 264).

Elizabeth ve Jakoben dönemlerinde yeterince arşivlenmemiş olsa da koku sahnede önemli bir rol üstlenmiştir. Dugan’ın belirttiği gibi, erken modern dönem tiyatrosunda parfümler güçlü birer sahne unsuru olarak varlık göstermişlerdir (2008, s. 246). Yazar Benjamin Steingass ise Elizabeth dönemi ve Jakoben dönemi sahnesinde kokunun önemli bir rol üstlendiğini ancak kokunun bu denli önemli olmasına rağmen sadece önemsiz kabul edilmesinden kaynaklı görünür kılınmadığını ifade etmiştir (2020, s. 399). Erken modern dönemde salgınlar noktasında kokuların önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Çünkü bu dönemde salgınların koku yoluyla yayıldığına inanılmaktadır. Salgınlardan korunmak amacıyla ise tiyatroların kapatılması söz

konusu olmuştur. İngiliz yazar Thomas Dekker, Londra'yı kasıp kavuran vebadan önce burada güzel havaların olduğunu, Londra'nın "çiçeklerden solunan tatlı kokular" (McDermott, 2012, s. 132) ile dolu olduğunu belirtir ve sonrasında ise her yer pis kokulu nefeslerle doludur diye ifade eder.

Scent of a Woman: Performing The Politics of Smell in Early Modern England başlıklı çalışmasında Dugan, kokunun cinsiyet kimliğini yansıttığındaki rolünü de ayrıca tartışır. Söz konusu çalışmasında ona göre (2008, s. 246), parfümler "erken modern profesyonel sahnelerde yalnızca kokularla ilişkili doğal fenomenleri değil, aynı zamanda cinsiyet ve arzuyla ilgili erken modern teatral fantezileri çağrıştırdıkları için güçlü sahne özellikleriydi". Dugan ayrıca 'As Dirty as Smithfield and as Stinking Every Whit': The Smell of The Hope Theatre" (2014) başlıklı çalışmasında erken modern dönem Londras'ında ve özellikle de eşsiz ve korkunç kokusu ile bilinen Hope Tiyatrosu'ndaki kokuyu ele alır ve Ben Jonson'un *Bartholomew Fair* (1614) çalışmasındaki kokuyu analiz eder. Dugan çalışmasında Hope Tiyatrosu ile Jonson'un *Bartholomew Fair*'indeki Smithfield pazarının yeniden yaratılması arasındaki ilişkiyi sorgularken bize tarihsel perspektiften koku manzarasını (smellscape) sunar (2014, s. 7). Jonson *Bartholomew Fair* oyununda Londra'nın koku manzarasını adeta yeniden keşfeder. Giriş sahnesinde sahne bekçisi ve Kâtip o iğrenç kokuya vurgu yaparken Hope Tiyatrosu'nun kokusu "oyunun sahnelenen efektlerinin önemli bir parçası" (2014, s. 196) olarak ortaya çıkar. 31 Ekim 1614 tarihinde Hope Tiyatrosu'nda sahnelenen oyunu izlemek için giden seyirciler, öncelikle şehrin kokulu manzarası boyunca nehirde ilerlemiş, ardından tiyatronun konumu gereği yemlenen hayvanların kokuları varlığını göstermiştir.

Dünya edebiyatının en değerli şahsiyetlerinden biri olan İngiliz yazar, şair ve aktör William Shakespeare tiyatrosunda da kokunun önemli bir yeri olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. Shakespeare tiyatrosunda kokunun işlevselliğine dair detaylı çalışmalar ise ne yazık ki 20. yüzyıla kadar ancak yapılabilmektedir. Örneğin, Danielle Nagler "Towards the Smell of Mortality: Shakespeare and Ideas of Smell 1588–1625" (1997) başlıklı makalesinde Rönesans kültüründe kokunun izini sürerken Shakespeare çalışmalarında koku unsurunun yerini ve rolünü ele almıştır. Aynı şekilde Richard D. Altick "Hamlet and the Odor of Mortality" (1954) başlıklı çalışmasında *Hamlet* (1600/1602) oyunundaki çürümüş koku motifini incelemiştir. Öte yandan Shakespeare dönemi tiyatrosunda patlayan havayı fişekler, sahte kan kokusu gibi kokular birer sahne efekti olarak kullanılmıştır. Shakespeare oyunlarında kokunun hem metinsel hem de teatral olarak varlık gösterdiği görülmektedir. Örneğin, Benjamin Steingass erken modern dönem sahnesinde kokuyu incelerken kokunun tarihsel ve arşivsel kayıtlarının eksikliğinden bahseder ve Shakespeare'in *Othello* oyunundaki metateatral düzeydeki koku kullanımına odaklanır. Steingass 2020'de yaptığı *Othello-dor: Racialized Odor In and On Othello* başlıklı çalışmasında Shakespeare'in çalışmalarının araştırmacılar tarafından didik didik edildiğini; ancak koku konusunun ise nispeten ihmal edildiğini iddia eder. Ona göre, "bu utanç vericidir; çünkü Shakespeare'in koku kullanımı sadece diğer duyularıninkine eşit olmakla kalmaz, aynı zamanda kokunun hem sahnede hem de sahne dışında benzersiz tarihsel kaydı, eserlerini şu anda algılanandan daha fazla şekilde aydınlatır" (2020, s. 37). Yazar, incelediği oyun *Othello*'da kokunun görünen ve görünmeyen sınıfsal farklılıkları ve cinsiyet farklılıklarını eşit derecede yansıttığının altını çizer (2020, s. 40). Nitekim oyunda *Othello*'nun siyahi kimliğinden dolayı diğer karakterlerce kokusuyla ön plana çıkması söz konusudur. Bunun dışında *Henry V* (1599) oyunundaki Fluellen karakterinin pırasaları, *Macbeth* (1606) oyununun açılışındaki akort ve şimşeklere neden olan gübre parçaları, *Romeo ve Juliet* (Romeo and Juliet, 1597) oyununda Juliet'in mezarına serpilen çiçekler ve tatlı su, *Titus Andronicus* (1594) oyununda Alarabus'un duman çıkaran bağırsakları ve *Kış Masalı* (The Winter's Tale, 1611) oyununda Autolycus'un şam kokulu satılık deri eldivenleri Shakespeare tiyatrosunda sayabileceğimiz diğer koku materyalleridir (Dugan, 2014, s. 196). Bir diğer örnek ise Shakespeare'in *Kral Lear* (King Lear, 1606) adlı oyunundan verilebilir. Oyunda kılık değiştiren, tanınmamak için Tom Bedlam adında dilenci kılığına giren Edgar köpeklerin küçümseyeceği şekilde pistir ve kokar. Kokuşmuş bir halde olan Edgar, insan kokusu ile ilgili olarak da bir türkü söyler: "Karanlık kuleye gelince Roland/Püf püf, of of dedi durdu/Britanyalı kanı kokuyor burnunda" (1958, s. 101). Bu türküde Edgar, etnik köken ve cinsiyete dair koku almayla ilgili imada bulunur ve buna göre etnik köken ve cinsiyet koklanabilir (Kennedy, 2015, s. 2). Shakespeare yaşadığı dönemdeki kötü havayı metaforlarla çalışmasında ayrıca dillendiren önemli bir isimdir. Örneğin, Shakespeare'in *Kuru Gürültü* (Much Ado About Nothing, 1598) adlı oyununda Beatrice karakteri, "kötü laf kötü yeldir; kötü yel kötü nefestir; kötü nefesse berbattır" (2000, s. 134) ifadelerini kullanarak seyirci zihninde kokuya dair bir imgelem oluşturur.

2015'te yaptığı "I smell false Latin, dunghill for unguem': Odours and Aromas in *Love's Labour's Lost*" başlıklı çalışmasında sahnede bir oyun nasıl kokardı sorusundan yola çıkarak Christine Sukič (2015, s. 2) *Aşkın Çabası Boşuna* (Love's Labour's Lost, 1597) başlıklı oyunda kokunun doğasını incelemiştir. Söz konusu oyunda koku alma "sosyal ve kültürel bir sürecin parçası"dır (2015, s. 8). Oyunda sosyal konumlarının gereği olarak üst ya da eğitilmiş sınıftan insanların tatlı kokular yayması, alt ya da eğitimsiz sınıftan insanların ise kötü kokular yayması ve bunun doğrudan bir sonucu olarak tatlı ve kötü kokuların birbirlerine karışması söz konusudur. Oyundaki karakterlerin soluğu havanın tatlılığı, vebanın etkisiyle yayılan kötü kokunun varlığı ve bunun yanı sıra kokuyla ilgili müstehcen göndermeler vb. koku alma duyusu ile ilgili göndermeler Sukič'e göre "asıl işitme ve görme duyuları arasındaki ara durumu yansıttığı" (2015, s. 8) açısından öne çıkar.

Yazar Amy Kenny “A deal of stinking breath’: The smell of contagion in the early modern playhouse” (2019) başlıklı çalışmasında ayrıca tiyatrodaki kokunun rolünü araştırır ve Shakespeare’in *Jül Sezar* (Julius Caesar, 1599) başlıklı oyununa odaklanır. Oyunda Casca adlı karakter taç giyme töreninde Jül Sezar’ı hevesli bir şekilde öven kalabalıktaki düşük sınıftan insanların yaydığı kokudan endişe duyar. Casca Brütüs’e Sezar’ın taç giyme töreninde halkın yaydığı kötü kokudan dolayı bayıldığını ifade eder ve kendisinin de bu kokudan aşırı rahatsız olduğunu “Bana gelince, ağzımı açarsam kokuyu ben de alırım diye korkudan gülemedim” (2010, s. 14) diye ifade eder. Casca alt tabakadan insanları kokularından dolayı suçlarken oyunda koku, adeta “toplumsal hiyerarşiyi yeniden yapılandırır. Casca, kokuyu vurgulayarak, kalabalığın tribünleri hâkim olan kokularıyla kirletebileceğini öne sürer” (Kenny, 2019, s. 46). Casca’nın, oyunun bu bölümünde kokuya vurgu yaparak toplumsal hiyerarşiyi yeniden yapılandırma fikri, oyunun içindeki güç ilişkilerine ve sınıfsal ayrımlara işaret eder. Casca, kokunun, insanların toplumsal sınıflarını ve statülerini belirlemede önemli bir rol oynayabileceğini ima eder. Kalabalığın tribünlerdeki kokularıyla toplumsal üst sınıfı rahatsız edebileceği düşüncesi, kokunun toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini vurgular.

“The Smell of *Macbeth*” başlıklı makalesinde Jonathan Gil Harris, Shakespeare sahnesinin kokusunu hayal ederek yazar. Harris çalışmasında *Macbeth* oyununda kokunun rolünü incelerken “Şimdiye kadar, *Macbeth* veya Shakespeare’in sahnesine ilişkin tarihsel-fenomenolojik araştırmalarda koku yoktu” (2007, s. 468) diye ekler. Yazar *Macbeth* oyununda gök gürültüsü ve şimşek gibi sahne efektlerinden sonra seyircinin tepkisini araştırır. Ona göre, oyunun sahnelenmesi noktasında yapılanlar sahneyi farklı kokular ile doldurmuştur. *Macbeth* bir anlamda “en kara cehennem dumanlarına” (1981, s. 26) ve “kan kokusuna” (1981, s. 113) bulanmıştır. Örneğin, Lady Macbeth “Kan kokuyor hala şurası: Arabistan’ın bütün kokuları temizleyemeyecek şu ufak eli” (s. 113) diye yakınlık. Oyunun başında Macbeth’in karşısına çıkan üç tuhaf kız kardeş, “İyi demek kötü demek, kötü demek iyi demek; Sisli puslu havalarda kanatlanıp uçmak gerek” (s. 8) diye bağırırlar ve gelişleri gök gürültüsü ve şimşek ile olur ve doğal olarak sahneye de kötü koku yayılmıştır. Bir taraftan bu durum aslında hava ile kötülük arasındaki bir bağlantı kurulduğunu bize gösterir. Aynı şekilde *Shakespeare in Another Sense: A Study of Physical and Textual Perception in Four Plays* (2012) başlıklı çalışmasında “The Smell of Blood”: The Olfactory Atmosphere of *Macbeth*” başlığı altında *Macbeth* oyunundaki kokunun rolünü araştıran yazar Jennifer Rae McDermott (2012, s. 125), söz konusu oyunda “koklamak, içerisi ve dışarı arasındaki çizgiyi bulanıklaştırır, geçmiş anıları şimdiki kokularla iç içe geçirir ve rüya görme ile uyanma ya da gerçek ile hayal arasındaki eşiği geçer” diye ifade eder. Yazar oyunun başında üç cadının tanıtımı bölümünde koku üzerinden adil-iğrenç, temiz-kirli ve iyi-kötü gibi ikili karşıtlıklar temelinde bir karşılaştırmanın ortaya konulduğunu dile getirir. McDermott’e göre, “*Macbeth*’te koku alma, örtüşen bir alanı ortaya çıkarmak için iki zıt kutup arasından geçen bir Venn diyagramı gibi çalışır. Koku, sınırların ötesine geçerek, algılayan kişiyi belirsiz bir dünyaya; tekinsiz, doğal olmayan ve ikisinin arasındaki bir alana davet eder” (2012, s. 126). Öte yandan oyundaki koku duyusu, oyunu diğer dünyalara açarken ve diğer dünyaların atmosferinin somutlaştırırken ayrıca oyunun istilacı, tehditkâr doğasını ortaya koyar ve bu durum seyirci açısından bir duygusal etki ortaya çıkarmasına destek olur (s. 127). Harris söz konusu oyunun ayrıca Guy Fawkes’in Barut Komplosu’nun keşfinden sonraki aylarda sahnelendiğine vurgu yaparak *Macbeth* oyunundaki barut kokusunun, “çağdaş siyasi skandal, eski sahne sanatları ve bu ikisini birbirine bağlayan bastırılmış din için bir metafor” (Harris, 2007, s. 485) işlevi görmüş olabileceğini iddia eder. Harris’e göre, “*Macbeth*’in havai fişeklerinin kokusu, muhtemelen seyirci deneyimlerini tetiklemiş olmalıdır; ancak bu deneyimler, şu anda bizim için kolayca anlaşılabilir olmayan, kültürel olarak açıklanamayan veya garip bir öznel nitelik taşıyor olabilir” (2007, s. 485). İngiliz Edebiyatı profesörü Charles Ebenezer Moyses ise Belgrave Titmarsh takma adıyla 1889’da yayımladığı *Shakespeare’s Skull and Falstaff’s Nose: A Fancy in Three Acts* başlıklı çalışmasında *Macbeth* oyununda kokunun sınırları bulanıklaştırdığını ve hatta aştığını, farklılığı yapısöküme uğrattığını ifade ederken tiyatro salonundaki söz konusu mermi kokusunun da seyirciyi oyuncularla aynı havayı paylaşarak oyuncunun tekinsiz dünyasına soktuğunun altını çizer (McDermott, 2012, s. 23).

Sonuç

Koku duyusu, günlük yaşamımızın vazgeçilmez bir unsurudur ve hafızamızın, duygusal deneyimlerimizin oluşmasında büyük bir rol oynar. Bu duyu, yaşamın başlangıcından sonuna kadar hayatımızın ayrılmaz bir parçası olarak varlığını sürdürür. Ancak kokunun diğer duygusal deneyimlere göre daha az anlaşılabilir ve ihmal edilmiş bir yönü vardır. Bunun nedenlerinden biri, kokunun fiziksel kaynağının genellikle belirli bir nesneye bağlı olmamasıdır. Ayrıca her bireyin koku deneyimlerinin kişisel ve deneyimsel olarak farklı olmasıdır. Bu faktörler, kokunun genellikle diğer duygusal deneyimlerle kıyaslandığında daha az dikkate alındığını açıklayabilir.

Canlı performansın önemli bir tamamlayıcısı olan koku duyusu görme, dokunma ve işitme gibi temel duyuların aksine tiyatrodaki ihmal edilmiş olan önemli konulardan biridir. Tiyatro sanatının ortaya çıkışından bu yana varlığı hiç şüphesiz gözlemlenebilmiş ya da hissedilebilmiş olan koku duyusu, 20. yüzyıla kadar tiyatrodaki yeterince tartışma konusu yapılmamıştır. Özellikle 20. yüzyılın sonundan 21. yüzyıla doğru tiyatrodaki kokunun araştırmalara konu edilmesi söz konusu olmasına rağmen

hâlâ kokunun öneminin anlaşılmadığı görülmektedir. Oysa koku günlük yaşamda olduğu kadar sinestezik bir sanat olan tiyatrodan da Antik çağdan günümüze önemli bir öğe olarak varlık göstermiştir. Arşivlerin ve kayıtların eksikliğine rağmen koku duyusu, tiyatrodan geçmişten bugüne değişen derecelerde oyunun alımlanmasını şekillendirmiştir. Kimi zaman ortamın doğal kokusundan etkilenen kimi zaman da sahnede bilinçli bir şekilde kullanılan kokulardan etkilenen her bir seyirci için koku, geçmiş ve şimdikiyi birleştirerek ya da geleceği şekillendirecek farklı gerçeklikler üretmiştir.

Bu çalışmanın da vurguladığı üzere tiyatrodan koku ister bilinçli bir şekilde kullanılsın isterse de zorunlu bir şekilde sahneye dahil olmuş olsun her zaman performansın esaslı bir bileşeni olmuştur. Antik Yunan'dan Antik Roma'ya, Orta Çağ'dan erken modern döneme tiyatrodan her türden koku sahnenin her bir köşesine yayılmış ve her bir seyircinin zihninde kendine yer edinmiştir. Antik dönemin açık hava sahnelerinde koku şehrin kokusuyla birleşirken her sınıftan insanın kokusunu bir araya getirmiştir. Orta Çağ'ın dini havası koku üzerinden azize veya günahkâr karşıtlığı temelinde tiyatroya yayılmıştır. Erken modern dönemde koku kimi zaman metaforik bir anlamda kimi zaman da uygulamalı bir biçimde oyuna dahil edilmiştir. Elizabeth dönemi oyun yazarlarından William Shakespeare'in tiyatrosu adeta bir yönüyle bir koku tiyatrosu olarak kendini ortaya koymuştur. Gerek *Macbeth* oyunundaki gök gürültüsü yaratması için kullanılan havayı fişeklerin kokusu, gerek *Othello* oyununda siyahi kimliğinden dolayı yaydığı düşünülen kötü kokusuyla tanımlanan başkarakter Othello'nun kokusu ya da Jül Sezar oyununda taç giyme törenini izleyen kalabalığın havaya karışan pis nefes kokusu olsun tüm bu örnekler tiyatrodan kokunun hem imgesel anlamda hem de sinestezik anlamda varlığına işaret eden örnekler olmuştur. Modern dönemde daha bilinçli olarak seyircide bir etki yaratmak amacıyla sahnenin esas bir unsuru olarak kullanılan koku, hiç kuşku yok ki deneysel, deneysel ve yenilikçi uygulamaların önem kazandığı çağımız tiyatrosunda daha çok ilgiyi üzerine çekmeyi başaracaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Alipaz L. E. (2015). There's nose business like show business: Fragrance in the performing arts, Part I. *Fragrantica* <https://www.fragrantica.com/news/There-s-Nose-Business-Like-Show-Business-Fragrance-in-the-Performing-Arts-Part-I-7363.html>
- Altick, Richard D. (1954, Spring). Hamlet and the odor of mortality. *Shakespeare Quarterly*, 5(2). 167-176. Oxford University Press.
- Areh, I., & Jenič, B. P. (2021, December). The Art of immersion with smell and sensorial theatre. *Language Amfiteater*, 9(2). 102-118.
- Banes, S. (2007) 'Olfactory performances'. In S. Banes and A. Lepecki (Eds.). *The senses in performance* (pp. 29–37). Routledge.
- Baert B. (2013). An odour. a taste. a touch. impossible to describe: noli me tangere and the senses. In B. W. De- Götter C. (Ed.). *Religion and the senses in early modern Europe* (pp. 111-151). Brill.
- Benedetto, S. D. (2011). *The provocation of the senses in contemporary theatre*. Taylor & Francis.
- Bernstein, D. (2014, July 28). Can you smell that smell? It's theatrical scent design. *The Clyde Fitch Report*, <<http://www.clydefitchreport.com/2014/07/scent-design-theatre-play-audience/>>
- Blankenship, M. (2016, February 24). Aroma-turgy: What's smell got to do with it?. *American Theatre*, <https://www.americantheatre.org/2016/02/24/aroma-turgy-whats-smell-got-to-do-with-it/>.
- Bork, H. (2021). The funny smell(s) of Latin comedy. SCS Virtual Meeting.
- Bradley M. (2014). Art and the senses: The artistry of bodies, stages and cities in the Greco-Roman world. In J. Toner (Ed.). *A cultural history of the senses in antiquity 55 BC-500 AD* (pp. 183–208). Bloomsbury.
- Bradley M. (2015). Introduction: Smell and the ancient senses. In Bradley M. (Ed.). *Smell and the ancient senses* (pp. 1–16). Routledge.
- Classen, C., Howes, D., & Synnott, A. (1994). *Aroma: The cultural history of smell*. Routledge.
- Clements A. (2013). "Looking mustard": Greek popular epistemology and the meaning of δρμύς, in Butler S. & Purves A. (Eds.). *Synaesthesia and the ancient senses* (pp. 71–88). Routledge
- Critten, R. & Kern-Stahler, A. (2016). "Smell in the York corpus christi plays". In Annette Kern-Stähler et al. (Eds.). *The five*

- senses in medieval and early modern England, Brill.
- Dugan H. (2008). Scent of a woman: Performing the politics of smell in early modern England. *The Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 38(2), 229–252.
- Dugan, H. (2011). *The ephemeral history of perfume: scent and sense in early modern England*. Johns Hopkins University.
- Dugan, H. (2014). “As dirty as smithfield and as stinking every whit’: the smell of the Hope Theatre”. In Karim-Cooper, F. & Stern T. (Eds.). *Shakespeare’s theatres and the effects of performance* (pp. 195-214), Bloomsbury Publishing.
- Faruolo, F. (2019, October 31). Scents as “atmosphere creators”: Recent experiences of a stage director. <https://magazine.moellhausen.com/scents-as-atmosphere-creators-recent-experiences-of-a-stage-director>
- Feagin, S. L. (2018, April 2). Olfaction and space in the theatre. *The British Journal of Aesthetics*, 58(2), 131–146.
- Fischer-Lichte, E. (2004). *Performatif estetik*. (T. Acil, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Fleischer, M. (2012). Incense & decadents: Symbolist theatre’s use of scent. In S. Baner & A. Lepeki (Eds.). *The senses in performance*, Taylor & Francis.
- Forbes, R. J. (1965). *Studies in ancient technology*. 3, Leiden.
- Gibbons. B. (1987). Koku duyumuz. (Z. T. Selçuk, Çev.). *National Geography*.
- Hall, C. (1987). Buy a bill of the play!. *Apollo* 126, New Series 302.
- Harris J. G. (2007). The smell of Macbeth. *Shakespeare Quarterly*, 58, 465–486.
- Hawking F. K. (2015, February 22). The (under)use of scent in theatre. Isis <http://isismagazine.org.uk/2015/02/the-underuse-of-scent-in-theatre/>
- Hill, L. & Paris, H. (2014). *Performing proximity: Curious intimacies*. Palgrave Macmillan.
- Holland, K. R. (2023). An introduction to theatrical scent design as compared to traditional design areas with a consideration for the scientifically notated physical and emotional effects on the human body as it potentially relates to future creative endeavors: a framework. (Master Thesis), Virginia Commonwealth University.
- Jenner M. (2011). Follow your nose? Smell, smelling and their histories. *American Historical Review*, 116, 335–351.
- Kennedy, C. E. (2015). Comparisons are odorous: The early modern English olfactory and literary imagination. [Dissertation, Ohio State University]. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1437648106
- Kennedy, C. E. (2016). *The Synaesthesia of Shakespeare’s olfactory poetics*. Shakespeare Association of America.
- Kenny, A. (2019). A deal of stinking breath’: The smell of contagion in the early modern playhouse. In D. Chalk & M. Floyd-Wilson (Eds.). *Contagion and the Shakespearean stage*, Palgrave Macmillan.
- Khıdırov, B.K. (2016). Mekân algısı ve koku: Kokunun mekân tasarımına potansiyel katkıları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Koloski-Ostrow A. O. (2015). Roman urban smells: The archaeological evidence. In M. Bradley (Ed.). *Smell and the ancient senses* (pp. 90–109). Routledge.
- Lather Arethusa, A. (2018, September 27). Olfactory theater: Tracking scents in Aeschylus's Oresteia. 51(1), 33-54, Johns Hopkins University Press. <https://doi.org/10.1353/are.2018.0001>
- Manniche, L. & Forman, W. (1999). *Sacred Luxuries: Fragrance, aromatherapy, and cosmetics in ancient Egypt*. Cornell University Press.
- McDermott, J. R. (2012). *Shakespeare in another sense: A study of physical and textual perception in four plays*. University of Toronto.
- Messier, G. (2022, December 4). Hollywood and its efforts to introduce the wacky world of smell-o-vision. *Today Found Out*, <https://www.todayifoundout.com/index.php/2022/12/hollywood-and-its-efforts-to-introduce-the-wacky-world-of-smell-o-vision/>
- Mill, A. J. (1969). *Mediaeval plays in Scotland*. St. Andrews University publications.
- Montaigne, M. d. (2010, January 12). Of smells and odors. I. Florio (Ed.). *Early English Books Online*.
- Nagler, D. (1997). Towards the smell of mortality: Shakespeare and ideas of smell 1588–1625. *The Cambridge Quarterly*, XXVI(1), 42–58.
- Pavis, P. & Brown, A. (2016). *The Routledge dictionary of performance and contemporary theatre sensation*. Routledge.
- Shakespeare, W. (2010). *Julius Caesar*. (A. Çakırcı, Çev.). Athena Yayıncılık.
- Shakespeare, W. (1958). *Kral Lear*. (İ. Şahinbaş, Çev.). Maarif Basımevi
- Shakespeare, W. (1981). *Macbeth*. (S. Eyüboğlu, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Shakespeare, W. (2000). *Yok Yere Yaygara*. (B. Bozkurt, Çev.). Remzi Kitabevi
- Slater M. (1997). *Three pre-surrealist plays*. Oxford University Press.
- Spence, C. (2021, January-February). Scent in the context of live performance. *Iperception*. 12(1).
- Steingass, B. (2020). Othello-dor: Racialized odor in and on Othello. *Multicultural Shakespeare: Translation, Appropriation and*

- Performance. 22(37), <https://doi.org/10.18778/2083-8530.22.03>
- Sukic, C. (2015). I smell false Latin, dunghill for unguem”: Odours and Aromas in Love’s Labour’s Lost. *Actes des congrès de la Société française Shakespeare*, 32.
- Szczepanski, C. v. (2020). Scent-er stage discussing the possible reasons behind the prevalent lack of the use of scent, as a design tool, in contemporary theatre. *BA Theatre Design*.
- The (under)use of scent in theatre. (2015). *The Isis* (isismagazine.org.uk), <https://isismagazine.org.uk/2015/02/the-underuse-of-scent-in-theatre/>
- Toporišič, T. (2021). Performing touch and smell: the liminality of the senses. *Theatre and Interart Studies*, P6-0376, 36-49.
- Tullett, W. (2023). *Smell and the past noses, Archives, Narratives*. Bloomsbury Publishing.
- Vanhaesebrouck K. (2014, March). Review of the ephemeral history of perfume: scent and sense in early modern England by Holly Dugan. *Johns Hopkins University, Cultural History*, 3(1), 85-87. (<https://doi.org/10.3366/cult.2014.0057>)
- Vicci, R. (2022). ‘Balsama et crocum per gradus theatri fluere iussit’ (Ha Hadr. 19.5): The contemporary perception of smells and senses in the roman theatre imagines – classical receptions in the visual and performing arts. In F. Carlà -Uhin & M. Lindner (Eds.), (pp. 207-224). Bloomsbury Academic.

Deylemli Kumandan Esfâr b. Şîreveyh ve Faaliyetleri

The Commander Esfâr b. Şîreveyh from Deylem and His Activities

Cihan GENÇTÜRK
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Batman,
Türkiye
Department of Islamic History and Arts,
Faculty of Islamic Sciences, Batman
University, Batman, Türkiye
cihan.gencturk@batman.edu.tr

Öz

İran'ın kadim halklarından olan Deylemliler'e mensup olan Esfâr b. Şîreveyh, Deylemli başka bir kumandan olan Mâkân b. Kâkî'nin emrinde Taberistân Zeydîleri'ne hizmet etmiştir. Esfâr b. Şîreveyh, Mâkân b. Kâkî'nin hizmetinde bulunduğu sırada Taberistân Zeydîleri'nde yaşanan iktidar mücadelesine müdahil olmuş ve bu durum onun güçlenmesine olanak sağlamıştır. Fakat Esfâr b. Şîreveyh'in elde ettiği güç onun itaatten çıkmasına ve başına buyruk hareket etmesine neden olmuştur. Bundan dolayı Esfâr b. Şîreveyh, Mâkân b. Kâkî tarafından ordudan atılmıştır. Bunun üzerine Esfâr b. Şîreveyh; Taberistân'dan uzaklaşarak Horâsân'a gidip, Mâkân b. Kâkî ile Taberistân Zeydîleri'nin düşmanı olan Sâmânîler'e sığınmıştır. Esfâr b. Şîreveyh daha sonra Sâmânîler'in desteğini alarak Mâkân b. Kâkî ve Taberistân Zeydîleri'nin hükümdarı olan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye karşı harekete geçerek onları Taberistân bölgesinin önemli şehirlerinden olan Cürcân'dan uzaklaştırmıştır. Esfâr b. Şîreveyh'in ordu kumandanı olan Merdâvîc b. Ziyâr, Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi öldürerek bu başarıda önemli bir rol üstlenmiştir. Esfâr b. Şîreveyh daha sonra Cibâl bölgesine yönelerek başta Rey olmak üzere Kazvîn, Hemedân ve Kum gibi önemli şehirleri kendi hâkimiyeti altına alarak hutbeyi Sâmânîler adına okutmuştur. Fakat tüm bu başarılarına rağmen özellikle Müslüman halka kötü davranması onun sonunu getirmiştir. Zira Esfâr b. Şîreveyh'in bu davranışlarından hoşnut olmayan Merdâvîc b. Ziyâr, orduda bulunan diğer kumandanları kendi saflarına çekerek, Esfâr b. Şîreveyh'e isyan etmiştir. Merdâvîc b. Ziyâr bu isyanın sonucunda 316 (928-929) yılında Esfâr b. Şîreveyh'i öldürerek, Cürcân'a hâkim olmuştur. Böylece Esfâr b. Şîreveyh'in iktidarı kurumsal bir hâl alamadan sona ermiştir. Bu çalışmada Deylemli kumandan Esfâr b. Şîreveyh'in tarih sahnesine çıkması ve Taberistân ile Cibâl bölgesinde yürüttüğü faaliyetler ve sonrasında öldürülmesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cürcân, Esfâr b. Şîreveyh, Mâkân b. Kâkî, Merdâvîc b. Ziyâr, Rey, Taberistân Zeydîs

Abstract

Esfâr b. Şîreveyh was serving the Zeydîs of Taberistân under the command of the Deylemite commander Mâkân b. Kâkî. When Esfâr was expelled from the army by Mâkân b. Kâkî for his bad behaviour, he was forced to seek refuge with Mâkân b. Kâkî and the Sâmânîds, who were enemies of the Zeydîs of Taberistân. Esfâr then, with the support of the Sâmânîds, took action against Mâkân b. Kâkî and al-Hasan b. Kâsım el-Dâî, the ruler of the Zeydîs of Taberistân, and drove them away from Cürcân, one of the important cities of Taberistân. Merdâvîc b. Ziyâr, Esfâr's army commander, played an important role in this success by killing Hasan b. Kâsım al-Dâî. Esfâr b. Şîreveyh then headed to the Jibâl region and took important cities such as Rey, Kazvîn, Hemedân and Kom under his rule and had the khutbah read in the name of the Sâmânîds. However, despite all these successes, his mistreatment of the people brought his end. Merdâvîc, who was dissatisfied with these behaviours of Esfâr, rebelled against Esfâr by attracting other commanders in the army to his side. Merdâvîc killed Esfâr as a result of this rebellion and became the ruler of Cürcân. Thus, Esfâr's rule came to an end before it became institutionalised. In this study, the emergence of the Deylemite commander Esfâr b. Şîreveyh on the stage of history and his activities in Taberistân and Jibâl region are discussed.

Keywords: Cürcân, Esfâr b. Şîreveyh, Mâkân b. Kâkî, Merdâvîc b. Ziyâr, Rey, Taberistân Zeydîs

Geliş Tarihi/Received 10.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 29.03.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:

Gençtürk, C. (2024). Deylemli Kumandan Esfâr b. Şîreveyh ve Faaliyetleri. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 72, 49-56.

Cite this article:

Gençtürk, C. (2024). The Commander From Deylem Esfâr b. Şîreveyh and His Activities. *Journal of Literature and Humanities*, 72, 49-56.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

İran'ın en kadim halklarından olan Deylemliler'in yaşadıkları Deylem bölgesi günümüzde İran'ın kuzeyinde yer alan ve Gîlân ismiyle zikredilen dağlık bir bölgedir. Bu dağlık bölgede yaşayan Deylemliler'in tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemlerden itibaren en dikkat çekici özellikleri savaşçı bir kimliğe sahip olmalarıdır. Bundan dolayı özellikle Sâsânî ordusunda paralı askerler olarak görev almışlardır. Bununla birlikte Deylem bölgesinin dağlık olmasının sağladığı avantaj Deylem ve çevresinde yaşayan Deylemliler'in bağımsız olmalarına olanak sağlamıştır. Bu durum İslâm ordularının İran'ı fethetmesinden sonra da sürmüştür (Gençtürk, 2021, s. 25 vdd.).

Deylemliler, İslâmiyet'in İran'da yayılmasından sonra özellikle Abbâsîler döneminde siyasi bir güç olarak tarih sahnesine çıkmaya başlamışlardır. Sünnî bloku temsil eden Abbâsîler (750-1258) ile Sâmânîler (819-1005) karşı Abbâsîler'in baskılarından kaçıp uzun bir mücadelenin ardından Taberistân merkezli kurulan ve Şiî bloku temsil eden Zeydîler (864-1526) arasında meydana gelen mücadeleler bu devletlerin ordularında kumandanlık yapan Deylemliler'in siyasî bir güç olarak varlık göstermelerine olanak sağlamıştır. Nitekim Leylâ b. Numan, Mâkân b. Kâkî, Esfâr b. Şîreveyh ve Merdâvîc b. Ziyâr zikrettiğimiz bu devletlerin mücadeleleri sonucunda siyasî ve askerî bir güç olarak ortaya çıkmışlardır.

Esfâr b. Şîreveyh'in Nesebine Dair Bilgiler

Esfâr b. Şîreveyh'in nesebine dair farklı bilgiler zikredilmektedir. Örneğin; Esfâr hakkında bilgi veren Mesûdî, Esfâr'ın Gîl (veya Cîl) kabilesine mensup olduğunu kaydetmektedir (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 297). Fakat bu konuda el-İsfahânî, Esfâr'ın Taberistân'ı ele geçirmesine dair bilgileri zikrederken onun, Deylemliler bir kabile olan Vardâvend veya Vardâvend kabilesine mensup olduğunu kaydetmektedir (el-İsfahânî, s. 182). Yine aynı şekilde Nizâmü'l-Mülk, İsmâiliyye mezhebinin ünlü dâîsi Ebû Hâtim er-Râzî'nin¹ Rey şehrinden Deylem'e gelip Esfâr b. Şîreveyh'in desteğini almasına dair bilgileri zikrederken, Esfâr'ın künyesini Esfâr b. Şîreveyh Vardâvendî şeklinde vererek Esfâr'ın Deylemliler'in reisi olduğunu kaydetmektedir (Nizâmü'l-Mülk, 1347 hş., s. 287).

İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân* adlı eserinde Esfâr'ın nesebine dair doğrudan bilgi vermemekle birlikte ilerde de bahsedeceğimiz Esfâr ile Ziyârî hükümdarı Merdâvîc arasında meydana gelen olaylara dair bilgileri zikrederken Merdâvîc'in Esfâr'a isyan edip, karşı saldırıya geçtiği sırada bütün Fervedâdîler'in ona biat ettiğini kaydetmektedir. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294). Fakat İbn İsfendiyâr'ın eserinin neşrinde, "Fervedâdî" kelimesinin yanlış yazıldığını ve bu kelimenin doğru şeklinin "Kazvînîler" olduğu belirtilmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294, dipnot 1). *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*'nin Esfâr maddesinde ise İbn İsfendiyâr'ın zikrettiği Fervedâdîlerin Vardâvendîler olduğu ve dolayısıyla bu bilginin doğru olduğu belirtilmektedir (Kâzimbeygî, 1377 hş., C. VIII, s. 314).

Yukarıda zikrettiğimiz bilgiler dışında Esfâr hakkında bilgi veren et-Tenûhî, İbnü'l-Esîr ve Hasan Kumî, Esfâr b. Şîreveyh'in Deylemliler olduğunu kaydetmektedirler (et-Tenûhî, 1995, C. I, s. 323; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 512; Hasan Kumî, 1385 hş., s. 143).

Konuya dair bilgi veren Minorsky, Esfâr b. Şîreveyh'in mensup olduğu bu deylemliler kabilesinin ismini Vardâvend şeklinde teleffuz etmektedir (Minorsky, 1932, s. 9).

Esfâr b. Şîreveyh'in İlk Faaliyetleri

İbnü'l-Esîr'de geçen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Esfâr b. Şîreveyh ilk başlarda Taberistân Zeydîleri'nin Cürcân valisi olan Mâkân b. Kâkî'nin emrindeydi (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 512). Esfâr, Mâkân'ın emrinde bulunduğu sırada başta Taberistân olmak üzere Devlem ve çevresinde hüküm süren Taberistân Zeydîleri (864-1526) hükümdarı Hasan b. Ali el-Utrûş'un 304 (917) yılında ölmesi üzerine onun oğulları Ebû'l-Hüseyin Ahmed ve Ebû'l-Kâsım Cafer ile onun yerine tahta geçen damadı Hasan b. Kâsım ed-Dâî arasında meydana gelen iktidar mücadeleleri² sırasında tarih sahnesine çıkarak Mâkân b. Kâkî, Ali b. Hûrşîd ve Reşâmûc gibi Deylemliler kumandanlarla birlikte bu mücadelede Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye karşı el-Utrûş'un oğullarının yanında yer almıştır (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 285; Madelung, 1975, s. 209 vd.; Kâzimbeygî, 1377 hş., C. VIII, s. 314; Özeydin, 1995, C. XI, s. 373). Deylemliler'in Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye isyan etmelerinin nedeni ise Hasan b. Kâsım'ın kendisine suikast düzenlemek isteyen başta Ziyârîler'in kurucusu Merdâvîc'in dayısı Herûsendân olmak üzere Gîl ve Deylemliler'in ileri gelenlerinden bazı kişileri öldürmüş olmasıydı (es-Sâbî, 1987, s. 36; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.282-283; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 523; Madelung, 1975, s. 210-211; Türkmenî Âzer, 1392 hş., s. 26-27).

Yukarıda zikrettiğimiz şekilde Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye karşı cephe alan Esfâr b. Şîreveyh, Ali b. Hûrşîd ve beraberindekiler;

¹ X. Yüzyılda yaşayan ve İsmâiliyye mezhebinin önde gelen dâîilerinden olan Ebû Hâtim er-Râzî, İsmâiliyye mezhebinin itikadî ve fikrî görüşlerini sistemli bir hale getirmekle birlikte bu mezhebin Cibâl ve Taberistân bölgesinde yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, 1994: C. X, s. 148-149.

² Taberistân Zeydîleri'nde meydana gelen iktidar mücadelesi ve sonrasında meydana gelen olaylar hakkında daha fazla bilgi için bk. Yaşaroğlu, 2012, s. 120 vdd.

Hasan b. Kâsım'ı Taberistân'ın önemli şehirlerinden olan Âmül'den uzaklaştırarak yönetimi el-Utrûş'un oğullarına verdiler (311/923) (es-Sâbî, 1987, s. 34; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.285-286; Madelung, 1975, s. 211).

Bu gelişmelerden sonra yıldızı parlayan Esfâr b. Şîreveyh bağımsız ve başına boyruk davranmaya başlamıştır. Zira Esfâr b. Şîreveyh'e dair bilgi veren İbn İsfendiyâr, Esfâr b. Şîreveyh'in Mâkân b. Kâkî'ye karşı muhalefet ederek, Cürcân ve etrafında asi davranışlarda bulunup, yol kestiğini kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 287). Yine aynı şekilde İbnü'l-Esîr de Esfâr'ın kötü davranışlarda bulunduğunu ve bu davranışlarından dolayı Mâkân b. Kâkî'nin onu emrinden uzaklaştırdığını kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 512). Esfâr davranışları neticesinde ordudan atılınca hem Zeydîler'in hem de Mâkân b. Kâkî'nin düşmanı olan Sâmnîler'den yana taraf oldu ve bu doğrultuda Nişâbûr'a giderek Sâmnîler'in kumandanlarından olan Bekr b. Muhammed b. Elisâ'nın hizmetine girdi (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 26; Kâzimbeygî, 1377 hş., C. VIII, s. 315). Ayrıca Zeydîler'den uzaklaşan pek çok Gil ve Deylemliler asker de gelip kendisine katıldı. Böylece Esfâr b. Şîreveyh'in gücü daha da arttı (es-Sâbî, 1987, s. 36).

Bu arada yukarıda zikrettiğimiz şekilde Taberistân Zeydîleri'nin başına geçen Ebû'l-Hüseyin Ahmed 29 Receb 311 (12 Kasım 923) yılında ölmüş ve bir yıl sonra da kardeşi Ebû'l-Kâsım Cafer ölünce bu sefer her iki kardeşin oğulları arasında iktidar mücadelesi yaşanmaya başlamıştı (es-Sâbî, 1987, s. 34-35; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 287-288; Madelung, 1975, s. 211; Yaşaroğlu, 2012, s. 311). Esfâr b. Şîreveyh ise bu mücadelede Ebû'l-Kâsım'ın oğlu İsmail'e karşı Ebû'l-Hüseyin'in oğlu Ebû Ali Muhammed'i desteklemişti. Zira yeni düşmanı olan Mâkân b. Kâkî, İsmail'i desteklemekteydi.³ Esfâr b. Şîreveyh bu şekilde Mâkân b. Kâkî'ye açıkca cephe almakla kalmamış, Sâmnîler'den aldığı yardımlarla Ebû Ali'yi destekleyerek onun Taberistân ve etrafını ele geçirmesine ve buralarda kendi hakimiyetini kurmasına da yardım etmiş oldu (315/927-928) (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 287-288; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513). Ancak bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Ebû Ali cevgen veya cirit oynadığı esnada atından düşüp ölmesi (es-Sâbî, 1987, s. 35; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 288-289; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513) sonucunda, onun yerine tahta oğlu Ebû Cafer geçti (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 289; Yaşaroğlu, 2012, s. 130).

Taberistân Zeydîleri'nde yaşanan bu taht değişikliği Taberistân şehirlerinden olan Sârîye (Sârî)'nin dağlık bölgesinde bulunan Mâkân b. Kâkî'yi bir kez daha harekete geçirdi. Mâkân b. Kâkî bir yandan Taberistân Zeydîleri'nin başına geçmesi için Gilân'a çekilmiş olan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye sürekli haber göndererek, onu Taberistân'a davet ederken, bir yandan gücünü tahkim etmekteydi (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 289-290; Yaşaroğlu, 2012, s. 130). Bu arada İbn İsfendiyâr, iktidar değişikliğinden sonra Ebû Cafer ile birlikte Âmül'e gelmiş olan Esfâr b. Şîreveyh'in halka kötü davrandığını ve mallarını müsadere ederek, hiç kimseye haber vermeden Cürcân'a gittiğini, sonrasında ise Ebû Cafer'in Sârîye'de bulunan adamı Ali b. Hürşîd'e⁴ saldırıp Sârîye şehrini ele geçirdiğini ve bu gelişmeden sonra hükümdarlığını ilan ederek Ebû Cafer'e haber gönderdiğini kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 290).

Esfâr b. Şîreveyh'in bu davranışları sonucunda müttefiki Ebû Cafer ile arası açılmış ve bu durumu fırsat bilen Mâkân b. Kâkî, Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi de ikna ederek Âmül şehrini ele geçirerek Ebû Cafer'i bölgeden uzaklaştırmıştı. Sonrasında da halktan biat alarak Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi bir kez daha Taberistân Zeydîleri'nin hükümdarı ilan etmişti. Daha sonra ise Sârîye'yi ele geçirmiş olan Esfâr b. Şîreveyh'in üzerine yürüyerek şehri ele geçirip Esfâr'ı buradan uzaklaştırmıştı. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 290). Bu arada konuya dair bilgi veren İbnü'l-Esîr, Esfâr b. Şîreveyh ile Ali b. Hürşîd arasında yukarıda zikrettiğimiz şekilde meydana gelen olaydan bahsetmeden, ikisinin birlikte Taberistân ve çevresine hâkim olduklarını, Ali b. Hürşîd'in ölmesiyle birlikte Mâkân b. Kâkî'nin yalnız kalan Esfâr'a saldırdığını ve onu mağlup ettiğini kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513).

Esfâr b. Şîreveyh'in Cürcân'ı Ele Geçirmesi

Esfâr b. Şîreveyh yukarıda zikrettiğimiz şekilde Mâkân b. Kâkî karşısında yenilip Sârîye şehrinden ayrılınca Cürcân'da bulunan Bekr b. Muhammed b. Elisâ'nın yanına geri dönmek zorunda kalmış ve bir kez daha Sâmnîler'in hizmetine girmişti (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513). Mâkân b. Kâkî ise bu gelişmelerden sonra daha da güçlenmişti. Mâkân'ın güçlenmesinden endişe duyan Hasan b. Kâsım ed-Dâî Âmül'de durmayarak Gilân'a geri dönmüş, İspehbed Şervîn b. Rüstem de kendisine katılmıştı. Bu gelişmelerden sonra Mâkân b. Kâkî yalnız kalınca ona saldırmak için uygun bir anı bekleyen Esfâr b. Şîreveyh; Türk, Gil ve Deylemliler'den müteşekkil 7000 kişilik bir orduyla Âmül önlerine geldi. Mâkân'ın şehirden çıkmasıyla birlikte iki

³ İbnü'l-Esîr, 315 (927-928) yılında meydana gelen olaylara dair verdiği bilgilerde İsmail'in ismini zikretmeden, Mâkân b. Kâkî'nin Ebû Ali'yi Cürcân'da esir aldığını ve kardeşi Ebû'l-Hasan b. Kâkî'yi onu öldürmekle görevlendirdiğini, fakat Ebû Ali'nin Ebû'l-Hasan'a üstün gelerek onu öldürdüğünü kaydetmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513. Bu olaya dair bilgi veren es-Sâbî ve İbn İsfendiyâr ise Mâkân b. Kâkî'nin kardeşinin ismini Hüseyin olarak kaydetmektedirler. Bu konuda daha fazla bilgi için in ayrıca bk. es-Sâbî, s. 35; İbn İsfendiyâr, C. I, s. 287.

⁴ Esfâr b. Şîreveyh, Ali b. Hürşîd'i yenip onu esir alarak Hasan b. Behrâm'ın sarayına hapsedmişse de daha sonra Mâkân b. Kâkî, Esfâr'ı bozguna uğrattıktan sonra onu kurtarmıştır. Bk. İbn İsfendiyâr: C. I, s. 290-291.

ordu şehir kapılarının dışında dört gün süren bir savaşa tutuştu. Savaşın dördüncü gününde Raşâmûc adlı birisinin Mâkân'ı desteklemesi sonucunda Esfâr ve ordusu mağlup olarak Cürcân'a geri döndüler (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 291; Usta, 2013, s. 125; Yaşaroğlu, 2012, s. 131).

Mâkân b. Kâkî; Esfâr b. Şîreveyh ve mütteliklerine karşı elde ettiği bu zaferden sonra Hasan b. Kâsım ed-Dâî ile olan anlaşmazlığa son vermek üzere iki taraf arasında bir anlaşma sağlandı. Bu anlaşma doğrultusunda Hasan b. Kâsım ed-Dâî Taberistân Zeydîleri'nin hükümdarı olarak Cürcân'a giderken, Mâkân b. Kâkî ordunun başkumandanı olarak Rey şehrini ele geçirmek üzere harekete geçti (es-Sâbî, 1987, s. 35-36). İbnü'l-Esîr, Mâkân'ın Rey şehrini ele geçirmesine dair verdiği bilgilerde Sâmânîler'in Rey valisi Muhammed b. Ali Sa'lûk'un 316 yılının Şaban ayı başlarında (Eylül-928) hastalanınca Hasan b. Kâsım ed-Dâî ile Mâkân b. Kâkî'ye haber göndererek şehri onlara teslim edeceğini söylediğini, onların da Rey şehrine gelerek şehrin yönetimini Muhammed b. Ali Sa'lûk'dan aldıklarını kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 505). İbn İsfendiyâr, Mâkân ve Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin Rey üzerine asker sevk ettiklerini ve bu sırada Rey şehrinin Muhammed b. Ali Sa'lûk'un hâkimiyetinde olduğunu kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 282). es-Sâbî ise sadece Hasan b. Kâsım ed-Dâî ile Mâkân b. Kâkî arasındaki anlaşmadan bahsederek, Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin aşağıda zikredeceğimiz üzere Esfâr karşısında tutunamayınca Rey'e Mâkân'ın yanına gittiğini kaydetmektedir (es-Sâbî, 1987, s. 36).

Mâkân b. Kâkî Rey şehrine gidince Hasan b. Kâsım ed-Dâî yalnız kalmıştı. Daha önce de belirttiğimiz üzere Hasan b. Kâsım ed-Dâî, Deylem ve Gîl liderlerinin çoğunu öldürmüş olmasından dolayı sağ kurtulanlar Horâsân'a giderek Esfâr'ın hizmetine girmişlerdi. Bunlar intikam duygusuyla Esfâr'ı ona karşı harekete geçirmeye çalışıyorlardı (es-Sâbî, 1987, s. 36). Buna rağmen Esfâr bir girişimde bulunmadı. Fakat yanına sığındığı Bekr b. Muhammed b. Elisâ'nın ölmesi, ona Cürcân ve etrafına sahip olması için bir fırsat sunmuştu. Zira Bekr b. Muhammed b. Elisâ'nın ölümünün ardından onun adamları Esfâr'a biat etmişlerdi. Ayrıca bu gelişmeler Sâmânî Emiri Nasr b. Ahmed'e ulaştı, Emir Nasır, Salih b. Seyyâr'ı nevbet, bayrak ve hil'at ile birlikte Esfâr'ın yanına göndermişti. Emîr Nasr'ın bunu yapmasının nedeni Esfâr'ın Sâmânîler'e meyletmesini ve onlara saldırmasını engellemektir. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292). Emir Nasr tarafından bu şekilde Cürcân'a vali tayin edilen Esfâr b. Şîreveyh (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513), Sâmânîler'e biat ederek faaliyetlerini Sâmânîler adına yürütmeye başlamıştı (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292).

Esfâr b. Şîreveyh bu gelişmelerden sonra Taberistân bölgesini ele geçirmek üzere hazırlıklara başladı ve bu doğrultuda Sâmânî kumandanlarından Karategin'in emrinde bulunan Merdâvîc b. Ziyâr'a haber göndererek onu ordularının başına getirdi (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292; Mar'aşî, 1345 hş., s. 70; Âştîyanî-Pîrnîya, 1385, s. II/545; Yaşaroğlu, 2012, s. 132). Daha sonra da Cürcân ve Âmül başta olmak üzere Taberistân'daki birçok yeri ele geçirdi (es-Sâbî, 1987, s. 36; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513).

Esfâr b. Şîreveyh Taberistân bölgesini ele geçince Hasan b. Kâsım ed-Dâî, Rey şehrini ele geçirmiş olan Mâkân b. Kâkî'nin isteği doğrultusunda onun yanına gitti (es-Sâbî, 1987, s. 36). Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin kendisine katılmasıyla birlikte daha da güçlenen Mâkân b. Kâkî Rey şehri dışında Cibâl bölgesinin önemli şehirlerinden olan Kazvîn, Zencân, Ebher Kum şehirlerini de ele geçirdi. Ancak Esfâr b. Şîreveyh'in Taberistân'daki başarılarına dair haberler kendilerine ulaştıncaya kadar Taberistân bölgesine çevirmek zorunda kaldılar (el-Mesudî, s. IV/298; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 523; Mar'aşî, 1345 hş., s. 69-70; Madelung, 1975, s. 211; Âştîyanî-Pîrnîya, 1385, s. II/541; Usta, 2013, s. 126; Yaşaroğlu, 2012, s. 132).

Mâkân b. Kâkî ile Hasan b. Kâsım ed-Dâî her ne kadar Esfâr b. Şîreveyh'e karşı birlikte müdacele etmeye karar vermişlerse de bunu gerçekleştirememişlerdi. Zira es-Sâbî'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Kâsım ed-Dâî'nin Esfâr'a karşı Mâkân b. Kâkî'nin harekete geçmesini istediğini, fakat Mâkân'ın bunu kabul etmeyerek Rey'de kalmasının daha doğru olacağını, Taberistân Zeydîleri'nin imâmı olarak onun savaşa gitmesi gerektiğini ve ayrıca Taberistân halkının da onun yanında savaşa çağırarak savaşa Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi göndermişti (es-Sâbî, 1987, s. 37). İbn İsfendiyâr ve Mar'aşî es-Sâbî'nin aksine Mâkân b. Kâkî'nin Esfâr ile savaşmak istediğini, fakat Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin bunu kabul etmediğini ve Esfâr'a karşı savaşmak üzere 500 kişilik bir orduyla Taberistân'a doğru gittiğini kaydetmektedirler. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292; Mar'aşî, 1345 hş., s. 70). İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn ise ayrıntıya girmeden her iki bilgiyi uygun olarak Mâkân b. Kâkî ile Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin birlikte, Esfâr'ın üzerine yürüdüklerini kaydetmektedirler (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 523-524; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 558).

Bu gelişmelerden haberdar olan Esfâr b. Şîreveyh'in de saldırıya geçmesiyle iki taraf Âmül şehrinin dışında karşı karşıya geldi. İki taraf arasında meydana gelen şiddetli savaşta daha önce de belirttiğimiz gibi Deylem ve Gîl halkının önde gelen şahsiyetlerini öldürmüş olmasından dolayı Âmül halkından gerekli desteği görmeyen Hasan b. Kâsım ed-Dâî yenilerek savaş meydanından kaçmak zorunda kaldı. Ancak Merdâvîc b. Ziyâr, onu takip ederek yaralandı ve yaralı bir halde kaçarak kızının evine saklanan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi yakalayıp öldürdü (Ramazan 316/Ekim-Kasım 928) (es-Sâbî, 1987, s. 37; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292; Madelung, 1975, s. 211; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 27). Bu arada konuya dair bilgi veren İbnü'l-Esîr, bu savaşın Sârîye'de meydana geldiğini, savaş meydanında Mâkân b. Kâkî'nin de bulunduğunu, yenilginin ardından her ikisinin de savaş meydanından kaçtığını, fakat Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin Esfâr'ın adamları tarafından yakalanarak

öldürüldüğünü kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 523-524).

Esfâr b. Şîreveyh, Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye karşı kazanmış olduğu bu zaferin ardından Taberistân bölgesini ele geçirerek, bölgede hutbeyi Sâ mânî Emîri Nasr b. Ahmed adına okutmaya başladı. Ayrıca Deylem bölgesinden gelip, hizmetine giren ve bölgenin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Mûsa Harûn b. Behrâm'ı Âmül'e vali olarak tayin etti (es-Sâbî, 1987, s. 37; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 24; Yaşaroğlu, 2012, s. 134; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 27). Kendisi de Sâriye'ye giderek orada ikamet etmeye başladı (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524).

Bu arada es-Sâbî'nin verdiği bilgilere göre Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin öldürülmesinden sonra imâmsız kalan Taberistân Zeydîleri bir imâm seçmeye karar vermişler ve bu doğrultuda Âmül valisi Ebû Mûsa Harûn b. Behrâm'ın yanına giderek, Hasan b. Ali el-Utrûş'un torunu olan Ebû Cafer Muhammed b. Ebû'l-Hüseyn Ahmed'i imam seçmek istediklerini kendisine bildirmişlerdi (es-Sâbî, 1987, s. 38). Konuya dair bilgi veren İbn İsfendiyâr, Ebû Mûsa Harûn b. Behrâm'dan bahsetmeden sadece Esfâr'ın Ebû Cafer'e biat ettiğini kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 293). İbnü'l-Esîr ise Ebû Mûsa Harûn b. Behrâm'ı hutbelerde Ebû Cafer'in adını okutmaya arzu ettiğini ve Ebû Cafer'den korkan Esfâr'ın bunun önüne geçmek için bu yolu seçtiğini kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524). Öte yandan imâm seçimine dair bilgiler Sâ mânî Emîri Nasr b. Ahmed'e ulaştınca, bu durumun Taberistân'da karışıklıkların çıkmasına neden olacağı düşüncesiyle imâm seçimine karşı çıkmış ve Esfâr b. Şîreveyh'e haber göndererek bu duruma son vermesini ve bu durumdan sorumlu olan kişilerin de tutuklanarak Sâ mânîler'in başkenti Buhârâ'ya gönderilmesini emretmişti. Esfâr b. Şîreveyh de bu emir doğrultusunda Ebû Cafer Muhammed b. Ebû'l-Hüseyn Ahmed başta olmak üzere ona yardım eden ve Zeydîler'in ileri gelenlerinden Zeyd b. Sâlih ve Ebû'l-Hüseyn eş-Şecerî'yi tutuklayarak, Ebû Cafer ile birlikte Buhârâ'ya gönderdi (es-Sâbî, 1987, s. 38; Madelung, 1975, s. 211). İbnü'l-Esîr, es-Sâbî'den farklı olarak Sâ mânîler'den bahsetmeden, Esfâr'ın yukarıda da belirttiğimiz gibi Ebû Cafer'in güçlenmesinden endişe duyduğu için, Ebû Mûsa Harûn'u yanına çağırarak, ona Âmül'ün önde gelenlerinden birinin kızıyla evlenmesini ve bu düğün merasimine başta Ebû Cafer olmak üzere Alevî reislerinin yani Zeydîler'in ileri gelenlerini de bu düğüne davet etmesini istediğini, bu durum gerçekleşikten sonra ise Esfâr'ın Ebû Mûsa Harûn'un beklemediği bir anda evine saldırarak orada bulunan Ebû Cafer ve Alevî reisleri yakalatarak Buhârâ'ya gönderdiğini ve onların orada bir süre tutuklu kaldıklarını kaydetmektedir (316/928-929) (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524). İbn İsfendiyâr ise Esfâr'ın Ebû Mûsa Harûn ile anlaşmış, Ebû Cafer ile Zeyd b. Sâlih ve Ebû'l-Hüseyn eş-Şecerî'yi tutuklatarak, onları Buhârâ'ya gönderdiğini ve bir müddet burada tutukla kaldıklarını kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 293).

Esfâr b. Şîreveyh'in Rey ve Çevresine Hâkim Olması

Esfâr b. Şîreveyh Taberistân bölgesinde hâkimiyet kurduktan sonra, askerleriyle birlikte kendisine katılan Agûşî adlı Türk kumandan ile birlikte (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292) Cibâl bölgesine yönelerek ilk olarak Mâkân b. Kâkî'nin hâkimiyetinde bulunan Rey şehrine saldırdı. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Mâkân b. Kâkî yenilerek Taberistân bölgesine kaçtı (es-Sâbî, 1987, s. İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524). Ancak Esfâr, Rey'deki mallara el koyarak, durumu güçlendirdikten sonra Agûşî'yi Rey'de bırakıp (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292) Mâkân b. Kâkî'yi takip edince, Mâkân, Deylem bölgesine sığınmak zorunda kaldı (el-Mesudî, s. IV/298; es-Sâbî, 1987, s. İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524). Bu arada Esfâr b. Şîreveyh bu gelişmeler sonucunda Mâkân b. Kâkî'yi Rey şehriden uzaklaştırdıktan sonra Rey dışında Kazvîn, Zencân, Ebher, Kum ve Kerh şehirlerini de ele geçirerek hutbelerde Sâ mânî Emîri Nasr b. Ahmed'in adını okuttu (el-Mesudî, s. IV/298; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524).

Esfâr b. Şîreveyh bu gelişmelerden sonra Deylemli hükümdarların sınırları içerisinde yer alan meşhur Alamut Kalesi'ni ele geçirmek üzere harekete geçti. Kale bu sırada Deylem hükümdarının oğlu Siyahçesm b. Mâlik'in hâkimiyetindeydi. Esfâr kaleyi ele geçirmeden önce Siyahçesm'in gönlünü hoş tutmak için onunla haberleşerek, ailesi ve çocuklarının kalede kalmasına izin vermesi karşılığında Kazvîn şehrini kendisine vereceğini bildirmişti. Siyahçesm'in bunu kabul etmesi üzerine Esfâr; ailesini ve adamlarını kaleye yerleştirip, kalede gücünü iyice artırdıktan sonra Siyahçesm'e haber göndererek, Kazvîn şehrini hâkimiyeti altına almasını söylemişti. Ancak bu bir tuzaktı. Zira Siyahçesm Kazvîn'e geldikten birkaç gün sonra Esfâr, Siyahçesm'i yakalatarak öldürmüştü. Ayrıca Esfâr Rey'in kuzeyinde yer alan Denbâvend veya Dünbâvend'de ikamet eden ve kendisine itaat etmeyen Muhammed b. Cafer es-Sümnânî'yi de öldürerek bölgedeki gücünü bir hayli artırmıştı (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524-525).

Esfâr b. Şîreveyh'in Bağımsızlığını İlan Etmesi ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar

Esfâr b. Şîreveyh'in hem Taberistân hem de Cibâl bölgesinde elde ettiği başarılar, onun bağımsızlık hayaline kapılmasına neden olmuştu. Şöyle ki Esfâr bu gelişmelerden sonra Rey'de altından bir saltanat tahtı yaptırıp, bu tahta oturmuş ve ayrıca başına da bir taç takarak hem Sâ mânîler'e hem de Abbâsîler'e karşı açıkça cephe almıştı (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 298; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 525; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 27). Esfâr bu şekilde isyan edince Abbâsî Halife el-Muktedir-Billah (908-932), Hârûn b. Garîb kumandasında bir ordu hazırlayarak, Esfâr'ın üzerine gönderdi. Ancak Kazvîn dolaylarında meydana gelen

savaşta Hârûn, Kazvîn halkının yardımına rağmen yenilerek geri çekilmiş ve adamlarından da çok sayıda kişi öldürülmüştü (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 298; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 293; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 525-526).

Esfâr b. Şîreveyh'e karşı sadece halife değil, Sâ mânî Emîri Nasr b. Ahmed de ordusuyla birlikte hareke geçmişti. Emîr Nasr Nişâbûr'a ulaştığında bunu haber alan Esfâr savaşmak için askerlerini topladıysa da Esfâr'ın veziri Mutarrîf b. Muhammed el-Cürçânî, Esfâr'a; orduda bulunan askerlerin bir kısmının Türkler'den ve Sâ mânî Emiri Nasr b. Ahmed'in askerlerinden meydana geldiğini ve bunu da gözünüde bulundurarak, Sâ mânîler ile anlaşmasını söyleyince Esfâr bu fikri kabul etmek zorunda kaldı. Fakat Nasr b. Ahmed ilk başta Esfâr ile anlaşmayarak harekâtına devam ettiyse de kendisinden korkan Esfâr'ın istediği malları yani vergi vermesi karşılığında iki taraf arasında savaş yapılmadan anlaşma sağlandı. Esfâr b. Şîreveyh, Sâ mânîler ile varılan anlaşma gereği vermesi gereken vergiyi elde etmek için hem Rey ve çevresinde yaşayan halktan hem de oradan gelip geçen yabancı ahaliden kişi başı bir dinar almaya başlamıştı. Böylece bu verginin bir kısmını tahsil eden Esfâr bu vergiyi Buhârâ'ya götürerek Nasr b. Ahmed'e vermiş ve ardından da geri dönmüştü.

Bu şekilde Sâ mânîler ile anlaşarak konumunu sağlama alan Esfâr daha önce de zikrettiğimiz üzere Halife el-Muktedir-Billah'ın Esfâr'ın üzerine sevk etmiş olduğu Hârûn'a yardım etmiş olan Kazvîn halkından intikam almak⁵ için Deylemliler ile birlikte Kâzvîn ahalisine saldırmış ve onlardan birçok kimseyi öldürüp, evlerini ve camileri yakarak mallarına el koymuştu (el-Mesudî, s. IV/298 vd.; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 526; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 28).

Bu arada daha önce de değinildiği gibi Deylem'e sığınan Mâkân b. Kâkî burada asker toplamaya başlamıştı. Esfâr b. Şîreveyh ise bunu haber alınca, kendisine haber göndererek Âmül'ü ona vereceğini ve buna karşılık olarak da hâkimiyeti altında bulunan yerlere saldırmaktan vaz geçeceğini bildirmişti. Bunun sonucunda iki taraf arasında anlaşma sağlandıysa da bu durum fazla uzun sürmemişti. Zira daha önce de değinildiği gibi Esfâr isyan edince Abbâsî ordusu bu isyana son vermek için harekete geçmiş ve bunu fırsat bilen Mâkân da bütün Taberistân'ı ele geçirmişti. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 293; Yaşaroğlu, 2012, s. 136). Bu arada İbn İsfendiyâr, Esfâr'ın Rey şehrini teslim ettiği Agûş'ın Rey ahalisine zulmettiğini, bundan dolayı Esfâr'ın onu huzuruna çağırdığını, fakat Agûş'ın Rey'den kaçıp Kum şehrine gittiğini, Esfâr'ın Merdâvîc'i onun peşinden göndermesi üzerine buradan da kaçtığını kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 293).

Esfâr b. Şîreveyh'in Öldürülmesi

Esfâr b. Şîreveyh, daha önce de değinildiği gibi ordu kumandanı olarak hizmetine girmiş olan Merdâvîc b. Ziyâr'ı Târum ve Azerbaycan'da hâkimiyet kurmuş ve Deylemliler olan Müsâfirîler'in hükümdarı Sâlâr Muhammed b. Müsâfir'i itaat altına almak üzere Târum'a göndermişti (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 300; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 527; Madelung, 1975, s. 212; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 28; Kâzimbeygî, 1377 hş, s. VIII/315; Güner, 2006, C. XXXII, s. 18). Müneccimbaşı Ahmed'de geçen bilgilere göre Sâlâr Muhammed b. Müsâfir, Mâkân b. Kâkî'ye tâbiydi ve Târum'a onun tarafından tayin edilmişti (Müneccimbaşı Ahmed, 1285/1868-1869, C. III, s. 506). Fakat Merdâvîc Târum'a geldiğinde Muhammed b. Müsâfir'e saldırmak bir yana Esfâr'a isyan ederek onunla anlaşmıştı. Bunda Esfâr'ın daha önce de değindiğimiz gibi halka zulmetmesi etkili olmuştu.

Merdâvîc, isyan ettikten sonra ilk olarak Esfâr'ın ordu kumandanlarına haber göndererek, Muhammed b. Müsâfir ile yaptığı ittifaktan bahsederek, yanında yer almalarını teklif etti. Esfâr'ın halka zulmetmesini kabullenmeyen ve bu durumdan hoşnut olmayan birçok kişi Merdâvîc'in bu teklifini kabul etti. Bu kişiler arasında Esfâr'ın veziri Mutarrîf b. Muhammed el-Cürçânî de yer almaktaydı (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 300; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 527; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 559, en-Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 6; Madelung, 1975, s. 212; Âştîyanî-Pîrnîya, 1385, C. II, s. 545-546; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 28; Huart, 1922, s. 360-361; Ahmed-i Kesrevî, 1387 hş, s. 56-57; Pervîz, 1336 hş., s. 12). Ayrıca Esfâr'ın mensup olduğu Fervedâdîler'in (Vervedâdîler) de Merdâvîc'e biat etmişlerdi (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294). Merdâvîc, kumandanların desteğini alınca Muhammed b. Müsâfir ile birlikte Esfâr'a karşı harekete geçti. Esfâr ise tüm bu gelişmelerden habersiz bir şekilde Kazvîn'e gelerek Merdâvîc'ten gelecek haberleri beklemekteydi. Ancak kendisine karşı girişilen bu isyan harekâtını öğrenince Kâzvîn'i terk etti. (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 300; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 527; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 559; en-Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 6; Âştîyanî-Pîrnîya, 1385, C. II, s. 545-546; Madelung, 1975, s. 212; Huart, 1922, s. 360-361; Ahmed-i Kesrevî, 1387 hş, s. 56-57; Pervîz, 1336 hş., s. 12). Esfâr'ın Kazvîn'den ayrıldıktan sonraki güzergâhına dair kaynaklarda farklı bilgiler zikredilmektedir. Örneğin Mesudî, Esfâr'ın Kazvîn'den Sâriye'ye gittiğini (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 300), İbn İsfendiyâr, Esfâr'ın Kazvîn'den Horâsân'a gitmek üzere Kuhistân yoluyla Tebs'e gittiğini, fakat Mâkân b. Kâkî'nin Horâsân'da olduğunu öğrenince oradan uzaklaştığını kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294). İbnü'l-Esîr, İbn Haldûn ve en-Nüveyrî ise Esfâr'ın Kazvîn'den Rey şehrine gittiğini, buradan da Horâsân'a giderek Beyhâk yakınlarında konakladığını kaydetmektedirler (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 527; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 559; en-Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 6).

Esfâr b. Şîreveyh Kâzvîn'den kaçınca şehre gelen Merdâvîc b. Ziyâr, Esfâr'ın eski düşmanı Mâkân b. Kâkî'ye haber göndererek, ittifak teklif etti. Mâkân da bu teklifi kabul ederek Horâsân'da bulunan Esfâr'ın üzerine yürüdü. Esfâr ise bu

⁵ İbn İsfendiyâr, Kazvîn ahalisinin isyan ederek, Esfâr tarafından Kazvîn'e atanmış olan valiyi öldürmeleri sonucunda, Esfâr'ın intikam almak için böyle bir girişimde bulunduğunu kaydetmektedir. Bk. İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294

gelişmelerden haberdar olunca Horâsân'dan ayrılarak, hazinesi ve ailesinin bulunduğu Alamut Kalesi'ne doğru gitti. Fakat kaleye ulaşmadan Merdâvîc'in onu üzere göndermiş olduğu adamları tarafından dinlendiği bir sırada yakalanarak Merdâvîc'e teslim edildi.

Esfâr b. Şîreveyh'in derdest edilip ardından öldürülmesine dair farklı rivayetler karşımıza çıkmaktadır. Bir rivayete göre; Esfâr, Horâsân'dan hazinesi ve ailesinin bulunduğu Alamut Kalesi'ne doğru gitmişti. Fakat bu durumdan haberdar olan Merdâvîc'in onun peşinden göndermiş olduğu adamları⁶ Esfâr'ı tutuklayarak Merdâvîc'in huzuruna getirmişlerdi. Merdâvîc ise bu gelişmenin ardından Esfâr'ı öldürmüştü⁷ (el-Mesudî, s. IV/300-301; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 528; en-Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 7; Huart, 1922, s. 363; Pervîz, 1336 hş., s. 12). Diğer rivayete göre; Esfâr Alamut Kalesi'ne doğru gittiği sırada dinlenmek üzere bir vadide konaklamıştı. Onu yakalamak için peşinden gelen Merdâvîc ise avlanma gayesiyle etrafta dolaştığı bir esnada küçük bir süvari grubunu görmüş ve bilgi almak üzere adamlarını göndermişti. Adamları bu süvari grubuna yaklaştıklarında, bunların Esfâr ve adamları olduğunu, Merdâvîc'e karşı güç toplamak için Alamut Kalesi'ne doğru gitmek istediklerini öğrenince, Esfâr'ı adamlarıyla birlikte derdest edip Merdâvîc'in yanına götürmüşlerdi. Merdâvîc ise Esfâr'ı gördüğünde atından inip, bıçakla boğazını kesip öldürmüştü (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 528). Bir diğer rivayete göre ise Esfâr Alamut Kalesi'ne doğru yoluna devam ederken açılmış ve yakında bulunan bir köyde bulunan değirmene girerek, değirmenin sahibinden yiyecek istemiş, değirmenci de kendisine yiyecek vermişti. Ancak Esfâr yemeğini yediği sırada, onu yakalamak üzere peşinden gelen Merdâvîc, köyde bulunan bir çiftçiden aldığı bilgi doğrultusunda, Esfâr'ın bulunduğu değirmeni basarak Esfâr'ı hemen öldürmüştü (İbn Miskeveyh, 2016, s. 154; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 528-529; en-Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 7; Huart, 1922, s. 363).

Konuya dair bilgi veren İbn İsfendiyâr ve Mar'âşî bu rivayetlerden farklı olarak, Merdâvîc b. Ziyâr'ın Esfâr b. Şîreveyh'i yakalamak için her tarafa adamlar yolladığını ve adamların nihayet Esfâr'ı Kazvîn ile Zencân arasında bulunan Tâlekân'da *derdest edip* hemen öldürdüklerini ve bu olayın 317 (929-930) yılında gerçekleştiğini kaydetmektedirler (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294; Mar'âşî, 1345 hş., s. 71). Bu arada Esfâr'ın öldürülmesine dair İbnü'l-Verdî ayrıntıya girmeden Merdâvîc'in 316 (928-929) yılında Esfâr'ı öldürdüğünü ve sonrasında Esfâr'ın ülkesine hâkim olduğunu kaydetmektedir (İbnü'l-Verdî, 1996, C. I, s. 251).

Merdâvîc b. Ziyâr, Esfâr b. Şîreveyh'i öldürdükten sonra Esfâr'ın mensup olduğu Fervedâdî kabilesinden insanları ve Esfâr'a yakın olan adamları da öldürmüştü (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294; Madelung, 1975, s. 212). Böylece Esfâr ve hanedanlığı tarih sahnesinden silinmiş Merdâvîc de bu gelişmelerin ardından Esfâr'ın hâkimiyetinde bulunan yerleri ele geçirerek merkezi Cürcân olan ve Ziyârîler olarak adlandırılan hanedanlığı kurmuştur.

Sonuç

Deylemliler, Abbâsîler, Sâmânîler ve Taberistân Zeydîleri'nin iktidarları döneminde Taberistân ve Deylem bölgesinde siyasî bir güç değil askerî bir güç olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Taberistân Zeydîleri'nin hizmetinde bulunan Leylâ b. Numân, Mâkân b. Kâkî ve Esfâr b. Şîreveyh gibi kumandanlar bunların başında gelmektedir. Esfâr b. Şîreveyh ise askerî bir güç olarak Taberistân Zeydîleri'nin Cürcân valisi olan Mâkân b. Kâkî'ye hizmet etmiştir. Fakat zamanla güçlenince bağımsız hareket etmeye başlamış ve sonuç olarak Mâkân b. Kâkî tarafından ordudan atılmıştır. Bu durum ise Esfâr b. Şîreveyh'in önemli bir

⁶ İbnü'l-Esîr, Merdâvîc'in Esfâr'ı yakalamak için göndermiş olduğu askerlerin başındaki kumandanın, Esfâr'a dinlenmek üzere konakladığı bir yerde yetiştiğini ve O'na Emîr Belâmî ile selam verdiğini ve sonrasında aralarında şu konuşmanın: "Esfâr gelen askerlere ve kumandanlarına şöyle demişti: 'Her halde siz benim buralarda olduğumu haber almış ve beni yakalamak üzere gönderilmiş olmalısınız, değil mi?' Gelen kumandan da: 'Evet!' şeklinde cevap verince Esfâr'ın adamları ağlamağa başlamıştı. Esfâr onların bu davranışlarını kınayıp şöyle demişti: 'Siz böyle yufka ve korkak yürekler mi taşıyorsunuz! Siz bilmiyor musunuz ki emirlik her zaman bu gibi belâ ve musibetlerle dopdoludur!' Sonra Esfâr o gelen kumandana dönüp gülerken kendisinden ayrılarak giden kumandanların akibetini, onu bu şekilde düşman eline teslim edenlerin ve ihanet edenlerin durumunu sorunca bu kumandan bütün bu söz konusu ettiği adamların Merdâvîc tarafından öldürüldüklerini haber vermişti. Bunu duyan Esfâr'ın yüzü gülmüş ve şöyle demişti: 'Bu adamların hayatta olmaları benim kursağımda bir düğüm gibiydi, öldürüldüklerini şu anda öğrenmem bana son derece hoş geldi ve gözüm aydın oldu. Haydi, şimdi sana verilen emri yerine getir.' Esfâr bu gelen kumandanın kendisini öldüreceğini zannetmişti, ancak kumandan ona şöyle demişti: 'Sana her hangi bir kötülük yapma konusunda bana emir verilmiş değildir.' Sonra onu alıp Merdâvîc'in yanına götürmüştü." geçtiğini kaydetmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 528. Bu konuda ayrıca bk. en-Nüveyrî, C. XXVI, s. 7.

⁷ İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn; Merdâvîc'in Esfâr'ı adamlarından bir gruba teslim ederek Rey'e götürmelerini emrettiğini, fakat adamlarından bir kısmının Merdâvîc'e; yanında bulunan adamların büyük bir kısmının daha önceden Esfâr'ın emrinde çalıştıklarını, ondan ayrılıp, bir kez daha Esfâr'ın hizmetine girip, kendisini yakalamayacaklarına dair bir güvence olmadığını söylemeleri üzerine Merdâvîc'in Esfâr'ın öldürülmesini emrederek Rey şehrine gittiğini kaydetmektedirler. Bk. İbnü'l-Esîr: C. VI, s. 528; İbn Haldûn: C. IV, s. 559. Bu konuda ayrıca bk. en-Nüveyrî: C. XXVI, s. 7.

güç olarak tarih sahnesine çıkmasının yolunu açmıştır. Zira Esfâr ordudan atılınca Sâmânîler'e sığınarak onların düşmanları olan Taberistân Zeydîleri ve Mâkân b. Kâkî'ye karşı desteklerini almayı başarmıştır. Sâmânîler'den aldığı destek sonucunda Esfâr b. Şîreveyh, hem Taberistân bölgesini hem de Cibâl bölgesinin başkenti konumunda olan Rey şehrini ele geçirmeyi başarmıştır.

Esfâr b. Şîreveyh elde ettiği başarıların da etkisiyle hükümdarlık sevdasına kapılması ve özellikle Rey ve Kazvîn'deki Müslüman halka zulmetmesi onun sonunu getirmiştir. Onun hizmetinde bulunan Merdâvîc b. Ziyâr isyan ederek onu öldürmüştü ve sonrasında da hükümdarlığını ilan etmiştir.

Sonuç olarak şunu söyleye biliriz ki Esfâr b. Şîreveyh her ne kadar Deylemli olan Merdâvîc b. Ziyâr tarafından öldürülmüş olsa da onun yürüttüğü faaliyetler Deylemliler'in Taberistân ve Cibâl bölgesinde siyasî ve askeri bir güç olarak varlıklarını sürdürmelerinin önünü açmıştır. Bu durum Deylemli olan Büveyhîler'in kurulmasıyla birlikte zirveye ulaşmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Âştîyanî, A. İ.-Pîrnîya, H. (1385 hş.). Târîh-i Kâmil-i İran (ez Guzeşte tâ be İmrûz) C. II, be ihtimâm-i Saîd Kâanî, İntişârât-i Gülistân-i Şâirân.
- Âzer, P. T. (1392 hş.). Deylemîyân der gostere-yi târîh-i İran (Hukûmethâ-yi mehelli, Âl-i Ziyâr, Âl-i Büveyh). İntişârât-i Sâzmân-i Mutâla'a ve Tedvîn-i Kitâb-i Ulûm İnsânî-i Danişgâhhâ.
- el-İsfahânî. (ts.). Târîhu Sinî Mülûkî'l-arz ve'l Enbiyâ. Dârü'l-Mektebetü'l-Hayât.
- el-Mesudî. (2005). Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher, C. IV, Kemâl Hasan Mer'î (Tahkîh). el-Mektebetü'l-Asrîyye.
- en-Nüveyrî, (2004). Nihâyetü'l-ereb fî Fünûnî'l-edeb, C. XXVI, Müfîd Kumeyha (Neşr.). Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye.
- es-Sâbî. (1987). Kitâbu'l-Münteza Mine'l Cüzî'l-evvel Mine'l Kitâbu'l-Ma'rûf bî't-Tâcî fî Ahbârî'd Devleti'd Deylemiyye, (Ahbârü E'immeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân içinde), Wilferd Madelung (Neşr.)
- et-Tenûhî. (1995). Nişvâru'l-Muhâdara ve Ahbârü'l-Müzâkere, C. I, Abbûd es-Sâlecî (Neşr.). Dâr Sâdir.
- Gençtürk, C. (2021). İran Büveyhîleri (322-448/934-1056) (Siyaset, İdarî Teşkilât ve Sosyo-Kültürel Hayat). Fenomen Yayınları.
- Güner, A. (2006). "Müsâfirîler". DîA, C. XXXII, s. 18. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hasan b. Muhammed b. Hasan Kumî. (1385 hş.). Târîh-i Kum, Hasan b. Ali b. Hasan b. Abdümelik Kumî (Trc.), Seyyid Celâleddîn Tahrânî (Tahkîk). İntişârât-i Tûs.
- Huart, M. C. (1922). "Les Ziyârides", Des Mémoires de L'académie Des Inscriptions et Belles-Lettres. Imprimerie Nationale, (42), 357-436.
- İbn Haldûn. (2001). Târîhu İbn Haldûn, 2001, C. IV, Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr (Neşr.). Dârü'l-Fikr.
- İbn İsfendiyâr. (1396 hş.). Târîh-i Taberistân, C. I, Abbâs İkbâl Âştîyanî (Neşr.). İntişârât-i Esâtîr.
- İbn Miskeveyh. (2016). Tecâribü'l-ümem, Kıvameddin Burslan (Trc.), Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Süleyman Genç-Ali Ertuğrul (Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (2016). el-Kâmil fî't-târîh, C. VIII, Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin (Haz.). Ocak Yayıncılık.
- İbnü'l-Verdî. (1996). Târîhu İbnü'l-Verdî (Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer), C. I, Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye.
- Kâzimbeygî, M. A. (1377 hş.). "Esfâr b. Şîreveyh", DMBİ, C. VIII, s. 314-315.
- Mar'aşî. (1345 hş.). Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân, Muhammed Cevâd Meşkûr (Muk.), Muhammed Hüseyin Teshîbî (Kuşuş). İntişârât-i Müessese-yi Matbûât-i Şark.
- Minorsky, V. (1932). "La Domination des Dailamites", Publications de la Société des Études Iranniennes et de L'art Persan, (3), 1-21.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede. (1285/1868-1869). Sahâifü'l-Ahbâr fî Veğâyî'i'l-A'sâr, C. II, Nedim Efendi (Trc.). Matbaa-i Âmire.
- Nizâmü'l-Mülk. (1347 hş.). Sîyerü'l-Mülûk (Siyâset-Nâme), Hubert Darke (Neşr.). Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitap.
- Özeydin, A. (1995). "Esfâr b. Şîreveyh", DîA, C. XI, s. 373-374, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Usta, A. (2013). Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler. Yeditepe Yayınları.
- Yaşaroğlu, H. (2012). Taberistan Zeydîleri. Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1994). "Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hamdân", DîA, C. X, s. 148-149, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ethno-Assyriological Analogies and Eclectic Landscape from Glocal to Global

Küyerel'den Küresel'e Etno-Asurolojik Analojiler ve Eklektik Manzaralar

Serdar ÖZBİLEN
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Ankara, Türkiye
Department of Archaeology, Faculty of
Letters, Ankara Hacı Bayram Veli University,
Ankara, Türkiye
serdar.ozbilen@hbv.edu.tr

Geliş Tarihi/Received 21.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 25.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:
Özbilen, S. (2024). Küyerel'den Küresel'e Etno-Asurolojik Analojiler ve Eklektik Manzaralar. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 72, 57-72.

Cite this article:
Özbilen, S. (2024). Ethno-Assyriological Analogies And Eclectic Landscape From Glocal To Global, *Journal of Literature and Humanities*, 72, 57-72.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Abstract

Archaeology as a discipline began in the 19th century following the main moves of globalization, such as the worldwide spread of capitalism and the imperialist moves of the colonial powers. The discipline's core intellectual goals were also global, such as understanding the vast spread of material culture and the evolution of human ancestors later in the century. In the 20th century, this trend grew even greater; however, with the emergence of numerous social actors towards the end of the 20th century, this situation changed dramatically for many reasons. Archaeology has shifted from a potentially limited, Western narrative of the past to a chaotic but pluralistic study of past material culture from a variety of contradictory perspectives. This is actually a major epistemological shift from a normative, uniform, and integrative narrative to a diversity of different interpretations. The idea of glocalization has been put forward in order to clearly reveal the 'heterogenizing' aspects of globalization. In this vein, it is quite common to find proposed issues related to the "rehumanization" of archaeology and global archaeology. In this article, in the light of a number of examples, the ways in which localities were 'produced' in the ancient Near East, especially in the light of Assyrian examples in the Upper Tigris Basin, and some of their reflections on the global are examined. Our goal is to understand some of the ideas that underpin these recommendations.

Keywords: Global, Glocal, Assyrian, Birkleyn Cave, Salmanassar III.

Öz

Bir disiplin olarak arkeoloji, kapitalizmin dünya çapında yayılması ve sömürgeci güçlerin emperyalist hamleleri gibi küreselleşmenin ana hamlelerinin ardından 19. yüzyılda başlamıştır. Disiplinin temel entelektüel hedefleri de maddi kültürün geniş alanlara yayılmasını ve yüzyılın ilerleyen dönemlerinde insan atalarının evrimini anlamak gibi küreseldi. 20. yüzyılda bu eğilim daha da büyüdü; ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru çok sayıda toplumsal aktörün ortaya çıkışı ile pek çok nedenden ötürü bu durum çarpıcı biçimde değişti. Arkeoloji, geçmişe ilişkin potansiyel olarak sınırlı, Batılı bir anlatıdan, çeşitli çelişkili bakış açılarından geçmiş maddi kültüre ilişkin kaotik ama çoğulcu bir çalışmaya doğru kaydı. Bu aslında normatif, tekdüze ve bütünleştirici bir anlatıdan farklı yorumların çeşitliliğine doğru büyük bir epistemolojik değişimdir. Küreselleşmenin 'heterojenleştirici' yönlerini açıkça ortaya koymak için küyerelleşme fikri ortaya atılmıştır. Bu doğrultuda arkeolojinin ve küresel arkeolojinin "yeniden insanlaştırılması" ile ilgili önerilen konuların bulunması oldukça yaygındır. Bu makalede birtakım örnekler ışığında Antik Yakın Doğu'da, özellikle de Yukarı Dicle Havzası'ndaki Asur örnekleri ışığında yerelliklerin 'üretileme' yolları ve bunun küresel olan birtakım yansımaları incelenmektedir. Amacımız bu önerileri destekleyen bazı fikirleri anlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Küresel, Küyerel, Asur, Birkleyn Mağarası, III. Salmanassar.

Introduction

The tendency to consolidate earthly life into a single system has a long history. The great discoveries and subsequent formation of colonial empires in the 15th to 19th centuries (Logan, 2002, p. 51, 53) represent a major wave of globalization with dramatic cultural consequences. The development of electronic information technologies in the second half of the 20th century is another major wave that has created a time-space convergence and, has the potential to replace local cultures with a soft, global one. In the early 20th century, in the final phase of World War II, a series of meetings were held at Bretton Woods in the United States, which mobilized another great globalizing force, both economically and culturally. At these meetings, representatives of the nations on the allied side of the war sought to find ways to prevent another such global catastrophe and facilitate post-war recovery and development. From these meetings, the establishment and growth of the United Nations and its subsidiaries such as the World Health Organization, the Food and Agriculture Organization, UNESCO, UNICEF and the International Labor Organization and the International Monetary Fund, the World Bank and the Asian Development Bank were encouraged.

Following the major trends of globalization, such as the rise of capitalism and the imperialist actions of the colonial powers, archaeology emerged as a field in the 19th century. The main intellectual objectives of the discipline were also universal, as evidenced by the widespread dissemination of material culture and the development of human ancestors later in the century (Funari & Carvalho, 2014, p. 4595). Even while this tendency got more pronounced in the 20th century, as was already indicated, things drastically changed by the century's conclusion due to a variety of factors, including the rise of several social actors. Archaeology has evolved from a possibly constrained, Western historical narrative to a disorganized but diverse examination of historical material culture from a number of opposing viewpoints. This is actually a major epistemological shift from a normative, uniform, and integrative narrative to a diversity of different interpretations.

Economic globalization is accompanied by cultural globalization, and archaeology has a broad framework within global developments (Meskell, 2010, p. 192) are the direct results of a particular disciplinary trajectory that is slowly embracing social theory, politics, philosophy, heritage, and local-scale interventions. With the "New Archaeology" (Processual Archaeology) movements that started in America in the 1960s and the "Post-Processual Archaeology" movements that developed as a reaction, many subjects began to be handled from different perspectives. One of these issues is the formulation of policy, practice and legislation of cultural heritage. Cultural heritage refers to a highly dynamic and ever-expanding set of entities, characterized by strong and expressive aesthetics, and the unrepeatability and non-reproducible values of the society from which it emerges. This concept was first used in Italy in the 1960s by the Franceschini Commission to represent civilization, history and cultural assets (Pacelli & Sica, 2021, p. 1, 6). Cultural heritage assets can be "tangible" or "intangible". Tangible assets have a defined and stable form and include paintings, sculptures, architectural and archaeological artifacts. Intangible entities, by contrast, exist only in the moments when they are enacted and include festivals, popular performances, ceremonial processions, religious ceremonies, sporting events, and competitions (Pacelli & Sica, 2021, p. 5).

The metaphorical condensing of the globe and the rising consciousness of it as a single entity are referred to as globalism. Numerous localization phenomena (such as ethnicity, indigenous movements, and exoticism), which are essentially two sides of the same coin, go hand in hand with this realization. On a global scale, globalism encompasses people and activities. In the past fifty years, there have been unparalleled human migrations, empire collapses, decolonizations, the obliteration of former states, and the emergence of new ones. These conflicts frequently centre on assertions on national, racial, and linguistic identities. We are faced with the opposing trends of globalization and glocalism as a result of these processes. While a new internationalism unites us (e.g., tourism, communication systems, and environmental problems), new nationalisms and ethnicities cross these expanses and provide demarcation lines. While globalization seemingly produces homogeneity, the tendency to localization produces difference, transformation, and new identities (Meskell, 1998, p. 2). According to Guldi and Armitage, who seek globalization within glocalisation (Guldi & Armitage, 2016, p. 43), what we think of as global is a collection of local problems that are often perceived as part of a more universal crisis.

Glocalization is an approach that proposes equal attention to globalization and localization (local differentiation). It is an appropriate term to denote the processes by which new boundaries are created between orders from local to global, and they are all intertwined. As an analytical concept, glocalization directs our attention to the institutions and power relations made possible by globalization as well as localization (Salazar, 2010, p. 133). Although the heritage of societies tends to be globalized, it has glocal effects. However, the homogenizing tendencies of the worldwide global heritage, which began with the postmodern movement, can ignore the local characteristics of the heritage (Salazar, 2010, p. 132; Logan, 2002, p. 54). In fact, the strength of the global approach is proportional to the strength of the local components. Although UNESCO's 1972 Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (World Heritage Convention) appears to be aimed at preserving human heritage, which is a global heritage, and is assumed to be a depoliticized process, the nomination of

sites to the World Heritage List has been deeply politicized at both the global and local level. However, UNESCO is also an important globalizing actor in terms of being founded on universal ideas, operated by a global bureaucratic apparatus and advocating common cultural, educational and scientific policies on a global scale (Bortolotto, 2010, p. 97-98).

The idea of glocalization has been put forward in order to clearly reveal the 'heterogenizing' aspects of globalization. In this vein, it is quite common to find proposed issues related to the "rehumanization" of archaeology and global archaeology. In this article, in the light of a number of examples, the ways in which localities were 'produced' in the ancient Near East, especially in the light of Assyrian examples in the Upper Tigris Region, and some of their reflections on the global are examined. Our goal is to understand some of the ideas that underpin these recommendations.

The Formation of Glocal Cultural Memory in the Ancient Near East

The role of collective memory in Babylonian culture was most comprehensively addressed by Gerdien Jonker, who understood it as a dynamic phenomenon that is carried out collectively and repeatedly within society to respond to the demands of our time. Jonker (Jonker, 1995) has tried to explain this particular form of social action in terms of concepts such as "*communicative remembrance*", "*collective remembrance*", "*collective memory*" and "*cultural recall*" in line with theories that aim to make it understandable in a social context. In the early part of the second millennium BCE, during the ancient Babylonian period, a new perspective on the past was offered. This time period was different from the preceding one in a number of respects. Prior centuries had seen a major change in the makeup of the population, primarily as a result of Amorite-speaking populations invading from the West and assimilating. With the inclusion of human names, the historical picture that was created from written records from the third millennium BCE played a significant influence in all succeeding Assyrian and Babylonian cultures. In the process, the first lists of individuals appeared, along with all family relationships, called genealogies. The king and the head of the family kept their memory alive on behalf of the groups associated with them. The names a king wanted to remember, and the stories associated with them, determined the public image of Ancient Babylonian society. To help him, the ruler had at his disposal a system of writers and scholars who transformed the desired memory into a permanent written form and ensured that it was passed down from generation to generation. The names that a head of a family remembered were the basis of that family's prestige and self-image. Thus, securing something in writing in society played almost no role in the transmission of cultural memory; memory was transferred orally. These different forms of transmission, written and oral, resulted in a common image of the past, which was later called the collective memory of Mesopotamia (Jonker, 1995, p. 2-3). Jonker applies the term "*cadre materiel*" to material culture, which is critical to the creation of collective memory, and claims that with the establishment and settlement of the cult formed along with its stone sculptures, monuments, inscriptions, and architecture, it began to condense the remnants of the past into a coherent memory pattern. Jonker distinguishes between "*collective memory*" and "*history*," arguing that in collective memory, the past is actively present in society, while history makes an active effort to reclaim the past. In his own work, Jonker focuses on the role of scribes and priests in preserving memory; Given access to the material and intellectual culture enjoyed by priests and scribes, such a focus is understandable. But only those who had the education and pedigree necessary to be part of the temple hierarchy could come across a number of monuments and inscriptions about how ancient Mesopotamian society understood their past.

Beginning with the work of Mario Liverani (Liverani, 1988), Assyriologists have advanced the argument that Babylonian and Assyrian scribes used mythical figures from the past to comment on contemporary events and influence those in power. The legends surrounding the Akkadian emperors Sargon and Naram-Sin have been cited as prime examples of compositions involving such judgments (Grayson, 1975, p. 44). Subsequent re-evaluations of the Sumerian list of kings have drawn attention to the considerable propaganda value the text had in Antiquity. In the late third millennium BCE, scribes probably compiled the Sumerian King List to appoint the kings of the Third Ur dynasty as imperial successors to the Akkadian emperors Sargon and Naram-Sin. The scribes at Isin later used the ideal of a single city exercising the hegemony expressed in this composition to justify their claims of domination over southern Mesopotamia. Similarly, it has been argued that the literary traditions surrounding Sargon the Great and Naram-Sin may not have had any basis in the abuses of historical figures, but rather were printer inventions created to influence the current holders of the throne (Nielsen, 2012, p. 5-6).

When society is compared with the writer/priest class, it is much more difficult to predict the thoughts and attitudes of ordinary people towards the past. Since this segment of the population did not have the same religious secrets and the same literary education that gave priests the right to enter the holy sites, they also did not have the same cultural artifacts. However, they had access to these public manifestations of the material that inspired collective memory. In their daily lives, they encountered many public projections of the past: temples towering above the roofs of surrounding houses; the main parades leading from the gates to the temples and the city itself. It is not unreasonable to believe that their understanding of these monuments will be shaped by the collective memory of the past, which is kept alive among them through their own

memories and oral traditions. Written culture probably facilitated a dialogue between the printing elite and the imperial household, but it was insufficient to shape the views of society, which made up a large part of the population. Because of this, those in positions of authority have been unable to use texts that purport to depict the past to shape how the general public perceives current events. Instead, they have been forced to use the city itself as a locus of memory, relying on monumental structures in the conventional manner and engaging in associated public activities. As a result, kings engaged the populace via rites and rituals in ways that tapped into aspects of collective memory, possibly reshaping how people perceive the present (Nielsen, 2012, p. 6).

Human actions are too complex to be explained and interpreted by all-embracing passive adaptation, excessive schemes of symbolism. These actions (Hinz, 2012, p. 45), consisting of unordered norms and values on the space-time continuum, between a cyclical and linear concept of time that guides the actions of past societies and represents two aspects of a dialectical relationship (Hinz, 2012, p. 45), can contradict traditionally designed individual strategies for complexity with applications separate from the overall whole (Janusek, 2004, p. 4). Individual attitudes are much more flexible in terms of the complexity of social practices when interacting with other areas of the whole and changing positions in different unpredictable ways. Symptomatic discussions of this issue in recent years, with the increasing awareness of the processual and post-processual in the field of archaeology, have made it almost impossible to reach general assumptions about the complexity of human life (Fahlander, 2001, p. 12, 15).

It is often difficult, if not impossible; to reconstruct the original meaning and significance of old public images that once played a role in creating identity among members of social groups. One of the most important problems of archaeology is to understand the concepts and ways of living constructed in deep temporality. It is a tedious and difficult task to define the social systems of people living in the past, especially those of non-institutional groups, as free or governed decision-making actors. As a social builder, archaeology connects the past and the future, and feeds the future with the value judgments of the past. The common context between the past and the future is the biological structure of humanoid traits, which are themes of material culture that seem appropriate to ethnography. It seems that the future will always be fed by the value judgments of the past. That is why great works in human history (Figure 1) have been written over and over again, referring to glorious times, especially in times of crisis (Ulanowski, 2015, p. 237).

The religious meaning is that the king placed himself in the tradition of intervening in social and legal situations, or at least approving decisions in a formal manner. What he wanted to convey was a picture of the "king of justice" who showed interest in the poor, the oppressed and those dependent on the royal order. He was well aware that power and privilege sometimes overwhelmed those who depended on him, and he wanted to mitigate this as much as possible or rather, he wanted to be seen to alleviate it. He wanted to be seen as a good shepherd of his people. This image of the king may not actually be innovative with him or with this period. As in earlier times, the Mesopotamian leadership had to appeal to the oppressed and, therefore, some concern for their well-being was always imperative (Snell, 2011, p. 60, 61). The future will continue to create an idealized image of our past in how we conceptualize the past, always with different changes. On the other hand, the past will always be the reference point for the future (Figure 2). As Marx said about Napoleon: the same events occur twice in history: in the first they have a real historical value, while in the second they are a caricature of the first, a grotesque adventure; they feed on a mythical reference (Baudrillard, 2021, p. 121). Aspects of the past are commemorated, resurrected, and reclaimed via the preservation, restoration, and display of archaeological artifacts, or they are concealed, forgotten, and momentarily lost. Legitimacy crises frequently happen when regimes experience quick and considerable change and when established power methods are supplanted by new ones. To justify these shifts, new political myths are required (Fahlander & Oestigaard, 2004, p. 12).

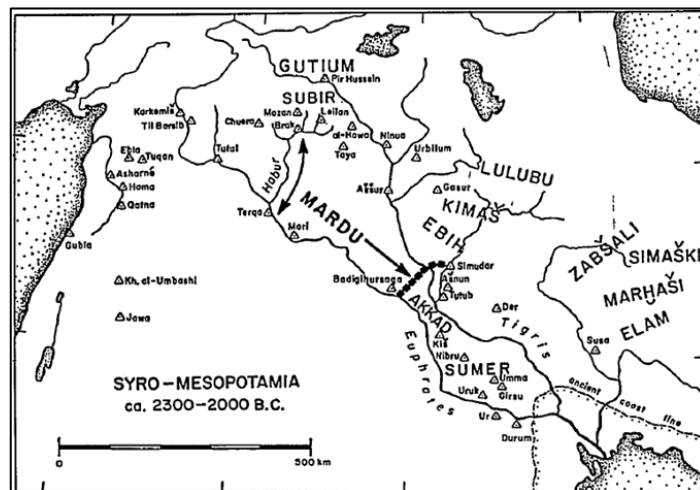

Figure 1-2. The painting "Liberty Leading the People", painted by the painter Eugene Delacroix in 1830 and depicting the French revolution, and the Triumphal Stele of the Akkadian King Naram-Sin (2250 BC). Source: (Feldman, 2005, p. 293).

The Birth of Assyrian Glocal Olympus

Assyrian history begins in the city of Assyria, founded in the early 3rd millennium BCE, as a commercial center on the transit point of merchandise coming from the north to the Sumerian cities in the south of modern Iraq. Assyria is the name of the god to whom both this city and the temple that ruled it were dedicated (CAD, 1968, p. 471). Although this country was somewhat far from the centers of Sumerian-Babylonian culture and had its own distinctive features, it was certainly within the cultural periphery of Mesopotamia compared to Syria and Elam (Lambert, 1983, p. 82). The god Assyria and the Assyrian city are inseparable; for this god is the personification of the sheer rock that rises above the bend of the Tigris River at this site. The steep Assyrian cliff, which is located 40 meters above the valley and roughly triangular in shape and resembles the nose of a ship, offered people the opportunity to establish a sheltered and convenient settlement. The temple of Assyria on top of the hillside was the heart of the city, and later of the Assyrian country. This temple was known by different names at different times. In the early phase of the second millennium BCE, the names Eamkurkurra, meaning "Home of the Wild Bull of the Country", and in the late phase of the second millennium BCE, the names Esarra, meaning "House of the Mountains of the Country/House of the Universe", were used. These names in the Sumerian language, which was spoken in the south of Iraq in the third millennium BCE when the city of Assyria was first founded, were used in ceremonial and scientific texts in later periods (Radner, 2018, p. 4-5).

In an inscription by the Middle Assyrian King Tukulti Ninurta I (1243-1207 BCE), indicating that the foundation of Assyria was associated with the mountain, the god Assyria is mentioned as the lord (Map 1) of "Mount Abih/Ebih" (Jebel Hamrin, Sumerian En.ti) rising above the Tigris where his temple was built (Bottero & Kramer, 1989, p. 226; Delnero, 2011, p. 137), which makes it inseparable from this steep cliff, which is considered sacred places in all lands (Maul, 2017, p. 340; Cancik-Kirschbaum, 2003, p. 110, 113). Early records of the god Assyria's relationship with Mount Abih/Abih/Mount About (CAD, 1958, p. 1; RIMA I, 1987, p. 17) and later periods. Mount Abih/Ebih has been cited as a force field that kings constantly resorted to in their campaigns (ARAB I, 1926, p. 20, 122, 258, RIMA II, 1991, p. 103, RIMA III, 1996, p. 187, 190, 235). The god Assyria occupies a special position in the rich world of gods of Mesopotamia in that he descended from a local mountain and city god to a supra-regional imperial god (Cancik-Kirschbaum, 2003, p. 110). A Sumerian mythology describes how Inanna conquered Mount Ebih (Hallo, 2010, p. 63, 127; Delnero, 2011, p. 134, 139; Bottero & Kramer, 1989, p. 98, 217, 219). In a divine poem by Enheduanna, daughter of Sargon of Akkad, it was the role that the Semites gave to the mountains that made Ebih appear as a supernatural figure in the past. From the time of Sargon of Akkad until the middle of the 2nd millennium BCE, and even later, this played a hidden role in the people's devotion to this mountain (Bottero & Kramer, 1989, p. 227-228). Inanna and Ebih is a mythological element in which everyone knows the goddess in a divine cycle. But interpretations have also been proposed that explain the temporary disappearance of this myth Venus "behind the mountain". In the mythos, the goddess is successfully told how Ebih, who refused to accept her superiority, was defeated. Inanna ascends to heaven to seek An's approval, but An warns the goddess not to go there. Inanna ignores his advice and successfully repels Ebih, completely destroying him (Leick, 1991, p. 89-90).

Map 1. *The location of Mount Ebih.*
Source: (Weiss & Courty, 1993, p. 155).

After the middle of the second millennium BCE, when the Assyrian state became a regional power, the god Assyria also received corresponding attributes. The god Assyria did not have all the attributes of the Sumerian-Babylonian gods. Apart

from the adoption of Mardukian mythology, Assyria had no mythology of its own (Reade, 1978, p. 47). Apart from the Assyrian city, there were no Assyrian chapels and cult centers in other cities or temple complexes of other gods. Since Assyria did not yet have a divine personality, it was not a "deus persona". It lacked the family ties that were characteristic of all the great gods and goddesses of the Babylonians and Sumerians, uniting them into one great clan. Although it is sometimes referred to as a husband and wife with the goddess Ishtar, this is not clearly stated. Assyria lacks a common set of attributes compatible with the entire major and many minor gods of the Mesopotamian pantheon, and is not related to the forces and directions of nature in general like some gods. In early royal inscriptions, rulers only address him as "beli", which means "sir/lord", and in these inscriptions it is understood that "ilum/ili" means "god/god Assyria" (Lambert, 1983, p. 82). But precisely for this reason, the Assyrian temple in the city of Assyria became the central and centralizing institution of the Assyrian Empire. As can be seen from the archives found in the temple, all the provinces had to contribute regularly to the maintenance of the temple. The cult of the god Assyria is arranged according to the practices approved in its other temples. This instantaneous cult was merely a regular, ritualized practice of the god concerned. The ruler of the city of Assyria was also the highest priest of the city god Assyria. The systematic identification of the god Assyria with the god Marduk, the head of the Babylonian pantheon, is another attempt to strengthen the position of the god Assyria, which was systematically pursued by the Sargonid rulers in the late eighth and gradual centuries BCE (Cancik-Kirschbaum, 2003, p. 112-113). The goal of these Babylonizing tendencies, which were consciously incorporated into the systems, institutions, and ceremonies of Assyrian rulers in the late Middle Assyrian and Neo Assyrian periods, was to make Assyria more familiar to the kingdoms and principalities of the Near East (Maul, 2017, p. 336).

For any religion, the construction of locations devoted to mysterious devotion is essential. This location may be a structure, a natural site, or a combination of the two. However, the concept of enclosing god in a specific enclosure might emphasize ideological control over enigmatic phenomena by elite members of a given society more strongly and so serve as a tool for social control in cultures that are evolving toward higher social forms (Laneri, 2015, p. 6). Spaces outside of temples are important for guiding participants' experience dimensions of ritual activities, and this is where ideological forces are frequently manifested in these open spaces. These places are therefore key elements in framing the cognitive schemas of devotees and strengthening their religious beliefs (Laneri, 2015, p. 7).

The fact that many of the iconographic themes of Assyrian art are traditional in nature has been favored as a meaningful way of representing "things." One of them is the creation of rock spaces. These spaces are often memorialized through rewriting in places (Harmanşah, 2015, p. 15). In studies of rock monuments from the ancient Near Eastern period, research questions focused on the specific moment at which the rock was written, while pre-carving significance was largely considered secondary or marginal, including rewriting events that significantly altered the significance of the site, its geological features and landscape context, or what would happen to the rock relief centuries after its creation (Harmanşah, 2015, p. 15). Bedrocks, which can inevitably be altered by a variety of tools and pressure, are monumental spaces that allow us to read landscapes as visible reminders of an activity, as humanity has lived and experienced in the past (Clarkson, 2008, p. 490). Since the most ancient times, the mountains and rivers to which offerings have been made were considered sacred power. The sacred mountain protected the people living in the lands where it was located and influenced the fate of the landowner for good.

Although there is no consensus on the criteria that make something monumental, monumentality, with its wide archaeological use, is usually excluded from any ideological component, but not always, and assumed to be universal by assigning meaning to it (Cunliffe, 2012, p. 61). The effects of stone monuments are judged not only by the fact that they have a social power derived from their representation and are loaded with ritual contexts, but also by the fact that they have other potential qualities such as hardness, texture, color, composition, mineralogy and origin (Janusek, 2015, p. 337). Monuments contain a number of spatial references, such as visibility, proximity, or distance to other places. The landscapes in which monuments are constructed have ontologically become regional areas of application of social and political practices, bringing a contextual approach to the structuring of time and space (David & Thomas, 2008, p. 38). Stone monuments, an element of material culture subject to the critical process for the creation of collective memory, transform traces of the past into a coherent memory pattern (Nielsen, 2012, p. 5). Since monument repairs in the modern world, which give another dimension by regulating human relations, are not only to stop the deterioration, but to return the site to how it once looked, that is, to spatial temporality (Cunliffe, 2012, p. 65), we better understand why such rocky areas were chosen in the selection of the location of Assyrian commemorative monuments resistant to the destruction caused by time. These landscapes associated with rock monuments provide a remarkable example of how human relationship with a geologically specific place results in a complex series of image-forming events in the long run. In these images, the associative geological contexts of bedrock, mountainous landscape, and ice-cold waters allow for new forms of storytelling and cultural practice (Harmanşah, 2019, p. 486). The way neighborhoods are produced and reproduced requires the continuous construction, both practical and

discursive (necessarily non-local), of an imagined ethno-landscape (necessarily non-local) in which local practices and projects take place. The production of a neighborhood is inherently colonizing, in the sense that it involves a claim to social (often ritually) organized power over places and environments seen as potentially chaotic or unruly. The concern that accompanies many settlements, occupations, or settlement rituals is recognition of the implicit violence of all such acts of colonization. Part of this anxiety remains in the ritual repetition of these moments, long after the principal event of colonization. In this sense, the production of one neighborhood is, by its very nature, an exercise of power over a kind of hostile or stubborn environment that can take the form of another neighborhood (Appadurai, 1996, p. 184).

We can easily see that the composition of the mountain and the water, as an inseparable duo, were frequently visited by the Assyrian kings with the attribution of holiness. The routes chosen in these places are not neutral; they necessarily include meaningful stages, making it possible to use the symbolism of the space (Balandier, 2021, p. 112). In the ninth century BCE, during the early period of the expansion of the Assyrian lands (Shafer, 2007, p. 134), peripheral monuments assumed their paradigmatic functions and constantly marked the outer regions as they were added to the borders of Assyria. During the reign of Asurnasirpal II (883-859 BC), the monuments mostly marked the end points of expeditions or safe political transition zones, and therefore, together they marked the perimeter of the kingdom as a whole. It was also during his reign that these monuments began to associate the tradition of revisiting places marked by earlier kings with an older, seemingly established tradition. The Assyrian monarchs developed increasingly nuanced and complex variants as the tradition grew, not just in their settlements but also in their intended messages and political purposes. In order to establish a strong Assyrian presence in the surrounding area, the royal monuments built over their three centuries of construction did so consistently and effectively. Salmanassar III (858-824 BC), who used his father's conquests as a base, influenced much more. Like his father, Salmanassar III adopted the practice of revisiting and drawing attention to sites containing the monuments of his predecessors. One of these is the Birkleyn Caves (Horowitz, 1998, p. 28, 40).

In Assyrian sources it is referred to as "Subnat/Sebene Water" (RIMA II, p. 61, 163, 171, 200, 212; Grayson, 2006, p. 252; Unger, 1913, p. 47; Liverani, 1992, p. 34; Schachner, 2009, p. 172), "The Tigris Tunnel" (Tunibuni Pass, RIMA III, 1996, p. 47; Schachner, 2009, p. 201), or "The Source of the Tigris", where the Assyrian reliefs are found, has numerous caves, rock outcrops and valleys known as the Birkleyn cave system northwest of the modern town of Lice in the north of the Diyarbakir Plain in the Southeastern Anatolia Region (Schachner, 2007, p. 232-233; Harmanşah, 2015, p. 128). The Birkleyn relief inscriptions reveal the politically homogeneous status quo of the region prior to the Assyrian conquest by listing actions among the rulers of the Nairi Kingdom (Guarducci & Laneri, 2010, p. 20). Tiglat-Pileser I (ARAB I, 1926, p. 91) and Salmanassar III (ARAB I, 1926, p. 246-249; Russell, 1986, p. 171-201) were commissioned to make rock reliefs and inscriptions (Fales, 2017, p. 19; Schachner, 2009, p. 173). A relief from the Tigris Tunnel from the Tiglat-Pileser I period and an accompanying inscription describe the king's visit to Nairi during one of three expeditions between 1104 and 1097 BC (Schachner, 2006, p. 367-368; RIMA II, 1991, p. 23). The king is viewed in profile and faces to the left towards the oncoming visitor. He raises his right hand and performs the "ubanatarashu" (extending his finger), which is one of the characteristic movements of the king in sacred environments (Schachner, 2009, p. 205). The ritual character of the depiction is accentuated by the special ceremonial dress that the king normally wears in settings where cult rites are performed (Schachner, 2018, p. 117). The fact that the Salmanassar III relief (RIMA III, 1996, p. 92) is described as Tiglat-Pileser I shows that the meaning of this place has not changed over the centuries and that the way it is described is considered in the context of a ritual framework (Schachner, 2006, p. 368-369; Schachner, 2018, p. 120). None of the reliefs are easily accessible, which requires the visitor to walk or climb the river. Moreover, neither the monuments at the top nor below can be seen with the naked eye from a distance, indicating that only those who know their location in advance are likely to visit them (Shafer, 2007, p. 141).

In this depiction (Figure 3), which is also depicted on the Bronze Balawat Gate, sacrifices are slaughtered and offerings are offered (Schachner, 2007, p. 176) and the person in the back gives instructions to the person holding the tool in his hand (Unger, 1913, p. 44, 47). The memorial writings demonstrate how rituals affected rebirth or regeneration at periods when the military might of past kings was both honoured and relived by later generations, analogous to how Balawat paintings portray the construction of the monument. The ideal visitor to the place, who represents this revival of tradition, is a direct descendant of the dynasty. In this sense, the monument would symbolize and have an impact on king-to-king contact, explicitly referencing Assyrian history and legacy. The Assyrian Empire that the monument served to represent would be understood as continually being re-established in this continuing process of communication (Shafer, 2007, p. 147).

Figure 3. *Birkleyn scene over the Bronze Balawat Gate.*

Source: (Schachner, 2007, p. 176).

The rock reliefs in the Birkleyn Caves must be related to the long-term strategies used by the empire to consolidate and legitimize authority and control collective memory. These rock monuments were places of remembrance in mighty places in the border regions, where the Assyrian king and his army had a deep relationship with local landmarks of cultural significance and natural wonders through the making of indicational inscriptions. Given the extremely modest scale and arrangement of these rock inscriptions and reliefs, it makes more sense to suggest that the inscription-writing actions were for votive purposes rather than creating a monument or stamping the seal of Assyrian power on foreign lands (Harmanşah, 2018, p. 267). Similarly, in some religious traditions today, the path to the religious site can be as enlightening and spiritually moving as reaching the sanctuary.

The water supply can be thought of as particularly symbolic of the king's ability to rechannel the benefits of the Assyrian conquests, so to speak, a theme underlying his accounts of booty and foreign tribute. For example, Salmanassar III, in his account of his visit to the Tigris spring, vividly describes the memorial site as "the place where the waters gush." When creating such an image, the king evokes not only the great power and abundance of waters, but also his own perseverance and strength. The king, a powerful military leader, places his image where the river begins, likening himself in the process to the source of Assyrian abundance. It was the moment when the king's central role in Assyria's growth and prosperity literally transformed a landscape into the land called Assyria (Shafer, 2007, p. 145). Long after Salmanassar III, we see this 9th-century BCE tradition revived during the reign of Sennacherib, who created his own version of the same phenomenon in the place of Khinnis. For this reason, the reliefs point to a new kind of water "source" that is the creation of the king himself.

Power has the opportunity to demonstrate the truth of self-assertion by performing various rituals at regular intervals. In these representations, in which the king plays the leading role, there is a political and cosmic drama (Balandier, 2021, p. 72). In these landscapes we can see that in the creation of Assyrian spatiality, the artist satisfactorily creates what he is trying to depict. Sumerian artists focused on a very abbreviated form of action, while Assyrian artists generally adopted a broader framework, avoiding depictions of close events. In the creation of complex compositions, the framing rules reach such a dimension that in these plots, the artists of the Sargonian II period depict the answer to the "what" action, and the artists of the Sennacherib period depict the answer to the "how" action. However, since the real perception of the subject has changed, it is instead represented not what the person sees, but what he thinks about the field. By doing this, the artist brings temporality to the reliefs on two levels. Action and its consequences: the depiction of the "now" and "then" (Gillmann, 2015, p. 269-271).

Art historical approaches that focus on stylistic and iconographic aspects have been the basis for pictorially defining rock reliefs, the chaotic heterogeneity of monuments with their widespread visual structures (Harmanşah, 2019, p. 488). As Balandier notes (Balandier, 2021, p. 10, 12) all reigns remark a space, a site, a public space. In line with the needs of the economic and social relations they preserve, they also arrange, modify and organize this space in order not to be abandoned to oblivion and to create conditions that will enable them to be remembered in the future. At the heart of the illusions produced by power is the ability to avoid the attacks of time. Since it wants to appear as inevitable as natural necessities and to be an element of continuity, it erects evidence of its own permanence before passing generations and dying people—subjects. Therefore, political power wants to express itself through creations that show their character and glory in order to be immortalized in a substance that does not disappear. A place and monumental works carry out politics. Thus some spaces express power better than all explanations and impose its sanctity far better than any verbal expression.

Hauser says that monumental works were produced as votive offerings of kings to gods and kings to ensure that they would be remembered for future generations (Hauser, 1973, p. 165). Power makes it present and maintains itself by changing form and meaning, producing images, manipulating symbols and the arrangement of symbols in a ceremonial framework. These procedures are put into effect in varying ways, detachable and attached, in order to present the society and legitimize its governing positions. The collective past, processed in such a way that it becomes a tradition, a custom, thus becomes the source of legitimacy and allows an idealized past to be used in the service of present power. Power, on the other hand,

governs through the staging of a legacy and guarantees its privileges (Balandier, 2021, p. 5). These practices, which represent constituent hierarchies that have become instruments of power (Figures 4-5), make it possible to dramatically reverse historical events, to transfer political and social relations symbolically, and to transform the dominant ideology into spectacle (Balandier, 2021, p. 22).

Figure 4-5. General Robert E. Lee and his troops, depicted on horseback accompanied by waving flags and playing bands, set out to join the Civil War. Bronze Balawat Gate detail/Birkleyn relief on a horse of Salmanassar III.

Source: (Todras, 2010, p. 15; Unger, 1913, p. Tafel III).

From an ethnographic point of view, caves and rock shelters are considered symbolic wombs, while the way they are marked is considered to be the process of belonging to a penis. In other words, the fact that the landscapes where people socialized them in the process of marking and mythologizing landscapes here are marked with stone suggests that a group of people were interested not only in the 'present' but also in the 'past' and 'future' (Tacon, 1994, p. 117). Monuments are often shaped as stelae at conquered city gates, in public spaces, and as rock reliefs in symbolically loaded, local areas in the countryside, such as at the Tigris River Source in the Birkleyn Caves, which we will exemplify in detail here (Harmanşah, 2019, p. 497). Thus, the importance of the Upper Tigris Region for the Assyrian kings was important not only for economic gain, but also for its religious and spiritual meaning, which represented the source of the Tigris in Assyrian religious topography (Guarducci & Laneri, 2010, p. 20; Fales, 2017, p. 19). Imaginary productions take shape and gain body in institutions and practices; at the same time, they are manipulated in favor of the social order and power that preserves them. The ceremonial arrangement makes them part of a spectacle in which the strictest ritual and unbridled improvisation can coexist. In this way, the staged procession becomes a sacred and sometimes savage drama in some of its manifestations (Balandier, 2021, p. 36). In this context, the kings of the Middle and Neo Assyrian Periods made some reliefs in the Birkleyn Caves (Tigris Tunnel) at the source of the Tigris (Harmanşah, 2018, p. 267; Düring, 2020, p. 85).

Analogical Landscapes

R. Ascher, in his work *"Analogy in Archaeological Interpretation"* (Ascher, 1961, p. 319), states that when comparing the societies of the Old and New World, it is possible to reach maximum similarities from minimum similarities in the model in which a large temporal and spatial structure emerges, which he calls the "new analogy", as opposed to the analogy in which historical continuity is assumed and proved in the present. This model provides the theoretical basis for some of the examples we have given here. There is no historical continuity in these examples. The new model of analogy is strikingly compatible with the understanding of comparative history of the French historian and co-founder of the Annales school, March Bloch. Accordingly, comparative studies have been one of the methods used in recent years (Tenu, 2015, p. 82). According to Marc Bloch's understanding of comparative history, the stages of historical development can be determined by examining the similarities and differences between distant and close societies. It has also been mentioned by Liverani that comparing Assyria with today's reality can yield useful results and that these studies can be described as "Ethno-Assyriology" (Liverani, 2016, p. 247). If we approach the subject in this direction, it is possible to make Ethno-Assyriological inferences by establishing the right analogies.

Today, as in the past, there are large state formations that benefit from the political and cultural balance of the former empires. They have now transcended regional power and have become the representatives of the global power of their time thanks to their military technologies. The collapse of the USSR in the 1990s left the United States in an unprecedented position. It became the world's first and at the same time truly global power. Nevertheless, America's global supremacy, though not based on more limited regional activities, is in some ways reminiscent of older empires. These empires based their power on a hierarchy of guided states, subjects, protectorate states, and colonies, and viewed all others as barbarians. To a certain extent, this outdated terminology is not entirely inappropriate for some states in America's orbit. As in the past, the use of America's "imperial" power derives in large part from its superior organization, its ability to rapidly mobilize its vast resources in the field of economics and technology for military purposes, the vague but still distinct cultural appeal of

American-style life, the poor dynamism of the American social political elite, and its inherent sense of competition (Brzezinski, 1998, p. 7). In 1969, the Apollo 11 astronauts planted an American flag on the lunar surface as one of their first activities after landing (Figure 6). This behavior and flag has been interpreted as a symbol of territorial assertion and victory set by historical precedent. The depictions in Birkleyn were reworked at the Bronze Balawat Gate and officially manifesto was provided (Harmanşah, 2007, p. 84). The inscriptions that add meaning to the degree and quality of knowledge and contain much more information than the non-verbal material culture and allow us to know about the environment to which we belong are silent monuments that distinguish temporality. Such sacred sites were deliberately chosen, creating a strong link between the written space and the content of the writing (Figure 7).

Kennedy (Kennedy, 2009, p. 194, 277, 611) supports these ideas with maps by identifying striking similarities between the expansionist Britain of the 19th century and the Assyrian Empire in the same direction as R. Bernbeck (Bernbeck, 2010), who presents a number of similarities about the structure of the Assyrian Empire and the United States. Kissinger (Kissinger, 2008, p. 10) likens Assyria's mission to spreading civilization throughout the world in the transformation of chaos into the cosmos to being an illuminating searchlight. Assyria, unlike the United States, faced a sudden destruction because it could not achieve ideological acculturation. The biggest trump card in the hands of the US in this regard is Hollywood cinema. Western culture has succeeded in creating a consumer base of a popular culture dependent on it (Logan, 2002, p. 52). But since we don't see this in Assyria, the applicability of World Systems Theory, by contrast, to Assyria is debatable. For this reason, if we evaluate it in its own periods, we will see that the definition of American admiration is more meaningful than an Assyrian admiration.

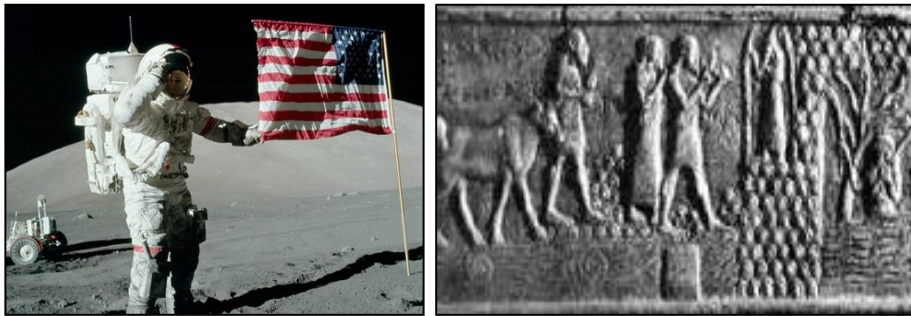

Figure 6-7. *The planting of the American flag on the moon and the drawing of the relief of the king at Birkleyn, which expresses the symbol of belonging.* Source: (Unger, 1913, p. Tafel III).

The presence of local landscapes with a high concentration in Assyrian visual representations, which have taken place in the pre-modern and non-western orbit of Earth history (Liverani, 2017), has been highly embraced (Jhonson, 2012, p. 271). Visuality activates emotions more easily, strengthening memory more effectively than words. The cultural/collective memory and imagination through which centuries-old landscape landscapes are experienced reflect the subconscious level of Assyrian and perhaps Middle Eastern people (Figure 8). Sometimes, we can also see very obvious parallels between the past and the present in the formation of a common cultural memory. The Mount Rushmore Memorial in the formation of American national identity is an example of this (Figure 9). These faces, which belong to four different American presidents at the Mount Rushmore Memorial in the US state of South Dakota, are George Washington, Thomas Jefferson, Theodore Roosevelt and Abraham Lincoln, from left to right, who have become icons for America. The four presidents were elected respectively to represent the birth, growth, development and preservation of the country (Thomas, 2010, p. 5).

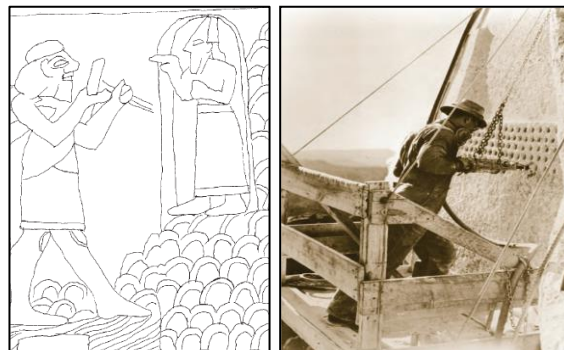

Figure 8-9. *The production of space at Birkleyn and the construction of the Rushmore Monument.* Source: (Shafer, 2007, p. 157; Thomas, 2010, p. 23).

Over the years, archaeologists have put forward various ideas about why to know about an environment. Such environmental mechanisms, which link environmental knowledge and social practice, in which patterns with natural characteristics are transformed, also meant a lot to the Assyrians. The lived experience we have seen in the depiction of the Balawat Gate (Curtis & Tallis, 2008) mediates the pictorial depiction in the Birkleyn written relief through the discursive way of language. In fact, as a result of the interaction between historically determined structures and conditional processes, the world, which is problematized in these depictions in multidimensional landscapes, is tamed from the Assyrian point of view and the documentation of the formation of legitimate identity is passed on to other generations. This phenomenology is also referred to the future as the origins of the celebration from the past. One of the reasons behind Assyrian imperialism is the desire to interact with geographies that are not its own. But whether the application here can serve practical functions, i.e. whether social structure will serve as a result of social action, is open to debate. In the process of restructuring local settings and creating new landscapes, a holistic link has been created with the fluidity of water, the processing of stone and the domestication of wild geographies. Here, the sounds and textures coming from various senses, as well as the stimuli and emotions they produce in a desired atmosphere are much more important than desired to be realized in experiencing the landscape and providing the formation of mental images (Darvill, 2005, p. 109).

An environment of untouched quality, deliberately selected reliefs are made conscious with discursive rhetoric and mapped in the mind. In the context of the perception of setting the environment and the need for exotic ontologies, the distinction between the Assyrian and the local is deliberately given very drastically. Such monuments, in which nature is spatially experienced as a more decisive force in intersectional landscapes, illuminate the socio-political microcosm and can never be understood as singular, except for reasons of internal dynamical formation. "Environment" usually implies the concepts of "constraints", while "landscape" refers to the concepts of "structures". Therefore, there are implicit hierarchies implied in various concepts. "Space" is a neutral category in archaeology, and as such does not mean any specific meaning. However, the concept of "space" itself is social, since space is distributed among communities that exploit territories or appropriate natural resources. "Nature" is not domesticated and controls humans, "environment" is a contentious area of relationship between man and nature, where human beings are mostly the lower part, and "landscape" refers to the environment that has been culturally conquered by man. The starting point in archaeology is that "monuments take over the importance of important landmarks in the landscape and take control of them". Mankind has built monuments, and therefore natural spaces have meaning in people's minds (Oestigaard, 2004, p. 30).

The ritualistic activities that surround it, including the building of the monument, might be seen as essential to the "construction" of the Assyrian Empire site. Although it is believable that these monuments represent Assyria's geographic imprint in literal terms, there is still more to learn. We may change our attention from the physical description of monuments to a better comprehension of how they were initially perceived if we take the time to examine monument iconography in more depth. In general, we modern viewers overlook to imagine the complete possible range of significance of a monument, especially with regard to its contextual presence, because of the immense distance in time and place that separates us from the ancient world. The surrounding Assyrian structures appear to have more importance in the creation and celebration of power than in the actual physical object itself. Additional iconographic parallels with a number of other Assyrian images offer insight into how the nearby monuments — and maybe as extensions of Assyrian monuments in general — were perceived and experienced (Shafer, 2007, p. 148).

The orientation of the past through monuments has been reshaped by the combination of empiricism. Such monuments, which play an important role in the creation and understanding of their own sociality as spaces of interaction with the past, create a contrast between the different cognitive roles of the mind in their functionality, social content and components. This consists of the totality of practices in the visual cortex that will translate fields of activity into action in terms of how to characterize different worlds. The practices of exchange from such social institutions functionalized the role of people and led to the formation of cultural imagination over time. Far from establishing a social and religious facility in terms of recording the processes experienced, the cultural capital formed in our subconscious makes us question why we need to know this.

In this direction, Asurnasirpal II (882-853 BCE), who started the fashion of changing the capital in the Neo Assyrian Period and received the title of builder king, also gave great importance to the establishment and renewal of the provinces and influenced the formation of the next administrative powers. The human need for agricultural areas belonging to the Ottoman administration policies that prevailed much later in both Assyrian and the same lands (Rosenzweig, 2014, p. 108) corresponds exactly with the record of Asurnasirpal II's expedition of 882 BC with the records of the Ottoman Governor of Diyarbakir in 1795. The Assyrian king's expedition of 882 BC to the Upper Tigris Region (Köroğlu, 2011, p. 13), the provincial center of Tushan (in today's Diyarbakir province) was established (Rosenzweig, 2014, p. 4; Yakar, 2007, p. 403). In the Kurkh Monoliths in Diyarbakir/Üçtepe (Kerh-i Kiki/Kikan), the king records that those who migrated from here due to hunger and famine were resettled in Tushan (RIMA II, 1991, p. 242-243). In a very similar way, Numan Pasha, the Ottoman Governor of Diyarbakir at

the time, records the same sentences in the document containing the decree dated March 19, 1759 that he resettled those who migrated from the region due to hunger and famine (Figure 10). Such royal proclamations not only defend the historical role of the provinces of the empire as an administrative center; it is also important in that it presents a specific worldview of imperial environments (Rosenzweig, 2014, p. 107).

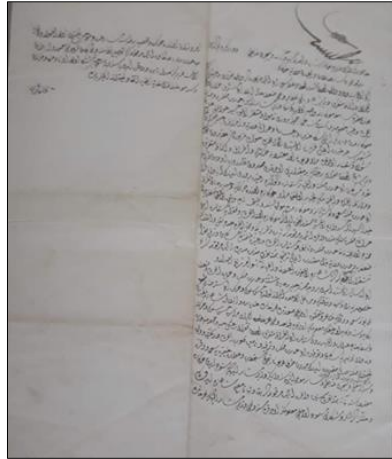

Figure 10. Document dated 1759.

Source: (OBD, 2013, p. 203).

Result and Discussion

The combination of the global and the local has given rise to a brand-new word, which is what the term "glocal" means. Since 1990, use of the new phrase has gradually expanded across a range of areas and specialties (Roudometof, 2016, p. 1, 48). It is incorrect to think of local and global as binary opposites. The two are interconnected or intertwined. In terms of how the global-local relationship is "reconstructed" over time intervals, globalization takes place in local and concrete forms.

The rock reliefs, which were created in accordance with the rules of the local source but which had reached the global dimensions of their own periods, made the kings independent of the conditions specific to their own times and made them a living being in every period as if defying time and made them a symbol of truth in an infinite perception. What is most important here is not the specific details, interpretations, and meanings that contemporary people have about the landscape, signs, or the past (Tacon, 1994, p. 127), but rather the processes and forms of landscape marking behavior that people have or continue to practice. Because by identifying these processes, we can better understand how landscapes around the world are marked and socialized and some of the reasons why. Much of this concerns the expressions of time, space, human experience, and cultural identity, which are the building blocks of all human cultures, past and present.

If we were to combine and evaluate the material elements in the areas where the Assyrian presence is seen in the north and west, the question we would ask is: Can we think in the context of an Assyrian pattern in places where the Assyrian presence is seen? In line with our global knowledge, how will the data so far and what will be found next affect our perspective? We would also like to discuss whether the postcolonial concepts used in the Assyrian ontology of existence, such as "expansion, exploitation, interest/s", which have found a place in modern literature, are correct for that period. Contrary to the common belief put forward by Liverani on this subject, the "obsidional complex", which is not cause-oriented but result-oriented (Liverani, 2014, p. 358), can explain this situation very well. Here, Liverani considers the Assyrian presence in different geographies as a consequence rather than a spread and states that in this structure where the borders of the state are ideologically cognitive, the transfer of the commodity is provided by a network of communication corridors. He calls this model the "empire of networks" that has become the global structure of his era.

For the first time in this study, will the existence and management system of Assyria in the direction of the "obsidional complex", which is the model we will use to determine the operational theory required for archaeological interpretation, be shaped according to our decision, or will we decide according to the shape taken by Assyria? Was the region shaped according to Assyria, or was Assyria shaped according to the region? If our point of view is to influence this, then our role will shift from the status of purely observing the excavation data to the status of a participant, and subjectively our decisions will influence this. As a matter of fact, the tendency to generalize the Nineveh history, which has global effects, to the spreading local areas has caused the excavators who excavated in geographies far from the Assyrian core to ignore or recognize the indigenous and different cultures (Figures 11-12) and to report that excavations were still needed despite significant excavations.

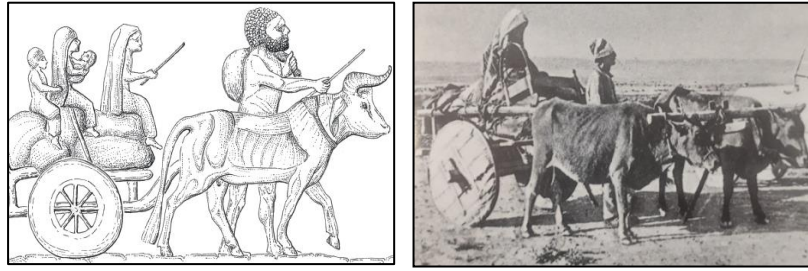

Figure 11-12. *The Sennacherib Period and Diyarbakır 1904.*

Source: (Düring, 2018; MŞK Archive, 1999).

In this regard, according to the "Schrödinger's Cat Thought Experiment" proposed by Erwin Schrödinger in 1935 to the Uncertainty Principle in quantum mechanics put forward by Werner Heisenberg in 1927, which was designed to move quantum mechanics from the microscopic world to the macroscopic world, the momentum (velocity) and position of a particle cannot be measured simultaneously with complete accuracy. Accordingly, the more we know one of them, the more obscure the other becomes. In this theory, where we cannot observe anything as it really is, and we change everything we observe, the more you try to make a thing certain, the more ambiguous it becomes. What we already know about Assyria brings with it a dialectical problematic of how we should understand Assyrian existence in the relevant places, including the global complexity and entanglement that takes hold in the minds of whether Assyria is a cause or an effect. Is material culture potentially active in a social sphere? In this perspective, do objects and material culture interfere with human actions?

Hakem Değerlendirmesi: *Dış bağımsız.*

Çıkar Çatışması: *Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.*

Finansal Destek: *Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.*

Peer-review: *Externally peer-reviewed.*

Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*

Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

References

- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- ARAB I:D. D. Luckenbill. (1926-1927). *Ancient Records of Assyrian and Babylonia I*, Chicago.
- Ascher, R. (1961). *Analogy in Archaeological Interpretation*, *Southwestern Journal of Anthropology*, Vol. 17, No:4, 317-325.
- Balandier, G. (2021). *Sahnelenen İktidar*. (Çev. Ö. Karakaş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Baudrillard, J. (2021). *Tüketim Toplumu* (Çev. N. Tural & F. Kesken), 15. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bernbeck, R. (2010). *Imperialist Networks: Ancient Assyria and the United States*. *Present Pasts* Vol 2, 142-168.
- Bortolotto, C. (2010). *Globalising intangible cultural heritage? Between international arenas and local appropriations*, In *Heritage and Globalisation*, Ed. S. Labadi and C. Long. (97-114). Routledge.
- Bottéro, J. & Kramer, S. N. (1989). *Lorsque les dieuxfaisaientl'homme: Mythologie Mesopotamienne*. Paris: Gallimard.
- Brzezinski, Z. (1998). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Basic Books.
- CAD. (1958). *The Assyrian Dictionary Volume 4 "E"*. Chicago, Illinois.
- CAD. (1968). *The Assyrian Dictionary Volume 1A Part II "A"*. Chicago, Illinois.
- Cancik-Kirschbaum, E. (2003). *Die Assyrer: Geschichte, Gesellschaft, Kultur*. Verlag C.H.Beck.
- Clarkson, C. (2008). *Lithics and Landscape Archaeology*. In B. David and J. Thomas (eds.) *Manual of Landscape Archaeology*, (490-501). Walnut Creek: Left Coast Press.
- Cunliffe, E. (2012). *Modernity, Monumentality and the Moment: A Syrian Case Study*. In *Kiel Volume 2* ed by Martin F. M. Hinz and D. Mischka *Universitäts für schungenzur prähistorischen Archäologie Band 206* (61-70). Verlag, Bonn.
- Curtis, E. J. & Tallis, N. (2008). *The Balawat Gates of Ashurnasirpal II*. The British Museum Press.
- Darvill, T. (2005). "The Historic Environment, Historic Landscapes, And Space-Time-Action Models in Landscape Archaeology". In *The Archaeology and Anthropology of Landscape* Edited by Peter J. Ucko and Robert Layton (106-119). Routledge.
- David, B. & Thomas, J. (2008). *Landscape Archaeology: Introduction*. In B. David and J. Thomas (eds.) *Manual of Landscape Archaeology* (27-43). Walnut Creek: Left Coast Press.
- Delnero, P. (2011). *Inana and Ebih and the Scribal Tradition*, In *A Common Cultural Heritage: Studies on Mesopotamia and the*

- Biblical World in Honor of Barry L. Eichler, Eds. G. Frame (123-149). CDL Press.
- Düring, B. S. (2018). Engineering Empire: A Provincial Perspective on the Middle Assyrian Empire. In B. Düring & T. Stek (Eds.), *The Archaeology of Imperial Landscapes: A Comparative Study of Empires in the Ancient Near East and Mediterranean World* (21-47). Cambridge: Cambridge University Press.
- Düring, B. S. (2020). *The Imperialisation of Assyria: An Archaeological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fahlander, F. & Oestigaard, T. (2004). Material Culture and Post-disciplinary Sciences, In *Material Culture and Other Things Post-disciplinary Studies in the 21st Century* (Eds. F. Fahlander & T. Oestigaard) (1-19).Vällingby: Printed by Elanders Gotab.
- Fahlander, F. (2001). *Archaeology as science fiction. A microarchaeology of the unknown*. Department of Archaeology, University of Gothenburg.
- Fales, F. M. (2017). Khinis/Bavian: Changing Models for an Assyrian Monumental Complex. *Al-Sharq* 1/2, December 2017, 1-31.
- Feldman, M. H. (2005). Mesopotamian Art. In *A Companion to the Ancient Near East* (Ed. by D. C. Snell), 281-301.
- Funari, P. P. A. & Carvalho, A. V. (2014). Global Archaeology, In *Encyclopedia of Global Archaeology* (Ed. C. Smith)(4594-4601).New York: Springer.
- Gillmann, N. (2015).Tradition and Innovation in the Neo-Assyrian Reliefs. In *Tradition and Innovation in the Ancient Near East*. Ed. by A. Archi (267-276). Winona Lake, Indiana Eisenbrauns.
- Grayson, A. K. (1975). *Assyrian and Babylonian Chronicles*.Text from Cuneiform Sources Vol V. Locust Valley, New York.
- Grayson, A. K. (2006). Assyria: Ashur-dan II to Ashur-Nirari V (934-745 BC). In *The Cambridge Ancient History Second Edition Vol. III*.(Ed. by J. Boardman)(238-281). Cambridge: Cambridge University Press.
- Guarducci, G. & Laneri, N. (2010).Hirbemerdon Tepe During the Iron Age Period: A Case Study in the Upper Tigris River Region. *Anatolica* 36, 17-65.
- Guldi, J. & Armitage, D. (2016). *Tarih Manifestosu*. (Çev. S. Çağlayan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hallo, W. W. (2010). *The World's Oldest Literature: Studies in Sumerian Belles-Lettres*. Leiden-Boston: Brill Publication.
- Harmanşah, Ö. (2007). Upright Stones and Building Narratives: Formation of a Shared Architectural Practice in the Ancient Near East. In *Ancient Near Eastern Art in Context. Studies in Honor of Irene J. Winter by Her Students*. (Ed. by J. Cheng and H. Feldman). 69-99.
- Harmanşah, Ö. (2015). *Place, Memory, And Healing an Archaeology of Anatolian Rock Monuments*. Routledge.
- Harmanşah, Ö. (2018). Karşılaşmalar, Etkileşimler ve Ortak Bir Kültürel Alan: Assur İmparatorluğu ve Demir Çağı Suriye-Hitit Devletleri. *Assurlular. Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı* (Ed. K. KöroğluveS. F. Adalı) (256-275). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Harmanşah, Ö. (2019). *Rock Reliefs and Landscape Monuments*. In *A Companion to Ancient Near Eastern Art, First Edition*. Ed. by Ann C. Gunter(483-505). John Wiley & Sons, Inc. Published John Wiley & Sons, Inc.
- Hauser, A. (1973). *Kunst und Gesellschaft*. München: C.H. Beck.
- Hinz,K. (2012). Preserving the Past, Building the Future? Concepts of Time and Prehistoric Monumental Architecture. "As time goes by? In "Human Development in Landscapes" der Universität Kiel (45-60).Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Horowitz, W. (1998). *Mesopotamian Cosmic Geography*. Eisenbrauns Winona Lake, Indiana.
- Janusek, J. W. (2004). *Identity and Power in the Ancient Andes. Tiwanaku Cities Through Time*. Routledge.
- Janusek, J. W. (2015). *Of Monoliths and Men: Human-Lithic Encounters and the Production of an Animistic Ecology at KhonkhoWankane*. In *The Archaeology of Wak'as Explorations of the Sacred in the Pre-Columbian Andes* (Ed. by Tamara L.) (335-365). Bray University Press of Colorado Boulder.
- Jonker, G. (1995). *The Topography of Remembrance: The Dead, Tradition and Collective Memory in Mesopotamia*. Leiden.
- Kennedy, P. (2009). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. (Çev. B. Karanakçı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kissinger, H. (2008). *Diplomasi*. (Çev. İ. H. Kurt), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Köroğlu, K. (2011). "Urartu: Krallık ve Aşiretler", *Urartu Doğuda Değişim*, (12-51). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lambert, W. G. (1983).The God Aššur. *Iraq*, 45(1), 82–86.
- Laneri, N. (2015). Introduction: Investigating archaeological approaches to the study of religious practices and beliefs, In *Defining the Sacred Approaches to the Archaeology of Religion in the Near East* (Ed. by N. Laneri) (1-10). Oxford & Philadelphia: Oxbow Books.
- Leick, G. (1991). *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. Routledge.
- Liverani, M. (1988). The Growth of the Assyrian Empire in the Habur/Middle Euphrates Area: A New Paradigm. *State Archives of Assyria Bulletin* II/2, 81-98.
- Liverani, M. (1992).Studies on the Annals of Ashurnasirpal II, 2: Topographical Analysis. *Universita di Roma "La Sapienza," Dipartimento di Scienzestoriche, archeologiche e antropologiche dell' AntichitaQuaderni di GeograficaStorice*, 4. Roma.

- Liverani, M. (2014). *The Ancient Near East. History, society and economy*. Routledge.
- Liverani, M. (2016). *Imaging Babylon. The Modern Story of an Ancient City*. De Gruyter.
- Liverani, M. (2017). *Thoughts on the Assyrian Empire and Assyrian Kingship*, In *A Companion to Assyria*, (Edited by Eckart Frahm) (534-546). John Wiley & Sons Ltd. Published.
- Logan, W. S. (2002). *Globalising heritage: World Heritage as a manifestation of modernism, and challenges from the periphery*, In D. Jones (ed.) *Twentieth Century Heritage: Our Recent Cultural Legacy*, 51-57.
- Maul, S. M. (2017). *Assyrian Religion*. In *A Companion to Assyria*, (Edited by Eckart Frahm) (336-358). John Wiley & Sons Ltd. Published.
- Meskel, L. (1998). *Archaeology matters*, In *Archaeology Under Fire: Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*. (Ed. by L. Meskel) (1-12). London and New York: Routledge.
- Meskel, L. (2010). *The glocalisation of heritage through tourism: Balancing standardisation and differentiation*, In *Heritage and Globalisation*, Ed. S. Labadi and C. Long. (192-201). Routledge.
- MŞK Arşivi, Korkusuz, M. Ş. (1999). *Bir Zamanlar Diyarbakir: Zamanlar-Mekânlar-İnsanlar*. İstanbul.
- Nielsen, J. P. (2012). *Marduk's Return: Assyrian Imperial Propaganda, Babylonian Cultural Memory and the akitu Festival of 667 BC. Memory and Urban Religion in the Ancient World* Ed. by M. Bommas, J. Harrison and P. Roy (3-32). Bloomsbury.
- OBD (2013). *Osmanlı Belgelerinde Diyarbakir*. Yay. Haz. Yakuboğlu, K., Erpolat, M. S., Sarıbiyik, M. Diyarbakir Valiliği.
- Oestigaard, T. (2004). *The World as Artefact: Material Culture Studies and Archaeology*, In *Material Culture and Other Things Post-disciplinary Studies in the 21st Century* (Eds. F. Fahlander & T. Oestigaard) (21-55). Vällingby: Printed by Elanders Gotab.
- Pacelli, V. & Sica, E. (2021). *The Economics and Finance of Cultural Heritage: How to Make Tourist Attractions a Regional Economic Resource*. Routledge.
- Radner, K. (2018). *The City of Assur and the Kingdom of Assyria: Historical Overview*, In *The Assyrians: Kingdom of the God Assur from Tigris to Taurus*, Ed. by K. Köroğlu-S. F. Adalı (2-23). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Reade, J. E. (1978). *Studies in Assyrian Geography. Part I: Sennacherib and the Waters of Nineveh*, RA, 72 /2, 47-72.
- RIMA I Grayson, A.K. (1987). *Assyrian rulers of the third and second millennia BC (to 1115 BC), The royal inscriptions of Mesopotamia, Assyrian periods, vol. 1*, Toronto.
- RIMA II; Grayson, A. K. (1991). *Assyrian Rulers of the First Millenium (1114-859 BC)*. Toronto-Buffalo-London.
- RIMA III; Grayson, A. K. (1996). *Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC II (858-745 BC)*. Toronto-Buffalo-London.
- Rosenzweig, M. S. (2014). *Imperial Environments: The Politics of Agricultural Practice at Ziyaret Tepe, Turkey in the First Millennium BCE*. PhD diss., Department of Anthropology, University of Chicago.
- Roudometof, V. (2016). *Glocalization: A critical introduction*. London and New York: Routledge.
- Russell, H. F. (1986). *Assyrian Monuments at the Tigris Tunnel*, 3. Araştırma Sonuçları Toplantısı (171-201). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Salazar, N. B. (2010). *The glocalisation of heritage through tourism: Balancing standardisation and differentiation*, In *Heritage and Globalisation*, Ed. S. Labadi and C. Long (130-146). Routledge.
- Schachner, A. (2006). *Birkleyn Mağaraları (Dicle Tüneli) Yüzev Araştırması*. 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt (367-384). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Schachner, A. (2007). *Bildereines Weltreichs. Kunst- und kulturgeschichtliche Untersuchen zu den Verzierungeneines Toresaus Balawat (Imgur-Enlil) aus der Zeit von Shalmanassar III, König von Assyrien*. Subartu XX. Turnhout: Brepols.
- Schachner, A. (2009). *Die Assyrischen Reliefs Und Inschriften, Die assyrischen Königsinschriften an der Tigrisgrotte*. In A. Schachner (ed.), *Assyriens Könige an einer der Quellen des Tigris: Archäologische Forschungen im Höhlensystem von Birkleyn und am sogenannten Tigris-Tunnel* (172-223). Tübingen.
- Schachner, A. (2018). *The Anatolian Interests of the Middle Assyrian Kings*, In *The Assyrians: Kingdom of the God Assur from Tigris to Taurus*, Ed. by K. Köroğlu-S. F. Adalı (108-125). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Shafer, A. (2007). *Assyrian Royal Monuments on the Periphery: Ritual and the Making of Imperial Space*, In *Ancient Near Eastern Art in Context Studies in Honor of Irene J. Winter by Her Students* (Ed. by J. Cheng, M. H. Feldman) (133-159). Leiden-Boston: Brill.
- Snell, D. C. (2011). *Religions of the Ancient Near East*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tacon, P. S. C. (1994). *Socialising Landscapes: The Long-Term Implications of Signs, Symbols and Marks on the Land*, *Archaeology in Oceania*, Vol. 29, No. 3, *Social Landscapes* (Oct., 1994), 117-129.
- Tenu, A. (2015). *Building the Empire. Settlement Patterns in the Middle Assyrian Empire*. In *Understanding Hegemonic Practices of the Early Assyrian Empire*, ed. B. S. Düring (75-87). Leiden: NINO.
- Thomas, W. D. (2010). *Symbols of American Freedom Mount Rushmore*. Series Consultant: Jerry D. Thompson, Regents Professor of History, Texas A&M International University.

- Todras, E. (2010). The Gettysburg Battlefield. New York: An imprint of Chelsea House Publishers.
- Ulanowski, K. (2015). The Rituals of Power: The Akkadian Tradition in Neo-Assyrian Policy. In Tradition and Innovation in the Ancient Near East. Ed. by A. Archi (237-250). Winona Lake, Indiana Eisenbrauns.
- Unger, E. (1913). Zum Bronzetur von Balawat. Beiträge zur Erklärung und Deutung der assyrischen Inschriften und Reliefs Salmanassars III. Leipzig.
- Yakar, J. (2007). Anadolu'nun Etnoarkeolojisi. (Çev. S. H. Riegel), Homer.

Kyzikos Kazısı 2022 Yılı Sikke Buluntuları

Cyzicus Excavation Coin Finds in 2022

Mehmet Kayhan MURAT
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi, Kars, Türkiye
Department of Art History, Faculty of
Sciences and Letters, Kafkas University, Kars,
Türkiye
kyhmrt@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 01.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 04.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:
Murat, M. K. (2024). Kyzikos Kazısı 2022 Yılı
Sikke Buluntuları. *Edebiyat ve Beşeri
Bilimler Dergisi*, 72, 73-85.

Cite this article:
Murat, M. K. (2024). Cyzicus Excavation
Coin Finds in 2022. *Journal of Literature
and Humanities*, 72, 73-85.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Öz

Antik Dönem’de Mysia Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Kyzikos günümüzde Balıkesir ili Erdek ilçesinin Düzler Mahallesi’nde yer almaktadır. Kent, Miletoslular tarafından ilk MÖ 756’da ikinci kez de MÖ 679 yılında kurulmuştur. Kyzikos kazılarının 2022 yılı sezonu Nekropolis ve Hadrianus Tapınağı’nda gerçekleştirilmiştir. Kazılarda seramikler, sikkeler, terracotta figürünler ve çeşitli arkeolojik küçük buluntular ele geçmiştir. Nekropolis’de ele geçen eserler arasında sikkeler sayıca diğer eserlerden fazladır. Sikkeler mezarların yanı sıra her iki açmada dağınık olarak ele geçmiştir. Nekropolis’de toplamda 54 sikke ile bulunmuştur. Bu sikkelerin 43’ü teşhis edilmiş geri kalan 11 sikke yoğun korozyonlu hallerinden dolayı teşhis edilememiştir. Tanımlanan 43 sikkeden 1’i Roma eyalet sikkesi, 23 Roma İmparatorluk ve 19’u Bizans sikkesidir. İmparatoru ve darphanesi tespit edilemeyen sikkeler arka yüz tiplerinden yola çıkarak dönemsel olarak tarihlendirilmiştir. Roma eyalet sikkesi çalışmada incelenen sikkelerin en erken tarihlisidir. Roma İmparatorluk sikkeleri 8 farklı imparatora aittir. Bizans sikkelerinin geneli Erken Bizans Dönemi’ne ait olup imparatoru tespit edilen sikkeler 3 imparatoru temsil etmektedir. Darphanesi tespit edilen sikkeler 7 farklı darphanede darp edilmiştir. Aynı zaman incelediğimiz sikkeler alanda ele geçen diğer buluntularında yayınlanmasıyla nekropolis’in kullanım dönemlerinin belirlenmesinde önemli rol oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kyzikos, Sikke, Roma, Bizans

Abstract

Cyzicus, which was located within the borders of the Mysia Region in the Ancient Period, is today located in the Düzler District of the Erdek district of Balıkesir province. The Miletians founded the city for the first time in 756 BC and for the second time in 679 BC. The 2022 season of Cyzicus excavations was carried out in the Necropolis and Hadrian's Temple. Ceramics, coins, terracotta figurines and various small archaeological finds were unearthed during the excavations. Among the artifacts unearthed in the Necropolis, coins outnumber other artifacts. Coins were found scattered in both trenches as well as in the graves. It was found in the Necropolis with a total of 54 coins. 43 of these coins were identified, but the remaining 11 coins could not be identified due to their intense corrosion. Of the 43 coins identified, 1 is a Roman provincial coin, 23 is a Roman Imperial coin, and 19 is a Byzantine coin. The coins, whose emperor and mint could not be identified, were dated periodically based on their reverse side types. The Roman provincial coin is the earliest of the coins examined in the study. Roman Imperial Period belong to 8 different emperors. Most of the Byzantine coins belong to the Early Byzantine Period, and the coins with identified emperors represent two emperors. The coins whose mints were identified were minted in 7 different mints. At the same time, the coins we examined will play an important role in determining the usage periods of the necropolis by being published in other finds unearthed in the area.

Keywords: Cyzicus, Coin, Rome, Byzantium

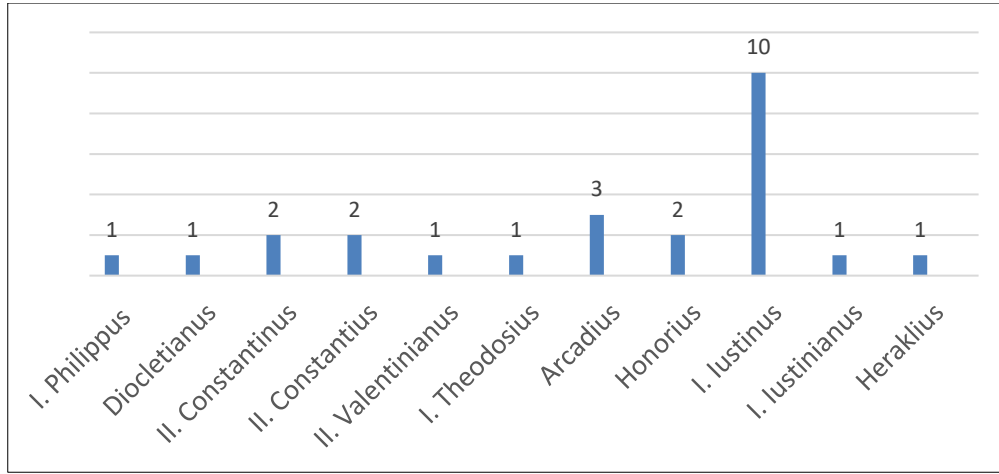

Şekil 1. Nekropolis (Kyzikos Kazı Arşivi)

Nekropolis’de Ele Geçen Sikkeler*

Nekropolis kazılarının 2022 yılı sezonunda 54 sikke bulunmuştur. Ele geçen sikkelerin 43’ü teşhis edilmiş, 11 sikkenin hangi döneme ait oldukları aşırı bozulmadan dolayı tespit edilememiştir. Böylelikle sikkelerin teşhis edilme oranları teşhis edilenler %79,6 teşhis edilemeyenler %20,4 şeklindedir. Tamamı bronzdan darp edilen sikkelerdeki bozulma metal kalitesi, dolaşımında kalma süresi ve *Kyzikos*’un son derece nemli bir alanda konumlanmış olması ile açıklanabilir.

Tanımlanan 43 sikkeden 24’ünün imparatoru, 22’sinin darphanesi ve 12 sikkenin sadece dönemi belirlenmiştir. Teşhis edilen sikkelerin 1’i Roma Eyalet Sikkesi, 23’ü Roma İmparatorluk ve 19’u Bizans sikkesidir (Grafik 1). Çalışma kapsamında incelenen sikkelerin en erken tarihli olan *Kyzikos* darplı sikke, MS 180-186 yıllarında darp edilmiş olup sikkenin ön yüzünde kentin kurucusu olarak kabul edilen Kral *Kyzikos*’un portresi yer almaktadır.

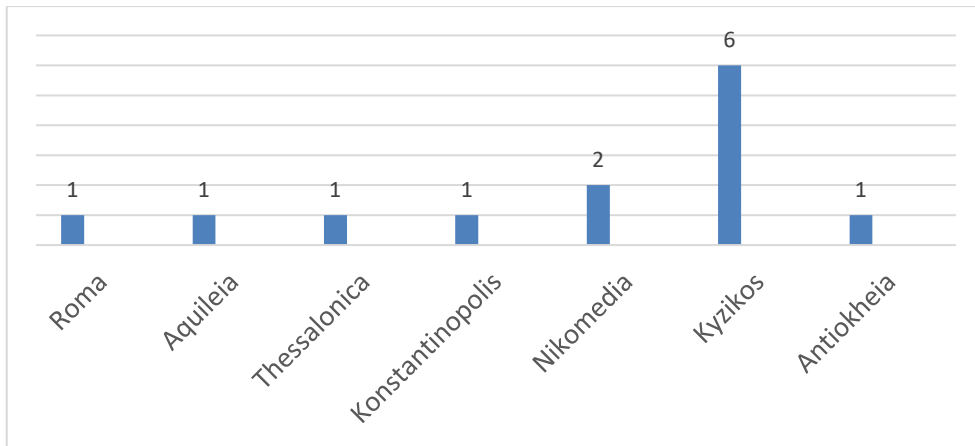

Grafik 1. Sikkelerin İmparatorlara Göre Dağılımı

Roma İmparatorluk sikkelerinin 13'ünün imparatoru, 14'ünün darphanesi ve 6'sının sadece dönemi belirlenmiştir. İmparatorluk sikkelerinin en erken tarihli I. *Philippus* Dönemi'nde (MS 244-249) MS 244-247 yıllarında, en geç tarihli *Honorius* Dönemi'nde (MS 393-423) MS 395-408 yıllarında darp edilmiştir. Roma İmparatorluk sikkeleri içerisinde 3 adet ile en fazla sikke *Arcadius*'a (MS 395-408) aittir. Roma İmparatorluk sikkeleri 7 darphaneyi temsil etmektedir. İmparatoru ve darphanesi tespit edilemeyen 6 sikke ise ön ve arka yüz tiplerinden yola çıkarak Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.

Nekropolis kazılarında 19 adet Bizans sikkesi ele geçmiştir. Bizans sikkelerinden 12'sinin imparatoru, 8'inin darphanesi ve 6'sının sadece dönemi tespit edilmiştir. Sikkeler I. *Iustinus* (MS 518-527), I. *Iustinianus* (MS 527-565) ve *Heraklius* (MS 610-641) dönemlerine aittir. Bizans sikkelerinin 10'u I. *Iustinus* Dönemi'nde diğer ikisi I. *Iustinianus* ve *Heraklius* dönemlerinde darp edilmiştir. Sikkeler 2 darphaneyi temsil etmektedir. İmparator ve darphane tespit yapılamayan 6 sikke gösterdikleri özelliklerden dolayı Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.

İncelediğimiz sikkeler 7 farklı darphaneye aittirler. Roma eyalet sikkesi *Kyzikos* darphanesinde darp edilmiştir. Roma İmparatorluk sikkeleri 7 farklı darphaneyi temsil etmektedir. Bu darphaneler Roma, *Aquileia*, *Thessalonica*, *Konstantinopolis*, *Nikomedia*, *Kyzikos* ve *Antiokheia* şeklindedir (Grafik 2). En fazla sikke 8 adetle temsil edilen *Kyzikos*'a aittir. *Kyzikos* sikkelerinin tamamı Roma İmparatorluk Dönemi'nde darp edilmiştir. Bizans sikkelerinde *Konstantinopolis* (6) ve *Nikomedia* (2) darphaneleri karşımıza çıkmaktadır. Bizans sikkelerinde *Konstantinopolis* darphanesi sikkelerinin yoğunluğunu görmekteyiz. Bu durum kentin Bizans Dönemi'nde başkent olması ve imparatorluğun doğusuna sikke basmak ile yükümlü olması ile alakalıdır (Demirel Gökalp, 2014, s. 12).

Grafik 2. Roma İmparatorluk Sikkelerin Darphanelere Göre Dağılımı

İncelediğimiz sikkelerin dönemsel yoğunluğu ve dolaşımını daha iyi anlamamız için kentte ve kente yakın bölgelerde yapılan kazılarda ele geçen sikkeler ile karşılaştırma yapmamızda fayda vardır. Fakat kentteki nüvizmatik çalışmaları çok sınırlı kalmıştır. *Kyzikos*'da 1952-1953 yıllarında yapılan kazılarda Grek, Roma, Bizans ve İslami dönemlere ait 198 sikke ele geçmiştir. Ele geçen sikkelerden Roma İmparatorluk sikkeleri ile Bizans sikkeleri incelediğimiz sikkeler ile dönem yoğunluğu açısından yakın benzerlikler göstermektedir (Köker, 2003, s. 385-392; Köker, 2007, s. 305-314). Ayrıca *Kyzikos* darplı sikkelerin

incelenmediği doktora tezinde kentin sikkeleri detaylıca ele alınmıştır (Motor, 2010).

Kyzikos sikkeleriyle çevredeki arkeolojik kazılarda ele geçen sikkeler karşılaştırıldığında, incelediğimiz sikkelerin vereceği bilgiler daha da önemli bir hale gelecektir. *Kyzikos*'a yaklaşık 8 km uzaklıkta bulunan Zeytinliada Meryem Ana Manastırı kazılarında genel çoğunluğu Bizans Dönemi'ne tarihlenen sikkeler, katalogda incelediğimiz sikkeler ile benzer dönem ve darphane özellikleri göstermektedir (Murat, 2023a; Murat, 2023b; Murat, 2023c). *Mysia* Bölgesi kentlerinden *Allionai*'de ele geçen sikkelerde Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde yoğunluğun olduğu görülmektedir (Tekin ve Erol Özdizbay, 2012, s. 347-401; Tekin ve Erol Özdizbay, 2013, s. 299-331; Tekin ve Erol Özdizbay, 2014, s. 293-336; Tekin ve Erol Özdizbay, 2016, s. 117-146). Yine *Allionai* sikkelerinde incelediğimiz sikkelerle benzer olarak Bizans sikkelerinde *Konstantinopolis* darphanesinin yoğunluğu görülmektedir.

Kyzikos'a konum olarak yakın olan *Troas* Bölgesi kentlerinden ele geçen sikkeler ile katalogumuzdaki sikkeleri karşılaştırmak dönem ve darphane yoğunluğunu daha iyi anlamamıza fayda sağlayacaktır. Bu amaçla *Troas* kentlerinden *Parion* sikkelerinde Geç Roma-Erken Bizans Dönemi sikkelerinin hayli yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir (Keleş ve ark., 2014, s. 21-36; Keleş ve ark., 2015, s. 53-68; Oyarçin, 2016, s. 181-191; Oyarçin, 2017, s. 239; Keleş ve Oyarçin, 2019a, s. 335-358; Keleş ve Oyarçin, 2019b, s. 335-358; Keleş ve Oyarçin, 2020, s. 51-66; Oyarçin, 2020, s. 619-628; Keleş ve Oyarçin, 2021, s. 391-422). *Parion*'da ele geçen Bizans sikkelerine baktığımızda Erken Bizans Dönemi'ndeki yoğunluk ve özellikle I. *Iustinus* sikkelerinin yoğunluğu ile sikkelerin darphaneleri katalogumuzda yer alan sikkeler ile oldukça benzerdir. Yine *Apollon Smintheion* Kutsal Alanı'nda bulunan sikkeler *Kyzikos* kazılarında ele geçen sikkeler ile benzemektedir (Çizmeli-Öğün, 2004, s. 25-37). *Smintheion* sikkeleri incelediğimiz sikkeler ile benzerlikleri Roma İmparatorluk sikkelerinin Geç Roma Dönemi'nde, Bizans sikkelerinin ise Erken Bizans Dönemi'nde yoğunlaşmasıdır. Kazı sikkeleri dışında *Kyzikos*'un bulunduğu Balıkesir Erdek ilçesine yakın konumdaki bazı müzelerde ve koleksiyonerlerde bulunan ve yayımlanan sikkelerde de yukarıda bahsettiğimiz dönem ve darphane yoğunluklarının benzer olduğu görülmektedir (Kılıç, 2011, s. 503-510; Ünal, 2004, s. 119-137; Canuyar Ünal, 2005; s. 155-168; Demirel Gökalp ve Kılıç, 2011, s. 251-263; Ünal, 2012; Demirel Gökalp, 2014, s. 11-28; Demirel Gökalp, 2017, s. Ünal ve ark., 2017; Karanfil, 2019; Mercanoğlu, 2022, s. 178-194).

Sonuç

2022 yılı kazı sezonunda *Kyzikos*'daki çalışmalar *Hadrianus* Tapınağı ve *Nekropolis*'de sürdürülmüştür. *Nekropolis*'deki kazılarda 54 sikke bulunmuştur. Ele geçen sikkelerden 43'ü tanımlanmış, 11 sikke korozyonlu hallerinden dolayı tanımlanamamıştır. Tanımlanan sikkeler Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenmektedir. Sikkelerin dönemsel olarak sayılarında Roma sikkelerinin sayıca fazla olduğu görülmektedir. Roma sikkeleri içerisinde ise çoğunluk Geç Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Bizans sikkelerinin ise tamamı Erken Bizans Dönemi'nde darp edilmiştir.

Nekropolis'de ele geçen sikkeler *Nekropolis*'in kullanım dönemleri hakkında kesin olmasa da bir fikir vermektedir. *Nekropolis*'de sikkeler dışında ele geçen seramikler, *terracotta* figürünler, yüzük taşları ve çeşitli metal aletlerin ilk incelemesinde kabaca MS 3.-7. yüzyıllar arasına tarihlendiği belirlenmiştir. Böylelikle sikkeler ile diğer arkeolojik eserler yaklaşık aynı dönemleri vermektedir. Bu durum *Nekropolis*'in Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Fakat alanda ele geçen diğer arkeolojik buluntular daha detaylı incelenip yayımlanmasıyla bu yorum daha kesin bir hal alacaktır. Bununla birlikte *Nekropolis*'deki kazıların ilerleyen dönemlerde bitirilmesiyle birlikte gerek sikke ve gerekse diğer arkeolojik buluntuların vereceği sonuçlar, *Nekropolis* hakkındaki yorumlarımızı daha güçlü hale getirecektir.

Ayrıca yukarıda incelediğimiz sikkelerin *Kyzikos*'a yakın kazılara ele geçen sikkeler ile karşılaştırmasında dönemsel ve benzer darphane yoğunluklarının tespit edilmesi dönemin sikke ve darphane ağı hakkında bilgiler vermektedir. Bunun yanı sıra incelediğimiz sikkeler Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ndeki sikkelerin yoğun dolaşımını ve yaygın darphane ağını anlamamız açısından tek başına yeterli olması mümkün olmasa da örnek taşıması yönünden önem arz etmektedir.

Katalog

Roma Eyalet Sikkesi

Mysia

Cyzicus

MS 180-186

Öy. KVZIKOC; *Kyzikos*'un diademli portresi, s.

Ay. KVZIKHNQN NEOK; Capricorn, s.

Ref.: RPC IV.2, 592; BMC *Mysia*, s. 42, 186.

1. AE, 17 mm, 2,65 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N14.

Roma İmparatorluk Sikkeleri

I. Philip (MS 244-249)

Roma

MS 244-247

Öy. IMPMIVLPFILIPPVSAVG; İmparatorun ışın taçlı ve giyimli büstü, s.

Ay. VIRTUS AVG; Virtus, ayakta, sl.; sağ elinde zeytin dalı, sol elinde mızrak tutuyor.

Ref.: RIC IV/III, s. 74, 52.

2. AE, 22 mm, 4,45 g. Ky. 1. Kazı Env. No.: KYZ22N86.

Diocletianus (MS 284-305)**Cyzicus**

MS 295-299

Öy. IMPCCVALDIOCLETIANVSPFAVG; İmparatorun ışın taçlı ve zırlı büstü, s.

Ay. CONCORDIAMILITVM; İmparator (solda) Jüpiter'den (sağda) küre üstünde Victoria alıyor; ikisi de ayakta ve asa tutuyorlar; altta, KΓ

Ref.: RIC VI, s. 581, 15a.

3. AE, 21 mm, 2,40 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N3.

II. Constantinus (MS 337-340)**Cyzicus**

MS 331-333

Öy. CONSTANTINVSIVNNOBC; İmparatorun diademli ve zırlı büstü, s.

Ay. GLOR-IAEXERC-ITVS; İki asker arasında iki standart.

Ref.: RIC VII, s. 655, 81.

4. AE, 17 mm, 2,45 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N24.

Antiochea

MS 330-335

Öy.: CONSTANTINVSIVNNOBC; İmparatorun defne çelenkli ve zırlı büstü, s.

Ay. GLOR-IAEXERC-ITVS; İki asker arasında iki standart; kesimde, SMANA

Ref.: RIC VII, s. 693, 87.

5. AE, 18 mm, 2,15 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N1.

II. Constantius (MS 337-361)**Thessalonica**

MS 350-355

Öy. DNC[ONSTAN]-TIVSPFAVG; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. [FELTEMP-R]EPARATIO; Asker, ayakta, sl.; sağ elindeki mızrakla yerdeki atlı askeri mızraklıyor; solda, S kesimde, TSA

Ref.: RIC VIII, s. 419, 185.

6. AE, 20 mm, 3,85 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N87.

Belirsiz Darphane

MS 337-361

Öy. [DNC]ONSTANT-[IVSPFAVG]; İmparatorun rozet diademli ve giyimli büstü, s.

Ay. [...]; Victoria, ayakta.

7. AE, 17 mm, 2,47 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N42.

II. Valentinianus (MS 375-392)**Cyzicus**

MS 388-392

Öy. DNVALENTINIANVSPFAVG; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. SALVSREI-PUBLICAE; Victoria, ayakta, sl.; sağ elinde ganimet tutuyor, sol eliyle esir sürüklüyor; solda, □ kesimde, SMKB

Ref.: RIC IX, s. 246, 26a.

8. AE, 13 mm, 1,25 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N94.

I. Theodosius (MS 379-395)**Cyzicus**

MS 388-392

Öy. DNTHEODO-SIVSPFAVG; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. SALVSREI-[PVBLIC]AE; Victoria, ayakta, sl.; sağ elinde ganimet tutuyor, sol eliyle esir sürüklüyor; solda, □ kesimde, SMKA

Ref.: RIC IX, s. 246, 26b.

9. AE, 16 mm, 2,15 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N59.

Arcadius (MS 395-408)

Constantinopolis

MS 383-388

Öy. DNARCADIVSPFAVGSTVS; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. VIRTVSE-XERCITI; İmparator, ayakta, s.; sağ elinde labarrum, sol elinde küre tutuyor, yerde esir; kesimde, CONSF

Ref.: RIC IX, s. 233, 83b.

10. AE, 22 mm, 4,80 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N2.

Cyzicus

MS 388-392

Öy. DNARCA[DI-VSPFAVG]; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. [SALVSREI-P]VBLICAE; Victoria, ayakta, sl.; sağ elinde ganimet tutuyor, sol eliyle esir sürüklüyor; solda, □ kesimde, SMKA

Ref.: RIC IX, s. 246, 26c.

11. AE, 16 mm, 2,10 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N34.

Belirsiz Darphane

MS 383-408

Öy. [...]ARCADIVS[...]; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. Belirsiz.

12. AE, 13 mm, 1,45 g. Ky. ?. Kazı Env. No.: KYZ22N28.

Honorius (MS 393-423)

Cyzicus

MS 395-408

Öy. DNHONORI-[VSPFAVG]; İmparatorun diademli, giyimli ve paludamentumlu büstü, s.

Ay. VIR[TVS-EXERCITI]; İmparator, ayakta, cepheden; sağ elinde mızrak tutuyor, sol eli yerdeki kalkanda. Sağda Victoria, sol elinde palmiye dalı tutuyor, sağ eliyle imparatora çelenk sunuyor; kesimde, SMKA

Ref.: LRBC II, s. 98, 2581.

13. AE, 18 mm, 2,40 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N19.

Belirsiz Darphane

MS 393-423

Öy. DNHONOR[...]; İmparatorun diademli ve giyimli büstü, s.

Ay.: Belirsiz.

14. AE, 14 mm, 1,75 g. Ky. ?. Kazı Env. No.: KYZ22N32.

Belirsiz İmparator

Aquileia

Öy. İmparatorun diademli büstü, s.

Ay. İmparator, ayakta, sl.; sağ elinde küre tutuyor; kesimde, AQPS

15. AE, 14 mm, 1,47 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N27.

Nicomedia

Öy.[...]TVSPP; İmparatorun diademli ve giyimli büstü, s.

Ay. Victoria, ayakta, sl.; sağ elinde ganimet, sol elinde küre tutuyor; kesimde, SMNA

16. AE, 16 mm, 2,35 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N30.

Öy. İmparatorun diademli ve giyimli büstü, s.

Ay. Victoria, ayakta, yerde esir; kesimde, SMN

17. AE, 16 mm, 2,42 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N4.

Cyzicus

Öy. İmparatorun diademli büstü, s.

Ay. İmparator (sağda), Jüpiter'den (solda) küre alıyor; kesimde, SMKA

18. AE, 14 mm, 1,65 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N84.

İmparatoru ve Darphanesi Belirsizler

MS 4. yy

Öy. İmparatorun giyimli büstü, s.

Ay. Victoria (sağda), imparatora (solda) çelenk sunuyor.

19. AE, 18 mm, 2,49 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N40.

Öy. İmparatorun büstü, s.

Ay. Victoria, ayakta, sl.; sağ elinde çelenk tutuyor.

20. AE, 20 mm, 2,78 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N88.

Öy. İmparatorun inci diademli büstü, s.

Ay. Belirsiz.

21. AE, 16 mm, 2,15 g. Ky. ? Kazı Env. No.: KYZ22N79.

22. AE, 14 mm, 1,35 g. Ky. ? Kazı Env. No.: KYZ22N21.

23. AE, 18 mm, 2,38 g. Ky. ? Kazı Env. No.: KYZ22N36.

Öy. Belirsiz.

Ay. İmparator, ayakta, cepheden; sağ elinde labarrum, sol elinde asa tutuyor.

24. AE, 19 mm, 3,47 g. Ky. ? Kazı Env. No.: KYZ22N6.

Bizans Sikkeleri

I. Iustinus (MS 518-527)

Constantinopolis

MS 518-527

Öy. DN[IV□T NV□PAC]; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. ₺ solda, A sağda, E

Ref.: DOC I, s. 45, 21a.6.

25. AE, 14 mm, 1,79 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N15.

Öy. DNI[V□T NV□P]AC; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. ₺ solda, B sağda, E

Ref.: DOC I, s. 45, 21b.4.

26. AE, 14 mm, 1,87 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N8.

27. AE, 14 mm, 1,80 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N25.

28. AE, 14 mm, 1,79 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N14.

Öy. DNIV□[T NV□P]AC; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. ₺ solda, Δ sağda, E

Ref.: DOC I, s. 46, 21d.2.

29. AE, 14 mm, 1,85 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N16.

Nicomedia

MS 518-527

Öy. DNIV[□T NV□PA]C; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. ₺ solda, N sağda, E

Ref.: DOC I, s. 51, 36.6.

30. AE, 14 mm, 1,75 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N38.

Belirsiz Darphane

MS 518-527

Öy. [DNI]V□[T N[V□PA]C]; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. ₺ sağda, E

31. AE, 13 mm, 1,65 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N9.

32. AE, 13 mm, 1,70 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N10.

33. AE, 14 mm, 1,82 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N11.

Öy. [DN]IV□[T NV□PA]C

Ay. ₺

34. AE, 14 mm, 1,75 g. Ky. 12. Kazı Env. No.: KYZ22N12.

I. Iustinianus (MS 527-565)**Belirsiz Darphane**

MS 527-565

Öy. DNIV[□T NV□P]AC; imparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, s.

Ay. E

35. AE, 15 mm, 1,87 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N7.

Heraklius (MS 610-641)**Constantinopolis****MS 610-641**

Öy. İmparator ve Heraclius Constantine, cepheden; sağ ellerinde haçlı globus tutuyorlar; başlarının üstünde haç.

Ay. Solda A/N/N/O; kesimde, CON

36. AE, 24 mm, 3,58 g. Ky. 2. Kazı Env. No.: KYZ22N49.

Darphanesi Tespit Edilenler**Nicomedia**

Öy. Belirsiz.

Ay. Ɱ solda, N sağda, E

37. AE, 14 mm, 1,68 g. Ky. 6. Kazı Env. No.: KYZ22N22.

İmparatoru ve Darphanesi Belirsizler

Öy. İmparatorun monogramı.

Ay. Belirsiz.

38. AE, 13 mm, 2,11 g. Ky. ?. Kazı Env. No.: KYZ22N40.

Öy. Belirsiz.

Ay. E

39. AE, 14 mm, 1,42 g. Ky. ?. Kazı Env. No.: KYZ22N12.

40. AE, 13 mm, 1,30 g. Ky. ?. Kazı Env. No.: KYZ22N1.

Öy. Belirsiz.

Ay. M

41. AE, 26 mm, 7,15 g. Ky. ?. Kazı Env. No.: KYZ22N23.

Öy. Belirsiz.

Ay. K

42. AE, 22 mm, 6,15 g. Ky. ?. Kazı Env. No.: KYZ22N42.

Öy. Belirsiz.

Ay. E sağda, Δ

43. AE, 13 mm, 1,35 g. Ky. ?. Kazı Env. No.: KYZ22N65.

Belirsiz Sikkeler

44. AE, 26 mm, 7,20 g. Kazı Env. No.: KYZ22N47

45. AE, 26 mm, 7,10 g. Kazı Env. No.: KYZ22N20

46. AE, 24 mm, 5,45 g. Kazı Env. No.: KYZ22N18

47. AE, 22 mm, 4,38 g. Kazı Env. No.: KYZ22N45

48. AE, 22 mm, 4,32 g. Kazı Env. No.: KYZ22N71

49. AE, 18 mm, 3,27 g. Kazı Env. No.: KYZ22N58

50. AE, 18 mm, 3,15 g. Kazı Env. No.: KYZ22N33

51. AE, 17 mm, 2,65 g. Kazı Env. No.: KYZ22N39

52. AE, 17 mm, 2,27 g. Kazı Env. No.: KYZ22N66

53. AE, 16 mm, 2,32 g. Kazı Env. No.: KYZ22N46

54. AE, 16 mm, 2,15 g. Kazı Env. No.: KYZ22N81

Katalog Fotoğrafları

1

3

5

7

9

11

13

15

17

25

2

4

6

8

10

12

14

16

18

16

27

29

35

37

28

30

36

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aristeides, (1973). Aelius Aristeides, Orations, Panathenaic Oration and in Defence of Oratory, with an English translation by C. A. Behr, The Loeb Classical Library, Cambridge- London.
- Aydın Çakmak, T. (2022). Kyzikos Hadrian Tapınağı Mimari Bezemeleri (1989- 2017 Yılları) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BMC Mysia. Wroth, W. (1894). Catalogues of Greek Coins of Mysia in the British Museum. London.
- Canuyar Ünal, C. (2005). "İzmir İli Ve İlçeleri (Bergama, Efes, Ödemiş, Tire Müzeleri) Örnekleri ile I. Dönem Bizans Sikkeleri (5. Yüzyıl Sonu - 8. Yüzyıl Ortası)". N. Başgelen (Ed.), Bilim Eşiği 2, Sanat Tarihinde Gençler 2004 Semineri (ss. 55-168), İstanbul.
- Çizmeli Öğün, Z., (2004). Smintheion Kazıları Sikke Buluntuları. Anadolu, (26), 25-37.
- Demirel Gökalp, Z. & Kılıç, S. (2011). Heraclius'un Follisleri; Bolu Arkeoloji Müzesi Örnekleri. A. C. Erel, B. İşler, N. Peker & G. Sağır (Ed.), Anadolu Kültürlerinde Süreklilik Ve Değişim, Dr. A. Mine Kadioğlu'na Armağan (ss. 251-263), Ankara.
- Demirel Gökalp, Z. (2014). Bilecik Müzesindeki Bizans Bronz Sikkeleri. TÜBA-KED, (12) 2014, 11-28.
- Demirel Gökalp, Z. (2017). Kütahya Müzesi Bizans Sikkeleri. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- DOC I. Bellinger, A.R. & Grierson, P. (1966). Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume I, Anastasius to Maurice 491-602. Washington.
- Ertüzün, R.M. (1998). Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar, Tarih ve Arkeolojisi Üzerinde Araştırmalar. İstanbul.
- Gündoğdu, S., (2023). MS 2. Yüzyılda Kyzikos Hadrian Tapınağı Neokorosluğu Kapsamında Mysia Bölgesi Neokorosluğu (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Has, A. C. (2019). Kyzikos Heykeltıraşlık Eserleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Herodotos, (1991). Herodot Tarihi. M. Öktem (çev.). Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Karanfil, S. (2019). Kocaeli Müzesi'ndeki Bizans Sikkeleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Keleş V., Yılmaz, A. & Oyarçin, K. (2014). Parion Roma Hamamı 2013 Kazıları ve Sikke Buluntuları. *Arkeoloji ve Sanat* (147), 21-36.
- Keleş V., Yılmaz, A. & Oyarçin, K. (2015). Parion Roma Hamamı 2014 Kazıları ve Sikke Buluntuları. *Arkeoloji ve Sanat* (150), 53-68.
- Keleş, V. & Oyarçin, K. (2019). Parion Odeion'undan Bir Geç Roma Definesi. *TÜBA-AR* (24), 189-208.
- Keleş, V. & Oyarçin, K. (2019). Anonymous Folles Found in Parion Excavations. *SELEVCIA* (IX), 335-358.
- Keleş, V. & Oyarçin, K. (2020). Akropol Doğu (İç) Sur Yangın Tabakasında Bulunan Sikkeler Işığında Parion'da Tahribat İzleri Üzerine Bir Ön Değerlendirme. *TÜBA-KED* (22) 2020, 51-66.
- Keleş, V. & Oyarçin, K. (2021). Parion Tiyatrosu Hyposcaenium Bölümünden Ele Geçen Geç Roma Dönemi Sikkeleri Üzerine Değerlendirmeler. *OLBA* (XXIX), 391-422.
- Kılıç, S. (2011). Bolu Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Bronz Sikkeleri. XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Eskişehir, ss. 503-510.
- Koçhan, N. (2011). Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları. *Renkvizyon Ofset Form Matbaacılık*.
- Koçhan, N. (1991). Kyzikos 1989 Kazısı, Hadrian Tapınağı Mimari Bezemeleri. *Türk Arkeoloji Dergisi* (29), Ankara.
- Koçhan, N. (2021). Kyzikos Nekropollerinin Genel Değerlendirilmesi. Mehmet Ali Yılmaz- Birol Can- Mehmet Işık (Ed.), *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan* (ss. 515-524), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Koçhan, N. (2023). Geçmişten Günümüze Kyzikos Turizm İlişkisi. *Anatolian Archaeology* (1), 137-146.
- Köker, H. (2003). The Greek coins from the 1952-1953 Excavations at Cyzicus. *The Numismatic Cronicle*, London The Royal Numismatic Society, Vol:163, 385-392.
- Köker, H. (2007). The Roman Provincial, Roman Imperial, Byzantine, Medieval and İslamic Coins from the 1952-53 Excavations at Cyzicus. *The Numismatic Cronicle*, London The Royal Numismatic Society, Vol:167, 305-314.
- LRBC II. Carson, R.A.G. & Kent, J. P. C. (1960). Late Roman Bronze Coinage Part II, Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A. D. 346-498. Spink & Son Ltd. London.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor, to the End of the third Century after Cristh*. Princeton University Pres, New Jersey.
- Mercanoğlu, F. (2022). Bursa Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Herakleios Dönemi Sikkeleri. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* (6) 16, 178-194.
- Motor, H. (2010). Bursa, Balıkesir ve Bandırma Müzelerindeki Kyzikos Sikkeleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Munro, J. & Arthur, R. (1897). Inscriptions from Mysia. *The Journal of Hellenic Studies* (17), 268-293.
- Murat, M. K. (2023). Zeytinliada Meryem Ana Kilisesi'nde Ele Geçen Sikkeler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (33) 2, 507-522.
- Murat, M. K. (2023). Zeytinliada Doğu Kazı Alanı'nda Bulunan Geç Antikçağ Sikkeleri. *Cedrus* (XI), 289-305.
- Murat, M. K. (2023). Zeytinliada Erken Bizans Şapeli'nde Bulunan Sikkeler. *Art-Sanat* (20), 435-467.
- Oyarçin, K. (2016). Parion Tiyatrosu Sikkeleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. C. Başaran - H. E. Ergürer (Ed.), *Parion Roma Tiyatrosu* (ss. 181-191), İstanbul.
- Oyarçin, K. (2017). Parion'da 2005-2014 Yılları Arasında Ele Geçen Geç Roma ve Erken Bizans Dönemi Sikkeleri (MS 3.-7. YY). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oyarçin, K. (2020). The Early Byzantine Period of Parion in Ligth of Numismatic Data. V.Keleş (Ed.), *Propontis ve Çevre Kültürleri* (ss. 619-628), İstanbul.
- Öztürk, N. (2003). Kyzikos Kandilleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Plinius, (1971). *Naturalis Historia* (I-X), Harris Rackham, William Henry Samuel Jones, David Edward Eichholz (çev.), Harvard University Press, London.
- RIC IV/III. Mattingly, H. Sydenham, E. A. & Sutherland, C.H.V. (1949). *The Roman Imperial Coinage*. Vol. IV Part III. Gordianus III to Antoninus. London.
- RIC VI. Sutherland, C.H.V. & Carson, R.A.G. (1967). *The Roman Imperial Coinage*. Vol. VI. From Diocletian's reform to the death of Maximinus. London.
- RIC VII, Sutherland C. H. V. & Carson R. A. G. (1966). *The Roman Imperial Coinage*. Vol. VII, Constantine and Licinius. London.
- RIC VIII, Sutherland, C. H. V., Carson, R. A. G. & Kent, J. P. C. (1981). *The Roman Imperial Coinage*, Vol. VIII, The Family of Constantine I. London.
- RIC IX, Mattingly, H., Sutherland, C.H.V. & Carson, R.A.G. (1951). *The Roman İmperial Coinage*, Vol. IX. Valentinian I Theodosius I. London.
- Strabon, (2005). *Antik Anadolu Coğrafyası* (XII-XIII-XIV). A. Pekman (Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- Tekin, O. & Erol Özdizbay, A. (2012). Coins from Alliano Excavations: Campaign of 1998. *CollAn.* (XI), 347-401.
- Tekin, O. & Erol Özdizbay, A. (2013). Coins from Alliano Excavations: Campaign of 1999. *CollAn.* (XIII), 299-331.
- Tekin, O. & Erol Özdizbay, A. (2014). Coins from Alliano Excavations: Campaign 2000. *CollAn.* (XIII), 293-336.
- Tekin, O. & Erol Özdizbay, A. (2016). Coins from Alliano Excavations: Campaign 2001. *Anatolia Antiqua* (XXIII), 117-146.
- Tercanlioğlu, A. (2020). Kyzikos Hadrian Tapınağı'nda 2014 Kazı Dönemine Kadar Ele Geçen Friz Ve Alınlıklara Ait Heykeltıraşlık Eserleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Umar, B. (2006). Mysia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi. *İnkılap Kitabevi*, İstanbul.
- Ünal, C. (2004). Ödemiş Müzesinden Bir Grup I. Iustinianus ve II. Iustinos Dönemi Sikkeleri. *Sanat Tarihi Dergisi* (XIII) 2, 119-137.
- Ünal, C. (2012). Manisa Müzesi Bizans Sikkeleri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları*, No:3, Manisa.
- Ünal, C., Tatar, Ö. & Toy, M. (2017). Tunay Demran Koleksiyonu. *Şehzadeler Belediyesi Kültür Yayınları*, Manisa.

Online Kaynaklar

RPC IV.2 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/592>

Erased and Displaced Identities in S. J. Watson's Before I Go to Sleep

S. J. Watson'ın Before I Go to Sleep adlı Romanında Silinmiş ve Yerinden Edilmiş Kimlikler

Yıldırım ÖZSEVGECİ
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Rize, Türkiye
Department of English Language and
Literature, Faculty of Sciences and Letters,
Recep Tayyip Erdogan University, Rize,
Türkiye
yildirim.ozsevgeci@erdogan.edu.tr

*This paper is the extended version of
the paper presented at the 9th Nalans
Conference held in Trabzon on October
2023*

Geliş Tarihi/Received 29.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 03.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:
Özsevgeç, Y. (2024). S.J. Watson'ın
Before I Go to Sleep adlı Romanında
Silinmiş ve Yerinden Edilmiş Kimlikler,
Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi, 72,
86-94.

Cite this article:
Özsevgeç, Y. (2024). Erased and Displaced
Identities in S.J. Watson's Before I Go to
Sleep, *Journal of Literature and
Humanities*, 72, 86-94.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Abstract

Steve J. Watson was born in England in 1971. Watson, who worked as an audiologist in the NHS before starting his writing career, had the opportunity to closely observe the characters' lives, which would be the subject of his works in the hospital where he worked. Watson's 2011 novel *Before I Go to Sleep* encompasses real-life instances from the lives of Henry Gustav Molaison and Clive Wearing, both of whom grappled with long-term memory impairments. Molaison and Wearing's years of illness had a profound effect on Watson. Similarly, the novel's protagonist, Christine, also suffers from anterograde amnesia, known as Molaison and Wearing syndrome, in the literature. Waking up every morning with a new identity, Christine tries to make sense of what is happening around her until she falls asleep again. Amnesia alienates her from everything. Given that similar circumstances exist in real life, Watson aims to show the reader the effect of memory on identity through Christine. Studies on memory always play an essential role in fiction. Many literary texts concentrate on how characters remember their past and how this memory triggers the construction of their identity. In other words, many texts serve as representations of individual memories. While memories form one's identity, amnesia leads to a new identity, life, personality, and darkness. Therefore, for fiction writers, amnesia serves as a tool to underscore the relationship between identity and memory. Based on these facts, this study will focus on Christine, who wakes up every morning as a new person, aiming to explore whether identity can be constructed independently of memory.

Keywords: Amnesia, Memory, Identity, S. J. Watson

Öz

Steve J. Watson 1971 yılında İngiltere'de dünyaya gelir. Yazarlık kariyerine başlamadan önce Britanya Sağlık Bakanlığında odyolog olarak çalışan Watson, eserlerine konu edeceği karakterlerin yaşamlarını çalıştığı hastanede yakından izleme fırsatını yakalar. Watson'ın 2011 tarihli romanı *Before I Go to Sleep*, uzun süreli hafıza bozukluklarıyla boğuşan ünlü hastalar Henry Gustav Molaison ve Clive Wearing'in hayatlarından gerçek kesitler içerir. Molaison ve Wearing'in yıllarca süren hastalık durumu Watson'ı derinden etkiler. Benzer bir şekilde, romanın başkarakteri Christine de Molaison ve Wearing sendromu yaşamaktadır. Her sabah yeni bir kimlikle güne uyanan Christine, tekrar uyuyana kadar etrafında olan bitenleri anlamlandırmaya çalışır. Yaşamış olduğu unutkanlık, onu her şeye yabancılaştırır. Gerçek hayatta da benzer durumların yaşanılmasından yola çıkan Watson, Christine üzerinden okura belleğin kimlik üzerindeki etkisini göstermeyi amaçlar. Bellek üzerine yapılan çalışmalar kurguda her zaman önemli bir rol oynar. Edebi metinlerin çoğu, karakterlerin geçmişlerini nasıl hatırladıklarına ve hatırlamanın kimliklerinin inşasını nasıl başlattığına odaklanır. Başka bir deyişle, birçok metin bireysel anıların temsili olarak hizmet eder. Anılar kişinin kimliğini oluştururken, hafıza kaybı yeni bir kimliğe, yeni bir hayata, kişiliğe ve karanlığa neden olur. Bu nedenle kurgu yazarları için amnezi, kimlik ve hafıza arasındaki ilişkiyi vurgulayan bir araçtır. Bu gerçeklerden hareket eden bu çalışma, her sabah yeni bir insan olarak uyanan Christine'e odaklanacak ve hafıza olmadan kimliğin inşa edilip edilemeyeceği sorusunun cevabını arayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amnezi, Bellek, Kimlik, S. J. Watson

Introduction

Since Plato's times, memory, or remembering, has been one of the critical topics in fiction. Thus, any work of literature can be a way of preserving or using memory as narration. Therefore, memory is not only a crucial factor in telling a story, but it has also been a vast area to write about. According to Dieguez and Annoni (2013), "Novels are all about memory, and it is from this human capability that all novels flow" (p. 137). Novels are seen as a way of storing memories or reflecting on them, thereby contributing to the construction and reconstruction of individual and collective memory. These reconstructed memories can be used as the basis for creating fictional works. As argued by Lavenne, Renard, and Tollet (2005), "Literature is powerful as a recollection and reconstruction tool, and it can connect past and present by rescuing memories from being forgotten and bringing them back to life" (p. 1). It is a record that enables the narrator's story to pass from one to another and a way of re-examining past events. Therefore, as Neumann (2010) underlined, fiction, which has been extensively involved in discussing forms of literary memory, has proven to be of great value in exploring memory representation. Because literature, both thematically and formally, is closely interwoven with the thematic complex of memory and identity (p. 333).

In order to understand this complex structure of memory and identity, writers have deepened their research in light of new developments in the human psyche. According to Lethem (2000), the author of *The Vintage Book of Amnesia*, the subject of memory loss or amnesia in fiction has become increasingly popular and nuanced through the twentieth century with the introduction of Freud's psychoanalysis theory and studies in neurology (p. xiv). Since the early twentieth century, studies on the human mind have intensified and the structure of the mind has been better understood. Thanks to new findings, writers were allowed to delve deep down into human psychology and scrutinise the impact of memory on identity. Many writers, such as Julian Barnes, Oliver Sacks, and Sophie Kinsella, use amnesia as a plot device to emphasise identity within this scope, as it offers them ample opportunities to manipulate characters and the motives behind their actions. Besides, the characters' mental states provide readers with an insight into their current selves. Memory and amnesia themes allow writers to explore the psychology of individuals, examine cultural norms, and encourage readers to reflect on what it means to be a person in the context of their own and others' histories. As the understanding of psychology has expanded, there is a tendency to focus more on memory and identity.

Initially, an interest in the human mind prompted authors to scrutinise and write about memory, addressing both memory as a repository of past experiences and memory loss as a portrayal of its repercussions. These themes became the subjects of psychoanalysis. Late Victorian writers pioneered its use in employing psychoanalysis. As stated by Blackwood (2010), Henry James's focus on human psychology in his literary works coincided with the emergence of psychology as a discipline in the 19th century. In other words, "Psychological analysis" emerged in late Victorian novels such as James's. He paid more attention to the psyche and motivations of his characters than to what they did. This period, known as the "laboratory revolution," aimed to uncover the workings of the mind through physiological studies (p. 270). These studies are still popular since memory is a current theme in fiction. Such critics as Ansgar Nünning and Birgit Neumann began intertwining fiction and memory in their discussions, proposing the term "fiction of memory" for this field of study. This term holds a double meaning in terms of fiction. As explained by Neumann (2010), the phrase "refers to literary, non-referential narratives that depict the workings of memory, and to the stories that individuals or cultures tell about their past to answer the question "Who am I?" (p. 334). Such fiction encourages readers to reconsider their identities and to analyse all personal features and experiences constituting their present selves. Through fictional characters, the reader experiences the consequences of a possible memory loss in their own life.

Amnesia is the "loss of memory due usually to brain injury, shock, fatigue, repression, or illness; or a gap in one's memory" (*Amnesia*, 2024). Amnesia is the lack of memory that constitutes identity. Therefore, it allows authors to use it as a plot device to investigate the nature of identity. Many writers, such as Gabriel G. Marquez, Oliver Sacks, Julian Barnes and S. J. Watson, use amnesia to show the role of memory while constructing an identity. Although most of the authors mentioned above are contemporary, it is possible to see examples of amnesia-related works written or told in the old times. In ancient Greek mythology, amnesia was used as a tool to refresh and start a new life with a new identity. Weinrich (2004) explains that in Greek mythology, the myth of Lethe tells a story about the river of forgetfulness, which leads to rebirth in a new body. Once people drink its water, they are freed from their earlier self and their mortal life. According to Haşlakoğlu (2008), Plato also used the term "amnesia" in comparison to the meaning of forgetfulness, and he suggested that amnesia is a necessary step in knowing the truth and yourself. Thus, Plato uses amnesia as not knowing the truth but seeing the reflections of the authentic self. Today, especially in fiction, amnesia refers to a situation in which people do not know about their truths (pp. 206-207).

Following Plato's steps, amnesia has been a standard device for modern writers and used by Homer, W. Shakespeare, C. Dickens, and H. Balzac. Throughout history, memory breakdowns have provided storytellers with many imaginative

possibilities. Some examples include the river Lethe, the lotus fields of the *Odyssey*, the laudanum that induces amnesia in *The Moonstone* (2020), and the issues afflicting the protagonist in *Memento* (1986). Similarly, as in the novel *Before I Go to Sleep*, this study's subject, amnesia, refers to not knowing the individual self. Therefore, it causes a loss of identity. In fiction, characters with amnesia cannot realise themselves as long as they forget their past. As Poole (2008) puts forward, "One of the tasks of memory is to make available to us knowledge that we have acquired in the past" (p. 263).

The loss of such knowledge prevents an individual from constructing an identity. Besides, reliable memory is based on the experiences of the individuals themselves. Amnesiac people need sound evidence or records that enable recalling the memories. The stories told to amnesiac people can be the reflections of reality, which is open to manipulation. Christine, the protagonist, can see just the reflections of her life by listening to others, but she needs the truth to remember herself. In this context, knowing their selves means understanding their own identity. Each person has their reality, so all other resources are just reflections of reality. As in the novel *Before I Go to Sleep*, characters question their identities, beliefs, and potential revelations about their past. While reading, readers also experience a similar self-discovery journey, and they ask questions about their conception of identity. A person's life story or personal narrative is shaped by their memories. Recalling relationships, experiences, and events from memory helps people build a meaningful and cohesive narrative that embodies their identity. Inquiring about their relationships, values, and beliefs is a part of the process that leads to a deeper investigation of identity. It is clear that identity and memory are interconnected: identity is based on memories, and memories influence our feelings, thoughts, and self.

Memory comprises the moments of an individual's life, which are linked together by memories. Similarly, it is argued that physical continuity criteria cannot provide such a connection, which is crucial for identity. The importance of this connection is evident when a drastic loss of memory, such as amnesia, is experienced (Bunuel, 1983, pp. 4-5). In *Les Maladies de la Mémoire* (1881), Ribot argues that amnesia is the best way to understand the relationship between memory and automatic, non-physicalised mental function. The connection between the body and the mind, that is, between physical existence and memory, only becomes apparent in cases such as amnesia, where memory is adversely affected. Although memory is primarily cognitive, memory loss makes it evident that it is also a physical phenomenon. It was only by accident that memory turned out to be a biological phenomenon in psychology (Dames, 2001, p. 177). Associating memory merely with cerebral functions is insufficient since it is also a mental process in the brain, a physical body part, ensuring the ties between mental and physical. As Groes (2016) claims, "memory is a process that is essentially influenced by contextual and cultural factors, including gender, individual trauma, and education, rather than something that just occurs in the brain" (p. 5). Memory is partly physical, but what shapes the memory is past experiences, which are generally abstract concepts. Experiences include every moment in life, varying from the things we learn, see, touch, hear, and do, and they are stored in our minds.

Amnesia refers to losing these memories, facts, information, and experiences. Fiction tends to depict amnesia as forgetting your identity, and it is primarily a long-term memory loss. A very traumatic experience brings about the characters in fiction. Although it is depicted as forgetting everything in fiction, generally, that's not the case in real life. Instead, amnesiac people usually know who they are, but they may have trouble learning new information and forming new memories. However, inquiring about the relationships, values, and beliefs enables authors to investigate identity more deeply. The themes of identity, memory, and self-discovery are explored in both real-life memory loss and fictional amnesia; however, there are significant differences between real-life experiences and the depicted amnesia in fiction. The author can use amnesia in a different and fictional way. Amnesia's effects are frequently exaggerated in fiction for dramatic effect. Plot development may be facilitated by characters encountering extreme difficulties and perils directly related to memory loss. Unlikely, some examples use amnesia as a way of refreshing and starting a new life, such as in *Rebirth When Everyone Forgot* (1976). In this context, this study deals with this issue by exploring the amnesia theme in Steve J. Watson's *Before I Go to Sleep* (2011). Like other contemporary amnesia fiction works, this novel deals with amnesia as memory loss, which causes problems with amnesia. This study attempts to establish the importance of remembering past experiences to build an identity by emphasising the gaps and weaknesses of an individual caused by amnesia.

Erased Identities, The Case of Christine

S. J. Watson, the author of the award-winning novel *Before I Go to Sleep*, was born in Stourbridge, West Midlands. After graduating from the University of Birmingham with a degree in Physics, he worked in several hospitals, specialising in diagnosing and treating pediatric hearing impairments as an audiologist before his enormous success with the publication of *Before I Go to Sleep*, which made him reconsider his career. According to his interview in the *Guardian*, the primary source of inspiration for his writing is his background in medicine. He explains that:

"I was reading about a man called Henry Molaison, who suffered severe amnesia following an operation he underwent when he was 27. He died at the age of 82 and, for all that time, could form no new memories. I was struck

by the image of that old man waking up and looking in the mirror, fully expecting a 27-year-old to be gazing back at him. I realised how vital our memories are to our sense of self, and from that seed, the whole novel began to grow” (Reporter, 2018).

As he emphasises, memories make people who they are, and *Before I Go to Sleep* reveals the importance of memory to one’s self; so by scrutinising memory and forgetfulness, Watson makes the character and the reader conscious about identity, which is the combination of our memories. In one of his interviews, Watson explains the reason he uses amnesia in his novel: “What was happening to this person was less important than what was happening inside her. I was more interested in trying to understand how it would feel to have this memory loss and to not know your own story and to have no idea how you got to where you are, even physically. The more I thought about it the more I realised without your own story you’re not really anything. How do you know what kind of person you are if you don’t know what you’ve done and where you’ve been and what you’ve achieved, and what things you’re proud of or less proud of?” (Warmann, 2014).

Therefore, he takes the memory out of Christine’s life to point out how an individual would be without remembering. Besides losing memories, an individual loses their independence, self-control and even their real families. It is underlined in the novel that having memory makes people independent; without memory, people do not have identity and life, and they have no control over themselves; lastly, without memory, people have no goals and no meaning in life. The story emphasises that remembering and having a memory is gaining independence. As long as you have a memory, you are your controller:

“And, well, you’re gaining independence, I think.”

“Independence?”

“Yes. You don’t rely on Ben as much as you did. Or me.”

That’s it, I think. That is the progress he is talking about. Independence. Perhaps he means I can make it to the shops or a library without a chaperone, though right now I am not even sure that much is true” (Watson, 2011, p. 18).

The protagonist, Christine, suffers from amnesia, and she endeavours to reconstruct her identity by recording a journal of her memories. However, the reader must rely on her journal and other external factors to learn the narrative. As a literary device, amnesia can blur time and memory, thereby expanding the scope of the unreliable narrator. The central theme of the novel *Before I Go to Sleep* is memory and how it relates to identity. The protagonist, Christine, cannot reconcile who she was before the accident and who she is now because of her amnesia, which forces her to redefine who she is all the time. While exploring memory and identity, the story aids individuals in understanding themselves, as Christine does. She begins questioning her sanity as she wonders about her memories and their reasons.

The causes of amnesia can be physical or psychological trauma, drugs or tumours. In fiction, memory loss is often associated with physical or mental trauma. It can be the beginning of coming disasters and give characters a fresh start. In addition, the type of amnesia that is mainly used is retrograde amnesia in fiction. Retrograde amnesia means total memory loss. There are many types of amnesia; however, the novel discussed in this study includes retrograde amnesia and anterograde amnesia, which refers to the inability to form and retain new memories (Cherney, 2018). People with anterograde amnesia suffer from loss of personal identity, which causes problems about self and authentic identity, and it is seen in the novel *Before I Go to Sleep*. As a storytelling device, it is technically anterograde amnesia that permits the creation of new memories but erases the previous ones every night.

Amnesia is also a highly valued plot device used in literature worldwide, and it is a fiction novel of postmodern sensibility. As Melley (2003) suggests:

“Narratives about amnesia seem to reflect the postmodern condition: the fragmentation of the self into parts not available to consciousness or memory; the inability to distinguish between authentic memories and simulations; and the difficulty of finding sound correspondences between past events and narratives that purport to describe those events” (p. 107).

This is what the protagonist, Christine, experiences. She has some moments as records, but they all must be justified. The reader tries to combine the pieces to understand the whole story and experiences the same hesitation until the end. Christine and the reader have to rely on individual memory as a record, but it is not easy to believe in it. As a plot device, amnesia disrupts the story’s linear progression and the lives of its characters. Memory loss’s fractured nature aligns with postmodern trends, challenging established hierarchies. However, it is essential to note that amnesia fiction is not always postmodern. Amnesia is a flexible literary device that can be used outside of postmodern literature in various genres. Furthermore, a piece of art does not automatically become postmodern simply because it employs amnesia; rather, it depends on how the theme is investigated, dissected, or incorporated into the larger story and thematic concerns of the piece.

Within this context, the novel *Before I Go to Sleep* presents postmodern elements such as fragmentation, deconstruction, identity constructed by society and hyper-reality. The story includes fragmented narratives because amnesia disrupts the linear flow of Christine's life and memories. Besides, as in other postmodern works, the novel emphasises that the protagonist, Christine, must rebuild her identity with the help of other people around her since she does not know herself. As the society itself, they have the opportunity to shape her identity. Lastly, Christine's amnesiac situation contributes to the deconstruction of her narration. Also, the novel explores the reconstruction of the realities of Christine's past and her life. As is seen in postmodern stories, amnesia creates the opportunity for unexpected story turns that blur the realities even at the end of the story. Watson succeeds in making this effect in the story because, in the end, the reader questions Christine's happy ending, which can be an invented story for her.

The surprising endings or mysterious events are not the only reasons that attract attention. The question "Why has the interest in amnesia increased?" can be answered because forgetfulness is both a gift and a curse for human beings. Therefore, the writer can create a new identity and life for the character or show the impossibility of a life without memories. Saliba Salman (2019) states that "amnesia has a de-centring drive and can shift emphasis to the social periphery" (p. 2). When someone loses their identity, they must be reshaped and reconstructed by society and other external forces. It is the same for both personal identity and national identity. The novel that is the subject of this study deals with personal identity, and it highlights that amnesia is a weakness because remembering gives people the power to shape and save their identity. As Bartkevicius (2000) claims, since we live in an age of information (p. 222), forgetfulness is a sign of weakness, and it is seen as vulnerability and remembering is to overcome death and grief. However, it is also possible to see amnesia as a gift in other literature, especially when the characters have deep griefs and traumas hidden in their past. According to this point of view, the characters who can overcome amnesia in the end prove themselves, and amnesia contributes to their character development. After regaining their identity, they become aware of what they have and who they are. In this way, they may be grateful for their life.

As cited by Tougaw (2021), "memory and identity are entangled with each other" (p. 3). Watson reveals it in his novel by creating an amnesiac character who has no memories and does not know who she is. Memory is the most crucial factor that constructs the most significant part of the identity. Judgements, decisions, behaviours, and thoughts are all related to identity. As a literary device, amnesia can create tension and transform a story into a quest. The amnesiac character queries, questions, and assesses evidence to regain their sense of self. A person experiences changes because of a lost identity, including the chance to reflect on and evaluate their previous life. Buñuel (1983), a famous filmmaker famous for his films about his patients, claims that: "you have to begin to lose your memory if only in bits and pieces, to realise that memory is what makes our lives. Life without memory is no life at all . . . Our memory is our coherence, our reason, our feeling, even our action. Without it, we are nothing..." (p. 4).

The novel *Before I Go to Sleep* supports his claim, which exemplifies and offers a detailed exploration of elements of identity such as age, gender, physical attributes, personality, beliefs, and profession that remain when memory is lost. A new world is built around the amnesiac people. It tells the story of a woman who loses her identity and tries to rebuild it with the help of a partner, a doctor, and a journal she records daily. However, all of them are constructed by others. Christine, the protagonist, wakes up with no memories every day, and what she records in her journal starts with what the man who claims to be her husband tells her, and she is called by her doctor every day to remind her she's keeping a journal and tells her where she can find it. People with amnesia have to rely on others to construct their identity. In this novel, Christine has two different identities. One is built by the man who claims to be her husband, Ben. Nevertheless, he is the man with whom she cheated on her real husband and then tried to break up. Because of her amnesia, she is not aware of this fact. On the other hand, Dr Nesh wants her to remember everything and gain independence by recording her memories and feelings.

According to the identity her partner tries to construct, Christine is a woman who lives happily with her husband, Ben. He is passionate and caring towards her. Before the car accident, she was working as a secretary, and years after the accident, her son, whom she does not remember now, was killed in the war in Afghanistan. After she lost her memory, her best friend moved to New Zealand, so she has no friends. A lot of evidence and photographs of her past were destroyed in a fire in the house they used to live in. When she asks why she has not seen a doctor, her husband tells her that they have tried everything, but her condition will not improve. Thus, this man is the only person in her life and, therefore, the only source of information about her past. However, according to the second identity she is reconstructing by recording a journal, Christine is an amnesiac who strives to rebuild her identity with the help of the man who claims to be her husband. However, this man is not her husband, but her ex-boyfriend with whom she has cheated on her husband, and this man attacked her and caused amnesia when she wanted to break up. Thanks to Christine's diary, she regains her memory and learns that she is a novelist. She was writing her second novel just before the attack. She also knows she has a son who lives in another city due to his job. As she is told, she is not alone. She has a very close friend who lives in the same town. This friend reveals that the man

she lives with is not her husband, Ben. She has been deceived.

Amnesiac people like Christine are vulnerable. They cannot trust anyone. They must learn to reacquaint themselves with their own identities and follow their inner feeling to gather information from external sources, which seems unreliable. Christine describes how she feels like she is “floating..., completely without anchor, at the mercy of the wind” (Watson, 2011, p. 110) at the novel’s beginning because the backdrop of her life remains a mystery. She is bound only by her husband, Ben, and the four walls of her home are small and confining, but her world is small and confining. Christine is vulnerable and reliant on her husband’s version of events because she lacks a narrative. People without memories, like Christine, are alive, but they do not have any identity. They are not aware of even some simple aspects of identity. They are strangers to their own identity. “But now I feel empty. It’s true, what Ben said. I have no memory. Nothing” (Watson, 2011, p. 12). Memory not only constitutes identity, but it also constitutes all stories in life. “Memory goes through life, and it binds every moment to each other and enables coherency by providing physical continuity. Especially in individual memory loss, it becomes clearer” (Booth, 2008, p. 239). Characters without memory live in meaningless moments. They cannot associate with themselves when their life is told to them. “I handed the photos back to him. I felt like I was looking at another life, not my own” (Watson, 2011, p. 74). Without memory, Christine is lost and condemned to be led by others. She is vulnerable because she does not know the people around her and whether they are telling the truth. She sometimes questions the person attributed to her.” For an awful moment, I thought perhaps they had never discovered my identity. Perhaps everything, an entire history, even my name, was given to me the day I was discovered. Even Adam” (Watson, 2011, p. 106). The reader is asked to reconsider their own identity and their truths. Looking at yourself from a very different and objective point of view is almost impossible; however, in an amnesiac situation, an individual has a chance to observe their life before amnesia. At this point, it is crucial to have sound shreds of evidence or records to trust. However, amnesia is a kind of chain for Christine which prevents her from remembering and asserting her own identity by learning the truths about her past. She is never sure about what is being told to her. Christine is searching for her identity like a detective. She records evidence related to her past and questions every new information, but she is misled:

“I thought of all the reasons I could so that he can control me. Have power over me. So that he can deny me this one thing that might make me feel complete. I realised I didn’t believe any of those were true. I was left only with the mundane fact. “I suppose it’s easier for him. Not to tell me, if I don’t remember” (Watson, 2011, p. 87).

Nevertheless, despite memory’s extraordinary breadth and depth, it is fragile, it can even be manipulated. Eyewitness memory is far more specific and less accurate than we instinctively believe. How can one trust oneself if one cannot think of one’s memories? Memory is also reversible, and what is forgotten is often as revealing as what is remembered. Christine is in this hopeless and desperate situation. Even worse, she might be unable to trust the person she depends on to organise her daily routine. She is no more than a soul who leaves the body and watches the world from somewhere else. Therefore, she says: “I could not believe I had written this. It seemed to be the work of someone whose mind was completely fractured. Exploded. I saw the words again. It was like being DEAD” (Watson, 2011, p. 114). Being alive is not meaningful without memories. As it is often argued, it is the memory that constitutes identity. However, memories can be easily manipulated. As Jonah Lehrer (2010) asserts, even the memories of those who do not experience amnesia can be manipulated. He states, “The mind cares more about crafting a good narrative than staying close to the truth”. Thus, it is not difficult for Ben to create a new person by presenting good stories.

Another critical point that is highlighted in the novel is amnesiac people’s paranoia and anxiety. Not being aware of the reality of their own identity and the life they had before causes paranoia. At the novel’s beginning, Christine and the reader know that she is a married woman who spends her time at home with no responsibilities or duties. Christine says she lives as animals do: “...an animal. Living from moment to moment, day to day, trying to make sense of the world” (Watson, 2011, p. 316). As Christine assembles her facts, readers can relate to her confused and uncertain point of view. The reader experiences the same anxiety and paranoia as the narrator does. When memory can not be linked to present and future life, it is no different from brain death. “It’s not life, it’s just an existence, jumping from one moment to the next with no idea of the past and no plan for the future. It’s how I imagine animals must be.” (Watson, 2011, p. 116). Memory and the future have a complex relationship vital for thought and behaviour. It is a store of information from the past, acquired connections, and experiences - called cognitive memory - that shape our plans and expectations because people can make decisions about the future based on past experiences by recalling them. Ross Poole (2008) argues that memory has a “role of transmitting responsibilities and commitments from the past” (p. 263). He draws attention to a significant facet of memory’s role in human societies. Memory is not only a storehouse of personal experiences but also of cultural norms, traditions, and societal values. Individuals inherit not only a legacy of events through the transmission of shared memories but also a set of obligations and commitments that shape their identities and direct their future actions.

Christine has a deep and realistic feeling that people dealing with amnesia or memory loss frequently feel. In the face of

uncertainty and disorientation, it elicits a sense of urgency, frustration, and a need for agency. “But for how long can I be a visitor in my own life? Passive? I need to take control.” (Watson, 2011, p. 132). A person suffering from amnesia may feel deeply detached and alienated from their own identity and experiences due to losing personal memories. With no clear storyline or sense of continuity, they could feel as if they are only guests or spectators in their own lives. This may cause them to feel helpless and want to take back control of who they are and where they wish to go in the future. It is a fundamental need for humans to have autonomy and self-determination. To regain their self-control, they long for their memories.

Meanwhile, the process of recovery is open to external intervention. Although amnesiacs can overcome amnesia and regain their memories, the data they have cannot be reliable because people are picky about what they remember. Wilson and Ross (2003) claim that “Individuals’ current self-views, beliefs, and goals influence their recollections and appraisals of former selves. In turn, people’s current self-views are influenced by what they remember about their pasts and how they recall earlier selves (p.137). People might ignore some of the details from their past or modify them through deliberate forgetting according to their present desires and thoughts. However, it might cause significant differences between their past and present selves.

Identity is constructed with memory; every detail can be crucial to a real identity. Identity can be defined as a lifeline, and memories are the building blocks of identity, so identity is affected when some of these blocks are missing. The gap can be filled through external sources, which can be unreliable. Therefore, the continuity of the lifeline is enabled thanks to remembering everything. It is underlined that philosophers like John Locke and Paul Ricoeur argue that continuity is imperative for existence to have meaning. In most fiction, the individual searches for a lifetime. This ontological principle depends on sound memories of one’s previous self and a steady sense of one’s future development (Waller, 2016, p. 286). Amnesia breaks this continuity and the ties between the past and future; the individual cannot continue their life as if they were the same person. In amnesia fiction, it is tried to be proven that forgetting the past causes the loss of identity, so the characters with amnesia are always in search of their own identity.

When the interrelatedness between memory and identity is considered, identity is constructed on each memory piece, like the moments when one learns something or the period in which one acquires new information, which helps to build the identity. However, how reliable these memories are is also a matter of discussion. In *Before I Go to Sleep*, the reader discovers that Christine has a different life and person from Ben. Except for her name, almost everything she was told was fake. The reader is led to believe that the reality and honest Christine was revealed at the novel’s end, but what if the truth remains hidden?

Christine’s inability to form lasting memories makes her vulnerable to manipulations, and she must question the honesty of those around her. Christine learns about herself from others and external sources, making it possible to receive unreal information. Once an individual experiences amnesia, they become both vulnerable and sceptical because the memories relayed to them are not deemed anymore. Christine occasionally recalls something abruptly and tries to connect it to what Ben has told her. However, the images in her mind and the stories told her are very different. There is not a coherence of her moments. When she shares these images with Ben, he fabricates a new story to bridge the gaps between her pictures and Ben’s fake stories. Christine feels as if she is watching a movie, and she is watching her own life as an outsider. She feels confused. Neither the protagonist nor the reader is sure about the reality until the novel’s end. However, even at the novel’s end, the truth of their existence remains in question. The reader is convinced to believe in it by being presented with official documents from the police and detective, her ex and husband and the photographs.

Amnesia is a kind of thick curtain that prevents people from remembering and building their identity by learning the truth, and amnesiac people like Christine are never sure about what is told to them. Christine is searching for her own identity like a detective. She records pieces of evidence related to her past. However, she is misled. She investigates and questions every piece of new information. Without memory, people have no goals, plans, or meaning. The author highlights that we are different from animals because we have identities constructed by our memories. As the protagonist, Christine, remembers and regains her memories, she feels like a human being and gains a future. Memory is presented as the foundation for an identity. “But the thing is, you won’t remember that memory tomorrow. That’s the problem. You have no foundation on which to build” (Watson, 2011, p. 92). It is emphasised that memory is vital in maintaining continuity and creating a sense of self and a life story. People use their memories to construct their sense of self, interpret their experiences, and plan for the future. When memories are lost over time, people may find it challenging to maintain a coherent sense of who they are or to use their past experiences as a guide for the present.

Lastly, since Christine has memories only before she goes to sleep, she has one day to build an identity and understand the situation. The novel aims to reveal that identity is a construction that requires a sound foundation of memory. Using amnesia as a tool, the author emphasises how life would be without memories. According to John Locke (1690), we are someone because of our memories (pp. 859-860).

Conclusion

The process of remembering has always played a role in fiction and has always been an attractive subject for writers to explore. From Plato to the present day, studies on memory and identity have always been the centre of attention. In addition, interdisciplinary studies on forgetting and recalling/reminding what has been overlooked are frequently carried out. S. J. Watson, the subject of our study, worked in a health centre for part of his life and had the opportunity to follow the studies on hearing and memory closely. Reflecting on his experiences with actual patients in fiction, Watson repeatedly presented the process of reconstructing memory to the reader through Christine in *Before I Go to Sleep*. Through the process of memory, he shows the reader how present life is dependent on past experiences. Watson uses amnesia, which leaves an individual with no memory, to highlight the relationship between memory and identity. Amnesia in fiction is different from real clinical cases. However, the purpose of literature is not to provide accurate examples or scientific knowledge. Therefore, *Before I Go to Sleep*, the subject of this study uses amnesia to underscore that memory loss causes the loss of identity. It is stated that memory and identity are interrelated, so while memory helps constitute an identity, the self makes the experiences meaningful.

Christine has a crucial problem at this point because she has no memories to give meaning to. This fact becomes apparent when the narrative forces the reader to reconsider what constitutes identity. Throughout the novel, Christine, the main character, continues to live her life asking questions that she can not make sense of. Christine has also lost her connection to space-time and people, as she cannot remember who she is due to her amnesia. However, it is not only amnesiac people who search for an answer to these questions. All readers are expected to be aware of the vital role of memory in building identity. Everyone seeks to understand the world and their experiences in it. It all contributes to our developing a cohesive sense of who we are. Amnesia is an eraser that wipes away all memories and leaves a blank page. To write down their own stories, people need memories, past experiences, and past habits. The novel *Before I Go to Sleep* starts with Christine's blank page, and she tries to add memories to constitute a meaningful life story and her own identity.

In light of the definitions and examples above, it is understood that the individual is no different from a machine in case of memory loss. Forgetting the life lived and not remembering the names causes the individual to lose control, making them dependent on other lives. In other words, the individual who becomes a prisoner of others must accept everything offered to him as their memory is erased every morning. Therefore, without memory, the construction process of identity is interrupted. In order for the individual to be complete, the triad of memory/identity/environment must act together.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

References

- Amnesia. (2024). <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/amnesia>
- Bartkevicius, J. (2000). <i>The Business of Memory: The Art of Remembering in an Age of Forgetting</i> (review). *Fourth Genre: Explorations in Nonfiction*, 2(1), 222–226. <https://doi.org/10.1353/fge.2013.0284>
- Blackwood, S. (2010) *Psychology*, McWhirter, D. (Ed.) in *Henry James in Context*. Cambridge University Press.
- Booth, W. J. (2008). *The Work of Memory: Time, Identity, and Justice*, *Social Research*, 75(1) 237-262 <https://www.jstor.org/stable/40972059>.
- Bunuel, L. (1983). *My Last Breath* (trans. A. Israel), New York: Fontana Paperbacks/Alfred A. Knopf Inc.
- Cherney, K. (2018, September 18). *Anterograde amnesia*. Healthline. <https://www.healthline.com/health/amnesia/anterograde-amnesia>
- Dames, N. (2001). *Amnesiac Selves: Nostalgia, Forgetting, and British Fiction 1810–1870*. New York: Oxford University Press.
- Diéguez, S., & Annoni, J. (2013). *Stranger than Fiction: Literary and Clinical Amnesia*. In *Frontiers of neurology and neuroscience*, 137–168. <https://doi.org/10.1159/000345526>
- Groes, S. (2016). *Memory in the Twenty-First Century*, UK: Palgrave Macmillan.
- Haşlakoğlu, O. (2008). *Platon Düşüncesinde aletheia*. *Kayı, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (11), 205- 209.

- Lavenne, F.X., Renard, V., and Tollet F. (2005). Fiction, Between Inner Life and Collective Memory: A Methodological Reflection, *The New Arcadia Review*, (3), 1- 12.
- Lehrer, J. (2010, June 4). Memory is Fiction. *Wired*. <https://www.wired.com/2010/06/memory-is-fiction/>
- Lethem, J. (2000). *The Vintage Book of Amnesia: An Anthology of Writing on the Subject of Memory Loss*, New York: Vintage Books.
- Locke, J. (1690). An Essay concerning Human Understanding. In Oxford University Press eBooks (p. 1). <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00018020>
- Melley, T. (2003). Postmodern Amnesia: Trauma and Forgetting in Tim O'Brien's "In the Lake of the Woods". *Contemporary Literature*, 44, (1), 106- 131 <https://www.jstor.org/stable/1209064>
- Neumann, B. (2010). The Literary Representation of Memory. *Cultural Memory Studies, An International and Interdisciplinary Handbook*. New York: Walter de Gruyter.
- Poole, R. (2008). Memory, Responsibility, and Identity, *Social Research*, 75, (1), 263-286 <https://www.jstor.org/stable/40972060>
- Reporter, G. S. (2018, February 22). Paperback Q&A: SJ Watson on Before I go to sleep. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/books/2012/jan/10/paperback-q-a-sj-watson>
- Ribot, T. (1881). *Les Maladies de la Memmoire*, Paris: L'Harmattan publication.
- Saliba, S., H. (2019). Memory Disorders and the Extension of the Postmodern Fictional Boundary. Paul Auster's *Man in the Dark*. *Captures*, 4 (2). <https://doi.org/10.7202/1068777ar>.
- Tougaw, J., "Amnesia Narratives: Memory, Forgetting, and Identity", *European journal of American studies* [Online], 16, (4) | 2021, <http://journals.openedition.org/ejas/17472>; DOI: <https://doi.org/10.4000/ejas.17472>
- Waller, A. (2016). Amnesia in Young Adult Fiction, Groes, S. (Ed.) in *Memory in the Twenty-First Century* (286–291), UK: Palgrave Macmillan.
- Warmann, A. (2014, September 5). The HeyUGuys interview: Author S.J. Watson On Before I Go to Sleep. HeyUGuys. <https://www.heyuguys.com/interview-sj-watson-before-i-go-to-sleep/>
- Watson, S. J. (2011). *Before I Go to Sleep*. UK: Harper Collins Publishers. <https://archive.org/details/beforeigotosleepanovels.j.watson/page/n1/mode/2up>
- Weinrich, H. (2004). *Lethe: The Art and Critique of Forgetting*. New York: Cornell University Press.
- Wilson, A. & Ross, M. (2003) The identity function of autobiographical memory: Time is on our side, *Memory*, 11:2, 137-149, DOI: 10.1080/741938210.

Lacanyen Psikanalizi Zamansız Bir Dil Kullanarak Romana Kodlamak

Coding Lacanian Psychoanalysis into A Novel Using A Timeless Language

Gamze SOMUNCUOĞLU ÖZOT
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Aksaray,
Türkiye
Department of Turkish Language and
Literature, Faculty of Sciences and Letters,
Aksaray University, Aksaray, Türkiye
gamzeozot@yahoo.com

Geliş Tarihi/Received 20.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted 13.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:
Somuncuoğlu Özot, G. (2024). Lacanyen
Psikanalizi Zamansız Bir Dil Kullanarak
Romana Kodlamak. *Edebiyat ve Beşeri
Bilimler Dergisi*, 72, 95-102.

Cite this article:
Somuncuoğlu Özot, G. (2024). Coding
Lacanian Psychoanalysis into A Novel
Using A Timeless Language. *Journal of
Literature and Humanities*, 72, 95-102.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Öz

Zamansız adlı roman; şiirsel anlatımı, dili yeniden inşa edişi, postmodern özellikleri, psikolojik alt yapısı, geleneğe yaptığı göndermeler gibi birçok detayı içinde barındıran bir anlatıdır. Oldukça girift bir o kadar da renkli bir kurguya sahip olan Zamansız roman "dil" üzerine yaptığı vurgular ve özellikle romanın ilk bölümlerinde görülen gündelik dilden olabildiğince uzak, özgün dil anlatımıyla dikkatleri çekmektedir. Bu çalışmada Latife Tekin'in Zamansız adlı yapıtı, romanda sıkça atıf alan "dil" unsurunun ekseninde irdelenmiştir. Yapıt; post- yapısalcı bir yaklaşımla psikanalizi derinleştiren, dil'e bakışa yeni bir soluk getiren Jacques Lacan'ın öğretilerinden yer yer yardım alınarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Freud'un öğretileri üzerinde çalışan Lacan, özellikle bilinçdışı konusunda sergilediği bilimsel yaklaşımla kendinden söz ettirmiştir. Saussure ve onun dilbilim çalışmalarını da yakından takip eden Lacan, psikanaliz ve dilbilim çalışmaları arasında bağlantı kurmuş ve özellikle bilinçdışı ve dil arasındaki ilişki konusunda kendi döneminde Freud'un ortaya koyduğu bilimsel yapıyı geliştirmiştir. Zamansız'da kullanılan gösteren-gösterilen sistemi, metaforlar, rüya, birbirinin yerine geçen karakterler, oğlu ve kızına ilişkin duygularını anlatan anne rolünü üstlenmeye çalışan bir sevgili, "Eksik Kalan" alt başlığı altında dile getirilen baba, sil baştan oluşturulması arzulan dil, yaşanılan hayal kırıklıklarını anlamak ve onarmak için yazılmaya çalışılan hikâye gibi konular, bu yapıtın Lacan ve onun öğretileri ile anlamlandırılabilceği düşüncesini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dil, Bilinçdışı, Latife Tekin, Lacan, Zamansız

Abstract

The novel *Zamansız* is a narrative that contains many details such as its poetic narrative, its reconstruction of language, its postmodern features, its psychological substructure, and its references to tradition. *Zamansız*, which has a very intricate and colorful fiction, attracts attention with its emphasis on "language" and its use of original language, which is as far away from the everyday language seen in the first chapters of the novel. In this study, Latife Tekin's work called *Zamansız* was examined on the axis of the "language" element, which is frequently cited in the novel. Work; an attempt has been made to make sense of it by taking help from the teachings of Jacques Lacan, who deepened psychoanalysis with a post-structuralist approach and brought a new breath to the view of "language". Working on Freud's teachings, Lacan made a name for himself with his scientific approach, especially regarding the unconscious. Lacan, who closely followed Saussure and his linguistic studies, established a connection between psychoanalysis and linguistic studies and developed the scientific structure put forward by Freud in his period, especially on the relationship between the unconscious and language. The signifier-signified system used in the work titled *Zamansız*, metaphors, dreams, interchangeable characters, themes of a lover trying to take on the role of a mother, expressing his feelings about his son and daughter, are reminiscent of Lacan and his teachings. Issues such as the father, which is mentioned under the subheading of "The Incomplete", the language that is desired to be created from scratch, and the story that is tried to be written to understand and repair the disappointments, also point to the Lacanian perspective.

Keywords: Language, Subconscious, Latife Tekin, Lacan, *Zamansız*

Giriş

Latife Tekin, yapıtlarında kullandığı özgün dil ile her daim dikkatleri çekmiş sıra dışı bir yazar olmakla birlikte yazarın kullandığı kurmaca tekniği ve bununla bütünleştiği şiirsel anlatım, hiçbir zaman kolay anlamlandırılan bir yapı arz etmemiştir. Bundan dolayı Türk edebiyatında "kendine ait özel bir dile sahip yazarlar" kategorisinde değerlendirilmiştir. Yazar son yapıtı olan *Zamansız* adlı romanda da bu geleneği bozmamış, özgün anlatım tarzıyla sıra dışı bir kurmacanın kapılarını aralamıştır.

Zamansız adlı roman; şiirsel anlatımı, dili yeniden inşa edişi, geleneğe yaptığı göndermeler gibi birçok postmodern detayı içinde barındıran bir anlatı olmakla birlikte psikolojik örüntüsü ile de farklı okuma ve anlamlandırmalara açık bir yapı sunmaktadır. Alışılmadık bağdaştırmalar ve devrik cümleler ile donatılmış roman, daha çok masalsı anlatılarda görülen çerçeve anlatıyı anımsatan bir kurguya sahiptir. *Zamansız*, Gelincik ile Yılanbalığı'nın aşkı ile başlar; ancak anlatı ilerledikçe romanın içinde anne, oğul, kız çocuk üçlüsüne dair ikinci; Beyaz Elbiseli Kadın ve Benini'nin hikâyesine ilişkin üçüncü bir çerçevenin yer aldığı, bu çerçevelerin de bağlantılı olduğu görülür. Birbirlerine ihtiraslı bir aşk ile bağlı, biri yalnızca suda yaşayabilen diğeri yüzer-gezer olan bu iki hayvan, dönüşümlü olarak kendi öykülerini anlatırlarken bir yandan da bir hikâyeye yazmaya çalıştıklarından söz ederler. İlerleyen anlatıda aslında bu iki hayvanın araba kazası yapmış iki kişinin metamorfoza uğramış halleri olduğu, Gelincik tarafından söylenir. Birbirine paralel üç dünyanın birbirinin içinde verildiği, çoğul anlatıcı yoluyla aktarılan bu masalsı anlatı; Gelincik, Yılanbalığı, Beyaz Elbiseli Kadın, Benini, genç kız, anne, oğul, kız çocuk kahramanları ile katmanlı bir yapıya dönüştürülmüştür. Gelincik ile Yılanbalığı'nın şiddetli bir aşk duygusu içinde süren ilişkileri, Beyaz Elbiseli Kadın'a ait olan mavi çantadaki yazıları okumak isteyen Yılanbalığı'nı bundan mahrum eden Gelincik yüzünden düğümlenir. Gelincik hatasını anlar ve Yılanbalığı'ndan özür dilemek ister ama onu hiçbir yerde bulamaz. Artık Gelincik için sonsuz bir yas süreci başlamıştır. Bu sırada, Beyaz Elbiseli Kadın da âşık olduğu Benini'yi ve kaybolan mavi çantasını aramaktadır. Bu arayış sürecinde Beyaz Elbiseli Kadın'ın günlüğü anımsatan anlatılarından Benini'nin bir müzisyen, kadının ise bir yazar olduğu; onların da Gelincik ile Yılanbalığı'nın "yeni bir hikâyeye yazma" isteklerine benzer bir şekilde, *Zamansız* isminde bir film senaryosu yazmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Benini'nin ortadan kaybolması ile her şey yarım kalmıştır. Beyaz Elbiseli Kadın'ın Benini'ye yazdığı mektupta "şu sana sözünü ettiğim yazıya çalışırken, mağara ve kaya resimleriyle ilgili bir şeyler okumaya başladım ve tuhaf bir şekilde aklım bizim "Zamansız"daki şamanistik havaya takıldı; zehirli oklar, dikenler, tırnaklar, aynı gölün hayvanı olmak..." (Tekin, 2022, s. 39) sözlerini sarf etmesi Gelincik ve Yılanbalığı'nın hikâyesinin anlatıldığı çerçevenin aslında *Zamansız* isimli film senaryosunun bir bölümü olduğunu düşündürür.

Zamansız'da anne-erkek çocuk- kız çocuk ilişkisini oedipus ve elektra komplekslerini anımsatan bir şekilde ve diğer bölümlerden kopuk (gibi) anlatan faklı punto ve stilde yazılmış çerçeve/bölüm, romanın anlamlandırılması en güç alanıdır, demek yanlış olmayacaktır. Beyaz Elbiseli Kadın'ın söyledikleri dikkatle takip edildiğinde bu bölümlerin Benini ve Beyaz Elbiseli Kadın'ın travmatize edilmiş, yaralı çocukluklarında oluşan sorunlu psikolojilerini yansıtan, kendi içinde çözüm odaklı kısımlar olduğu anlaşılır. Her iki karakter de hayatlarında eksikliğini her daim hissettikleri babaları ve sıra dışı ilişkiler yaşayan/yaşatan annelerinden dolayı sorunlu bir çocukluk geçirmişlerdir. Romanda Beyaz Elbiseli Kadın'ın bu sorunları "dil" e getirip somutlaştırması, Benini'yi ürkütmüş ve ondan uzaklaşmasına, ilişkilerinin yara almasına neden olmuştur. Araba kazası yapan, Gelincik ile Yılanbalığı'na dönüşen kişilerin Beyaz Elbiseli Kadın ve Benini olduklarının, bu kaza sonucunda Benini'nin öldüğünün romanda netlik kazanmasıyla kadın, gölün derinliklerine kendini bırakır. Gelincik de paralel bir şekilde gölün dibinde bulunduğu Yılan balığı ile konuşmak ister ve/fakat nefes alabilmesi için onunla birlikte su üstüne çıkması gerekir ancak yılan balığı, son bir kez aşk ve ihtirasa ona sarılır ve bırakmaz.

Oldukça girift bir o kadar da renkli bir kurguya sahip olan *Zamansız* romanı, "dil" üzerine yaptığı vurgular ve özellikle romanın ilk sayfalarında görülen gündelik dilden olabildiğince uzak, özgün dil kullanımıyla dikkatleri çekmektedir. İlginin dil üzerinde, şimdi hikâyenin yazılıyor oluşunda, şimdi kurgulanmaya çalışılıyor oluşunda tutulmaya çalışıldığı roman; yer yer mesajlaşmaların aktarılması, repliklerin verilmesi, yazı puntolarının küçültülüp büyütülmesi, yazının yer yer koyulaştırılması, sayfalara boşlukların konulması, belli yerlerde noktalama işaretlerinin iyice azaltılmış olması gibi özellikleriyle dikkat çekmektedir. Postmodern edebiyat tekniğine işaret eden bu unsurlara anlatıcı çoğulluğu, gerçek- kurmaca çelişkisi, geleneğe göndermeler gibi özellikleri de eklemek mümkündür. Roman bu yönüyle postmodern yazın irdelemesine, doğa ve bunun üzerinden oluşturulan anlatı bağlamında ekoeleştiriyeye, kullanılan dil ve ortaya konulan söylem üzerinden yapısalıcı, post-yapısalıcı eleştiriyeye, psikolojik alt yapısıyla psikanalitik yaklaşıma açık olma gibi çok sayıda düzlem üzerinden ele alınabilecek oldukça verimli bir yapı arz etmektedir.

Bu çalışmada Latife Tekin'in *Zamansız* adlı yapıtı, romanda sıkça atıf alan "dil" unsurunun ekseninde; post- yapısalıcı bir yaklaşımla psikanalizi derinleştiren, dile bakışı yeni bir soluk getiren Jacques Lacan'ın öğretilerinden yer yer yardım alınarak anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Lacanyen öğretinin dile bakışı ile Latife Tekin'in *Zamansız* adlı yapıtında ortaya koyduğu söylem, paralellik arz etmektedir. Dile, bilinçdışına, çocukluk döneminde psikolojinin oluşumuna bakış açıları örtüşmektedir. Dolayısıyla bu yapı; edebiyat, dil, psikoloji, sanat bağlamında dikkat çekicidir. Araştırmada *Zamansız* adlı yapıtta "dil", "hikâyeye

yazma” gibi ifadelerin rastgele kullanılmamış oldukları, bunların okuyucuyu belli bir düzlemin içine çekmek ve alt metinleri çoğaltmak için kullanılmış yollar oldukları üzerinde durulacaktır. Latife Tekin, bir metinden onlarca metin üretmektedir. Bu çalışma, bu metinlerden yalnızca birini anlamlandırmayı hedeflemektedir.

Lacanyen Öğretinin Perspektifinden Bilinçdışı ve Dil

Jacques Lacan, psikanaliz kuramını ortaya koyan Sigmund Freud’un bakış açısını derinleştirmiş ve psikanalize felsefi bir derinlik katmaya çalışmıştır. Lacan, özellikle bilinçdışı konusunda sergilediği bilimsel yaklaşımla kendinden söz ettirmiştir. Saussure ve onun dilbilim çalışmalarını da yakından takip eden Lacan, psikanaliz ve dilbilim çalışmaları arasında bağlantı kurmuş ve özellikle bilinçdışı ve dil arasındaki ilişki konusunda kendi döneminde Freud’un ortaya koyduğu bilimsel yapıyı geliştirmiştir. Özneyi anlamlandırma bahsinde Freud’dan ayrılan Lacan, Freud’un “benlik” olarak nitelendirdiği olguyu “özne” olarak tanımlamıştır (Tuzgöl, 2018, s. 41). Saussure’ün ortaya koyduğu yapısalılık kuramı ve bu kuramın “dil”e yüklediği anlam ve işlev, ilerleyen dönemlerde postyapısalcı bakış; Lacanyen öğretinin üzerinde yükseldiği önemli çıkış noktalarındandır. Jacques Lacan, *Benim Öğrettiklerim* isimli yapıtında Heidegger ve Husserl’e de yer yer atıflar yaparak ve kendi görüşüyle onlarınkini çarpıştırarak “bölünmüş özne” konusunu ele alır. Ona göre özne, bir yandan özne olarak kalırken diğer yandan bölünmüş olarak işlemeye devam eder. Lacan, düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir: “Öyleyse, bu öznenin bölünmüş olduğunu söylemek için, onun dilin işlevine göre iki konumuna işaret ettim sadece. Olduğu hâliyle öznemiz, deyim yerindeyse konuşan özne öncelik talep edebilir, ama onu dosdoğru kendi sözlerinin özgür başlatıcısı olarak görmek asla mümkün olmayacaktır, çünkü bölünmüş olduğundan, bilinçdışı özne olan ve dilsel bir yapıya bağımlı bulunan bu diğer özneye bağlıdır. Bilinçdışının keşfi işte budur” (Lacan, 2012, s. 75). Lacan’a göre bilinçdışı, bir dil gibi yapılanmıştır. J. D. Nasio, *Jacques Lacan’ın Kuramı Üzerine Beş Ders* isimli yapıtında Lacan’ın bilinçdışı ve dil birlikteliği üzerine söylediklerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

Bilinçdışı, gösterge yinelemesinin işleyişi tarafından dokunan örüdür; daha kesin olarak, bilinçdışı, öznenin ne söylediğini bilmeksizin söylediği uygun bir "söylenen"de edimselleşmesini bilen olayların ya da "söylemeler"in gizilgüç halindeki bir zinciridir. Öznenin haberi olmadan dile getirdiği ve söylemelerin bilinçdışı zincirini etkinleştiren bu "söylenen", analizin taraflarından birinde olduğu gibi diğerinde de yeniden ortaya çıkabilir. (Nasio, 2007, s. 29).

Matthew Sharpe, tıpkı bir dil gibi yapılanan bilinçdışının Lacan’a göre konuşabilir olduğunu söyler. Nasıl konuşur? Semptomlar somutlaşmış, bedensel metaforlardır. Öznenin bilinçli bir şekilde kabul ettiği benlik kavramına karşı olan duygular, arzular bastırılmış yani bilinçdışına itilmiştir. Arzu, tatmin amacına sahipse dolaylı yollardan mesela öznenin tekrarlama ihtiyacı hissettiği dürtüsel davranışlarla somutluk kazanıp tatmin edilmeye çalışılır. Bazen aşk duygusu örneğin nasıl mecazen bir güle benzetiliyorsa bastırılmış duyguların da çeşitli semptomlarla mecazi olarak ifade edildiği düşünülebilir. Lacan, Freud’un “Aşkın Psikolojisi” adlı yazılarından yola çıkarak bu arzunun ad aktarması gibi yapısal olduğunu iddia eder. Bu düşüncelerden yola çıkarak Lacan, psikolojik rahatsızlıkların tedavisinin dil yani konuşma, bugünkü tabiriyle terapi seansları ile mümkün olduğunu ortaya koymuştur (Sharpe, 2020, s. 1). Bilindiği üzere öznenin kabul etmek istemediği gerçekler, arzular, korkular ya da çok küçük yaşlarda yaşanan olumsuz bazı olaylar, bastırma yoluyla bilincin dışına itilir ancak bu demek değildir ki artık bunların kişi üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Aksine bilinçdışına itilmiş korkular, arzular, tiksintiler vs. kimi zaman psikolojik rahatsızlık olarak farklı semptomlarla gün yüzüne çıkar ve /fakat bunlar, dile getirilebilir hâle getirildiğinde çözümlenip özneyi rahatsız etme noktasında yok edilebilir.

Madan Sarup, *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm* adlı yapıtının bir bölümünü “dil” konusuna verdiği önemden ötürü Lacan ve onun psikanaliz kuramına ayırır. Sarup şu konunun da altını çizmektedir: Lacan’ın öğretilerinin temelini barındıran *Paranoid Psikoz ve Kişilikle İlişkisi Üzerine* adlı tezi, Saussure’ün yapısal dilbilime dair tespitleri henüz yaygınlık kazanmadan yazılmıştır (Sarup, 2004, s.17). Lacan’a göre benlik ile toplum arasında bir ayrılık olmadığı gibi bireyler, dili benimseyerek toplumsal olurlar ve bizi özne yapan dilin kendisidir (Sarup, 2004, s.16). Bilinçdışının yapısı ile dilin yapısı birbirine benzemektedir. İnsanlar, dil yoluyla, kendilerinin anneden başka bir varlık olduklarını ve konumlarını idrak ederler, kendileri dışındaki diğer varlık ve konuların algısını oluştururlar. Yine içinde toplumsal bakış açısını ve değerleri kural ve yasakları barındıran kültür; dil yoluyla benimsenir, insana kodlanır. Bu sürecin çözülüşünde çocuk adıyla birlikte özgürleşir, kültür, dil, uygarlık arenasında kendini gerçekleştirilmeyi arzular (Sarup, 2004, s.19). “Dünyanın, başkalarının ve benliğin bilgisi dil tarafından belirlenir. Dil, herhangi bir kimsenin ayrı bir varlık olarak kendini kendinin ayırdına varmasının önkoşuludur...[D]il aynı zamanda içerisinde toplum tarafından verili olanın; yani kültürün, yasakların ve yasaların taşındığı bir araçtır”(Sarup, 2004, s.19).

İnsan gelişiminde ayna evresi, oedipus kompleksi, baba yasası süreçlerinden söz eden Lacan özellikle oedipus kompleksi üzerinde durur. Lacan’ın on sekiz ay ile altı yaş arasında yaşandığını belirttiği ayna evresi, çocuğun bir yetişkin ile birlikte özellikle annesi ile birlikte aynadaki yansımasını görmesi ile başlar. Akabinde çocuk, aynadaki görüntüsünün “gerçek” olmadığını kavrar ve nihayet son aşamada çocuk, aynada gördüğü varlığın kendi imgesi olduğunu ve yanındaki “Başkası”ndan

özellikle de annesinden ayrı, farklı bir varlık olduğunu anlar. Oidipus kompleksini insanın sosyalleşmeye geçiş evresi olarak gören Lacan, bu süreçte çocuğun annesindeki eksikliği tamamlamayı arzu ettiğini öngörmektedir. Bir sonraki evrede çocuğun babanın varlığını anlaması ile birlikte Baba Yasası devreye girecektir. Annedeki sözde eksiklik, baba tarafından telafi edilmektedir ve çocuk, hiçbir zaman annesinin eksikliğini tamamlayamayacaktır. Dolayısıyla kendisinde de bir tamamlanmamışlık duygusu vuku bulacaktır, ta ki kendini gerçekleştirene kadar (Sarup, 2004, s. 20). Olcay Yılmaz, Lacanyen bakış içerisinde önemli bir yere oturmuş “arzu” konusuna -Tura ve Evans’a atıflar yaparak - şu şekilde açıklık getirmektedir: Lacan’ın teorisine göre “arzu”nun ne olduğu “objet petit a” kavramı ile açıklanabilir. Küçük a nesnesinin ne olduğu üzerine birden çok yanıt verilebiliyor olsa da Lacan, nesne a’nın fantazide arzunun dayanağı olma işlevini kazandığını belirtir. 1955 yılından itibaren Lacan’ın üzerinde durduğu bir konu haline gelen nesne a; Öteki ve ayna evresindeki imgesel ben ile ilişkilendirilir. Lacanyen psikanalizin ana kavramlarından biri haline gelen nesne a, öznenin Öteki’nde aradığı arzu nesnesi ve aynı zamanda arzuya ivme veren, kaygıya neden olan nesnenin kaynağı olarak ele alınmıştır. Gerçek’in içinden çıkan öznenin gerçek’te bıraktığı boşluk bu kavramın en önemli özelliği olmakla birlikte özne, gerçek’te oluşan bu eksikliği tekrar tamamlamak ister. Anne-bebek arasındaki ilişki de böyledir. Onlar başlangıçta bir bütündür ve bebek aslında hep bu bütünlüğe dönmeyi arzular. Özne parçalanmış yapıyı tekrar birleştirmek, eksikliği gidermek, bütünde var olmak ister. Bütüne dönme arzusu insanların temel arzusudur (Yılmaz, 2021, s.432).

Erman Kaçar, ayna dönemi ile simgesel bir matrise yerleştirilecek olan eksikliğin Lacan’a göre bilinçdışının temelini oluşturacağını belirtir. Kaçar, Lacan’ın eksiklik kavramını bilinçdışı öznenin yapısına yerleştirdiğini ve bundan ötürü özneyi hep üzeri çizik olarak (\$) gösterdiğini belirtmektedir (2019, s. 78). Dolayısıyla özne, eksikliğin evi olarak varlık kazanacaktır. Çocuk, kendini ispat etmek ve tam anlamıyla bir varlık kazanabilmek için kültür, dil ve uygarlık sahalarında kendini ispatlamaya, var olmaya çalışacaktır (Sarup, 2004, s. 20). Lacan, dil olmadan insan öznesinin olamayacağını düşünür. Bununla birlikte ona göre psikozlu bir insan, dil dizgesine yerleşememiş bir insandır (Sarup, 2004, s. 22). Yapısalcılık kuramındaki öğretiler üzerinde temellenen Lacancı dil görüşünde bir gösteren, daima başka bir göstereni gösterir; hiçbir sözcük sözcelemeden bağımsız değildir. Bu noktada Lacan, anlamlama zincirindeki gösterenden gösterene doğru gerçekleşen bu kaymadan (kaydırmadan, kayma uzaklığından) söz eder. Her gösterenin anlamlamayı ancak olgunun kendisinden geriye dönerek alabilmesinden ötürü hiçbir anlamlama edimi ne sonlandırılıp kapatılabilir ne de belli bir doyuma kavuşturulabilir (Sarup, 2004, s. 23).

Tıpkı *Zamansız*’da olduğu gibi, tıpkı Gelincik ve Yılanbalığı’nın Beyaz Elbiseli Kadın ve Benini olması gibi...

Başka Bir Dil Kurmak

Latife Tekin kendi söylemine ilişkin “Ben edebiyatın dili kullanarak dilin dışına çıkma sanatı olduğunu söylüyorum. İmgeler yoluyla sezgiler uyandırarak okuru bilinç dışına çekmek isterim” (Tekin, 2019, s. 1) derken yazı yazma edimine dair şu bilgileri eklemektedir: “Gençken paramparçaydım ve acı içimden fıskırıyordu, şimdi öyle değil. Yaza yaza zihnimdeki gürültüyü de o parçalanmışlığın getirdiği uğultuyu da hafiflettim. Sakinleştim” (Tekin, 2019, s. 1). Yazarın, bu alıntıda sözünü ettiği parçalanmışlık duygusu ile baş edebilmek için yazıya bir anlamda dil’e sığınması onun *Zamansız*’da kurguladığı karakterlerin de gerçekleştirmeye çalıştığı bir eylemdir.

Zamansız adlı yapıtta kullanılan gösteren- gösterilen sistemi, metaforlar, rüya, birbirinin yerine geçen karakterler, oğlu ve kızına ilişkin duygularını anlatan anne rolünü üstlenmeye çalışan bir sevgili, “Eksik Kalan” alt başlığı altında dile getirilen baba, sil baştan oluşturulması arzulan dil, yaşanılan hayal kırıklıklarını anlamak ve onarmak için yazılmaya çalışılan hikâye gibi birbirinin içine girmiş anlaşılması zor konular, bu yapıtın Lacan ve onun öğretileri ile anlamlandırılabilmesi düşüncesini akıllara getirmektedir. Elbette bu yöntem, *Zamansız*’ın okunabileceği düzlemlerden yalnızca birini oluşturur. Daha önce de belirttiği üzere eser, farklı okumalara açık bir yapı arz etmektedir.

Latife Tekin’in bütün eserlerinde olduğu gibi şiirsel bir dile ve derinliğe sahip olan *Zamansız*; imgeler, alışılmadık bağdaştırmalar, devrik cümleler, yansıma sözcükler (Yılmaz, 2023, s. 463) ve metaforlarla donatılmıştır. Okur, neredeyse sil baştan oluşturulmuş bir dil havuzu içinde alışıldık birkaç sözcüğün yardımıyla anlama tutunmaya çalışır. Tıpkı yüzmeyi yeni öğrenen birinin havuzun duvarlarından yardım alması gibi gündelik dile ait olan sözcüklere tutunmak zorunda kalınır. Kurmaca ilerledikçe bu “üst dil” daha anlaşılır bir hâl alır.

Bir trafik kazası sonucunda Gelincik ve Yılanbalığı’na dönüşen karakterlerden Gelincik, “sana açıklamaya çalıştım bunu, bize ne olduğunu yaşadığımız şeylerden yola çıkarak bir hikâye kurabildiğimizde anlayıp kavrayabiliyoruz ancak” (Tekin, 2022, s. 15) cümlesini sarf eder. Sonrasında “farkındayım tabii ki, sabahın defterine yazdığım cümleler seni çileden çıkarıyor, korkarım sorularına verebileceğim pek fazla cevabım yok, yol boyunca seslerimiz zamanı yutan bilinçdışına akıp gitmiş.” (Tekin, 2022, s. 15) diyerek hikâyelerinin adının *Kıvrılarak Işıyıp Sönen Parıltı* olduğunu belirtir. Her ne kadar romanın ilk sayfalarında bu sözler tam anlaşılmayıp havada kalıyorsa da romanın çözüm bölümünde roman kahramanlarının çocukluk dönemlerinde yaşadıkları travmalarla bu hikâye kurma girişimi arasında bir bağlantı olduğu anlaşılmaktadır. Lacan, nevrotik kişilerin sözle iyileştiklerini özellikle de kendi sözleri ile kendilerini ifade ederek, anlatarak tedavi olduklarını belirtir

(Granzotto,2020, s. 1). Çalışmanın teorik bölümünde Lacanyen öğretisi anlatılmaya çalışılırken insan psikolojisinin özellikle yaşamın ilk yıllarında öncelikle anne ve baba ile kurulan ilişkiler merkezinde büyük ölçüde şekillendiği söylendi. Sağlıklı bir ailede çocuğun geçirdiği evreler, Lacan'ın bakış açısına göre anlatıldı. Latife Tekin'e göre de "[a]nne ile baba büyüme sürecinde bir armağan gibi"dir (Özer, 2015, s. 23). Peki çocuk, *Zamansız* adlı romanın kahramanları gibi travmalarla dolu bir çocukluk dönemi yaşamışsa psikolojisi nasıl şekil alır; olumsuz, tiksiniilen, hatırlanmak istenmeyen konuların mekânı bilinçdışı nasıl işler? İşte *Zamansız* sanki bu konunun psikanalitik hikâyesini anlatmaktadır. Dil ve insan psikolojisi üzerine özellikle Lacan tarafından yapılan araştırmalar gösteriyor ki insanların yaşamları; içine doğdukları ailenin, kültürün, bakış açısının dinamikleri doğrultusunda şekillenir. Kullanılan dil, yaşamlar için hazır kalıplar üretir. Bununla birlikte dil, insanların bilinç ve bilinçdışı yapılarını da şekillendirmektedir. Psikoloji üzerinde bu denli mühim bir etkiye sahip olan dil, aynı zamanda insan psikolojisinde oluşmuş yarıkların tamiri için de bir pansuman görevi üstlenmektedir. Psikanaliz adı altında gerçekleştirilen bu tedavi yönteminin temelinde dilin, anlatmanın, hikâye etmenin psikolojik sorunların kaynağını bulup ortadan kaldırması yatmaktadır. Romandaki kurguya göre çocukluk dönemlerinde aldıkları yaralardan dolayı bugün mutsuz olan karakterlerin kendi hikâyelerini anlatmaları ve bir çıkış bulmayı denemeleri gerekmektedir. Bunu başka bir dil kurarak, yeni bir hikâye oluşturmaya çalışarak ya da bir film senaryosu yazarak aşmaya çalışmış olmaları tam da Lacan'ın öğretilerinden "konuşarak tedavi" yöntemini anımsatmaktadır. Konuya bu bağlamda yaklaşıncı roman, baştan sona kendi kendilerini psikanalizin içinde bulan iki tutunamayan kahramanın hikâyesine dönüşmektedir.

Latife Tekin, "gündelik dilden çok uzakta oluşturduğu dilinde ve kurgu sisteminde çift anlam oluşturmaktan ve okur ile bu şekilde oyunlar oynamaktan kaçınmayan bir yazardır" denilmiştir. Yukarıda da alıntılanan "korkarım sorularına verebileceğim pek fazla cevabım yok, yol boyunca seslerimiz zamanı yutan bilinçdışına akıp gitmiş." (Tekin, 2022, s. 15) ifadesi tam da anlamlandırmakta zorlanılan kurgu içinde okuyucuya bir seslenme olarak düşünülebilmektedir; zira romanın kurulum aşamasında okuyucu roman gerçekliğinin içine girmekte oldukça zorlanmaktadır. Bununla birlikte burada asıl dikkatleri çeken "zamanı yutan bilinçdışı" ifadesidir. Bu tamlamaya şu cümlede de yer vermektedir yazar: "Rüyadan hayalden sayıklamadan ibaret o kadın, zamanı yutan bilinçdışından yansıyor sanki" (Tekin, 2022, s. 29). Buradan yola çıkarak romanın isminin *Zamansız* olması ile "zamanı yutan bilinçdışı" tamlamasının bağlantılı olduğu söylenebilir. Burada "bilinçdışı" kavramının kullanılmış olması da manidardır. "Lacan'a göre bilinçdışı bir dil gibi yapılanmıştır. Dilin gösteren ve gösterilen adı verilen unsurlardan oluştuğunu söyleyen Lacan, bu iki unsur arasında bir çizgi olduğunu dolayısıyla ikisinin birbiriyle hiçbir zaman uyuşmadığını belirtir. Lacan'a göre bilinçdışı bu uyuşmazlıktan oluşur. Bilinçdışını analiz etmenin dil aracılığı ile olabileceğini vurgular ve bilinçdışının kendisini sürçme, semptom, rüya gibi alanlarda dışa vurduğunu söyler" (Uçar ve Gençöz, 2019, s. 41). Bilinçdışı, zamandan bağımsızdır. İstenilmediği ya da yasaklandığı için bastırılan, unutulmuş anıları, arzuları, çatışmaları, saldırganlık ve cinsellik gibi içgüdüleri kapsar. Bilinç üzerinde doğrudan olmasa da güçlü bir etkiye sahiptir (Sevinç, 2019, s. 129). Öyleyse Lacan'ın oluşturduğu psikolojik paradigmalara tutunarak bir değerlendirme yapılacak olursa *Zamansız*'da çocuklukta yaşanan ve bastırılan, hatırlanmak istenmeyen istismar, baba eksikliği ve sorunlu anne ile kurulamayan sağlıklı ilişki konuları; romanın kahramanlarının kendi benliklerinden kaçıp başka bedenlere sığınmaya çalışmalarına ya da kendilerini "ötekileştirmelerine" akabinde yaşadıklarını dile dökerek, hikâye haline getirerek kendilerini sağaltmaya çalışmalarına yol açmıştır, denilebilir. Romanın içinde oluşturulan, oedipus-elektra komplekslerini anımsatan; fakat öğretilere göre düşünüldüğünde rollerin karıştığı hikâyede kadın karakter kendini, âşık olduğu erkek karakterin annesi rolünde kurgulamak istemiş; bu şekilde belki de çocuklukta ebeveyn tarafından oluşturulan yaralar sarılmak istenmiş; ancak başarılı olunamamıştır, denilebilir. Elbette bu yorumlama, farklı okumalarda farklı şekiller alabilir; çünkü romanın kaygan zemininde yapılan bu tür saptamaları doğrulayacak çok fazla veri bulunmamaktadır. Yapıtın düz yazı olmasına rağmen şiir dilinde olduğu gibi yer yer kapalı anlam ve kurguya sahip olması, romanı anlamlandırmayı güçleştirmektedir.

Dil, anlatma ve hikâye etme ekseninden uzaklaşmadan, postmodern unsurlar barındıran romanın bazı bölümlerinin, kahramanların arasında geçen farklı punto ve yazı stillerinde yazılmış mesajlaşmaları içerdiğini de belirtmek anlamlı olacaktır. "Aşk çocuklukla ilgili olabilir ama gerçekte ne yaşadığımızı bir aşk hikâyesi kurarak anlayabileceğimizi sanmıyorum hiç" (Tekin, 2022, s. 101) örneğinde olduğu gibi. Ayrıca romanda birbirine bağlanmış uzun cümleler nedeniyle nokta işaretinin belirgin bir şekilde az kullanılmış olması da dikkat çekicidir. Bu durumun yine yeni bir "dil" kurma çabasıyla bağlantılı olduğu, ağızdan boşalmasına akıp giden sözcüklerle bir ilişkisi olduğu aşığıdaki alıntıdan da anlaşılabilir.

Yakınlığımızın yurdu kayıp giden yollar, dokunaklı çocukluğumuz, annelerimizi korumak için söylediğimiz yalanların hikâyesiyle olmayan bir ara yerde atıldı bu düğüm biliyorsun, kalbimize gömüp sustuğumuz şeylerin ağızımızdan boşalmasıyla; birbirimize açılma heyecanımızın benzersizliğiyle çarpıldık ve başka bir duygu dili kurmamız gerektiğinin ikimiz de farkındaydık, neden yapamadığımızı tartışma fırsatı bulabiliriz umarım, daha iyisi konuşmaya ihtiyaç duymadan kurabilmek o dili (Tekin, 2022, s. 98).

Romanda kurulan cümleler; örnekte de görüldüğü gibi duraklama yapmadan, bütün yoğunluğuyla boca edilmek istenmekte,

özellikle “kalbimize gömüp sustuğumuz şeylerin ağızımızdan boşalmasıyla” ifadesi dikkatleri çekmektedir. Uzun zamandır söylenmeyip susulan bazı gerçeklerin içini dökercesine dile getirilerek bundan kurtulmak istenmesi eylemi, Lacan’ın nevrotik kişilerin sözle iyileştikleri, özellikle de kendi sözleri ile kendilerini ifade ederek, anlatarak tedavi oldukları yönündeki tezini anımsatmaktadır. Ne yazık ki roman kahramanlarının bu girişimi istenilen hedefe ulaşamaz. Hikâye ve konuşma iyileşmek için yetmedi, başka bir dil lazım, diyen roman kahramanları her ne kadar yaralayıcı çocukluk hikâyelerinin ortak paydasında birleşiyor olsalar da birbirlerinin yaralarını sarmayı başaramazlar.

Hikâye kurarak sıkıntılardan kurtulma arzusu ilginç bir şekilde ağız, dil, diş gibi sözcüklerle birlikte kullanılmakta ve aynı zamanda bu sözcüklerle kurulan cümlelere cinsel çağrışımlar yüklenmektedir. Aslında bir anlamda hedef şaşırtılmakta, okur ile “oynaşma” (bu sözcük romanda geçer) istenmektedir sanki. Romandaki sevişme, dilleşme olarak da düşünülebilir. Diş sözcüğü de yer yer “incitici bir söylem” yerine kullanılmaktadır.

Elini sokup utanılasi sayıklamalarla açtığın ağızda parmaklarının dayanılmaz lezzeti kalmış, bir teklifim var sana, kurduğun hikâyeden yola çıkarak ne yaşadığımızı anlayınca terk edelim bu gölü Gelinciğim, unutamam sazlığın hıştırtısını. Kolay değil öyle düşündüğün kadar bu, dişlerim tadını sayıklıyor hala, kurtulmak istiyorsan öp beni, bir daha kaybolalım önce, şiirsiz unutamayız yaşadığımız o ıssız kavuşmayı, ağız ağıza geçişi, dilin yutuluşunu; teklifin buysa şiirimizin bir adı olmalı sevgilim, Kan ve Diş (Tekin, 2022, s. 20)

Klasik romanlarda olayların akışına odaklanan ilgi, bu metinde yazılış sürecine, şimdi yazılıyor olmasına, anlatıcının tekrar değişip değişmediğine, sözcüklerin çok sayıdaki çağrışımlarına, şiirsel dile ve bunu anlamaya odaklanıyor. Anlatıcının değişken yapısı da metni okumayı, anlamayı zorlaştıran özelliklerden biri olmakla birlikte romanda dile verilen önemi destekleyen unsurlardandır. Romandaki hayal-gerçek ilişkisi/çelişkisi de romanı anlamlandırmayı zorlaştıran unsurlardandır. “__ Gerçek değil o kadın sevgilim, hayal __İçine düştüğümüz göl kadar gerçek Gelinciğim!..... Rüyadan hayalden sayıklamalardan ibaret o kadın, zamanı yutan bilinçdışından (abç) yansıyor sanki” (Tekin, 2022, s. 28-29).

Temeline “dil” unsurunun yerleştirildiği ve diğer her parçanın bunun etrafına dolandığı romanda şu cümleler, çarpıcı mesajlar vermektedir: “... bir gün beni tek bir şeyden mahrum etmemeye karar verirsen, bu cümlelerin olsun” (Tekin, 2022, s. 35). “Bilinmez Bir Yakınlık İçin Dil Kurmak: bu sabah yeni bir sayfa açmıştım kendime, taptaze başka bir metin için yeni bir sayfa, metnin başlığı kendiliğinden doğdu, zihnimde sırrını çözemediğim bir imge titreşiyor son üç dört gündür, dünyayı-şiir havasında bir şeyin imgesine benziyor, dile gelsin diye yakınına sokulup bakmaya çalışıyorum ben de, daha iyi görebilmek için yapabildiğimce büyüteceğim bu imgeyi” (Tekin, 2022, s. 39). Burada da görüldüğü üzere “imge” sözcüğünün kullanım şekli de romanda dikkat çeken unsurlar arasında yer almaktadır. Kamil Tuzgöl’ün “Lacanyen Psikanalitik Kuram ve Öznenin Konumu” başlıklı makalesinde Homer’den aktardığına göre Lacanyen psikanaliz anlayışında imgesel; ben’in dünyası olmakla birlikte özdeşleşmenin, duyu algısının, bir birlik duygusunun ve de dil edinimi öncesi dönemin evresidir (2018, s. 46).

Hikâyeyi Gelincik kurar; ama Yılanbalığı’nın bu hikâyeyi beğenmediğini düşünür. Her ne kadar çocukken yaşadıkları travmalar birbirine benziyorsa da Yılanbalığı ortak bir hikâyede, ortak bir dilde kendisini sağaltamayacağını düşündüğü, anladığı için Gelincik ile dilleşmekten, ortak bir dil kurmaktan kaçmaktadır ya da ölmüş olduğu için ortak bir hikâyeye kurulamamaktadır. Bu durumdan büyük bir üzüntü duyan Gelincik, şunları söyler: “Başka bir hava geldi üstüne, bir anda değiştin sen, apaçık görünüyor işte, beğenmiyorsun kurduğum hikâyeyi, yaşadığımız şeyi anlama hevesin kaçtı, şu çantanın uğursuz gölgesini kaldıracak mısın aramızdan söyle bana, yoksa anlamamakta ısrar mı edeceksin, ikimizin yakınlığına bilinçdışı bir müdahale bu yaptığın şey” (Tekin, 2022, s. 41). “Bir dil kurmalıyız, sadece âşık olmak için değil yaşamak için de, sevişmek için de, dolunayı izlemek, parmaklarımızla dişlerimizi sökmek için de” (Tekin, 2022, s. 94). Travmatize edilmiş bir çocukluk ortak paydasında buluşmuş iki kişinin yeni bir dil kurarak, yeni bir hikâyeye kurarak geçmişlerini silip yeni bir bilinçdışı yapılandırma isteklerine ve/fakat geçmişin travmalarının ağırlığı altında ezilip bunu başaramama hikâyelerine ve bu konuyu anlatan romanda kullanılan dilin anlaşılmasının zor olmasına şaşırılmaması gerekir; çünkü çocukken yaşanan travmalar, bilinçdışında öyle büyük sorunlar oluşturmuştur ki içinden çıkılmaz sorunlu bir psikoloji, bilinçdışı oluşmuş ve bu da elbette dile yansımıştır. Dolayısıyla yazar tarafından, söz konusu sorunlu çocukluğu anlatan özel bir dil oluşturulmuş ve bununla roman kahramanlarının yeni bir dil kurma isteği anlatılmıştır. Normal şartlarda anne ve baba figürlerinin çocukluk psikolojisi üzerinde oluşturacağı olası etkilerin bu romandaki kadın ve erkeğin içindeki çocuklarda negatif yönde olduğu görülmektedir. Ayrıca psikanalizde ya da Lacanyen söylemde “eksiklik” olarak altı çizilen konular, bu karakterlerin hayatında “beklenen babanın bir türlü gelmeyişi” üzerinde toplanmıştır.

EKSİK KALAN

... Sana birçok boş şey anlattım ama bütün çocukluğumu babamı bekleyerek geçirdiğimi anlatmadım işte, kaza sonrası babanın taşınıp götürüldüğü yerden eve dönmeyişi gibi benim babam da ufukta belirmiyordu hiç; günler aylar yıllar boyunca babalarımızın bizi beklediği gibi beklettin beni, gelip gelmeyeceğini bile söylemeden, ilk acılı anılarımı depreştirip canlandırmak istercesine (Tekin, 2022, s. 114).

Bilindiği üzere Lacan'ın ortaya koyduğu görüşler, Saussure'ün düşünceleri üzerine inşa edilmiş yapısalcılık ve yapısalcılık ötesi bakış açılarından etkilenmiştir. Dolayısıyla metni anlamlandırmaya çalışırken bazı bölümlerdeki anlam kapalılığını aşma noktasında yapısalci dilbilimin bakış açısı aydınlatıcı olmaktadır. "Yapısalci dilbilime göre dış dünya, kesintisiz bölünmemiş büyük bir yığın, bir bütündür ve dil bu yığını anlaşılır kılmak için böler. Örneğin dilden önce taş, kaya ve maden ayrımı yoktur ama biz bütünü taş sınıfı, kaya sınıfı, maden sınıfı olarak birimlere ayırırız ve böylece dünyayı kavranılır, anlaşılır hâle sokarız" (Moran, 1999, s. 189). Hakikaten insan, çevresinde gördüğü nesnelere bir isim vermezse nesnelere, bir yığın olmaktan öteye geçemez bununla birlikte benzer niteliklere sahip nesnelere bile farklı özelliklerine göre isimlendirmek hem onların varlığının tescillenmesiyle ilişkili bir konudur hem de dünyayı daha anlaşılır bir hale sokar. Yığınların isimlendirilerek detaylandırılması, dil ile varlıkların somutluk kazanması yoluyla insanın düşünce dünyasının sınırları genişler. *Zamansız* adlı romanda da Gelincik ve Yılanbalığı'nın kimi zaman monolog kimi zaman da diyalog şeklinde aktarılan düşünceleri içinde yer alan şu bölüm, geçmişe dair hatırlanması istenilmeyen ve bazıları bilinçdışına süpürülen kimi konuların adının konulmasından çekinildiğini göstermektedir:

Ahengimizi koruyacağından o kadar emindim ki, yoksa böyle sevip özleyebilir miydim seni hiç, dikkat et bozma aramızdaki eşitliği demiştim, hatırlamadığını söyleme sakın bana, adı konmuş bir üzüntümüz olmasından korktuğumu başından beri biliyordun, Ufka Bakarık Sevgiliyi Cevapsız Bırakma (Tekin, 2022, s. 27).

Üzüntünün adının konulmasından neden korkulur? Bir şeyin adının konulması, onun varlığının ilan edilmesi ile bağlantılı bir konudur. *Zamansız* adlı romanın kahramanları, geçmişte yaşadıkları bazı travmaları isimlendirmeyip unutmayı tercih etmek zorunda kalmışlar ancak bilinçdışına itilmeye çalışılmış, çözüme ulaştırılmamış bu sorunlar, üzüntüler onları rahat bırakmamıştır. Tek çare bunlarla yüzleşip, bunlara bir isim verip dile getirerek konuşulur hale getirmek ve bu travmaları bilinçdışından süpürmektir. Yapısalci öğretinin mantık dizgesinden yola çıkılarak bir yorum yapılacak olursa bir üzüntü yığını halinde duran travmaların teker teker adı konulduğunda bunların bir somutluk kazanmış olacağı sonucuna ulaşılabilir. Bu sayede adı konulmuş sorunlar dile getirilebilir, hikâye edilebilir, anlatılabilir. Bunlarla yüzleştikten sonra da yeni bir dil, yeni bir hikâye yazılarak yeni, mutlu bir hayat kurulabilir düşüncesinin roman kurgusundaki varlığından söz etmek yanlış olmayacaktır.

Yazının teorik kısmının anlatıldığı bölümde Lacan'ın "bölünmüş özne" düşüncesinden söz edilmişti. Beyaz Elbiseli Kadın ve Benini arasındaki yazışmaların okunduğu bir bölümde söylenen şu sözler de Lacan'ın görüşleri ya da psikanaliz devreye sokulmadan pek anlaşılacak gibi görünmemektedir. "Aklıma senin de benzer bir bölünme yaşıyor olabileceğin geldi'. 'İnsan ikiye yarılmaz, insan yarıdır içinden, geçmişinde türlü kılığa bürünmüş her yaş ve acıdan türlü çeşit kendi fıskırır' (Tekin, 2022, s. 62). Aslında Gelincik ve Yılanbalığı her ne kadar Beyaz Elbiseli Kadın ve Benini'nin metamorfaza uğramış halleri iseler de Lacan'ın bilinçdışı tanımına göre düşünüldüğünde bölünmüş öznenin bilinçdışı özne bölümüdürler demek, çok daha isabetli bir yaklaşım olacak gibi görünmektedir. Bu haliyle *Zamansız* adlı roman, iki ayrı roman karakterine uygulanmış edebi bir psikanaliz gibi görünmektedir.

Sonuç

Post-yapısalci Derrida'ya göre yazınsal metinler hem anlamı belli olmayan belirsizlikler taşır hem de söylemek istediklerinden farklı şeyler de söylerler. Ayrıca yazınsal metnin yazarı, söyler görüldüğünden farklı bir anlamı da dile getirdiğini bilir (Moran, 1999, s. 204). Her ne kadar bir metni her okuyan farklı yorumlamalar yapabiliyorsa da belli bir anlam noktasında birleşilebilir; ancak *Zamansız* bu düşünceyi doğrulamak için pek de uygun bir metin gibi görünmüyor, denilebilir. Bu çalışmada *Zamansız* adlı romanda sık sık atıf yapılan "dil" konusu üzerinde duruldu. Konunun ele alınma şekli, Lacan'ın öğretinin dil ve bilinçdışına yaptığı göndermelerle örtüştüğü için metin bu yöntemle anlamlandırılmaya çalışıldı. Nihayetinde *Zamansız* adlı romanda yer alan karakterlerin travmatize edilmiş çocukluk dönemlerinden kaynaklanan sorunlar yaşadıklarının altı çizildi ve romanın iki ayrı roman karakterine uygulanmış edebi bir psikanaliz gibi görüldüğü ortaya konuldu. Bölünmüş özne, bilinçdışı, kompleksler, dilleşerek, anlatarak, hikâye ederek geçmiş travmalardan kurtulma çabası gibi konulardan söz edildi. Lacan'ın nevrotik kişilik özellikleri gösteren kişilerin "söz" ile, "dil" ile iyileşmelerinin mümkün olduğu düşüncesi bu çalışmanın kuramsal alt yapısının ana eksenini oluşturmuştur. Nevrotik kişilerin özellikle kendilerine has sözcelemelerle oluşturdukları anlatımlarının psikolojik bağlamda iyileşme etkilerinin olduğu Lacan tarafından ortaya konulan tezlerden biridir. *Zamansız* adlı romanda yer alan karakterlerin travmalarından kurtulmak için başka bir dil kurma, anlatma istekleri; hikâye ve senaryo yazma erekleri bu bağlamda değerlendirilmiştir. Romanda sık sık "dil"e atıf yapılması, anlatımın "dil"e ve bilinçdışına odaklanmış olması, karakterlerin "dil" ve bilinçdışına ilişkin ifadeleri Lacan'ın bilinçdışı ve dil konuları hakkındaki öğretisini bu çalışmada metod olarak kullanmayı gerekli kılmıştır.

Zamansız adlı yapıt hem okurlarına hem de eleştirmenlere farklı bakış açılarına göre farklı metinler üretebilen bir romandır. Yapıt; postmodern, ekoeleştirel, yapısalci, post- yapısalci kuram gibi farklı yöntemlerle irdelenmeye açık bir yapı arz

etmekte; farklı değerlendirmeleri, çalışmalarını dâvet etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Granzotto, E. (2020). Jacques Lacan İle Söyleşi (B. Barış, Çev). 26.09.2023 tarihinde <https://yersizseyleyler.wordpress.com/2020/07/01/jacques-lacan-ile-soylesi/> adresinden erişildi.
- Kaçar, E. (2019). Öznenin Trajedisi: Aynanın Ötesine Geçmek. Dört Öge Dergisi, 15, 75-84.
- Lacan, J. (2012). Benim Öğrettiklerim (M. Erşen, Çev). İstanbul: MonoKL Yayınları.
- Moran, B. (1999). Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nasio, J.D. (2007). Jacques Lacan'ın Kuramı Üzerine Beş Ders (Ö. Erşen ve M. Erşen, Çev). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özer, P. (2015). Latife Tekin Kitabı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarup, M. (2004). Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm (A. Güçlü Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sevinç, K. (2019). Freudyen Psikolojide Bilinçaltı ve Bilinçdışı Kavramları Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar. Kilitbahir, 15, 125-158.
- Sharpe, M. (9 Aralık 2020). Lacan'ın Dil Felsefesi (B. Erdem, Çev.) 26.09.2023 tarihinde <https://gorgondergisi.com/jacques-acan-dil-felsefesi-i-ucuncu-bolum/> adresinden erişildi.
- Tekin, L. (1 Mart 2019). Çığlıklar ve Fısıltılar/ Raportör: Sokrates Dergisi 8. 05. 2024 tarihinde <https://socratesdergi.com/yazi/cigliklar-ve-fisiltilar/> adresinden erişildi.
- Tekin, L. (2022). Zamansız. İstanbul: Can Yayınları.
- Tuzgöl, K. (2018). Lacanyen Psikanalitik Kuram ve Öznenin Konumu. Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi, 1(1), 41-53.
- Uçar, S. ve Gençöz, F. (2019). Psikanalizde Bilinçdışı. T. Gençöz (Ed.), Lacanyen Psikanaliz. Ankara: Türkiye Klinikleri Yayınları, 41-46.
- Yılmaz, E. Latife Tekin'in Zamansız Adlı Anlatısı Üzerine Bazı Dikkatler. İdil, 104, 453-465. doi: 10.7816/idil-12-104-03
- Yılmaz, O. (2021). Kaygı, Korku ve Arzu Üçgeninde Fantezi. AYNA Klinik Psikoloji Dergisi, 8(3), 424-443.

Yavru Anlatım Tekniği Açısından Murat Gülsoy'un "Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında" Hikâyesi

Mise en Abyrne Technique in Murat Gülsoy's Short Story Titled "Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında"

Caner SOLAK
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye
Department of Turkish Language and
Literature, Faculty of Letters, Erzurum
Technical University, Erzurum, Türkiye
canersolak@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received 04.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 28.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:
Solak, C. (2024). Yavru Anlatım Tekniği
Açısından Murat Gülsoy'un "Kendi
Üzerine Kapanan Köle. *Edebiyat ve Beşeri
Bilimler Dergisi*, 72, 103-109.

Cite this article:
Solak, C. (2024). Murat Gülsoy's "Kendi
Üzerine Kapanan Köle Hakkında" Story in
Term of Mise en Abyrne Technic. *Journal
of Literature and Humanities*, 72, 103-
109.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Öz

Bu çalışmada, Murat Gülsoy'un postmodern bir üstkurmaca örneği olan "Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında" adlı hikâyesinin yavru anlatım tekniğine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bir olgunun, içinde kendisinin küçük bir kopyasını barındırması anlamına gelen "mise en abyme" sanatının edebî eserlerde bir anlatım tekniği olarak kullanımına yavru anlatım tekniği denilmiştir. Bu teknik, hikâye sanatında anlatı içinde bir başka anlatıya yer vermek şeklinde kullanılabilirdiği gibi çeşitli dil kullanımları vasıtasıyla sonsuza uzanan döngülerin ve anlamların meydana getirilmesiyle de uygulanabilir. Görsel sanatlarda iç içe geçen görüntülerin yarattığı döngüyü; bu hikâyede, eseri başlangıç noktasına döndüren ifadeler meydana getirmiştir. Hikâyede bu tekniğin kullanılması vasıtasıyla köle-efendi rolleri arasındaki geçişkenliklerin vurgulandığı tespit edilmiştir.

Tercih edilen bu anlatma yönteminin ayrıca döngüsellik, döngüsellüğün meydana getirdiği sonsuza uzanma ve metnin kendisinin farkında olması şeklinde sonuçları görülmüştür. Mekânın, zamanın ve şahıs adlarının belirtilmediği, sembolik anlatımın ön plana çıktığı bu eserde, köle ve efendi rollerinde olan iki kahramanın sonsuz bir döngü içerisinde birbirlerinin yerine geçmesi hikâyeleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Murat Gülsoy, Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında, yavru anlatım tekniği, köle-efendi ilişkisi.

Abstract

This study aims to analyze Murat Gülsoy's short story "Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında", which is an example of postmodern metafiction, according to the Mise en Abyrne technique. The use of the art of "mise en abyme", which means that a phenomenon contains a small copy of itself, as a narrative technique in literary works is called the cub narrative technique. This technique can be used in the art of storytelling to include another narrative within the narrative, or it can be applied by creating endless loops and meanings through various language uses. The cycle created by intertwining images in visual arts is created in this story by expressions that return the work to its starting point. Through the use of this technique in the story, it was determined that the transitions between the roles of slave and master were emphasized.

This preferred method of narration also has consequences such as circularity, extending to infinity caused by circularity and self-awareness of the text. In this work, in which the place, time and person names are not specified and symbolic narration comes to the forefront, the story of two heroes in the roles of slave and master replacing each other in an endless cycle is narrated.

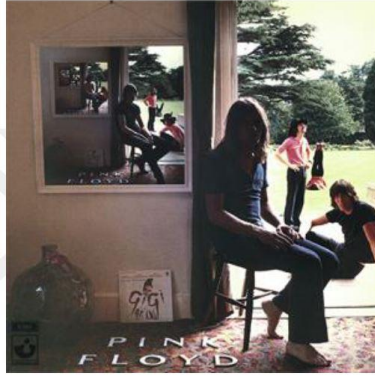
Keywords: Murat Gülsoy, Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında, Mise en Abyrne, slave and master Relation.

Giriş

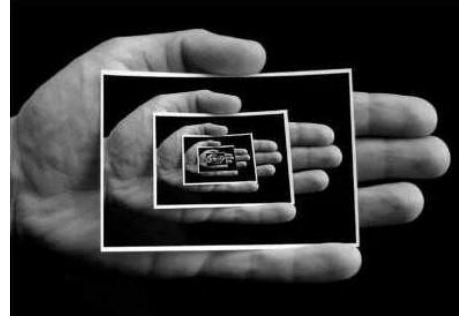
Bir olgunun, içinde kendisinin küçük bir kopyasını barındırması anlamına gelen “mise en abyme” tekniği ilk olarak arma tasarımlarında, tasarımın aynısının armanın içine işlenmesi şeklinde kullanılmıştır. Görsel sanatlarda, çalışmaya derinlik ve sonsuzluk hissi vermek için kullanılan bu tekniğin farklı sanat dallarında da benzer uygulamalarını bulmak mümkündür. Mise en abymeyi kavramsallaştırarak dikkat çeken ilk kişi 1893 tarihli günlüklerinde Andre Gide olur. (Mülayim, 2023, s. 5-8; Snow, 2016 s. 10, 21).

Mise en abyme aslen Fransızca olup içine koymak anlamına gelir (Snow, 2016, s. 8). Terim; erken anlatı, iç anlatı, anlatı içinde anlatı, yavru anlatım, erken anlatım, gömülü hikâye (Fludernik, 2009, s. 156), gömülü bir olgu (Snow, 2016, s. 101), sonsuzluğa düşüş (Yaprak, 2015, s. 117) ve mikro-hikâye (Boyacıoğlu, 2006, s. 128) şeklinde araştırmacılar tarafından farklı şekillerde adlandırılmıştır.

Tekniğin doğasında “x’in içinde x” mantığı olduğu söylenebilir. Fotoğrafın içinde ona çok benzeyen bir fotoğraf, oyunun içinde oyun, sinema filminin içinde film çekilmesi/izlenmesi, romanın içinde roman yazılması/okunması vb. gibi örneklerin çoğaltılması mümkündür (Erkek, 1999; Dilber, 2013, s. 139-438). Makro olgunun içerisine onun minyatürü olan mikro olguyu yerleştirebildiğimiz her yapıda bu tekniği uygulayabiliriz.

Resim 1. Pink Floyd Müzik Grubunun *Ummagumma* (1969) albümünün kapak resmi (Sezer, 2022, s. 53)

Resim 2. (Ömür, 2019: e-kaynak)

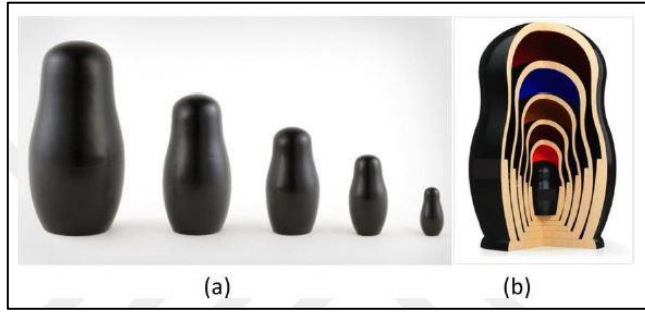

Resim 3. Kayıp Solucan Dileği (Richardson, 2012: e-kaynak)

Resim 4. (Cavalierposts, 2024: e-kaynak)

Görsel sanatlarda görüntünün içerisine aynı görüntüyü yerleştirebilmemiz için bu görüntüyü yansıtacak ya da görüntü kaynağı olacak bir araca ihtiyaç duyulur; bu araç çerçeve görüntünün içerisine konan bir tablo, fotoğraf, ayna ya da televizyon ekranı vb. olabilirken (Resim 1, 2, 3, 4) aynı tekniğin yazınsal metinlerde kullanımında ise çerçeve tür ne ise (roman, hikâye, tiyatro, şiir) içerisine kendisinin biçim ve içerik olarak minyatürü yerleştirilir. Kendi içerisinde kendisinin birebir aynı ancak daha küçük sürümlerini taşıyan matruşka bebekler mise en abymenin başarılı örneklerindedir (Resim 5).

Resim 5. İç içe geçmiş Matruşka bebeklerinin kesit görünümü (Sezer, 2022: 47)

Anlatının içindeki mikro hikâyelerin yapıtın bütünü temsil etmesi ya da bu bütünlüğe gönderme yapması gerekir. Manfred Jahn, asıl anlatının içerisindeki bu mikro anlatılara “yavru anlatım” adını verir. Yavru anlatımı “Bir alt-anlatı kendi matris anlatısının içine iliştiirildiği zaman yaratılan sonsuz döngü.” şeklinde tanımlar (Jahn, 2012, s. 59). Edebî metinlerde oluşan sonsuz döngüye örnek olarak ise Andre Gide’in Kalpazanlar romanından şu örneği verir: “Karanlık ve fırtınalı bir geceydi. Soyguncu şebekesi, yanan ateşin etrafında toplanmıştı. Yemeğini bitirince, birinci haydut şunu söyledi: ‘Size bir hikâye anlatayım. Karanlık ve fırtınalı bir geceydi. Soyguncu şebekesi, yanan ateşin etrafında toplanmıştı. Yemeğini bitirince, birinci haydut şunu söyledi: ‘Size bir hikâye anlatayım. Karanlık ve fırtınalı bir geceydi...’ (Jahn, 2012, s. 60).

Bu yöntem yazılı metinlere uygulandığında yukarıdaki örnekte olduğu gibi ilginç ancak sürekli kendi üzerine kapandığı için de bir türlü ilerle(ye)meyen bir anlatım doğurmaktadır. Bununla birlikte eserin sonunun başlangıcına çıktığı döngüsel eserler daha uzun anlatılarda sıkıcı olmadan kullanılabilir. Romanın içerisinde yazılan romanı yavru roman olarak kabul ettiğimizde, yavru roman asıl anlatının minyatür versiyonu olabileceği gibi asıl anlatıdan bağımsız da olabilir. Asıl anlatıdan bağımsız olduğunda romanın içinde bir başka roman (bulunması, yazılması anlatılması), romana derinlik katma, gerçekliği artırma ya da okuyucuyu yabancılaştırma için kullanılabilir. Mikro anlatı ile makro anlatı arasında eşitlik olduğunda ise erken anlatım tekniği doğar. “Para içinde para, resim içinde resim, nasıl görsel sanatlarda bir derinlik izlenimi uyandırır, erken anlatım da yazıda uzaklık, yakınlık, yansıma ve bakış açısının değişimi gibi etkiler yaratır. Armacılık sanatına benzeterek, bir anlatının ya da tiyatro oyununun indirgeme yoluyla, yapıtının tümüne gönderme yapmasına erken anlatım denir.” (Kıran ve Kıran 2007, s. 349). Edebî metnin içerisinde henüz anlatılan sonlanmadan anlatının tamamını tahmin edilebilir kılan her türlü öge bir erken anlatım olur.

Bu teknik, hikâye sanatında anlatı içinde bir başka anlatıya yer vermek şeklinde kullanılabilir gibi çeşitli dil kullanımları vasıtasıyla sonsuza uzanan döngülerin ve anlamların meydana getirilmesiyle de uygulanabilir. Görsel sanatlarda iç içe geçen görüntülerin yarattığı döngüyü; hikâyede, eseri başlangıç noktasına döndüren ifadeler gerçekleştirir.

Bu yazıda Murat Gülsoy’un “Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında” adlı hikâyesinde görülen yavru anlatım tekniği ve bu tekniğin hikâyedeki köle-efendi izleği üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır. Tercih edilen bu anlatma yönteminin döngüsellik, döngüsellüğün meydana getirdiği sonsuza uzanma ve metnin kendisinin farkında olması şeklinde sonuçları görülmüştür. Mekânın, zamanın ve şahıs adlarının belirtilmediği, sembolik anlatımın ön plana çıktığı bu eserde, köle ve efendi rollerinde olan iki kahramanın sonsuz bir döngü içerisinde birbirlerinin yerine geçmesi hikâyeleştirilmiştir.

Hikâyenin Kendisini Tekrar Etmesi

Kölesinin tembelliklerinden, aptallıklarından ve alık mutluluğundan sıkılan bir köle sahibi, ona okuma yazma öğretmeye karar verir. Zamanla iyi bir öğrenci olan köle, efendisinin kütüphanesindeki tüm kitapları okur. Efendisinin yedek gözlüğünü kullanmaya ve eski giysilerini giymeye başlayan köle, artık sıradan bir ev kölesinden daha nitelikli olduğu için efendisi tarafından önce azat edilir, sonra da asistan olarak işe alınır.¹ Diğer bir ifadeyle “Modern efendi, geleneksel kölesini azat

¹ Azat edilen kölelerin özgür olduklarında bu sefer sözleşme yapılarak aynı işleri yapmaları, yapmak istemeleri ve ellerinden başka iş gelmediği için köleliğe gönüllü olarak devam etmek zorunda olmaları benzer bir şekilde Game of Thrones dizisinin 4. sezon 10. bölümünde de işlenir:

“Eski bir köle- Siz beni özgür bırakmadan önce Sahip Mighdal’a aittim. Çocuklarının öğretmeniydim. Onlara dil ve tarih öğretiyordum. (...) Daenerys Targaryen- Senin için ne yapabilirim?

Eski bir köle- Şimdi sokaklarda yaşıyorum. (...) Sahibimin yanında öğretmendim. Çocuklarının saygı ve sevgisini alıyordum.

Daenerys Targaryen- Benden ne istiyorsun?

Eski bir köle- Majesteleri kendimi yeniden Sahip Mighdal’a satmama izin vermenizi istiyorum.

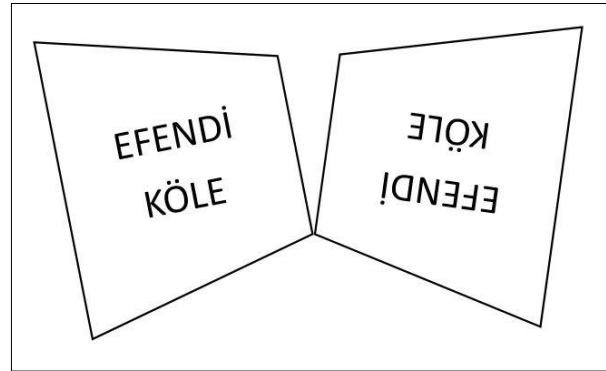
Daenerys Targaryen- Sana bir keçi veya sandalye gibi sahip olan bir adama dönmek mi istiyorsun?

Eski bir köle- Lütfen majesteleri (...)

ederek, modern köle olan asistana dönüştürmeye karar verir.” (Tökel, 2019, s. 77). Hikâyenin buraya kadar ki bölümü hikâyenin birinci kesiti olarak adlandırılabilir. Efendi artık kendi şahsi işlerini (yazılarını, makalelerini, telefon konuşmalarını) tamamen eski kölesine devretmiştir. İşlerini eski kölesi yaptığı için de kendisini “Tüm zamanımı güneşin altında şekerleme yaparak geçirmeye başladım. Özgür ve mutlu bir insan olmuştum.” şeklinde tanımlar (Gülsoy, 2003, s. 30). Ancak bu sefer roller tersine döner (Kılıç, 2019, s. 151-152). Eski köle, işlerinin yoğunluğundan bunalmaktadır. Tembellik ettiğini düşündüğü eski efendisini kendisine yardım etmesi için kırbaçlar. Eski kölesinin bu kadar yoğun çalışmasına acıyan efendi, uysal bir şekilde -bir zamanlar kölesinin kendisine yapığı gibi- ona yardımcı olmaya karar verir. Efendinin eski kölesinin gönüllü olarak kölesi olmayı kabul edişiyile yani köle-efendi rollerinin yer değiştirmesiyle hikâye sonlanmış gözükürken yazar metne yeni anlam katmanları ekleyen, kurgu ile gerçekliğin birbirine karışmasını sağlayan son bir paragraf ekler: “Şimdi ben ağır hareketlerle çay servisi yaparken, o bana bakarak bu okuduğunuz metni yazıyor. Bana acıyor galiba. Aldırmıyorum. Yazdıklarını uzaktan izlemekle yetiniyorum. Yazının çıkışsız bir labirent olduğunu anlaması için daha çok zaman geçmesi gerek.” (Gülsoy, 2003, s. 31). Bu paragrafa kadar okuyucu, hikâyenin anlatıcısının eski efendi (yeni köle) olduğundan emindir. Ancak anlatıcı, okuyucuya seslenerek “bu okuduğunuz metni yazan” eski köle (yeni efendi) der. Hikâye bu şekilde biterken böylelikle tekrar ilk cümleye geri dönmüş oluruz (Tökel, 2019, s. 80).

Metne hem anlam zenginliği hem de köle-efendi ilişkisine dair felsefi bir derinlik katan bu sonsuza uzanan oyunu ‘her efendinin bir kölesi vardır.’ ve ‘her köle, eskiden köle sahibi olan bir efendidir.’ önermeleriyle açıklayabiliriz. Her efendinin eski bir köle, her kölenin eski bir köle sahibi (efendi) olduğu önermesi aynı zamanda iki kişinin birleştiği sonsuz bir döngü meydana getirir. Sonsuz döngüyü diğer bir ifadeyle “bitimsiz derinlik” şeklinde de tanımlayabiliriz. “Mise en abyme’i açıklamak için basamaklı ayna metaforunu öneren Magny, bu teknikle algılanan derinliği ayna yansımalarının bitimsiz derinliği ile ilişkilendirmektedir.” (Sağlam Can, 2022, s. 728).

Rollerin tersine çevrildiği metnin ikinci kesitinin, hikâyeye yerleştirilen sembolik bir ayna olduğu söylenebilir. İkinci kesitte kahramanların rolleri tersine çevrilir ve birebir aynı olaylar yaşanır. Bu durumda hikâyenin ikinci kesiti ilk kesitin aynadaki ters simetrisidir (Şekil 1).

Şekil 1. Hikâyenin 1. ve 2. Kesitleri

Metnin iki parçası birbirlerini tersten yansıtırlar. Bu da “dipsiz bir uçurum gibi” sonsuza uzanan bir anlam meydana getirir. “Dipsiz bir uçurumun içine düşmek anlamına gelen mise-en-abyme, bir imajın kendi içinde çoğaltılmış hâline denir.” (Gray’den aktaran Yaman, 2017, s. 23). Sonsuza uzanan bu anlam ise köle ile efendi arasındaki döngüsel ilişkidir. Mise en abyme tekniği de “olay örgüsünü alt olay örgüsüne bağlama şeklinde” bu noktada ortaya çıkmış olur (Depçi, 2022, s. 4). Bu durumu hikâyenin kendisini tekrar etmesi / yinelemesi şeklinde düşünebiliriz. Kubilay Aktulum’a göre “Anlatı içinde bir başka anlatı sokulurken, ilk anlatı, içerisine sokulduğu anlatıyı yansıtır. Anlatılan birinci öyküye koşut olarak metinde yer verilen ikinci metin ilk öyküyü yineler.” (Aktulum, 2011: 440). Bununla birlikte Aktulum, anlatı içinde anlatı yönteminin metinlerarasılık çerçevesinde değerlendirilebilmesi için göndermede bulunulan somut bir dış yapıtın olması gerektiğini belirtir. (Aktulum, 2000, s. 163).

Metnin Kendisinin Farkında Olması

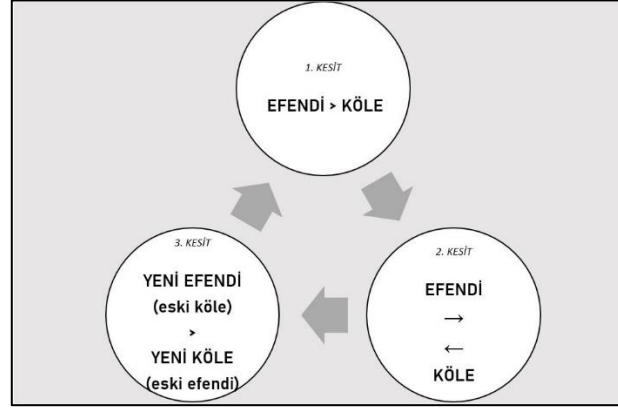
Hikâye “Bir kölem vardı.” cümlesiyle başlar ve bir efendiyle kölesinin nasıl yer değiştirdiklerini anlatır. Ancak hikâyenin ilk cümlesini kuran efendi, hikâyenin sonundaki bilgi dâhilinde aslında eski bir köledir. Şeref Akyıldız’a göre, “Bir zamanlar

Daenerys Targaryen- Bu şehri insanlara özgürlük getirmek için aldım. Ama özgürlük kendi seçimlerinizi yapmanız anlamına gelir. Eski sahibinle bir anlaşma yapmana izin vereceğim. Bir yıldan uzun süreyi kapsayamaz.

Eski bir köle-Teşekkür ederim majesteleri. Teşekkür ederim.

Barristan Selmy- Sahipler bu durumdan faydalanacak. Onlara hizmet edenler sadece ismen köle olmayacak.”

efendisi olan adamın hikâyesini anlatan Köle, bir noktadan sonra, içe katlanan hikâye gereği yeniden aynı dönüşüme maruz kalacak ve roller yeniden değişecektir.” (Akyıldız, 2015, s. 180). Postmodern bir üstkurmaca örneği olan bu anlatının metinde de vurgulandığı üzere edebiyat yoluyla meydana getirilmiş çıkışsız bir labirent / döngü olduğunu söyleyebiliriz. Hikâyenin sonunda yer alan “Şimdi ben ağır hareketlerle çay servisi yaparken, o bana bakarak bu okuduğunuz metni yazıyor.” ifadeleri metnin ve anlatıcının yazıldığı ve okunduğunun farkında olduklarını gösteren postmodern bir unsurdur (Gülsoy, 2003, s. 31).

Şekil 2. Köle ve Efendi Arasındaki Sonsuz Döngü

Hikâyenin 1. kesitinde “Bir kölem vardı.” diyerek söze başlayan efendi konumundaki anlatıcı, hikâyenin 2. kesitine geldiğimizde kölesiyle yer değiştirecek, üçüncü kesitte ise dönüşüm tamamen gerçekleşecektir (Şekil 2). Ancak hikâyenin, şuan okuduğunuz metin eski köle yani yeni efendi tarafından yazılmakta şeklinde bitmesi hikâyenin, anlatıcının, kahramanların ve yazarın kendi üzerlerine kapanmalarını / katlanmalarına sebep olur diyebiliriz. Mise en abyme tekniğinin meydana getirdiği sonsuza uzanan döngünün sonuçlarından biri de bu olur. “Romanın şöyle kendi içinde tekrarlandığı olur: Ya bu tekrarlama, hikâyenin kendi üzerine katlanması, ya da nesnelere dünyasının aynada yansımaları ile olur.” (Janvier’de aktaran Boyacıoğlu, 2006, s. 128). Mise en abyme tekniği ile ilişkilendirilen, kurgusal eser içerisinde kurgusal eser yazılması, hatta metnin kendisinin yazılması durumu bu hikâye içinde geçerlidir. “Yeni Romancılar, Gide’den roman yazmakta olan ve kendisinin yazdığını seyreden romancı-kahraman tipini almışlardır. Roman içinde yazılmakta olan romanın gelişiminin yansıdığı iç aynalar zevkini Gide’den almışlardır. Onlar, örgüsü gözümüzün önünde olduğu ve çözüldüğü bir yazının macerasını ondan almışlardır” (François Calin’den aktaran Boyacıoğlu, 2006, s. 37-38). Anlatıcının hikayeyi kaleme alan yeni efendi (eski köle) için söylediği “Yazının çıkışsız bir labirent olduğunu anlaması için daha çok zaman geçmesi gerek.” ifadelerini ise yazarın kurgu sanatı hakkındaki fikirlerini açıklaması olarak düşünebiliriz (Gülsoy, 2003, s. 31). Esengül Sağlam Can, edebi eserlerin son bölümlerinin yazarların edebiyat üzerine düşüncelerini açıklamak için kullanabildiklerini belirtir. “Yazarların ön sözler, başlangıçlar ve son sözlerin yanında dil ve yazma konuları hakkındaki fikirlerini okurla paylaştıkları bir başka alan da romanların son bölümleridir. Yazı yazan roman kişisi ya da anlatıcı-yazar tarafından aktarılan bu fikirler hem kurgu içerisinde yazmanın önemini göstermesi hem de yazarın konu hakkındaki düşüncelerini yansıtmaları bakımından dikkate değerdir.” (Sağlam Can, 2022, s. 451). Bu hikâyede de okunmakta olan hikâyenin yazım aşamasını ve yazarın kurgu sanatı hakkındaki fikirlerinin hikâyenin son bölümünde işlendiğini görürüz.

Tekniğin Hikâyedeki Köle-Efendi İzleği Üzerindeki Etkisi

Hikâyede yavru anlatım tekniği aracılığı ile hikâyenin başlığıyla da koşut olarak metnin sürekli kendi üzerine kapanması Hegel’in köle ve efendinin birbirine bağımlılığına dair fikirleriyle birlikte düşünülebilir. Hegel’e göre özbilinç, tanınan bir şey olarak vardır. Kişinin özbilincini bilebilmesi için bir başka özbilince ihtiyacı vardır. Ancak kişi karşısındaki özbilinci kendi kendisini görebilmek için kullandığı bir ayna haline getirdiğinde onun özbilincini tanımaktan uzaklaşacaktır. “Çünkü başkasına öz olarak bakmamakta, tersine başkasında kendi kendisini görmektedir.” (Hegel, 1986, s. 124-125). Hikâyenin başlangıcında efendi, kendisini çalışan ve sorumluluk sahibi biri gibi tanımlarken kölesini olumsuz sıfatlarla anar. Efendi için köle, silik biridir. Efendi, yalnızca köle konumuna dönüştüğünde kölenin zihninden aslında neler geçmekte olduğunu öğrenebilir.

Hegel’e göre efendi ve köle, iki karşıt bilinç olarak var olurlar. Efendi, yalnızca kendisi için var olan bir bağımsız bilinç iken köle bir başkası için var olan ve yaşayan bağımlı bir bilinçtir (Hegel, 1986, s. 128). Bununla birlikte efendi, kendi özbilincini tanıyabilmek için köleye bağımlıdır. Daha basit bir ifadeyle efendi olabilmenin ön koşulu, bir başkasının kendisinin köle onun da efendisi olduğunu zorla ya da gönüllü olarak kabul etmesine bağlıdır. Birisinin efendisi olmak demek ise ondan istediğince

yararlanmaktadır, diyebiliriz.

Duruma kölenin penceresinden bakıldığında ise efendiden korkma, hizmet ve boyun eğme kavramlarıyla karşılaşılır (Hegel, 1986, s. 132). Efendiden korkmayı, kölenin efendi ile özgürlüğü için girişeceği ölesiye savaşın kendi biyolojik varlığını ortadan kaldırabilme olasılığında çekinmesi olarak tanımlamak mümkündür (Bumin, 2013, s. 31). Hikâyede de bu fikrin desteklendiğini görülür. Köleler 'kırbaç' gibi türlü sebeplerden ötürü efendilerin hâkimiyetlerine sessizce boyun eğmektedirler. Ancak "Hegel'e göre kölelik ve efendilik mutlak roller değildir. Her şeyden önce, özbilincin bu iki taslak biçimindeki figüründen birini benimsemek varoluşsal bir seçim işidir" (Bumin, 2013, s. 46). Köle ve efendi rollerinin mutlak olmadığı, yapılan işe göre tanımlandığı ve bu rollerin bilinçli veyahut bilinçsiz bir şekilde sahiplenildiği, hikâyede vurgulanan konulardan biridir.

Hikâyede köle olmak; doğayı, doğayı aşamamayı ve zamansızlığı temsil ederken; efendi olmak doğayı aşmayı, medeniyeti ve zaman kavramını temsil eder. Hikâyenin başında efendi, kölesine "Bense onun için dış dünyayı bulduğumuz yerin uzağında tutmaya çabalayan bir muhafız gibi bütün gün gerilim içinde yaşıyordum." diyerek kızar.² Hikâyenin sonunda roller değiştiğinde, eski efendi yeni köle olduğunda bu sefer "Dünyanın gelip geçici işlerini bu kadar ciddiye almak, kendini hırpalamak ne fena şeymiş meğer. İnsan bambaşka birine dönüşebiliyor. Ona baktığımda artık bir insanı değil insanların yaratmış olduğu o sıkıcı kurumsallığın bir robotunu görüyordum." diyecektir (Gülsoy, 2003, s. 30-31). Hikâyede aynı kişiler karşımıza önce efendi - köle, sonra yeni efendi (eski köle) - yeni köle (eski efendi) rolleriyle karşımıza çıkarlar. Ancak kahramanların daha önce köle ya da efendi olmayı deneyimlemiş olmalarına karşın yeni rollerini hemen sahiplendikleri ve tutumlarında radikal bir değişikliğe gitmedikleri görülür. Bu sebeple hikâyenin ilk kesiti ile ikinci kesiti köle-efendi ilişkisi açısından birbirlerinin "tez karşıtı (antithétique)" erken anlatısı değil, onaylayıcı, "açınlayıcı (révélatrice)" erken anlatısı olurlar (Boyacıoğlu, 2006, s. 179).

Sonuç

Yazar, köle ve efendi sıfatlarının kesin olmadığını, aralarındaki sınırın muğlaklığını ve geçişkenliğini hikâye kurgusu içerisinde yapı ve temanın birbirini çok iyi desteklediği bir biçimde işlemeyi başarmıştır. Metin rahatlıkla eşit iki parçaya bölünebilmektedir. İlk kesit bir efendinin kölesi hakkında ki düşüncelerini ikinci kesit ise efendinin kölesiyle yer değiştirmesini anlatır. Hikâyenin son sözleri ise okuyucuyu yeniden hikâyenin başlangıcına yönlendirmektedir. Anlatının kendisine referansı olarak kabul edilebilecek bu ifadeler aynı zamanda sonsuza uzanan bir döngü meydana getirmektedir. Bu sonsuza uzanan döngü insanlığın köle ve efendi olmak dışında bir imkânı olmadığı fikrini aşılması bakımından metni -Hegel'in fikirlerine³ paralel olarak- karamsar bir insanlık tarihi okumasına dönüştürmüştür. Hikâyeye göre köleler ve efendiler, çıkışsız bir labirentte birbirlerine dönüşerek sonsuza değin sürecek bir mücadele içinde yaşayıp gideceklerdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Aktulum, K. (2000). Metinlerarası İlişkiler. Öteki Yayınları.

Aktulum, K. (2011). Metinlerarasılık / Göstergelerarasılık. Kanguru Yayınları.

Akyıldız, Ş. (2015). Murat Gülsoy'un Eserlerinde Postmodernist Ögeler [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]

Boyacıoğlu, F. (2006). Andre Gide'de Erken Anlatı (Mise En Abyme) Tekniği. Şahin Kitabevi.

Bumin, T. (1988). Hegel'de Köle-Efendi Diyalektiği Üzerine Notlar. Defter, (Ekim-Kasım 6).

² Köleleri sorumluluk sahibi olmamalarından ötürü rahat olmakla suçlamak Rome dizisi 1. sezon 5. bölümünde de benzer şekilde şu sahnede işlenmiştir: Büyük bir baskı altında olan ve Jül Sezar'la zorlu bir savaşa girmek zorunda kalan Pompeius kendisine haber getiren kölesine dönerek: "Bir köle olmak ne kadar mutluluk verici. İradesi olmamak. Karar vermemek. Odun parçası. Ne kadar huzurlu olmalı." diyecektir.

³ "İnsan olmak, insan olduğunun bilincine sahip olmak, özbilinçli olmak demektir. Ama insan, tam olarak insan olmadan ve öyle olduğunun bilincine sahip olmadan önce (ya da, daha doğrusu bu sürecin başlangıcında), zorunlu olarak, ya köle ya da efendidir. O bir özbilince sahip olmadan önce ya bir köle ya da bir efendi olduğunun bilincini taşır." (Bumin, 1988, s. 32).

- Bumin, T. (2013). Hegel - Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi-. YKY.
- Cavalierposts, (2024). <https://cavalierposts.files.wordpress.com/2014/07/mise-en-abyme.jpg>. Erişim tarihi: 07.03.2024
- Depçi, A. (2022). Transtextuality and Mise En Abyeme in Murakami Haruki's Killing Commendatore. Pamukkale University Journal of Social Sciences. 53, 1-15.
- Dilber, K. C. (2013). Türk Romanında Roman Sanatının Ele Alınışı. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]
- Eagleton, T. (2007). Edebiyat Kuramı. çev. Birkan, T., Ayrıntı Yayınları.
- Erkek, H. (1999). Oyun İçinde Oyun. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fludernik, M. (2009). An Introduction to Narratology. Routledge.
- Gülsoy, M. (2003). Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında. Kitap-lık. 65, 30-31.
- Hegel, G. W. F. (1986). Tinin Görüngübilimi. çev. Yardımlı, A., İdea Yayınları.
- <https://ronaldbrichardson.com/metafiction/the-mirror-in-the-text-part-ii-mise-en-abyme/>. Erişim tarihi: 07.03.2024.
- <https://www.mehmetomur.net/blog/2019/05/16/barbara-navi-ve-mise-en-abime/>. Erişim tarihi: 07.03.2024.
- Jahn, M. (2012). Anlatıbilim. çev. Dervişcemaloğlu B., Dergâh Yayınları.
- Kılıç, Z. (2019), Murat Gülsoy Öykülerinin Postmodernizm Açısından İncelenmesi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]
- Kıran A. & Kıran Z. (2007). Yazınsal Okuma Süreçleri. Seçkin Yayınları.
- Ömür, M. (2019). "Barbara Navi ve Mise en Abime",
- Richardson, R. B. (2012). "Into the Abyss: The Mise en Abyeme, the Art Work Within the Art Work",
- Sağlam Can, E. (2022). Türk Romanında Başlangıçlar ve Sonlar [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]
- Sağlam Can, E.; Arslan, N. (2022). A'mâk-ı Hayâl romanında Mise En Abyeme. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (31), 722-734.
- Sezer, M. Y. (2022). Mise en Abyeme Olgusu ve Fotoğraf Sanatı [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü]
- Snow, M. (2016). Into the Abyss: A Study of the mise en abyme [Yayımlanmamış Doktora Tezi, London Metropolitan University]
- Tökel, E. B. (2019). Murat Gülsoy'un Tanrı Beni Görüyor Mu? Adlı Eserinin Postmodernizm ve Deneysel Edebiyat Bağlamında İncelenmesi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]
- Yaman, S. (2017). 1990 Sonrası Hollywood Korku Sinemasında Mise-En-Abyeme [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]
- Yaprak, T. (2015). Kara Kitap: Roman İçinde Roman İçinde Roman. Kesit Akademi Dergisi, (1), 117-137.

Siyaset-Namelere Göre Yeniçeri Ocağı'nın İslahına Yönelik Tavsiyeler

The Recommendations for the Reclamation of the Janissary Guild According to Siyasetnamehs

Kamil YAVUZ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye
Department of History, Ordu University,
Faculty of Sciences and Letters, Ordu
University, Ordu, Türkiye
Kamilyavuz_Turkey@hotmail.com

Öz

Osmanlı Devleti'nin daimî ordusuna asker yetiştirmek için kurulan Yeniçeri Ocağı, 16. yüzyıldan itibaren pek çok kurumda olduğu gibi bozulmaya başlamıştır. Osmanlı Devlet adamlarıyla ilmiye mensupları Osmanlı kurumlarında görülmeye başlayan bozulmayı durdurabilmek maksadıyla padişaha ve devlet adamlarına raporlar sunmaya başlamışlardır. Raporlarda en çok üzerinde durulan konuların başında Osmanlı Devleti'ni ayakta tutan birinci güç olarak kabul edilen Yeniçeri Ocağı'nda zuhur eden bozulmalar gelmektedir. Devletin yayılma ve genişleme politikasında başat güç olan Yeniçeriler zamanla sultanlarını katleden ve isyanlarla anılan bir yapıya dönüşmüştür. İşte bu çalışmada Târih-i Kitâb-ı Müstetâb Ahbâr-ı Aliyye der-Gazavât-ı Murtazaviyye, Kitabu Mesalihî'l Müslimin Menafii'l Müminin, Koçi Bey Risalesi, Nesayihü'l- Vüzera ve'l Ümera, Kavanin-i Yeniçeriyân ve Aziz Efendi Siyaset-nesmesi gibi bazı siyaset-namelere hareketle devlet adamlarının ve ilmiye mensuplarının ocaktaki bozulmayı nasıl gördükleri ve bu bozulmanın önüne geçmek için ne gibi tavsiyelerde buldukları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Osmanlı Kurumları, Yeniçeri, Yeniçeri Ocağı, Siyasetname

Abstract

The Janissary Guild, which was established to train soldiers for the standing army of the Ottoman Empire, began to deteriorate as in many other institutions as of the 16th century. Ottoman statesmen and members of the seminary began to submit reports to the sultan and statesmen in order to stop the deterioration of Ottoman institutions. One of the most emphasized issues in the reports was the deterioration of the Janissary Guild, which was considered to be the primary force keeping the Ottoman Empire afloat. The Janissaries, which were the main force in the expansion and expansion policy of the state, turned into a structure that slaughtered its sultans and was known for rebellions. This study focuses on how the statesmen and members of the scientific community saw the deterioration in the Janissary Corps and what kind of recommendations they made to prevent this deterioration, based on some political documents such as Târih-i Kitâb-ı Müstetâb Ahbâr-ı Aliyye der-Gazavât-ı Murtazaviyye Kitabu Mesalihî'l Müslimin Menafii'l Müminin, Koçi Bey Risalesi, Nesayihü'l- Vüzera ve'l Ümera, Kavanin-i Yeniçeriyân and Siyasetnameh of Aziz Efendi.

Keywords: Ottoman State, Ottoman Institutions, Janissary, Janissary Guild, Siyasetnameh.

Geliş Tarihi/Received 22.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 28.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:

Yavuz, K. (2024). Siyaset-Namelere Göre
Yeniçeri Ocağı'nın İslahına Yönelik
Tavsiyeler. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler
Dergisi*, 72, 110-116.

Cite this article:

Yavuz, K. (2024). The Recommendations
for the Reclamation of the Janissary
Guild According to Siyasetnamehs.
Journal of Literature and Humanities, 72,
110-116.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Giriş

Osmanlı Devleti, yaygın kanaate göre, XV. ve XVI. yüzyıllarda bütün kurumlarıyla en yüksek noktaya ulaşmıştır. Osmanlı klasik dönemi olarak da tesmiye edilen bu devir XVI. yüzyılın sonlarına doğru kapanmaya başlayacaktır. Devlet, en kudretli padişahlarından biri olan Kanuni Sultan Süleyman döneminin sonlarından itibaren Osmanlı kurumlarında ve toplumunda durağanlık ve çözülme kendini gösterecektir. Esasen Osmanlı devlet ve toplum yapısındaki bu gelişmeler dönemin Osmanlı aydınları tarafından dikkatle takip edilmiş ve bilhassa XVI. yüzyılın sonlarından itibaren içinde buldukları durumu ele alarak kendi devlet ve toplum düzenlerindeki yozlaşmalar tarafından ifade edilmiştir. Kendi ifadeleriyle söylemek gerekirse nizam-ı aleme ihtilal ve reaya ve berayaya infial geldiğini fark etmişlerdir (Öz, 1997, s. 12). Devleti içine düştüğü bu durumdan kurtarmak ve eski günlerine döndürmek için gerekli tedbirlerin alınması yönünde pek çok eser kaleme almışlardır. Devlet düzenindeki bozulmayı gösteren ve bunlara karşı çareleri tavsiye eden bu eserlere siyaset-name veya nasihat-name denilmektedir.

Hint-İran devlet geleneğinin bir tezahürü olarak ortaya çıkan siyaset-nameler, Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig'i ve Nizamülmülk'ün Siyaset-name'si gibi erken dönemlerden itibaren Türk devlet adamlarına da yol göstermek için hazırlanmıştır (İnalçık, 2000, s. 11-23). Fakat bu türün gelişimi özellikle Osmanlı döneminde kendini gösterir. Bu itibarla Osmanlı döneminde onlarca siyaset-namenin yazıldığı bilinmektedir. Bursalı Mehmet Tahir Osmanlı döneminde yazılmış 172 siyaset-name tespit etmiştir (Uğur, 2001, s. 19). Osmanlı dünyasında ilk siyaset-name Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa'nın yazdığı Kenzü'l Kübera ve Mehakku'l Ulema isimli eserdir. Lütü Paşa'nın Asafname'si, Hasan Kafi Aksarayı'nın Usulü'l Hikem fi Nizam'ül Alem ve Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nushatü's-Selatin isimli eserleri XVI. yüzyılın başlıca siyaset-nameleri arasında sayılmaktadır. Bu eserler genellikle yöneticilerin reaya karşı duruşunu, düzenli ordunun gerekliliği, memurlarının seçiminde önem verilmesi gereken konuları, devlet memurlarının nasıl ve ne şekilde denetleneceği, bu konuların etrafında gerek memuriyette gerekse de sarayda baş gösteren yozlaşmanın yani zulüm ve rüşvet gibi sorunların nasıl önleneceği gibi temel konuları işlemektedir. Bu konular siyasetnamelerin yazımında bir gelenek haline gelerek ana temalar değişmeden yenilenmiştir (Oğuzoğlu, 2000, s. 161). Siyaset-name yazarları konularını ilginç hale getirmek için konular arasına hikâyeler ve şiirler serpiştirmişler ve sözlerini kuvvetlendirmek için dinsel motifler ekleyerek önceki dönem idarecilerin uygulamalarına yer vermişlerdir (Uğur, 2001, s. 109).

XVI. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, hükümet idaresinde meydana gelen bozulmanın yanı sıra toplum düzeninin de görülmeye başlayan bozulma emareleri siyaset--namelerde ele alınan konularda birtakım değişiklikler meydana getirmiştir. Bu eserlerde yine devlet ve toplum anlayışı işlense de bu kez nazarı meseleler yerine devletin içine düştüğü durum ele alınarak bu durumdan çıkış yollarına dair öneriler yer alıyordu (Öz, 1997, s. 15). Konuyu daha açık belirtmek gerekirse, bu dönemde yazılan siyaset--nameler devlet ve toplum yapısında görülen aksaklıkları ele alarak bu aksaklıkların giderilmesine yönelik önlem ve tavsiyeleri işliyordu (Uğur, 1996). Bu dönemde yazılan siyaset-namelerin en önemli özelliği, devlet ve toplumun Osmanlı Devleti'nin zirvesi olarak kabul edilen Kanuni dönemine dönülmesini istemektir. Mehmet Genç tarafından gelenekçilik olarak tavsif edilen bu hususun temelinde kanun-ı kadime riayet edilmesi gelir. Eserlerde devlet düzenine ilişkin çok iyi tespitler yapılması, yöneticilere şer-i şerife ve kanunnamelere uyması öğütlenirken siyasetname yazarlarından pek çoğunun dönemin şartlarının değiştiğini fark edemediklerini ifade etmek gerekir.

Klasik Dönemde Yeniçeri Ocağı

Osmanlı Beyliği'nin ilk fetihlerini gerçekleştiren ilk düzenli birlikler yaya ve müsellemlerden müteşekkil olan askeri kuvvetlerdi. Bu kuvvetler savaş zamanlarında günlük iki akçe alırlar, barış zamanlarında ise kendilerine tahsis edilen çiftliklerde kalırlardı (Yücel-Sevim, 1991, s. 308). Bunlar, her ne kadar belirli bir süre beyliğin ihtiyaçlarına cevap vermiş olsalar da zamanla sayılarının yetersiz olması, sürekli silahlı kalınmaları ve sadece kendi komutanlarının emrinde olmaları gibi sebeplerden dolayı devamlı silahlı olan bir merkezi kuvveti teşkiline gidildi. Böylece Anadolu Selçukluları örneğinden hareket edilerek Yeniçeri Ocağı kuruldu (Ünal, 1999, s. 43-44). Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunun tarihi kesin olarak tespit edilmemiş olmasına rağmen ocağın kuruluşu I. Murat (1359-1389) dönemine rastlar. Rumeli taraflarına geçilmesi ve Edirne'nin fethi devletin askere olan ihtiyacı artmış, I. Murat'ın yakınlarında bulunan Çandarlı Kara Halil Paşa'nın tavsiyesi üzerine de hem Yeniçeri Ocağı hem de bu ocağın ihtiyacını karşılayacak olan Acemi Ocağı kurulmuştur (Özcan, 1999, s. 338).

Osmanlı Devleti'nin yayılma ve büyüme döneminde ortaya çıkan Acemi Ocağı özellikle devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte daimî ve muvazzaf bir gücün varlığına ihtiyaç duyulmasına dayanmaktadır (Beyhan, 1999, s. 258). Bunun için yürürlüğe konulan pençik kanunu gereğince savaş esirlerinden yararlanılma yoluna gidildi. Penç-Yek kanuna göre, savaşlarda alınan ganimet veya ele geçirilen her beş/penç esirden biri/yek devlete aitti. 1. Murad döneminde düzenlenen bu sisteme pençik oğlanı denilirdi. Kanunnameye göre ele geçirilen esirlerin her biri 125 akçe değerindedir fakat esir sahipleri eğer ele geçirdikleri esirlerin sahipleri olmak isterlerse "pençik akçesi" olarak 125 akçenin 5'te 1'i oranında vergi de ödeyebilirlerdi (İlgürel, 1986, s. 387; Uzunçarşılı, 1943, s. 6vd.). Pençik oğlanları kısa süreli eğitimler aldıktan sonra Yeniçeri Ocağı'na hızlı bir şekilde alınırlardı. Fakat bu durumun zorlukları

ortaya çıkınca savaş esirlerini hemen ocağa almak yerine Türk yaşam şeklini daha iyi kavrayabilmeleri ve sisteme kolayca uyum sağlayabilmeleri için Anadolu'daki Türkmen ailelerine verilmiştir. Esirler bu sistemle birlikte belli bir meblağ karşılığında hem tarımla uğraşabilecekler hem de Türk örf, adet ve geleneklerini öğrenerek daha kolay bir geçiş dönemi yaşamış olacaktı (Neşri, 1995, s. 199). Türk ailelerinin yanında Türk-İslam sentezini kavrayan esirler askerlik eğitimleri için de Acemi Ocağı'na alınırlardı. Daha sonra, asker ihtiyacını karşılamak için pençik kanununa ek olarak devşirme kanunu geliştirildi. Osmanlı Devleti'nin asker ihtiyacını karşılayamaması yüzünden Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı yayılması belli bir zaman durmuş, iç mücadeleler ve saltanat kavgaları nedeniyle bazı yerler Bizans'a ve Sırlara kaptırılmıştı. Bundan dolayı II. Murat zamanında yeniçeri ihtiyacının karşılanması için devşirme kanunu ihdas edilerek, Rumeli'ndeki Hıristiyan çocuklarından istifade edildi (Uzunçarşılı, 1945, s. 563).

Kapıkulu ocaklarına ne kadar asker alınacağı gibi önemli konular yeniçeri ağaları tarafından tespit edilir ve divan-ı hümayuna sunulurken arz edilirdi. Akabinde divandan çıkacak karara göre 8 ile 20 yaş aralığındaki gençler askerlik için devşirilirdi. Fakat bu devşirmenin nasıl ve ne şekilde yapılacağı, kanunlar aracılığıyla kesin ifadelerle ortaya koyulmuştur (Özcan, 1994, s. 254; detaylı bilgi için bkz. Gül, 2020). Devşirme sisteminin başladığı ilk sıralarda bu görev mahalli yöneticiler tarafından yerine getirilmesine rağmen bunların suistimalleri görülünce merkezden görevliler atanmaya başlandı. Öyle ki, yeniçeri olmanın çocuklarına getireceği faydayı düşünen pek çok şehirli Hıristiyan ve Müslüman aile, görevlilere rüşvet vererek veya çocuklarını taşraya göndererek onların da devşirilmesini istemekteydiler (Shaw, 1994, s. 168). Fakat devlet düzenin işlediği dönemlerde bu gibi kanuna muhalif hareketler şiddetle cezalandırılmakta, ocağa alınacak kişilerin gerekli şartlara haiz olmasına önem verilmekteydi (Özcan, 1999, s. 255). Devletin devşirme hususundaki bir diğer hassasiyeti ise, Bosnalı Müslümanlar dışında, ocağa hiçbir Müslüman çocuğunun alınmamasıydı. Yöneticiler tarafından üzerinde hassasiyetle durulan konuların başında bu husus gelmekteydi (Uzunçarşılı, 1983, s. 554). Ocağın ilk kurulduğu zamanlarda sadece Rumeli'nde çocuk devşirilirken zamanla bunun sınırları genişletilerek Anadolu'da yaşayan Hıristiyanların çocukları da ocağa alınmaya başlandı (Vryonis, 2002, s. 542).

Devşirme ve pençik kanunları gereğince toplanan oğlanlar yeniçeri ağası tarafından teftiş edildikten sonra eşkâl defterine kayıtları yapılır ve sünnet edilirdi. Daha sonra, bu çocuklar Rumeli ve Anadolu ağalarının mesuliyetinde asgari 3, azami 8 sene için Anadolu ve Rumeli'ndeki çiftlik sahiplerine veya Türk köylüsünün hizmetine verilirlerdi. Bu suretle, çocuklar bedenlen zindelik kazandıkları gibi Türkçeyi ve Müslüman adetlerini de öğrenirlerdi. 7-8 sene sonra Gelibolu'ya (sonra İstanbul'a) gelip Acemi Ocağı'na giderlerdi. Bunlar, gerekli zamanlarda saray, cami, çeşme ve köprü gibi sosyal tesislerin inşaatında veya gemilerde görev alırlardı (İlgürel, 1993, s. 388).

Yeniçeri ocağı ilk kurulduğu zamanlarda 1.000 kişi idi. Yıldırım Bayezid döneminde sayıları artmaya başlamış, II. Murat zamanında 3-4.000, II. Mehmet zamanında 8-12.000, Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise 12-14.000 yeniçeri vardı. Aşağıda ayrıntılı olarak görüleceği üzere, yeniçeriler zamanla oldukça kalabalıklaşmışlar ve sayılarının artmasına mukabil siyasi iktidar üzerindeki nüfuzları da artmıştır (Ünal, 1999, s. 47). Yeniçeri ağası aynı zamanda ocağın en büyük ve en yüksek askeri zabitiydi. Bunun altında sırasıyla sekbanbaşı, kul kethüdası, zağarcıbaşı, saksoncubaşı, turnacıbaşı, haseki ağalar ve başçavuş vardı. Ocak yaya, sekban ve ağa bölüklerine ayrılan yeniçeriler de 101 bölükten oluşan cemaatler de vardır. Başlangıçta müstakil olan sekban bölükleri yeniçeri ocağına ilhak edilmiş, böylece yeniçeri ocağının orta ve bölük adedi 196'ya çıkmıştı (Özcan, 1999, s. 340). Yeniçerilerin asli görevleri savaşmaktı. Padişahın en yakın korumaları bunlardı. Yine divan-ı hümayun toplantıları sırasında nöbet tutmak, yangınlara müdahale etmek, İstanbul'un asayişini sağlamak, sınır kalelerinde muhafızlık etmek gibi görevleri de vardı. Yeniçeriler, haftada üç gün talim yaparlardı. Başlangıçta evlenmeleri yasak olsa da zamanla ihtiyarlarına evlenme müsaadesi verildi. Fakat zamanla evlilikleri oldukça yaygınlaştı. Çocukları olursa ocağa alınırdı (Bülbül, 2000, s. 141).

Yeniçeri Ocağı'nın Bozulması ve Tavsiyeler

Yeniçeriler Ocağı kuruluşundan XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, önemli fetihlerin gerçekleştirilmesinde ve toprakların genişletilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Uzun bir dönem hizmet veren bu ocak, yukarıda da belirttiğimiz üzere, tedricen yozlaşmış ve bu süreç sonunda da ortadan kaldırılmıştır. Bu kısımda ocağın bozulması Kitab-ı Müstetab, Kitabı Mesalihi'l Müslimin Menafii'l Müminin (Kitab-ı Müstetab, 1988), Koçi Bey Risalesi (Koçi Bey Risalesi, 1998), Nesayihü'l- Vüzera ve'l Ümera (Nesayihü'l- Vüzera ve'l Ümera, 2000), Kavanin-i Yeniçeriyen (Fodor, 1986) ve Aziz Efendi Siyaset-namesi'nden (Öz, 1997, s. 12) istifade edilerek değerlendirilecektir. Yazarları belli olmayan Kitabı Mesalih, Kitab-ı Müstetab, Kavanin-i Yeniçeriyen ve Koçi Bey, Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Aziz Efendi tarafından yazılan siyaset-namelerde kapı halkıyla ilgili önemli tespitler ve bilgiler yer almaktadır. Adı geçen siyaset-nameler askeri bir devlet olarak tebarüz eden ve yıllarca bu gücü sayesinde başarılı fetihler gerçekleştiren devletin en önemli gücünün bozulması karşısında sessiz kalmamışlardır. Bu konu hakkında çok değerli tespitler ve görüşler ortaya koyarak, devrin ileri gelen yöneticilerini bu husus hakkında aydınlatmışlar ve bu konuda onların tedbir almasını öğütlemişlerdir.

İncelediğimiz siyaset-namelerde kapıkullarının durumunu anlatan kısımlarda dikkatimizi çeken ilk husus kapıkullarının sayılarının kanun-ı kadime aykırı olarak artmasıdır. Aziz Efendi, Koçi Bey ve Kitab-ı Müstetab'ın bildirdiğine göre, III. Murad'ın dönemine kadar yeniçerilerin sayıları oldukça azdı. III. Murad'ın cülusu zamanında yeniçerilerin sayısı 13.500, 6 bölük halkı

mevcudu ise 6.200 idi. III. Murat zamanında Mevacib olan; ulufeli kulların toplam sayısı 36.400 -Koçi Bey'de 36.153; Kitab-ı Müstetab'ta 40.000- iken eserlerin kaleme alındığı sırada, 70.000'i yeniçeri ve altı bölük mensubu olmak üzere toplamı 90.000 ila 100.000 civarındadır (Öz, 1997, s. 81; Koçi Bey Risalesi, s. 30; Kitab-ı Müstetab, s. 7). Kitab-ı Müstetab'ın bu konu hakkındaki teşhisi fazla söze hacet bırakmayacak kadar açıktır: "...kezalik sair ocakların neferi bir iken üç olmuştur..." (Kitab-ı Müstetab, s. 7). Anlaşıldığı üzere, kapı kullarının miktarı kısa bir süre zarfında yaklaşık üç kat artmıştır. Bu artışın sebepleri de nispeten siyaset-namelere yansımıştır. Buna göre III. Murat, Şehzade Mehmet'in (III. Mehmet) sünnet düğününde hizmeti geçenleri, "kul kardeşi" adı altında talim-terbiye görmeden yeniçeri yapmış, onun bu hareketi de hem yeniçeri sayısının artmasına hem de ocak nizamının sarsılmasına neden olmuştur (Özcan, 1999, s. 340). Yabancıların ocağa dâhil edilmesi bununla da sınırlı değildir. Bu konuda, Koçi Bey'in verdiği bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Ona göre Yeniçeri Ocağı'na yabancıların alınması - ecnebi duhulü- geniş ölçüde Sultan Mehmet zamanında olmuştur. Sultan Mehmet İstanbul'da biriken kalabalığın bertaraf edilmesinde hizmeti geçenlerin istediği üzerine onları yeniçeri ağası Ferhat Paşa'nın itirazlarına rağmen, ocağa dâhil etmiştir. Böylece bir bidat ortaya çıkmış ve yeniçerilerin sayıları zamanla artmıştır (Koçi Bey Risalesi, s. 55).

Ocağın eski fonksiyonlarını kaybetmesindeki tek önemli husus bu değildir. Siyaset-nameler, yeniçeri teşkilatının bozulmasının ve yeniçerilerin sayısının bu denli artmasının en önemli sebebi olarak yeniçeriliğe uygun olmayan kişilerin yaya-başlılarına rüşvet vermek suretiyle ocağa dâhil olmalarını gösterir. Padişahların yukarıda belirtilen uygulamalarıyla, yaya-başlıların yolsuzlukları yüzünden yeniçeri sayısı oldukça artmıştır. Siyaset-namelerin bu husus hakkındaki görüşlerden bazı bölümleri iktibas edersek durum daha iyi anlaşılacaktır: "Reaya oğlın halas eylemek için çift öküzün ve bağın ve tarlasın bil-küllüye satub bu yaya başına rüşvet virür, oğlunu kurtarur. Dahi ol kafirin oturacak ve duracak yeri kalmaz, oğlı ile kızı ile başunu alub gider (Kitabu Müslimin, s. 106). Kitab-ı Müstetab'da ise konu şöyle takdim edilmektedir: "...şimdiki hal olur olmaz reaya bir çift öküzün satub akçe kuvvetiyle kimi sipahi ve kimi yeniçeri olub istedikleri dirliğe ve mansıba geçer olmuşlardır. El hasıl ecnebilere dirlik ve mansıb ve sancak ve beğlerbeğilik virilmekle ecnebi olanlar tarikten gelen kurallara galip olup ve ziyade olmuşlardır" (Kitab-ı Müstetab, s. 8).

Ocağa yabancıların alınmasından kaynaklanan bozukluklara Kavanin-i Yeniçeriyan yazarı da dikkat çekmektedir. Ona göre dikkatsizlik özellikle aç gözlülük sebebiyle çok sayıda Türk, Acemi Ocağı'na, sonra da Yeniçeri Ocağı'na girmiştir. Görevliler, rüşvetle Türk çocuklarının anne ve babalarını Hıristiyan isimleriyle kaydederek Acemi Ocağı'na almışlardır. Onun ifadesiyle söylemek gerekirse "...Yeniçeri Ocağı'na Türk dahil olmağa illet-i müstakile olmuştur. Devşirmeye ihtiyaç kalmamıştır". Devşirmenin bozulmasına sebep olmuştur (Fodor, 1986, s. 221). Yazar, ocağın bozulmasında yabancı unsurların alınmış olmasını en önemli sebep olarak göstermektedir. Yukarıda bir vesile ile belirttiğimiz gibi, bu çeşit yolsuzluklar klasik dönemde de görülmesine rağmen, sorumlular şiddetle cezalandırılmaktaydı. Fakat XVI. yüzyılın başlarına gelindiğinde devlet bunları takip etmek ve cezalandırmakta eski kabiliyetini kaybetmişti.

Ocağa yabancıların duhulünde etkili olan bir bidat de velediş namıyla ocağa yabancıların alınmasıdır. Devşirme çocukları önceleri velediş (sipahi oğlu) olarak ocağa alınıp, yeniçeri olmakla birlikte intizam ve düzenin bozulmasından sonra bu sayı oldukça artmıştır. Koçi Bey'in bildirdiğine göre, "İbtidadan bölük-i velediş namıyla olmak memnu ve muhal idi" (Koçi Bey Risalesi, s. 31). Koçi Bey bu taife hakkında şu bilgileri verir, "...olub velediş dahi ediyorlar güne güne bidatler peyda olub alemü bu taife ile doldururlar. İçlerinde ağır ulu feli nice kimesneler ulufesinin dokuz akçesini iki üç yüz guruşa bir ecnebiye satub veledimdir deyü getirüb taife-i mezbureye ilhak eder. Velediş dedikleri bidat bu yüzden olanlardır" (Koçi Bey Risalesi, s. 53). Sipahi oğlu namıyla ocağa intisap eden kişilerin sayıları hiç de azımsanmayacak kadar fazla olup ocağın bozulmasında bunların da çok büyük etkisi olmuştur (Fodor, 1986, s. 221).

Yine Yeniçeri Ocağı'nın başlangıcında ocağa belli başlı milletten insan devşirilirken zamanla bunun da çerçevesi genişletilmiş ve hemen hemen her milletten insan ocağa dolmuştur. Yukarıda belirttiğimiz üzere, klasik dönemde devşirme kanununda uyulan en önemli nokta devşirmelerin Hıristiyanlardan oluşmasıydı. Fakat zamanla buna da artık itibar edilmemiştir. Bu hususta siyaset--namelerin görüşleri şöyledir; "...kullar umum üzere devşirmeden olup gayri taifeden olmak memnu idi. Devşirme dahi Arnavut ve Bosna ve Rum ve Bulgar ve Ermeni taifesine mahsus olub gayri taifeden olmak memnu idi..." (Koçi Bey Risalesi, s. 31). "Şimdiki hal ise eksen İstanbul'un şehr oğlanları ve Türk ve Ermeni ve Çingane oğlanları olub, on oğlanda bir sahihçe devşürme ve yahud kul cinsi yokdur (Kitab-ı Müstetab, s. 26). Ve harem-i hümayuna hilaf-ı kanun ve Türk ve Yörük ve Çingane ve Yahudi ve bi-din ve bi-mezheb ve nice kallaş u ayyaş şehir oğlanlar girer oldu. Bundan böyle bir tedarük görülmezse ve ze'amet ve tımar erbabına verilmezse bu derme çatma asker ile din ü devlete layık bir hizmet görülmez, bir maslahat tamama ermez" (Koçi Bey Risalesi, s. 38). Kavanin-i Yeniçeriyan da aynı hususa değinilmektedir. Önceden yeniçeri olmaya layık olmak için gereken bazı şartlar artık aranmaz olmuş, yeniçerilik için hiç tercih edilmeyen Türkler ocağa dolmaya başlamışlardır. Yazar Türk, Gürcü ve Kürtlerin ocağa yaklaştırılmamasını ısrarla vurgulamaktadır. Devşirme için alınacaklar Hıristiyan olmalıdır. Aynı zamanda şehirli ve zanaatkâr Hıristiyanlar da ocağa yaklaştırılmamalıdır (Fodor, 1986, s. 219-220).

Koçi Bey ve Kitab-ı Müstetab ile Kavanin-i Yeniçeriyan yazarları devşirme kanununda meydana gelen arızaları eleştirirken

durumun düzeltilmesi için herhangi bir öneride bulunmazlar. Konuyla ilgili olarak sadece Kitabı Müslimin yazarının bir tavsiyesi vardır. Onun önerisine göre, devşirme işi için genç yaya-başılar görevlendirilmekte fakat bunların yerine ihtiyar bir yaya-başı görevlendirilmelidir. Gençler rüşvete ve benzeri yolsuzluklar yapmaya elverişli kişiler oldukları için Rumeli’nde büyük bir zulüm yapılmakta, reayaya zarar verilmektedir. Yazar bu görüşlerini şöyle devam ettirir: “...Salih ihtiyar kişi ola ve yanında yeniçerileri dahi ihtiyar ola, hiç delükanlu yiğit olmaya. Ve yanınca bir müstakim mazul kadı ki geldiği gibi terakki kadılık virile ve vilayetin sancak beğleri ve toprak kadıları dahi bunlara nazır olalar ki bir akçe rüşvet yemeyeler. Bu takdirce hem giden yaya-başı bir salih ihtiyar pir kişi gerekdür ve yanında olan yeniçeriler dahi her bölükden koca yeniçeriler gerekdür. Delükanlu sermest bu asl hizmete gitmek reva değildir. Zira kafirün oğlın almağa giderler, guyaki canın alurlar, canın virmez cümle malin virür, sonra mal-i padişahiye bu hususdan çok noksan gelür, memleket bununla harab olur...” (Kitabu Müslimin, s. 106-107).

Yeniçerilerin usulsüz bir şekilde sayısının artması askeri sistemi bozduğu gibi ekonomiye de büyük bir yük getirmekteydi. Özellikle, yeniçeri maaşlarının ödenmesi hazineyi oldukça zora sokmakta, düşük ayarlı para ile yapılan ödemelerden sonra yeniçeriler ayaklanmaktaydı. Mehmet Paşa, “Şefaate ve rica ile birer takrib ile yeniçeri ve sair ulufeli askeri zümresine intisap ile kimi tekaüt kimi nefer ulu fesi intisap idüb ol cihet ile beytü’l mal-i müslümine gadrleri zahir vafir adem olduğu mütevarittir” demek suretiyle bu hususun altını çizmekte ve gerekli önlemlerin alınmasını istemektedir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, s. 89). Kitab-ı Müstetab yazarı da bu konuya dikkat çekmekte ve “...Bu takdirce ayruk hazinede bereket mi kalur veyahut kul taifesine hazine kifayet etmek ihtimali mi olur ve her sene içeru hazineden altmış yetmiş kise filori çıkarmaya mutad oldular. Ol dahi mevacibe kifayet etmez oldu ve nice yıldır kul taifesine ulufeleri kesik para verilmekle ve tedbir görülmeyüb bu veçhile daima su-i tedbir kanun-i kadim gözetilmemek ile celaliler ve zorbalar ve fitne ve fesatlar zuhur idüb ila’l-an memleketler ve reaya ahval-i muhtel ve müşevveş ve kul taifesi dahi üslub-ı sabıktan çıkup ahval-i alem nice husus ile ihtilale varmıştırdemektedir” (Kitab-ı Müstetab, s. 2-3).

Yeniçeri teşkilatının bozulmasıyla ilgili bir diğer husus da Acemi Oğlanlar Ocağı’nın eskisi gibi görevlerini ifa etmemesidir. Acemi Ocağı’nın düzeltilmesiyle ilgili öneri yine Kitabı Müslimin yazarından gelmektedir. Eserde eski zamanlarda Acemi oğlanlarının İstanbul’a getirilmelerinden sonra Türk’e verildiği burada çift sürdükleri, fakat bunun onlar için hiçbir yarar sağlamadığı ifade edilmektedir. Bunun yerine, acemiler İstanbul’a getirilir getirilmez bölük halkına teslim edilmeli ve burada onlara askerlik eğitimi verilmelidir. Bu eğitimin sonucunda, acemiler yeniçeri oldukları zaman kırk yıllık yeniçeriden daha maharetli olacaklardır. “Fakat ve illa böyle olmayub girü eski hal üzere konulursa Türk’ten alub yeniçeriliğe ve sipahiliğe çıktıklarında nice yıl menfaate yaramazlar sonra eğer sipahiliğe dahi çıkarsa ne at eğerlemek bilürler ve ne dülbentlerin sarmak bilürler. Pes ta sakallan ağarıncağa değin ancak sipahiliği ve yarak kullanmağı öğrenirler. Ol vakt hod pir olurlar öğrendikleri hiç menfaate yaramaz olur. Hizmete dahi varsalar mal-i padişahi cemine hiç kadir olamazlar” (Kitabu Müslimin, s. 93).

Ocağa dâhil olan yabancıların, ocağın nizamına uymadan ve gerekli eğitimi almadan önemli görevlere getirilmeleri de eleştirilen ve düzeltilmesi istenilen bir diğer husustur. Bu konuda Kitab-ı Müstetab’da geçen şu satırlar oldukça ilginçtir, “...ecnebilere dirlik ve mansıb ve sancak ve beğlerbeğilik virilmekle ecnebi olanlar tarikten gelen kurallara galip olup ve ziyade olmuşlardır” (Kitab-ı Müstetab, s. 8). Koçi Bey de bu gerçeği sezmiş ve bu konudaki endişelerini şöyle dile getirmiştir, “...bundan böyle bir tedarük görölmezse ve ze’amet görölmez, bir maslahat tamama ermez...” (Koçi Bey Risalesi, s. 38).

Yeniçerilerin sayılarının bu denli artmış olmasına rağmen, onlardan alınan verim de bu nispetle düşmüştür. Yeniçerilerin pek çoğu korucu veya tekaüd bahanelerine sığınarak sefere gitmekten imtina etmektedirler (Fodor, 1986, s. 222). Sefere gitmeyenlerin sayısı hiç de küçümsenmeyecek kadar çoktur. Siyaset-namelerin verdiği bilgiye göre bu sayı takriben 7.000 kişidir. Bunların 1.000 tanesi sakat veya ihtiyarken geri kalanı “...akça kuvvetiyle eksen korucu ve tekaüd namında deftere kayd itdirilmişlerdir” (Kitab-ı Müstetab, s. 10). Kanuni Sultan Süleyman zamanında korucu olanlar ancak 20-30 kişiyken daha sonra bu sayı oldukça artmıştır: ...Şimdi ise oda korucusu deyü bunca bin nefer koruculuk ihdas eylediler (Kitab-ı Müstetab, s. 10). Örneğin Eğri seferine 40.000 yeniçeriden ancak 30.000 katılmıştır. Yeniçerilerin çok az miktarının sefere iştirak etmelerine rağmen, “mevcud on bin nefer sefere varılmadığı takdirce girü sefere memur defterde yazılan yirmi bin yeniçerinin ulufelenin bi-kusur serdardan mevcuddur deyü alurlar ve iş bu sefere varmayan on bin neferin seferde virilen iki kıst ulufeleri tamam yüzbin altından ziyadedir” (Kitab-ı Müstetab, s. 16). Defterdar Sarı Mehmet Paşa, bu durumda olan yeniçerileri raiyet defterine yazmayı ve bunların devlete olan yüklerini azaltmayı teklif etmektedir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, s. 88). Devlet, paşanın görüşünü desteklemiş olmalı ki, sefere gitmeyen yeniçerilerin tespit edilmesi, onların yeniçerilikten çıkartılıp raiyet yazılmaları yönünde büyük gayret sarf etmiş ve pek çok bölgenin idarecilerine hükümler yollamıştır (Özkaya, 1965, s. 78).

Öte taraftan, bu kadar yeniçerinin koruculuk bahanesiyle taşraya çıkması, taşrada güvenlik zaafına ve düzenin bozulmasına neden olmuştur. Bu mevkiler rüşvet karşılığında alındığından, görevde olan yeniçeriler verdikleri rüşveti karşılayabilmek için halka zulüm yapmaktan geri kalmamışlardır. Yine siyaset-namenin diliyle söylenecek olunursa “...vilayeti yakub harab ederler; zira ol kolluğa virdüğü akçe iyilik ile tahsil mümkün olmayacak (Fodor, 1986, s. 222). Yeri gelmişken yeniçeriler ile ilgili bir diğer

husus da Osmanlı topraklarının pek çok yerine dağılmış olmaları nedeniyle buldukları topraklarda reyaya zulümleridir. Koçi Bey ...bölük taifesinde cari olan kanun ki İstanbul ve Edirne ve Bursa beyinde olan kura ve kasabatta sakin olmaktadır. Cari olan kanun bil-küllüye feramüş olunub kimi Budin ve Bosna serhaddinde ve Mora ve kimi Gürcistan ve Acem serhadlerine varunca perakende olub etraf ü eknafa müstevli olmuşlardır. Ve kura ve kasabatı kabza-i tasarruflarına almışlardır” (Koçi Bey Risalesi, s. 53) diyerek kanun-ı kadimde yeniçerilerin İstanbul, Edirne ve Bursa’da bulduklarını fakat sonraları bunların buldukları alanların genişlemesi sonucunda yeniçerilerin zulümlerinin artırdığını belirtmektedir. Osmanlı tarihinin kaynaklarından birisi olan mühimme defterleri yeniçerilerin taşrada yaptıkları zulümler ile doludur.

Sonuç

Hükümdarlara öğüt vermek için yazılan siyaset-nameler XVI. yüzyıldan itibaren nazarı meselelerden ziyade günlük problemlere yönelik yazılmaya başlanmıştır. Bu durumda özellikle Osmanlı Devleti’nin eski gücünü kaybetmesi etkilidir. Dolayısıyla Osmanlı devlet adamları ve uleması artık devlet cihazında ve reyada meydana gelen değişim ve dönüşümü fark etmişlerdir. Fakat onlardan pek çoğu dünyanın ve devletin artık eskisi gibi olmadığını farkına varamamış, sürekli Kanuni Sultan Süleyman dönemini referans alarak hükümdarlara kanun-ı kadime dönme teklif etmişlerdir. Öte yandan bazıları meseleleri ortaya koyarken çözüm önerileri sunamamış, sadece problemleri tespit etmekle yetinmiştir. Buna karşılık incelediğimiz siyaset-namelerin yeniçeri ocağının geçirdiği değişimler hakkında verdikleri bilgilerinde yerinde olduğu gözlenmektedir. Siyaset-namelerin yeniçeri ocağı hakkında belirttikleri görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz. Yeniçeri Ocağı’na yeniçeri olmaya münasip olmayan işe yaramaz kişiler katılmıştır, bu unsurların etkisiyle ocağın öteden beri devam edip gelen hiyerarşisi bozulmuştur, yeniçeri sayısı sürekli artmasına rağmen, bunlardan alınan hizmet büyük ölçüde azalmıştır, yeniçerilerin artan sayısı nedeniyle hazine boşalmıştır, rüşvet, yolsuzluk ve mevkilerin alışverişi sebebiyle devlet kurumları işlevini yitirmiştir. Bununla birlikte yukarıda da temas edildiği üzere siyaset-nameler genellikle sonuçlar üzerinde durmakta, bozulma ve çözülmenin ortaya çıkmasında etkili olan sebepleri pek fazla nazarı dikkate almamaktadır. Yine, tespit edilen bozulmaların giderilmesi için ıslahat tekliflerinden uzak görünmektedirler. Çalışmamıza kaynak teşkil eden siyaset-namelerden Kitabı Müslimin dışında ıslahat tekliflerinde bulunan siyaset-name yazarı mevcut değildir. Geri kalanlar ise yeni dönemin şartlarını dikkate almamışlar, bu yüzden hep eski dönemlerin -yani kanun-ı kadimin- örnek alınmasını istemişlerdir. Bütün bunlara rağmen, Osmanlı modernleşmesine giden yolda ve konumuz açısından Yeniçeri Ocağı’nı düzeltmeye yönelik çalışmalarda siyaset-namelerde yer alan tespit ve öneriler ufuk açıcı olmuş ve yöneticilerin dikkatini çekmiştir. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılma düşüncesi ve ocağın ortadan kaldırılma teşebbüsünde bu raporlar bir temel teşkil etmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Beyhan, M. A. (1999). Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler, Osmanlı, (7) Bülbül, Z. (2000). Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, Nobel Yayıncılık.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, (2000). Nesayihü’l- Vüzera ve’l Ümera, H. Ragıp Uğural (Sad.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Fodor, P. (1986). Bir Nasihat-name Olarak Kavanin-i Yeniçeriyen, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, 1, 217-224.
- Gül, A. (2020). 18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- İlgürel, M. (1993). Yeniçeri, MEB İslam Ansiklopedisi, 13, 387-388.
- İnalçık, H. (2000). “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayınları.
- Koçi Bey (1988). Koçi Bey Risalesi, Yılmaz Kurt (Haz). Ankara: Akçay Yayınları.
- Mehmet Neşri, (1990). Kitab-ı Cihan-Nüma, F. Reşit Unat-M. Altay Köymen (Yay). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Oğuzoğlu, Y. (2000). Osmanlı Devlet Anlayışı, Eren Yayıncılık.
- Okumuş, E. (2021/2). Defteri Mehmed Paşa’nın Nesayihu’l-Vüzera Ve’l-Ümera Başlıklı Eseri Çerçevesinde Siyaset Düşüncesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8(2), 453-484.

- Öz, M. (1997). Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumları, Dergah Yayınları.
- Özcan, A. (1994). Devşirme, TDV İslam Ansiklopedisi, IX, 254-257.
- Özcan, A. (1999). Osmanlı Askeri Teşkilatı, Osmanlı Devleti Tarihi, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.). Irrica, 1. 337-371.
- Özkaya, Y. (1965). Anadolu'daki Yeniçerilerin Düzensizliği, DTCF Dergisi, XXIII, 74-90.
- Shaw, S. (1994). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Mehmet Harmancı (Çev.), İstanbul: E Yayınları.
- UĞUR, A. (1986). Osmanlı Siyaset-nâmelerine Göre Düzendeki Bozukluğun Sebepleri (Bilhassa Esnaf ve Sanatkâr Yönünden), XXI. Ahilik Bayramı Türk Kültürü ve Ahilik Sempozyumu (Kırşehir, 13-15 Eylül 1985) Tebliğleri, İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, 211-220.
- Uğur, A. (2001). Osmanlı Siyaset-nameleri, Kültür ve Sanat Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). Osmanlı Tarihi, 2, Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1945). Devşirme, MEB İslam Ansiklopedisi, 3, 563-565.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1943). Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, 1, Türk Tarih Kurumu.
- Ünal, M. A. (1999). Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Kardelen kitabevi.
- Vryonis Jr, S. (2002). Selçuklu Gulamı ve Osmanlı Devşirmesi, Mehmet Öz (Çev.). Söğüt'ten İstanbul'a içinde, Oktay Özel-Mehmet Öz (Der.) Ankara: İmge Kitabevi, 517-554.
- Witteck, P. (1995). Devshirme and Shari'a, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, 17(2), 271-278.
- Witteck, P. (1999). Devşirme ve Şeriat, Mehmet Öz (Çev.). Türkiye Günlüğü Osmanlılar özel sayısı, (58).
- Yücel, Y. (1988). Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstetab, Kitabı Mesalihi'l Müslimin Menafii'l Müminin, Hırzû'l Müluk, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yücel, Y., Sevim, A. (1991). Türkiye Tarihi, II, Türk Tarih Kurumu.

“Dergi” Örneğinde Sovyetler Birliği’nin Erken Dönem Milliyet Siyaseti

Early Nationality Politics of the Soviet Union in the Example of the “Dergi”

Abdulazim ŞİMŞEK
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır, Türkiye
Department of History, Faculty of Letters, Dicle University, Diyarbakır, Türkiye
abdulazimsimsek@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 07.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 28.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:
Şimşek, A. (2024). “Dergi” Örneğinde Sovyetler Birliği’nin Erken Dönem Milliyet Siyaseti. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 72, 117-126.

Cite this article:
Şimşek, A. (2024). Early Nationality Politics of the Soviet Union in the Example of the “Dergi”. *Journal of Literature and Humanities*, 72, 117-126.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Bolşevizm’den Kurtarma Amerikan Komitesi tarafından “desteklenen” Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, 8 Temmuz 1950 tarihinde Almanya’nın Münih kentinde kurulmuştur. Enstitü, Sovyetler Birliği’ni terk eden ve Sovyetler Birliği ile ilgili ilmi tetkiklerde bulunanların bulunduğu bir mecradır. Enstitü bünyesinde Türkçe dergi dışında İngilizce olarak Bulletin ve Studies on the Soviet Union, Almanca Sowjetstudien, Fransızca Arapça olarak da Mecelle dergileri yayınlanmıştır. Bunun haricinde Fransızca ve İspanyolca dillerinde de yayınlar yapılmıştır. Neşriyatın yanı sıra konferanslar, sempozyumlar ve kongreler düzenlenmiştir. Mustafa Edige Kırimal’ın sorumlu müdürlüğünü yaptığı Dergi’de Sovyetler Birliği’ni ilgilendiren mevzuu dışında herhangi başka bir noktaya temas edilmemiştir. Dergi, kendini Sovyetler Birliği’ni öğrenmeye, tetkik, tahlil etmeye hasretmiştir. Ana tema Sovyetlerde yaşayan Türklerin problemleri olmakla birlikte Sovyet ekonomisi, sanayisi, tarımı ve dış politikasını mütalaa eden metinlerin sayısı hayli fazla olduğu vakidir. Bu çalışmada sadece dergide yer alan yazılarla sınırlı kalınmayacaktır. Ancak Dergi’nin bu husustaki yazıları ilham vermesi açısından önemlidir. Çalışmada, Soğuk Savaş’ın henüz başları sayılabilecek yıllarda Türkçülük ve antikomünist yana düşen duyguyla Sovyetleri belli başlı konular etrafında öğrenmeye azmedenlerin kurduğu yayının tam ismi ‘Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü Dergi’de sürgit zikredilen Sovyetlerin milliyet siyasetini mercek altına alınacaktır. Çalışmanın amacı Dergi’deki yazılar etrafında Türkçü antikomünistlerin görüşünü ortaya koymaktır. Dergi’deki yazılar ile birlikte muhtelif çalışmalar da kaynakçaya dahil edilmiştir. Çalışmanın kapsamı Sovyetler Birliği’nin erken dönem milliyet siyaseti ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler, antikomünistler, Soğuk Savaş, milliyet siyaseti, dergi

Abstract

The Institute for the Study of the Soviet Union, "supported" by the American Committee for the Liberation from Bolshevism, was founded in Munich, Germany, on 8 July 1950. The Institute is a meeting place for those who left the Soviet Union and those who are engaged in scholarly research on the Soviet Union. In addition to the Turkish dergi, the Institute published Bulletin and Studies on the Soviet Union in English, Sowjetstudien in German, and Mecelle in French and Arabic. In addition, publications have also been made in French and Spanish. In addition to publications, conferences, symposiums and congresses were organised. Dergi, which was edited by Mustafa Edige Kırimal, did not touch upon any issue other than the one concerning the Soviet Union. Dergi devoted itself to learning, studying and analysing the Soviet Union. Although the main theme was the problems of the Turks living in the Soviet Union, the number of texts analysing the Soviet economy, industry, agriculture and foreign policy was quite high. Here we will not be limited only to the articles in the Dergi. However, the articles of the Dergi in this regard are important in terms of inspiration. In this study, the nationality policy of the Soviets, which was constantly mentioned in Dergi, the full name of the publication founded by those who were determined to learn about the Soviets around certain issues with a Turkist and anti-communist sentiment in the early years of the Cold War, was to be scrutinised. The aim of the study is to reveal the view of the Turkist anticommunists around the articles in the Dergi. Along with the articles in the Journal, various studies were also included in the bibliography. The scope of the study was limited to the early nationality politics of the Soviet Union.

Keywords: Soviets, anticommunists, Cold War, nationality politics, dergi

Giriş

1955-1971 yılları arasında Münih'te yayınlanan Dergi'de¹ doğrudan doğruya Sovyetler Birliği ve Sovyet peyklerinin tarihini, siyasetini ve o günkü vaziyetlerini tahlil eden yazılar neşredilmesine karşılık Türkiye'de milliyetçilik ve antikomünizm üzerine yapılan araştırmalarda adı nadiren zikredilen Dergi'yi belirli bir tema, Sovyetlerin "milliyet siyaseti", etrafında işleyeceğiz. Farklı zaman dilimlerinde, yani hem Çarlık hem de Sovyetler döneminde, bu siyaset değişkenlik gösterdiği için meseleyi Sovyetlerin ilk dönemleriyle sınırlı tutmak isabetli olacaktır. Çünkü bu "sorunlu" siyaset, Çarlık Dönemi'nde başlayıp Sovyetlerin dağılmasına kadar devam ettiğinden onu belli bir dönemle tahdit etmek elzemdir. Soğuk Savaş'ın kritik günlerinde Türkçülerin propagandalarını üzerine inşa ettikleri netameli temayı işlerken; "Millet siyasetinde Sovyetleri Çarlık Rusya'sından ayırtıran veya ikiliyi benzeştiren etmenler nelerdi?" sorusu odak noktalarından biri olacaktır. Keza Bolşevikler, devrimin hararetli günlerinde, "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" sloganı ile gayri-Rus halkların karşısına coşku ile çıkmışlardı. İster istemez, "Vaatlerine ne ölçüde sadık kalmışlardı?" sorusunu akla getirmektedir. Son olarak devrimi geride bırakan günlerde farklı milletlere yönelik tedavüle sokulan kültür politikası, antikomünistlerin iddia ettiği gibi, "Bir tür kimliksizleştirme miydi?"

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda çalışmamızın iskeletini inşa ederken Dergi hakkında ayrıntılı ansiklopedik verilere yaslanmaktan uzak duracağız. Çünkü bu tarz çalışmalar mevcuttur. Onlardan ismen zikretmek icap eder. Bunlardan biri Türkkaya Ataöv'ün "Sovyetler Birliği Enstitüsünün Onuncu Yıldönümü" isimli metnidir². Bir diğeri 2019 yılında yapılan bir yüksek lisans tezidir³. Bu tezde, Dergi'nin ayrıntılı tanıtımı yapılmış ve Dergi'de işlenen konulara sathi temas edilmiştir. Son olarak Sibel Demirci'nin "Münih'te Çıkarılan Antisovyet Yayınlarından İki Özgün Örnek: Dergi ve Kafkasya Dergileri"⁴ başlıklı çalışmasında da kısa teknik bilgi dışında, içerik analizinin yapılmadığı fark ediliyor.

Çarlık Rusya'sından Sovyet Rusya'sına Milliyet Siyaseti

Dergi'nin geneline yayılan "Çarlık ve Sovyet Rusya" şeklindeki kavramsallaştırma, evvel emirde, iki farklı sistem arasındaki sürekliliğe işaret etmektedir (Hayit, 1991, s. 268). Dergi'de sıkça öne sürülen önemli hususlardan birisi, millet siyasetinde Çarlık Rusya politikalarının, herhangi bir sapma olmaksızın Sovyetlerce doğrudan takip edildiğine ilişkin iddiadır. Bundan hareketle, bu kısımda yukarıdaki soruların izinden de giderek, Çarlık Rusyası'nın, farklı din ve dillere sahip milletlere yönelik siyaseti öncelenecektir. Ardından Sovyetlerin, Çarlık politikalarının ne kadarını terk ettiğini veya ne kadarını sürdürdüğünü Dergi'ye yazarların kaleminden birer birer örneklendireceğiz.

Kısa bir izahtan sonra Sibiry'a da ve Kuzey Kafkasya'da cereyan eden hadiselerle giriş yapmak yerinde olur. 1552 yılında Kazan'ın zaptedilmesiyle başlayan Müslümanların topraklarına yönelik sınırlarını genişletme süreci, Sibirya'nın güneyinde bulunan Kazakistan ve Kırgız steplerinin, tedricen, 18. ve 19. yüzyıllarda Rus hâkimiyetine girmesiyle devam etmiştir. İlaveten Türkistan 1864 yılında Rus sınırlarına dahil olmuştur (Benningesen, 1997, s. 54; Watson, 1963, ss.14-15). Kafkas halkları ise 16.yüzyıldan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Çarlık Rusya'sına karşı mücadele etmiş, ancak çabaları yetmeyince de Osmanlı topraklarına göç etmişlerdi. Boşalan yerlere Ruslar yerleştirildi. Keza Kırım, 1783 yılında Rus Çarlığının istilasına uğradı. Her ne kadar Çariçe II. Katerina, Kırım halkının dilini, dinini ve mallarını güvence altına aldığını bildirse de Kırım'ı ilhakını müteakip yıllarda yukarıda zikredilen ilkeleri çiğnemekte gecikmemiştir (Ömerhan, 1955, ss. 20-21). Çarlığın gayri-Rus halkların topraklarını istila ettikten sonraki politikasının en dikkat çeken yönü, şüphesiz dil ve dine yönelik sınırlayıcı ve yasaklayıcı adımlardır. Dergi'ye sürekli yazan Ayaz İshaki İddilli'nin okura gösterdiği somut örneklerden biri, Kazan ve Çuvaş Türkleri ile İdil Finlerini Hristiyanlaştırmak için kurulan misyoner okullarıdır (İdilli, 1955, s. 111). Dergi'nin müdavimlerinden A. Devletşin, Çarlık rejiminin, Kazan Türklerine ait "millî kültür gelişmesine götüren" Ceditçilik hareketini bitirme çabasını gözler önüne seriyor. Yazar hemen ileriye atlayarak, Sovyet rejiminin Ceditçilik hareketine karşı tavrının Çarlık yönetimi uygulamalarından farklı olmadığına parmak basıyor (Devletşin, 1960, s. 52). Kültürel baskı dışında öne sürülen kabullerden birisi Çar yönetimine dahil memleketlerin "tamamen kolonyal rejim" ile idare edilmesi mevzuudur. Bu coğrafyalarda din ve milliyet "hürriyetlerinin kısıtlan"masının yanı sıra yeraltı ve yerüstü doğal kaynakların "müsrifçe" sarf edildiği söylemi, Dergi yazarlarınca sıkça altı çizilen bir husustur (Sabri, 1959, s. 99). Burada bir parantez açarsak, Dergi kadrosu, Çarlık Rusyası "mirasının peşinden giden" Sovyet tarihçilerinin, Çarların "sömürgecilik" politikasını "idealize" ettiklerini ve "sömürgeciliği" de "ileri ve medeni" bir vaka olarak tavsif ettikleri iddiasını güderler. Dahası Çarlık ile Sovyetlerin birliğine dikkat çeken Dergi'nin daimî kadrosundan Mirza Bala, literatürde bazı kavramların "yeni" kullanımını imler. Mesela Çarlık Rusyası'nın, "istila" politikasının "ilhak" olarak ifade edilmesi bunlardan biridir. Devamında Sovyetlerin, bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Çarlık Rusyası'nın işgal ettiği

¹ Yayının ismi 'Dergi' olduğu için bundan sonra bu şekilde zikredilecektir.

² Ataöv, T. (1972). Sovyetler Birliği'nde Türkoloji çalışmaları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 27(01).

https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001055.

³ Günelan, B. (2019). 'Dergi' Dergisine Göre Sovyet Hakimiyetindeki Türkler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

⁴ Sibel Demirci'nin "Münih'te Çıkarılan Antisovyet Yayınlarından İki Özgün Örnek: Dergi ve Kafkasya Dergileri" TAD, C.41/S.71, 2022, s.516-552.

topraklara “medeniyet” götürdüğü iddiasına dikkat çeker. Kafkasya ve Türkistan’ın Sovyetlere dahil olmasının, “gasp” ve “istila” yerine “ilhak” sözcüğü ile açıklanma sebebinin “eski ve tarihi topraklarıymış” faraziyesinden geldiğini belirtir (Bala, 1956, ss. 2-3). İlaveten daha çok Batılı siyasilere ve tarihçilerin vaktiyle kısıp ateşte pişirdiği “Sovyet emperyalizmi” ve onun dış siyasetinin, “imparatorluk Rusya’sının emperyalist siyasetinin organik devamı” olduğu yorumunun başına antikomünistler üşüşür. Giderek Kafkasya ve Türkistan’da gücünü tahkim eden Sovyetlerin imdadına Rus milliyetçiliğinin yetiştiği ve bunun da Sovyet dış politikasının “substantif amili” haline geldiği belirtilmiş (Avtorhanov, 1960, ss. 16-20). Keza sanayinin, eskiden olduğu gibi, merkezi Rusya’da temerküz etmesi eko-politik sürekliliğın en güçlü göstergelerinden biri sayılabilir (Popluyko, 1956, s. 91). Bu tarz ampirik verilerin dışında, yani Türkçü antikomünistlerin iddialarını aşarak, Çarlık ile Sovyetler arasındaki benzerliği teorik olarak detaylandıranlar da olmuştur. (Rocker, 1999, ss. 639-642). Çarlık Rusyası’nın rüyalarını süsleyen, mütemadiyen onu tahrik eden Pan-Slavizm politikalarının akamete uğradığı vakidir. Ancak Stalin’in 1945’ten sonraki irrendentist politikalarına binaen, yani “Oder Nehrinden Adriyatik Denizine kadar olan bölgede”ki Slavları toplamasına ilişkin olarak, Çarlık Rusyası’nın “kadim rüyasını nihayet gerçeğe dönüştürdü” yorumunu yapan da vardır (Öğün, 2000, s. 50). Catherine Evtuhov ve Richard Stites’in, birlikte ele aldıkları eserde dikkat çekici bir yorumları var: “Rusya İmparatorluğu, Rusya’dan çok daha büyüktü, çok sayıda milliyeti kucaklayan devasa bir kırkyamaydı.” Sovyetler, Rus Çarlığının mirası üzerine kuruldu. Bu miras sadece toprak değildi, aynı zamanda kültür, dil, mimari ve daha başka unsurlardı. Rus İmparatorluğu çok geniş sınırlara sahipti. Çok küçük bir alan içinde aynı anda onlarca dil konuşuluyordu (Evtuhov ve Stites, 2020, ss. 88-89). Dergi’de Çarlık politikalarının mecburiyetten mevzubahis edilmesinin nedeni, antikomünist anlatının, sorunların başlangıç noktasını iyice geriye çekme gayretidir. Başka bir deyişle Rus Çarlığının, gayri-Rus halkların topraklarını zapt etmeye başladığı tarihe ısrarlı vurgudur. Bu bir nevi argümanlarına yönelik istinat duvarı inşa etme çabası ve mutlaka “haklı çıkma” uğraşdır. Güncel meseleyi ele alırken bile sorunun kaynağına dönüş, bir tür mecburiyettir. Bu kadar geri kaçmalarının nedeni yüzyıllardır “zulüm” altında yaşadıklarını somutlaştırma dürtüsünden gelmektedir. Dergi yazarlarının, Çarlık Dönemi toprak işgallerine ve asimilasyon politikalarına vurgu yaptıktan sonra son sözü Sovyetlere iliştiirmesi aslında Çarlık Rusya ile Sovyet Rusyası arasında birçok açıdan fark olmadığına kesinkes inanmalarından gelmektedir. Hatta ileriki yıllarda Sovyetlerin, Çarlık Rusyası’nın bazı politikalarını benimsediği, çeşitli noktalarda “benzeştikleri” ve de eşitlendikleri bahsini abartıya kaçarak derinleştireceklerdir.

Milliyetçilik- Sosyalizm Tartışmalarına Derkenar

Engels’in 1875 yılında Babel’e gönderdiği mektupta “Yalnız devlet yok olduktan sonradır ki, hürriyetten bahsedilebilir” ifadesinden yola çıkarak antikomünistler, “komünistler milliyet siyasetini tarihin muayyen devirlerinde ihtilal hareketini takviyeye çok yarayan” bir araç olarak kabul ettiklerini söylerler (Magoma, 1957, s. 24). Bilerek mi bu yorumu yaptıklarından emin olmamakla beraber sosyalizm ile milliyetçilik arasındaki çizginin çok da net olmadığına parmak basmışlardır. Fluluk hem sosyalizmi hem de milliyetçiliği didikleyenlerin ortak eleştirisidir. İşaret edilen belirsizliğe somut bir örnekle bir giriş yapılabilir. Micheal Löwy’in vurguladığı gibi komünistlerin “kutsal metni” sayılan Komünist Manifesto’da “proletarya enternasyonalizminin” temellerini teşkil ederken “ulusal sorun” a dair hemen hemen somut hiçbir veriye rastlanmıyor (Löwy, 2017, s. 16; Marks ve Engels, 1976). Dahası Marks ve Engels’in başka eserlerinde de benzer eksikliğe dikkat çekilir (Dieckhoff, Jafferolt, 2018, s. 108). Bu müphemliğin izini incelikle süren Elie Kedourie, sosyalizm ile milliyetçilik arasına keskin bir hat koyanların uykularını kaçırarak bir netlikle 19. yüzyılda milliyetçiliğın büyük ölçüde “demokratik ve solcu” olduğunu altını kalın çizgilerle çizer (Kedourie, 1971, s. 81). Milliyetçiliği sosyalizme için biçimde tanımlayan Kedourie, iddiasını daha da ileri götürerek Lenin ve Stalin’in milliyetçilik hususundaki kafa karışıklığına dikkat çeker. Aşağıda daha belirgin vurgulanacağı üzere Sovyetlerin kurucu lideri ile ardılının milliyetçilik konusundaki düşünceleri yine zaman ve mekâna göre değişkenlik göstermektedir. Yani milliyetçilik “Avrupa’da gericilik, Asya ve Afrika’da ise ilerici bir hareket” olarak formüle edilmektedir (Kedourie, 1971, s. 83). Kedourie’nin iddialı tavrına benzer bir sav öne süren Edward Hallet Carr, iki farklı nehir yatağında akan milliyetçiliğın ve sosyalizmin temelde benzer yanlarının ayrılıklarından fazla olduğunu, Fransa ve İngiltere’den örnekler vererek düşüncesini pekiştirir. Devamında 19. yüzyılın sonlarına kadar uluslararası iddiası olan sosyalizm, 1914 krizi ile, “geri Rusya” haricinde, bunun demode olduğunu “bir çırpıda” gösterdiğini ifade eder. Lenin’in, onu diriltmek için “umutsuz artçı hareketi” yalnızca Rusya’da ve o da devrimci koşulların geçerli olduğu zamanda karşılık buldu. Ancak Sovyetlerin sonraki tarihi ve Komünist Enternasyonal’in “traji-komedisi” milliyetçilik ile sosyalizm arasında gönüllü ittifakın sürdüğünün göstergesidir (Carr, 2019, s. 34). Carr’ın son kısımda işaret ettiği birliktelik üzerinden devam edersek, Sovyetlerin milliyet siyasetini Türkçü-antikomünistlerden farklı bir boyutta ele alarak, milliyetçilik ile sosyalizm arasındaki sıkı ilişkiyi deşen Richard Vraga’ya göre, milliyet siyasetini Marksizm’den alan Sovyetlerin Ruslaştırma siyaseti, Rus milliyetçiliğinden ziyade komünist rejimin bir neticesidir (Kut, 1956, s. 8). Sosyalizm ile milliyetçilik arasındaki ilişkinin Sovyet toplumuna yansımalarına ilişkin Gellner’in tespiti yukarıdaki iddialarla aynı kapıya çıkmaktadır. O, köylülük mantalitesinden çıkıp kentleşmiş, müziğe ilgi duymuş ve birkaç dil öğrenmek gibi entelektüel beceriler edinmiş Sovyet toplumunun “ulusçu davranışlar” göstermekten son derece

memnun olduğunu ifade eder (Gellner, 2018, ss. 140-141). Bir süre sonra Sovyet liderleri toplumdaki “şovenist milliyetçiliğin” derinlere kök salmaya başladığını görmüş olacaklar ki “milliyetçilik ve şovenlik kalıntılarını ortadan kaldırmak için devamlı çalışmalar yapmanın” gerekliliğine dikkat çekmişlerdir (Fedenko,1970, s. 38). Bu fasla son verirken birçok Marksist’in “Marksizmin en zayıf yanının ulus sorunu” olduğu noktasında hem fikir olduklarını hatırlatmakta yarar var (Orkunoğlu, 2018, s. 91). Son satırları, yukarıdaki ifadelerin tetkiki ve hülasası olarak okumak mümkündür.

Belirli bir akış çerisinde Marksizmin kurucu metinlerinin ve sosyalizmin milliyetçiliğe yaklaşımı kısa bir şekilde anlatıldı. Milliyetçilik-sosyalizm akrabalığına vurgunun nedeni Dergi’deki antikomünist metinlerde Sovyet sosyalizminin “Rus milliyetçiliği”ne evrildiğine ilişkin baskın görüşten geliyor. Dergi’ye sürekli yazan Türkçülerin yorumlarına göre sosyalizmin milliyetçilikle simbiyotik ilişkisi beraberinde Sovyetleştirme yani Ruslaştırmayı getiriyordu. Sovyetlere yönelik ebedi/daimî eleştirilerden birisi sosyalistçe devlet politikalarının bir süre sonra milliyetçilik kışkırtıcılığına dairdir. Bu nedenle zaruriyetten tarihsel olarak milliyetçilik ile sosyalizmin tefrikini ve ayrılığını kritik ederken aynı zamanda bunların erken Sovyet dönemindeki izdüşümü sergilendi. Sosyalizmin milliyetçilikle ilişkisine, bilhassa Sovyet sosyalizminin milliyetçiliğe kolay evrilmesine, onunla tepkimeye girmesinin sonuçlarına odaklanıldı. Yukarıda milliyetçiliğin sosyalizmle ilişkisinde görüldüğü üzere aralarında gri bir mesafenin olduğuna ve Sovyet sosyalizminin milliyetçiliğe lehimlendiğine kim itiraz edebilir? Antikomünistlerin iddialarını bir kenara bırakırsak, sosyalizmin, Rus milliyetçiliğine içkin bir iksir olarak mecrasını bulduğundan şüphe var mı?

Devrim Sürecinde Büyük Vaat: “Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı!”

Yukarıda kaldığımız yerden devam edersek, yine sosyalistlerin kendi aralarında tartıştıkları ancak bir sonuca varamadıkları, kökeni, Kant’ın “kendi kaderini belirleyen birey” yani “bireysel otonom” a dayanan “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” daha çetrefilli bir konudur (Orkunoğlu, 2018, s. 31). Batı’da sosyalist muhitlerde, ulusların kendi kaderini tayin hakkı ve bunun “proleter devrimle muntazam ilişkisi” çokça tartışılan bir mevzu oldu (Manela, 2020, s. 81). Tartışmanın bir tarafında yer alan Roza Luxemburg, temelde “ulusların kendi kaderini tayin etme” fikrine karşı çıkmış, hatta bu düşüncenin Rusya işçi sınıfı programından çıkarılmasını istemişti. Roza Luxemburg’un fikirleri Rusya İşçi Partisi içerisinde karşılık bulmuş, Buharin, Piyatakov gibi isimler, “ulusların kendi kaderini tayin etme” fikrine karşı çıkmışlardır (Orkunoğlu, 2018, s. 225). Bunlardan farklı düşünen, milliyetçi görüşü destekleyerek kitleleri sosyalizme devşireceğinin hayalini kuran ve ona “devrimci rol” biçen Lenin, milletlerin birbirlerine yaklaşmalarını sağlamanın en pratik yolunun onlara “kaderlerini istedikleri gibi seçme hakkının” verilmesiyle sağlanacağını umuyordu (D’encausse ve Schram, 1976, ss. 38-39). Ancak bu konudaki Lenin’in net görüşünü “Biz, halkların ve milletlerin değil de her millet içindeki proletaryanın kendi kaderini tayin etmesini istiyoruz” sözleriyle sabitleyelim (Fedeonko, 1968, s. 20). Stalin ise daha 1913’te “bir ulus, özerk bir düzene dayalı geleceğini belirleme hakkına sahiptir...Herhangi bir ulus resmen ayrılma hakkına sahiptir” diye hislerini açığa vuruyordu (Baron, 2007, s. 242). Ancak sonraki yıllarda Stalin’in “milliyet meselesine” Lenin ile aynı mercekten baktığı ve ona sınıfsal bir mahiyet kazandırdığı biliniyor: “Kader tayini prensibinin bir milletin burjuvazisine değil de emekçi kütlelerine tanınan bir haktır (Tekiner, 1969, s. 56).”

Devrimin öncü kadrosunun “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” üzerindeki düşüncelerini hatırladıktan sonra Sovyetlerin devrim sırasında halklara yönelik çağrısını buraya taşıyalım. Rusya’da 1917’nin ilk aylarında başlayan hareketlenmenin neticesinde kurulan geçici hükümet bir tebliğ yayınlamıştı. Tebliğde, Çarlık rejiminin emperyalist emellerinin aksine, artık “yabancı halklar üzerinde” hükümranlık kurulmayacağı ve “onların topraklarını işgale” kalkışılmayacağı, bilakis “halkların kendi kaderini tayin hakkı üzerine inşa edilmiş kalıcı bir barış” özendirileceği ve de bunun arkasında durulacağı ifade edilmişti. Bolşevikler, geçici hükümeti Kasım ayında devirdiklerinde bu tebliğ yürürlükte kalmaya devam etti (Manela, 2020, ss. 80-81). Bolşevikler, devrim sırasında Rus coğrafyasında Çarlık Dönemi’nden kalma ‘millî’ meselelerin kökünden halledileceğinin muştusunu vermişlerdi. Öyle ki “Rusya’dan ayrılmaya varıncaya kadar bir millî ve istiklal hakkı” vaat edilmiş ve Müslümanlara şu şekilde seslenmişlerdi: “Rusya Müslümanları İdil boyu ve Kırım Tatarları! Rusya çarları ve zalim idarecileri tarafından çığnayan camileriniz, din ve gelenekleriniz, milli kültür müesseseleriniz bugünden itibaren serbest ve dokunulmazdır. Kendi milli hayatınızı serbestçe ve engelsizce kurabilirsiniz (Musabay, 1959, s. 55).” Bunun dışında, Yakınoğlu’daki Müslümanların hararetle sömürge karşıtı milliyetçiliğini kendi hesaplarına mobilize etmek için “Yakınoğlu’nun işçilerine ve köylülerine” radyodan seslenmişlerdi (Studer, 2022, ss. 76-82). Bu sese kulak veren halklar kesenkes devrime sahip çıktılar (Zakiev, 1991, s. 271). Sovyetler Birliği, Çarlık Rusyası gibi “çok milletli” imparatorluk görüntüsünde bir devlet olduğundan mütevellit, onun halklara yönelik liberteryen çağrıları mecburiliğin eseri olarak okunabilir (Koch, 1956, s. 20).

Zira buna işaret eden çok fazla misal var. Halk Komiserleri Şurası’nın Rusya’nın ve Şarkın “bütün emekçi Müslümanlarına” hitap eden bildirgesi ve onları “Avrupa emperyalizminin yırtıcılarını devirmeye ve kendi memleketlerinin sahibi olmaya” çağırın davetin alt metni kurcalandığında, Sovyetlerin, Şark Müslümanlarını yanında tutarak, İngiltere’ye karşı destek sağlamayı amaçladığı görülecektir (Stackelberg, 1955, ss. 3-4). Dahili halkları dış tehditlere karşı konsolide etmenin bir başka

amacı iktisadi endişeleri izale etmeye yönelik olduğu söylenebilir. Sovyet Rusya'nın milletler politikasını, sınır güvenliği dışında, onun ekonomik ihtiyacı-gereksinimi bağlamında da ele almak gerekir. Misaller üzerinden gidersek Ukrayna ve Kafkasya milletleri bağımsızlıklarını ilan ettikleri vakit Sovyetler hammadde, yakıt ve erzaktan mahrum kalmıştı. Olası Türkistan'ın bağımsızlığı, Sovyetlerin pamuksuz kalacağına işaretledi. Aynı şekilde Ukrayna Sovyetlerden ayrı kalsaydı Sovyetler taş kömürü üretiminden büyük oranda mahrum kalacaktı. Yukarıda verilen bilgilerin ardından, Stalin'in 1920'de zikrettiği Sovyetlerin milletler politikasının rengini yansıtan veciz sözlerini buraya almak meramımızı derleyip toplayacaktır: "Dünya ihtilalinin ocağı olan 'Merkezi Rusya', hammadde, yakıt, yiyecek maddeleri bol olan kenar bölgelerin yardımı olmadan uzun müddet ayakta duramaz (Fedenko, 1961, ss. 21-22)."

İhtilal esnasında Bolşevik harekete iştirak eden, 1919'da Stalin'in "muavinliğini" üstlenen Mirseyid Sultan-Galiyev, Lenin ve Stalin'in "milletler" siyasetini kavradığı anda oradan uzaklaşmıştır. Ona göre, "Bolşevikler milliyet siyasetinde Çar hükümetinden hiç de farklı değillerdir (İdilli, 1955, s. 108)." Galiyev'in rejime karşı kesenkes meydan okuyan tavrının bedeli ağır oldu. Bu eylemlerinin sonucunda "karşı devrimcilerin sözcüsü" ilan edilmişti (Rahimbaev, 1930, s. 80). Sovyetler Birliği Komünist Partisi XX. kongresinde Stalin ve Stalinizm'i tenkit edip Lenin'i övgüye boğan Bulganin, Lenin'in, 1922'de Sovyetler Birliği'ni oluşturan müttefik cumhuriyetlerin kendi işlerini ve girişimlerine mâni olabilecek "haddinden fazla merkezîyetçilik" tehlikesine ve bürokrasinin "tahrifatına" karşı uyarılarda bulunmuştu. Bulganin'in bu sözlerini daha da derinleştiren Sovyet münevverleri, Lenin'i "müsavi haklara malik hür ve müstakil milletlerin serbest işbirliği"ne yürekten "tarafdar" ve bu açıdan da "haddinden fazla merkezîyetçilik ihtimallerine" karşı pozisyon almışlardı. Mirza Bala ise, "temerküz etmiş bir devlet halinde bulunan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği" kuvvetinin tamamını "Lenin-Stalin milliyet siyaseti"nden aldığını ifade eder (Bala, 1956, s. 3).

Kurtarıcı postuna bürünen Sovyetlerin, nihai hedefine erişmek için bulduğu kılıf, halkların geri kalmışlığını ortadan kaldırma eylemidir. Onun için hayat standartlarını yükseltmek adına benimsenen yöntem "kapitalist olmayan bir gelişme" yoluydu. Lenin'e göre; "Geri memleketler, ileri ülkeler proleterinin yardımı ile kapitalist gelişme merhalesini atlayarak Sovyet rejimine geçebilirlerdi". Şubat devriminden sonra, Çarlık Rusyası toprakları üzerinde bulunan "Müslüman Cumhuriyetler" Lenin'in yukarıda işaret ettiği yolu tercih etmediklerinden Sovyet Rusya onları cebren, Kızıl ordunun dipçığıyle "kapitalist olmayan gelişme yolu"nda hizaya sokmuştur (Stackelberg, 1961, ss. 79-80).

Devrim öncesinde teorileştirilen parlak sözlerin, süslenerek dillendirilen taahhütlerin devrim sonrasına doğrudan ne kadar yansıdığı sorusunun izi sürüldü. Çünkü Sovyetlerin nüfuz ettiği halklarla kurduğu ilişki başka türlü tartışılmazdı. Ekim Devrimi sırasında gayrı-Rus halkların refleksleri ile Sovyetlerin vaatleri ve devrimin ardından çelişkileri üzerinde durarak bir sonuca varılmaya çalışıldı. Sovyet halklarının yaşadıkları kimlik sorunu ve "ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı" etrafındaki tartışmalar ve Lenin ile Stalin'in bu konu hakkındaki görüşleri irdelendi.

Devrim ve Sonrasında Hüsranlı Sonuçlanan Bağımsızlık Hareketleri

Birinci Dünya Savaşı'nın çetin günlerinde başlayan devrim, Çarlık tarafından toprakları zapt edilen halkların bağımsızlık hislerine umut kaynağı olmuştu. Çarlık rejiminin sindirme politikalarına ve dayatılan suskunluğa karşı mütemadiyen tetikte duran ve fırsat bulduklarında da uyarı bayrağını çeken Müslüman topluluklar, 1917 yılının kaotik ortamından yararlanarak hemen harekete geçmiş, öncelikle muhtariyetlerini ardından da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Onları bu yola sevk eden, motive eden itki Rus topraklarındaki otorite boşluğu idi. Bunu kâfi sebep gören Müslüman halklar, sistemin temelden değişeceğine dair kehanette bulunmuşlardı. Bu tutum onların gayretini kamçulamıştır. Bu haleti ruhiye, onların, devrimin fırtınalı günlerinde tedavüle sokacakları politikanın tonunu tayin etmiştir. Devrimin başlangıç noktası, halkların bağımsızlık fikrinin yeşermesi için domino taşı vasfını gördü. Böylelikle art arda bağımsız devletler belirmeye başladı.

Sovyetlerin de içinde bulunduğu birçok devletin ya 'de facto' ya da 'de jure' olarak bunların bağımsızlığını tanıdığı görülüyor. Amerikan Başkanı Wilson'un "milletlerin kendi kaderini tayin hakkı" deklarasyonu ve Sovyetlerin kendi iç işleriyle meşgul olması Müslüman halkların bağımsızlıklarını kolaylaştırmıştır (Sabri, 1959, s. 99). Çarlık Rusyası'nda yaşayan milletlerin, Bolşeviklerden evvel emirde beklentileri, millî ve kültürel meselelerin çözülmesine dairdi. Şubat 1917'deki hadiselerin neticesinde gayrı-Rus halklar için kendi fikirlerini özgürce ifade etme ve siyasi birliklerini kurma imkânı doğmuştu. Dolayısıyla çok geçmeden ardı sıra bağımsız yapılar belirmeye başladı. Hemen çeşitli halkların temsilcileri Kazan'da bir araya gelmiş ve İdil-Ural ismini verdikleri millî muhtar cumhuriyetlerini ilan etmişlerdi. Fakat çok geçmeden, 1918 baharında 'Ural-İdil Devleti'ni ortadan kaldıran Moskova, bağımsız yapılara yer vermeyeceğini kamuoyuna ilan etmiştir (Musabay, 1962, ss. 47-48). Tıpkı diğer Müslüman topluluklar gibi, 1916 yılında Çarlık yönetimine karşı isyan bayrağını çeken Kazaklar (Miroğlu, 1955, ss. 75-79), Ekim Devrimi'ni fırsat bilerek 10 Aralık 1917 tarihinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ancak Sovyetler yeni kurulan devletin kökleşmesine imkân vermemiş ve tarih, üç yıl süren Sovyet-Kazak harbine şahitlik etmiştir (Glazkov, 1955, ss. 111-112). Başka bir örnek, 1917'nin hemen ertesinde Kırım Milli Kurultayı, Millî Kırım Devleti'nin anayasasını ilan etse de Sovyetler 1920 yılında Kırım'ı ilhak etti. Yine 1918'de Kuzey Kafkasya bağımsızlığına kavuşsa da çok geçmeden tıpkı İdil-Ural

gibi Sovyetlerin müdahalesiyle karşılaşır. O günün koşullarını fırsat bilerek bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, aynı akıbete uğradı (Ömerhan, 1955, ss. 19-21).

Bolşevikler; İngilizlerle, Beyaz Ruslarla ve yerel dinamiklerle çarpışarak hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir. Ancak Dergi'deki Türkçüler, yazılarında İngilizlerin buradaki faaliyetlerine neredeyse hiç temas etmezler. (Yerasimos, 2010, ss. 311,318-319). 1920'de Kafkasya Kızıldoru tarafından zapt edilince özellikle buranın birlik olmasından çekinen Sovyetler, bölgeyi "Dağıstan" ve "Dağlı Cumhuriyeti" diye ikiye ayırmıştı. Fakat bunu yeterli görmemiş olacaklar ki bölgeyi 1922-1924 yılları arasında "Karakay-Çerkes", "Kabartay-Balkar", "Adige", "Çeçenistan", "İnguşistan", ve "Şimali Osetya" muhtar eyaletlerine bölmüşlerdi. Bu eyaletlerin yönetimi, "millî komünistlerin" yanı sıra Moskova'dan gönderilenlerce ve Moskova'ya karşı sorumlu kişilerden müteşekkildi. Kafkas bölgesinde sınırların üleştirilmesinden sonra sıra din ve devlet adamlarının, zenginlerin, aydınların ve girişimci iş adamlarının ortadan kaldırılmasına gelmişti (Karça, 1956, ss. 38-39). Son kısımda dile getirilenler, sadece Kafkas coğrafyasına mahsus değildi. Sindirme politikalarının tüm Sovyet coğrafyasına, din ve ırk farkı gözetmeksizin, yayıldığı söylenebilir.

Sovyetler kendi iç meselelerini hallettikten sonra "kızıl orduları mücavir genç devletlere musallat etti." Direnme takati kalmayan devletler de yukarıda değinildiği gibi birer birer Sovyet egemenliğine girmişlerdir. Zamanla bu devletlere ait hükümet ve meclislerin tamamı dağıtıldı. Bakan ve milletvekillerinin bir kısmı idam edilmiş, geri kalanlar ise Sibiry'a sürgün edilmişlerdir. Böylelikle "millî demokratik mevcudiyetlerin hepsi kızılaştırıldılar ve Sovyetler ittifadına ithal olundular (Sabri, 1959, s. 99)." Öyle ki Sovyetler, iktidarını pekiştirdikten sonra ortadan kaldırdıkları "burjuva milletler" in yerine "sosyalistik milletler" inşa etmişlerdi. Sovyetlerin Rus harici milletler için icat ettikleri kavram, "muhtevaca sosyalistik, şekilce millî" idi. Bundan da anlaşılacağı üzere süreç, Rus olmayanları Sovyetleştirmekten öteye gidememişti (Karça, 1960, s. 48). Antony Smith, Braubaker'e dayanarak Sovyetlerin siyasi meseleleri rayına koyduktan sonra 1920'ler boyunca "milliyetçi politikalarla" etnik toplulukları ve halkları "özerk" bölgelerden "Azerbaycan ve Kazakistan" türü etnik cumhuriyetler yarattığını belirtir (Smith, 2017, s. 61). Bu politikayı diğer Müslüman milletlere teşmil eden Bolşevikler, iktidarlarını tahkim ettikten sonra, devrimin önder müfrezesinin söylemlerini unutmüş görünmektedir. Tomurcuklanmakta olan bağımsız yapıların devam mı edeceği yoksa bir geçiş evresinin ürünü mü olacağı kısa süre içinde kendini ele vermiştir. Dergi'nin birçok yazısında işaret edilen husus, işgallerin "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesiyle ne kadar örtüştüğüdür!

Sovyetlerin Rus Dışı Milletlere Yönelik Dil-Alfabe Politikası

Stalin'in 1929 yılında yürürlüğe koyduğu kolektivizasyon politikası, yani "sınıfsızlaştırma", ziraatın kolektivleştirilmesi ve sanayileşme yolundaki uğraşlar, milliyet siyasetinin yön değiştirmesine neden olmuştur. Hatta iktisadi muhitlerde yapılan "merkezileştirme" hamlesinin neticesiyle milletlerin "kendi kendilerini idare etme"si artık mümkün değildi (Kut, 1956, s. 4). İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden günlerde ise milletlere yönelik politikalar şiddetlenmiş, "şumulü" ve "kitlevi" hal almıştı. Daha da ileri gidilerek milletlerin "diline", "alfabesine", "dinine", "milli kültürlerine", "edebiyat ve sanatlarına" da el atılmıştı. Dahası Rusya sınırları içerisinde "muhaceret" ve "iskân" politikasıyla Müslümanların kadim toprakları birer Rus muhiti haline almaya başlamıştı. Örneğin Türkistan, Azerbaycan, İdil-Ural ve Sibiry'a'nın "baş şehirleri" Rus şehri görüntüsüne bürünmeye başlamıştır. Bu şehirlerin üniversitelerinde eğitim Rusça yapıldığı gibi öğrencilerin kahir ekseriyeti Ruslardan meydana gelmekteydi. "Kolektivizm devrinde Kazak Türkleri büyük kitleler halinde açlıktan telef" olduktan sonra yerlerine Ukraynalı ve Rus köylüler iskân edilmişlerdi. Bir de Müslüman milletlerin milli alfabeleri kaldırılmış, yeni Kiril alfabesi ikame edilmiştir. Rusça sözcükler kullanmaya mecbur edilmişlerdir (Kut, 1956, s. 5).

Dergi'de sürekli olarak zikredilen olumsuz ifadelerin aksine, biraz Sovyetlerin kuruluş günlerindeki politikardan bahis açarsak, Yeni Ekonomik Politikanın uygulandığı dönemde Kırım'da milli mektepler, ilim müesseseleri, müzeler, kütüphaneler ve tiyatrolar açılmış, genç aydın kadronun yetişme ortamı sağlanmış ve 'millî' edebiyatın gelişmesinin temelleri atılmıştır. Bu normal siyaset, Stalin'in egemenliğini pekiştirdiği 1928'den itibaren değişmeye yüz tutmuştur. Özetle "Tatarlaştırmanın yerine Kırım Türklerinin kültürünü ve yaşayış tarzını Ruslaştıran ve sözde yerli burjuva milliyetçiliğine karşı takibata geçen Sovyetleştirilme kaim oluyordu (Kırimal, 1956, s. 19)." Dergi'nin antikomünistleri tarafından formüle edilen Sovyetlerin "Muhtevaca sosyalist şekilce milli kültür" politikası, çeşitli dinlerin, dillerin ve ırkların tedrici olarak "tek dil ve tek kültür" etrafında kümelenmelerini sağlamak için öne sürülen "şeytani bir buluş" olarak da tavsif edilmiştir. Nitekim 1929 yılında yapılan kongrede "Sovyetler Birliği'nde milli kültür faaliyetinin hedefi, bütün milli medeniyetlerin müşterek bir kültür halinde birleşmesinden ibaret olmalıdır" diye karar alınmıştı (Tekiner, 1961 s. 38) Bolşeviklerin "izledikleri" Sovyetleştirme siyaseti belirli bir ırka veya dine yönelik değildi. Aksine Sovyetlerde yaşayan tüm ırk ve milletler kapsama alanına girmişti. Gerçi kimi antikomünistler, Sovyetlerin "kimliksizleştirme" siyasetinin tohumlarını ilk günlere dayandırsalar da devrimin henüz başlarında gayri Rus halkların dillerine, geleneklerine ve dinlerine saldıracak güçte değillerdi. Kaldı ki Bolşevikler, "hâkimiyetlerinin ilk zamanlarında milli kültürleri müdafaa ve himaye eder gibi görünerek" Rus olmayan halkların milli aydınlarını kendi taraflarına çekmeyi ihmal etmemişti (Musabay, 1959, s. 55). "Milli kültürleri Ruslaştırma" ve Rus dilini Sovyet

coğrafyasının tamamında ortak dil haline getirme yolundaki çabaların “kuvvetlenmiş” olduğunu göstermek için “Voprosi Filozofi” dergisinde çıkan bir yazıya başvurulmuştur:

“Sovyetler Birliğinde, bütün milletler için müşterek olan tek sosyalistik iktisat sistemi, tek bir devlet rejimi, aynı suretle muhtevaca tek sosyalistik kültür temeli üzerinde bütün milletler için müşterek bir dil ihtiyacı belirmiş bulunmaktadır. Milletlerarası anlaşmayı sağlayan müşterek dil vazifesini bugün Rus dilini büyük Rus milletinin dili yapmaktadır” (Devletşin, 1960, s. 58).

Bu hususlardan da anlaşılacağı üzere Sovyetler Birliği, tedricen “Ruşçu” hususiyetler göstermeye başlamıştı. Rus olmayan milletler, mütemadiyen töhmet altında bırakılmış, yabancı devletlerin tesiri altında oldukları ithamına maruz kalmışlardı. Sovyetler, yol temizliği yaptıktan sonra Latin alfabesi yerine Rus alfabesini ikame etmiştir (Henze, 1956, s. 102). Özbekler, reforme edilmiş Arap alfabesini 1923 yılında kabul etmişlerdi. Akabinde Kırgız ve Kazaklar da aynı alfabeyi kabul etmişlerdir. Fakat çok geçmeden “komünistler” Arap alfabesini kaldırmayı kararlaştırmışlardı. Çarlık Dönemi’ni aratır vaziyetteki politikayı tedavüle sokmanın “yegâne” sebebi, Müslümanlar arasındaki iletişimin önüne geçmekti (Kolarz, 1952, s. 36). İleriki aşamada Sovyetlerin güney sınırındaki Müslüman coğrafyasının edebiyatına ait yazı ve eski eserlerden “mahrum” edileceklerdi. 7 Ağustos 1925’te çıkan bir “karar”la Arapça yazılmış herhangi bir metnin Sovyet sınırlarından içeri girmesi kesinkes yasaklanmıştı. Bunun yerine Latin alfabesi özendirilmiştir (Henze, 1958, s. 98-99). Sovyetlerin, alfabeyi Latinleştirme korosuna birtakım Müslüman aydınların da eşlik ettiği bir vakidir. Türklerin muradı “kültür birliği”ni sağlamak iken, Sovyetlerinki ise “tek dilli ve tek kültürlü sosyalist bir millet” vücuda getirmektir (Tekiner, 1970, ss. 53-54).

Bu süreçteki kırılma noktalarından biri 1926 yılında Bakü’de yapılan Türkoloji Kurultay’ında Latin harflerinin kabul edilmesidir. Türk antikomünistleri kongreye ve burada alınan kararlara mesafeli durmuşlardır. Dergi’deki yazısında Mirza Bala, bunun ilmi olmaktan çok “siyasi” olduğuna hükmetmiştir (Bala, 1957, ss. 6-7). Bu, Dergi’ye yazarların umumi görüşüdür. Bolşeviklerin gayesinin “Müslüman Türkleri dinlerinden uzaklaştırmak ve 1000 yıldan beri basıla gelen kitapları ortadan kaldırmak” olduğunu saptamışlardı. Hatta Kırım Tatarları karşı bir bildiri imzalamışlardı. Kurultayda Tatar Komünist Partisi kâatibi Rus Razumov “tehditkâr” bir şekilde “Yeni alfabe aleyhinde bulunmak partiye karşı gelmek demektir, Latin harflerine şüphe ile bakmak bizim parti siyasetine şüphe ile bakmaktır” demiştir (Aytapun, 1955, s. 53).

Sovyetler sadece milli unsurlara müdahalede bulunmamış; aynı zamanda dinsel kurumlara da el atmıştır. “Din ile birlikte din uleması da kanun dışı, yani yaşamak hukukundan mahrum” edilmişti. Özel mülkiyetin kaldırılmasından sonra mülk sahiplerinin maruz kaldıkları “mahrumiyet kanunu” din alimlerini de kapsamıştı. Vakıflara ait mülkler “müsadere” edildiğinden cami, medrese ve mektepler kaderine terk edilmiş, burada çalışanlar mesleğini icra edemeyecek duruma gelmişlerdi (Bala, 1958, s. 6). Sovyetler Birliğinin İslam karşıtı politikası, Müslüman halkları “tek sosyalist millet” potasında eritmeye ve ileriki adımda Ruslaştırmaya ve Sovyetleştirmeye dönüktü (Teodoroviç, 1962, s. 61). Sovyet “şiarları” ‘dikte’ edilirken güdülen amaç, Türklerin aile yapısını değiştirmeye dönüktü. Kırım Komünist Partisi karışık evlilikleri özendiriyordu. Mustafa Kırimal, Dergi’deki yazısında bu uygulamaları Müslüman Türkleri Sovyetleştirme/Ruslaştırma olarak değerlendirmiştir (Kırimal, 1955, ss. 21-27). İşaret edilen asimilasyonist siyasete mukavemet eden “Kırım Cumhuriyeti Merkez İcra Komitesi Reisi” sıfatına sahip, aynı zamanda Komünist Partisi üyesi Mehmet Kubay hemen sürgün edilmişti. Bundan başka, 1931-1936 yılları arasındaki Sovyetleştirme siyasetine karşı çıkan din adamları ya sürgün edilmiş ya da öldürülmüşlerdir. “Burjuva milliyetçilik”, “aksi inkılapçılık”, “Troçkist” gibi suçlamalarla itham edilen münevverler, din adamları sistematik bir surette takibata uğramışlardır (Kırimal, 1956, s. 21). Sovyetler, politikalarına karşı gelenleri, “burjuva-nasyonalist”, “Pantürkist” ve “Panislamist” olmakla itham etmiştir (Ömerhan, 1956, s. 47).

Kafkasya’da İnguş bölgesinde bazı İnguş parti ve Komünist Birliği üyeleri, dinin var olan nüfuzuna karşı mücadele etmek yerine ibadet için camiye gitmeye devam etmişlerdi. Sovyet yetkilileri, Kafkas halkları için dinin ne kadar önemli olduğunu anlayamıyorlardı (Kolarz, 1952;188). R. Trabo, İngiliz araştırmacı Walter Kolarz’ı işaret ederek, Sovyetlerin siyasetinin nihai amacını, bütün milli cereyanları bastırmak, bunun ilk adımı olarak hasbelkader dil ve kültür yönden benzerlikleri olan halkların birbirleriyle yakınlaşmalarına mâni olmak ve son olarak “milli ruh” ve “milli kültür” izleri taşıyan hareketleri yoklamak gibi mütenevvi yöntemleri hayata geçirmek olarak tarif etmiştir (R. Trabo, 1962, s. 88. Bkz. Kolarz, 1952, ss. 184-196).

Sonuç

Sovyetleri yeğleyen, taltif eden ve aynı zamanda onu toptancı anlayışla zemmeden muhtelif kaynaklar göz önüne alınarak, Sovyetlerin “milliyet siyaseti”, Dergi’nin ele aldığı şekliyle sınırlayarak tetkik edilmeye çalışıldı. Çünkü, Sovyetlerin milliyet meselesi, Sovyet coğrafyası hesaba katıldığında, yeni sınırlar içerisinde yaşayan onlarca farklı etnik ve dini grupların tek tek sorunlarının toplamıdır. Sınırların ‘işgali’, dil üzerinde tahditkar politikalar ve dine yönelik yasaklayıcı tacizler milliyet siyasetinin esasını, çekim merkezini oluştursa da sorunlar bununla sınırlı değil. Bunun en önemli faktörlerinden biri Sovyet dışı etmenlerdir. Yani antikomünist dünyanın buna doğrudan müdahil olmasıdır. Antikomünistlerin, Türk milliyetçiliğini diri

tutan en büyük girdilerden biri olan Batı antikomünizminin ve Sovyet karşıtlığının imkanlarını sınırsız kullanarak Sovyet eleştirisi yaptıkları inkâr edilemez bir gerçektir. Sırası gelmişken belirtmekte yarar var, Dergi antikomünist bir platform olduğu için Türkçü antikomünistlerin yanı sıra sıklıkla referans gösterdikleri, başvuru olarak kabul ettikleri Batılı antikomünistleri de dergide görebiliyoruz.

Milliyet meselesinin ne olduğu ve beslendiği ana damara değindikten sonra, Sovyetlerin bu husustaki birtakım fiillerine göz atmak icap ediyor. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'ya yönelik politikasının mahiyeti, içeriği değişse de siyasi ve stratejik bakımdan Çarlık rejiminin devamı olduğu noktasında genel kabul gören bir anlayış var. Ancak Sovyetlerin, emperyalizm ve sömürgecilik karşıtı yeni bir sistem kurmuşken, sömürge güçlerinin yer altı maden kaynakları bakımında son derece zengin Orta Asya'yı boş bırakmayacaklarını bildiğinden ve onlarla yakın komşu olmak istemediğinden, Çarlık rejiminin reflekslerini göstermiş olması kendi siyasi pragmatizmi açısından tutarlıdır. Fakat antikomünistlerin nokta-i nazarına göre, Sovyet sosyalizmi, kadim Rus milliyetçiliğinin ahenkli sesiyle kendini daha korunaklı ve huzurlu hissediyordu.

Dergi'deki yazıların mahiyetine, yazarların üslubu hakkında kelam edersek bu mecrada kaleme alınan metinlerin önemli bir kısmında ortak bir görüş vardır. Bunun hilafına birtakım ayırksı beyanlarda bulunmak sınır ihlali anlamı taşıdığından kimse cüret edememiştir. Hülâsa kimileyin isabetli yorumlarda bulunsalar da şabloncu bakış açısıyla ortaya koydukları yorumlar, çoğu kez birbirlerinin sözlerini onaylamaktan öteye geçememiştir. Yön tayin edici Batılı antikomünistlerden ilham alarak, Sovyet sosyalizminin Çarlıktan aldığı mirası ve onun milliyetçi nosyonunu peçelemekten geri durmamışlardır. Asıl amaçlarının anlaşılması ve maksadın hasıl olması için savlarını yinelemekten geri durmamışlardır. Temcit pilavı gibi tekrarladıkları yargıların değişmez ve mutlak olduğu hissini vermişlerdir. Kimileyin sözcüklerle mantık cambazlığına kaçmışlardır. Tekrar geriden alırsak baştan koyulan kurala göre, hangi şartta olursa olsun fikir birliği içinde olmak hayati önem taşıyor. Bu anlamda derginin yayın politikası çok katidir. Örneğin "...Çarlık Rusya'sı devrine ve gayri Sovyet memleketlerin bugünkü durumuna taaluk eden makale, Sovyetler Birliğiyle peyklerinin tetkiki ile alakası olmayan meseleleri tenvir ediyorsa- Enstitünün neşriyat programına girmez" kuralına sıkı sıkıya uyulduğu görülmektedir.

Mutlak inanmışlık beraberinde bazı problemlerin yolunu açmıştır. Soğuk Savaş yıllarında Batı Blok'unun güdümünde neredeyse tek bir mercekten Sovyetlere bakıldığından nesnel yaklaşım noktasında ciddi sorunlar uç veriyor. Söz gelimi Dergi'de, Sovyet dış politikasının tahlil edildiği bir yazıda, İkinci Dünya Savaşı'nı Sovyetlerin başlatmadığı tespitin hemen arkasından 23 Ağustos 1939 tarihinde Molotov-Ribbentrop arasında imzalanan paktın, Almanların Polonya'ya saldırısını kolaylaştırdığı yorumu gelir. Görüldüğü gibi herhangi menfur bir vakada Sovyetler birinci etken değilse bile "mutlaka rolü vardır" saplantısıyla hareket edilmiştir.

Sovyetlerin mutlak kötücül olduğuna kanaat getirenlerin en çok işledikleri temalardan biri Sovyetlerin, Çarlık Rusya'sının devam olduğuna, ikilinin politikaları hesaba katıldığında aralarında güçlü bir süreklilik olduğuna ilişkin iddiadır. Yani Sovyetlerin kuruluş felsefesiyle, devrim sırasındaki eylemleriyle, çağrılılarıyla ve söyledikleriyle temelde çeliştiğini ileri sürmüşlerdir. Türkçü antikomünistlerin bireysel veyahut politik özgürlük talebinin neredeyse hiçbir izine rastlanmıyor. Onları kenetleyen, varlıklarını uğruna hasrettikleri amaç ulusal bağımsızlıktır. Son olarak Marksist teori, ulusal soruna ekonomik temelli ve sınıfsal yaklaşırken Dergi'nin sayfalarını dolduran Türkçü antikomünistler ulusal soruna, 'varolma', mutlaka kendi devletine kavuşma meselesi olarak bakmışlardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ataöv, T. (1960). Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün onuncu yıldönümü. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 15 (04).
- Avtorhanov, A. Sovyet dış siyasetini önceden tayin eden amiller. Dergi, (19),15-34.
- Aytugan, M. (1955). Bolşeviklerin İdil-Ural Türkçesini imha siyaseti. Dergi, (3), 50-61.
- Bala, M. (1956). Komünistlerin tarih telakkisi ve Sovyet esiri Türklerin mukadderatı. Dergi, (5), 3-12.
- Bala, M. (1956). Sovyet devlet sisteminde mahkûm milletler. Dergi, (6), 3-18.
- Bala, M. (1956). Sovyet sömürgeciliğinin tarihi-ideolojik kaynağı ve mukadder akıbeti. Dergi, (7), 3-16.
- Bala, M. (1957). Sovyetler Birliği'nde Türkoloji: Türk dilleri ve Türk milletleri. Dergi, (8), 3-18.
- Bala, M. (1960). Sovyetlerin dini bir müracaatnamesi münasebetiyle. Dergi, (14), 3-10.

- Baron, S. W. (2007). Modern milliyetçilik ve din. Açılım Kitap.
- Benningsen, A. K. (1997). Sovyetler Birliği'nde İslami uyanış ve bazı gelişmeler. İsmail Orhan Türköz (Edt.), Çöküş öncesi Sovyetler Birliği'nde İslamiyet ve Müslümanlar, (ss. 52-60). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Birnbaum, P. (2018). Sosyolojik kuramlar ve milliyetçilik. Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot (Edt.), Milliyetçiliği yeniden düşünmek kuramlar ve uygulamalar (ss. 103-130), İletişim Yayınları.
- Carr, E. H. (2019). Milliyetçilik ve sonrası. İletişim Yayınları.
- D'Encausse, H. C. & Schram, S. R. (1976). Marksizm ve milliyetçilik. Yol Yayınları.
- Demirci, S. (2022). Münih'te çıkarılan antisovyet yayınlardan iki özgün örnek: Dergi ve Kafkasya dergileri. TAD, (71), 516-552.
- Devletşin, T. (1960). Sovyet devrinde Kazan Türkleri arasında maarif. Dergi, (20), 51-61
- Evtuhov, Catherine & Stites, Richard. (2020). 1800'den itibaren Rusya tarihi, Halklar, efsaneler, olaylar, güçler. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fedenko, P. (1961). Yeni tip kolonyalizm -Sovyet kolonyalizminin ana hatları. Dergi, (7), 15-31.
- Fedenko, P. P. Milliyet meselesinin çözümünde Sovyet nazariyesi ve tatbikatı. Dergi, (54), 17-23.
- Fedenko, P.R. (1970). Milli meselenin Leninist nazariyesi ve Sovyet gerçekliği. Dergi, (62), 38-45.
- Gelner, E. (2018). Uluslar ve ulusçuluk. Hil Yayın.
- Glazkov, V.G. (1955). 1917-1921 yıllarında Kazak Devletinin yeniden ihyası. Dergi, (2), 109-122.
- Gönülalan, B. (2019). Dergi Dergisine göre Sovyet hakimiyetindeki Türkler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Hayıt, B. (1991, Eylül 16-19). Bugünkü Türkistan'ın bazı problemleri. Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halklar
- Henze, P. B. (1956). İç Asya'da yazı. Dergi, (5), 95-113.
https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000794.
- İdilli, A. İ. (1955). Sultan (S. Ufali). Dergi, (3), 107-120.
- Karça, R. (1956) Şimali Kafkasya'da tehcir ve katliam. Dergi, (5), 35-50.
- Karça, R. (1960). Kuzey Kafkasya'da milliyetçiliğe karşı savaş. Dergi, (19), 48-62.
- Kedourie, E. (1971). Avrupa'da milliyetçilik. Milli Eğitim Basımevi.
- Kırimal, E. (1955). 1917 ihtilalinden evvel ve sonra Kırım-Türk ailesiyle kadının durumu. Dergi, (3), 13-30.
- Kırimal, E. (1956). Kırım'da topyekûn tehcir ve katliam. Dergi, (5), 13-34.
- Koch, H. (1956). Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX. Kongresi ve Sovyetler Birliğinde milletler meselesi. Dergi, (6), 20-30.
- Kolarz, W. (1952) Russia and her colonie. Philip and Son limited.
- Kut, A. (1956). Sovyetler Birliği Türklerinin münevver kadrosu. Dergi, (4), 3-18.
- Löwy, M. (2017). Marksistler ve ulusal sorun. Versus Yayınları.
- Magoma, A. (1957). Komünistlerin İmam Şamil hakkında fikir değiştirmeleri ve onun sebepleri. Dergi, (8), 24
- Manela, Erez. (2020). Kendi kaderini tayin hakkı ve sömürge karşıtı milliyetçiliğin kökenleri Wilsoncu Moment. İletişim Yayınları.
- Marks, K. & Engels, F. (1976). Manifesto. Evren Yayınları.
- Miroğlu, Y. (1955). Kuzey Kazakistan'ın nüfus durumu ve bakir arazinin benimsenmesi meselesi. Dergi, (2), 75-79.
- Musabay, B. (1961). İdil-Ural'ın iktisadi önemi. Dergi, (30), 47-48.
- Musabay, V. (1959). İdil-Ural Türkleri dil ve yazılarının Sovyetleştirilmesi ve Ruslaştırılması. Dergi, (15), 55-61.
- Orkunoglu, Y. (2018). Marksizm, milliyetçilik ve demokratik ulus. İletişim Yayınları.
- Öğün, S. S. (2000). Mukayeseli sosyal teori ve tarih bağlamında milliyetçilik. Alfa.
- Ömerhan, A. (1956). Özbekistan Tarih ve Kültürünün Tahrifi. Dergi, (4), 44-52.
- Popluyko, A. (1956). Sovyetler Birliğinde sanayinin sosyalistçesine yerleştirilmesi ve milli cumhuriyetlerin iktisadi gelişmesi. Dergi, (5), 73-94.
- Rahimbaev, A. (1930). Prosveşenie nasonalniğ menşistv v RCFRCR. Revolutsia i Nasonalnasti, (1), 75-81.
- Rocker, R. (2019). Milliyetçilik ve kültür. Kaos.
- Sabri, A. (1959). Afro-Asya halklarının dayanışma teşkilatı. Dergi, (17), 93-103.
- Sempozyum Bildirileri, Ankara, Türkiye.
- Smith, A. (2017). Etno-Sembolizm ve milliyetçilik. Alfa-Araştırma.
- Stackelberg, G. A. V. (1961). Sovyetlerin komünist emperyalizmi tecrübesi ve Sovyetler Birliğindeki Müslümanlar. Dergi, (23-24), 77-90.
- Stackelberg, G.A. V. (1955). Bakü'den Bandung'a Kadar. Dergi, (2), 3-14.
- Studer, B. (2022). Dünya devrimlerinin gezginleri Komünist Enternasyonal'in bir global tarihi. İletişim Yayınları.
- Tekiner, S. (1961). "Muhtevaca Sosyalist Şekilce Milli Kültür" konusu etrafında Azerbaycan'da yeni kimıldanmalar. Dergi, (23-

24) 38-45.

Tekiner, S. (1961). Sovyetler Birliğinde milletler problemi. Dergi, (58) 56-65.

Tekiner, S. (1970). Sovyetler Birliği Türklerinin alfabelerinde birleşme eğilimi. Dergi, (61), 53-61.

Teodoroviç, A. (1962). Sovyetler Birliğinde İslam dinine karşı yapılan yeni kovalamalar. Dergi, (26-27), 61-74.

Trabo, R. (1962). Rusya Federasyonu içinde Adıge Muhtar eyaleti kuruluşunun 40. yıldönümü. Dergi, (30), 86-91.

Watson, H. S. (1963). Yeni emperyalizm. Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited.

Yakemçuk, R. (1956). Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX. Kongresi kararlarında Sovyet dış siyaseti. Dergi, (6) 31-46.

Yerasimos, S. (2010). Milliyetler ve sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu. İletişim Yayınları.

Zakiev, P. M. (1991, Eylül 16-19). Tataristan: hukuksuz muhtariyetten gerçek egemen devlete. Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halklar Sempozyum Bildirileri, Ankara, Türkiye.